

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296

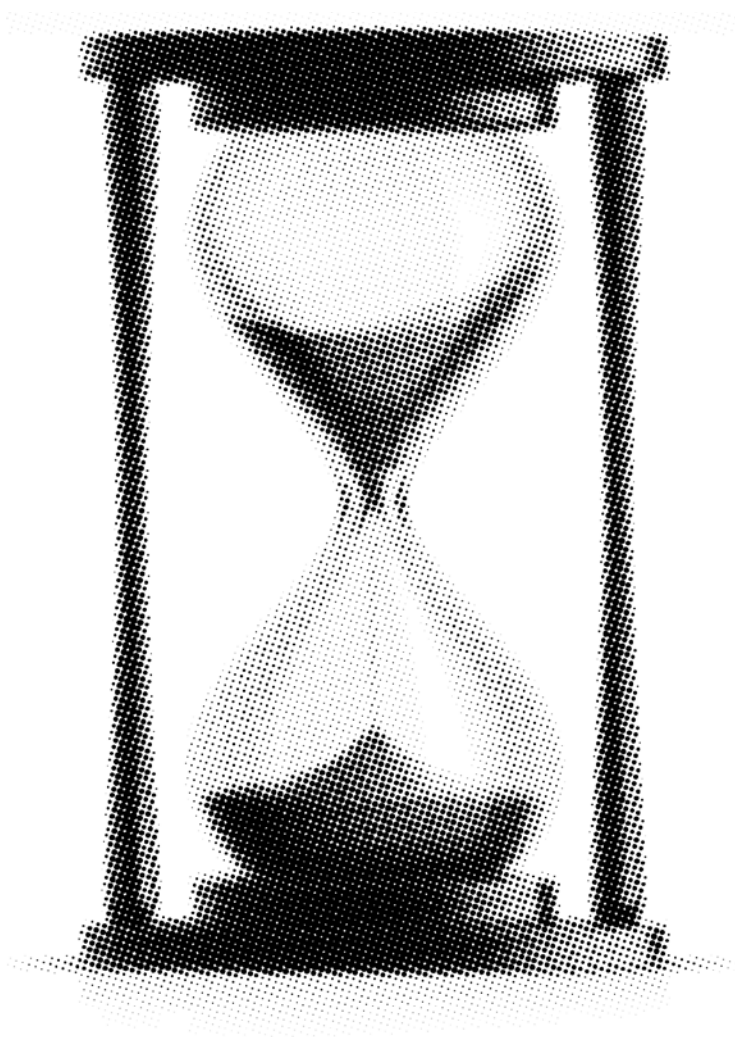

Peter Štih, *Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov* • Boris Golec, *Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in zapuščini* • Stanislav Južnič, *Kobencli (ob tristoletnici rojstva Janeza Karla Filipa Kobencla v Ljubljani)* • Damir Globočnik, *Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani* • Barbara Riman, *Slovenski franjenci u Hrvatskoj provinciji sv. Ćirila i Metoda s posebnim naglaskom na samostan i svetište na Trsatu* • Dejan Pacek, *Mladci in stražarji: med Seilo sodelovanja in Karibdo izključevanja* • Matjaž Geršič, *Domobranstvo in povojni poboji skozi prizmo pouka zgodovine* • Andrey Tóth, Lukáš Novotný, *On Some Aspects of Political and Legal Background of National Minorities in Czechoslovakia (1918–1938)*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. marca 2014.

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Saša Mlacović (angleščina), Jana Dušková (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2014: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, maj 2014

Naklada: 1250 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies, European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

Zgodovinski
časopis

HISTORICAL REVIEW

ISSN 0350-5774

UDK
UDC 949.712(05)

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on March 15th 2014.

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Saša Mlacović (English), Jana Dušková (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2014): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,

1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

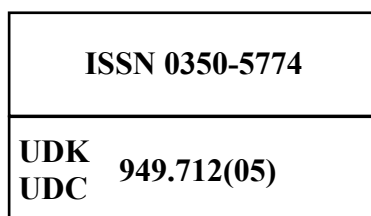
Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, May 2014

Print Run: 1250 copies

Historical Review is included in the following international databases:
International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskiasopis.si>

info@zgodovinskiasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Peter **Štih**, Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov
v frankovsko-otonsko cesarstvo. Nekaj zapažanj 8–27
The Integration of Carantanians and Other Alpine Slavs into
the Frankish-Ottonian Empire. Several Observations.
- Boris **Golec**, Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in
zapuščini 28–53
Epilogue to Valvasor's Baronial Title, Family, Death, Tomb and Estate
- Stanislav **Južnič**, Kobencli (ob tristoletnici rojstva
Janeza Karla Filipa Kobencla v Ljubljani) 54–83
Cobenzls (On 300th anniversary of
Johann Karl Philip Cobenzl's birth in Ljubljana)
- Damir **Globočnik**, Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani 84–125
Monument to King Peter I in Ljubljana
- Barbara **Riman**, Slovenski franjevci u Hrvatskoj provinciji sv. Ćirila i Metoda
s posebnim naglaskon na samostan i svetište na Trsat 126–149
Slovene Franciscans in the Croatian Province of Saints Cyril
and Methodius with Special Emphasis on the Monastery
and Sanctuary of Trsat
- Dejan **Pacek**, Mladci in stražarji: med Scilo sodelovanja in Karibdo
izključevanja 150–188
The *Mladci* and the *Stražarji*: Between the Scylla of Cooperation
and the Charybdis of Exclusion
- Matjaž **Geršič**, Domobranstvo in poveljni poboji skozi prizmo pouka
zgodovine 190–215
Home Guard and Post-war Killings through the Lens of History
Teaching
- Andrey **Tóth**, Lukáš **Novotný**, On Some Aspects of Political and Legal
Background of National Minorities in Czechoslovakia (1918–1938) 216–234
Nekateri vidiki političnega in pravnega ozadja narodnih
manjšin na Češkoslovaškem (1918-1938)

Zapisi – Notes

Goran Schmidt , Seznam rudnikov na Slovenskem.....	236–256
A List of Mines in Slovenia	

Problemi in diskusija – Problems and Discussion

Boris Golec , Slovenskemu zgodovinskemu atlasu na rob.....	258–260
On the Slovenian Historical Atlas	

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

Mednarodni simpozij Slovenija v Jugoslaviji, Ljubljana, 28. in 29. november 2013 (Bojan Balkovec)	262–264
Symposium Slovenia in Yugoslavia, Ljubljana, 28 th and 29 th November 2013	

Ocene in poročila – Review and Reports

Desanka Kovačević Kojić, Srednjovjekovna Srebrenica XIV-XV vijek (Ignacij Voje).....	266–270
Furio Bianco: Krvavi pust (Erik Toth)	271–273
Stanislav Južnič, Andrej Kranjc, Bibliography of Balthasar Hacquet (1739-1815) and his contribution to natural Sciences (Obituary on 200th anniversary of Hacquet's deaths) (Jože Maček)	274–275
Franc Kosar, Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski; njegovo življenje in delovanje (Jože Maček).....	276–281
Jure Gašparič, Državni zbor 1992-2012: o slovenskem parlamentarizmu (Miroslav Stiplovšek)	282–286
Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 30, 2012 (Jože Maček)	287–291

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	293–296
Instructions for Authors	

Razprave

Peter Štih
Integracija Karantancev
in drugih alpskih Slovanov
v frankovsko-otonsko cesarstvo
Nekaj zapažanj

UDK 327:94(497.4)»07/09»

ŠTIH Peter, dr., red. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si

Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo. Nekaj zapažanj

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 8–27, cit. 63

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De)

Razprava opozarja, da si zgodnjemedievalne družbe v vzhodnoalpskem prostoru po vključitvi tamkajšnjih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo ni mogoče predstavljati v poenostavljeni obliki nacionalnih zgodovinskih narativov, po katerih so vrhnje družbene sloje predstavljali »Nemci«, »Slovenci« pa naj bi bili obsojeni zgolj na podložništvo. Nasprotno, takratnih zgodovinskih procesov ni mogoče niti opisati niti razumeti samo s pojmi, kot so izključevanje, podrejenost, degradacija, ampak je šlo za precej bolj kompleksne družbene procese, v katerih so pomembno mesto imele tudi integracija, akulturacija, akomodacija.

Ključne besede: alpski Slovani, frankovsko-otonsko cesarstvo, 8.–10. stol., integracija, akulturacija

Avtorski izvleček

UDK 327:94(497.4)»07/09»

ŠTIH Peter, PhD, Full professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, peter.stih@guest.arnes.si

The Integration of Carantanians and Other Alpine Slavs into the Frankish-Ottonian Empire. Several Observations.

Zgodovinski časopis/Historical Review, Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 8–27, cit. 63

Language: Sn. (En., Sn., De.)

The treatise points out that the early mediaeval societies in the area of Eastern Alps following the incorporation of the local Slavs into the Frankish-Ottonian Empire cannot be conceived in the simplified form of national historical narratives, according to which the upper classes were represented by »Germans«, whereas »Slovenes« were confined merely to serfdom. On the contrary, the then-current historical processes cannot be described or understood by means of terms such as exclusion, submission, degradation; considerably more complex social processes were involved in which key positions were also held by integration, acculturation and accommodation.

Key words: Alpine Slavs, Frankish-Ottonian Empire, 8th–10th century, integration, acculturation.

Author's Abstract

Problem*

Interpretacija zgodnjerednjeveške zgodovine v koordinatah nacionalnih zgodovinskih narativov je v modernem zgodovinopisju doživela upravičeno kritiko in že nekaj časa ni več niti adekvatna niti aktualna. Toda nacionalni pogledi na staro zgodovino zaradi svojega legitimacijskega pomena za nacionalne ideologije trdovratno vztrajajo in so še vedno celo dominantni: imajo tisto izrazito vlogo, ki jo označuje pojem *Meistererzählung* oz. *master narrative*.

V slovenskem zgodovinskem narativu te vrste se je s frankovsko osvojitvijo severnojadranskega, vzhodnoalpskega in zahodnopanonskega prostora za tamkajšnje Slované, ki so običajno razumljeni že kar kot Slovenci, zgodil epohalen, vendar v svojem bistvu izrazito negativen premik, ki je dolgoročno opredelil njihovo zgodovino. Uspehi Pipina, Karla Velikega in njegovih naslednikov naj bi tako pomenili konec zlatega obdobja slovenske zgodovine, ki ga simbolizira Karantanija, s katero so povezali pojme, kot so (prva) lastna država, svoboda, demokracija, ki seveda spadajo v diskurz in železni repertoar vsake nacionalne ideje in vsakega nacionalnega gibanja. Z vključitvijo Karantanije v sprva agilulfinško in nato karolinško Bavarsko, z odpravo njenih knezov in uvedbo grofovske uprave ter s postopnim uvajanjem zemljiških gospodstev naj bi se Slovincem zgodila politična in družbena katastrofa, ki naj bi povzročila, da so bili tisočletje dolgo »narod hlapcev« pod tujimi gospodarji.¹ Po besedah enega od »klasikov« slovenskega zgodovinopisja po drugi svetovni vojni je to pomenilo, da je »slovenska družba izgubila vladajoči družbeni razred, ki so ga zamenjali tuji gospodarji. ... Slovenci so omejeni poslej le na nižje družbene sloje.«² S tem se je, po besedah drugega, ki ni nič manj (so) oblikoval zgodovinsko avtopodobo pri Slovincih, začela »denacionalizacija slovenske zemlje od nemške strani« oziroma »veliko raznarodovanje«, ki naj bi bilo povezano s tem, da je »bavarsko-frankovski fevdalni red ... zanesel med Slovence mogočen val nesvobode. Mnogi, ki se novim oblastnikom politično ali versko niso pokorili, so izgubili svobodo.«³

Slika, ki jo ponuja takšna razlaga zgodovine, je izrazito črno-bela in izključujoča hkrati. Novi oblastniki in novi režim naj bi staroselsko prebivalstvo drugečnega

* Razprava je izšla tudi v nemščini: Die Intergration der Karantanen und anderer Alpenslawen in das fränkisch-ottonische Reich. Einige Beobachtungen, v: Carinthia I 204/1 (2014), Festschrift für Claudia Fräss-Ehrfeld, str. 43–59.

¹ Gl. Štih, Miti in stereotipi, 25–47.

² Grafenauer, Zgodovina 2, 135

³ Kos, Zgodovina, 103, 140 sl.

jezika in tudi drugačnega načina življenja povsem marginalizirala, ga izključila iz vsakršne participacije pri oblasti, moči in odločanju, mu onemogočila kakršnokoli gospodarsko ali družbeno prosperiteto, ki bi mu odpirala vrata v družbeno odločujoče skupine in ga degradirala na raven podrejenega, celo nesvobodnega prebivalstva brez kakršnihkoli pravic in moči. Stratifikacija zgodnesrednjeveške družbe je bila po teh predstavah v obravnavanem prostoru od karolinškega obdobja naprej poudarjeno etnično determinirana: družbeno elito in vrhnje sloje naj bi tako predstavljali le »Nemci«, medtem ko naj bi bili »Slovenci« obsojeni na hlapčevstvo in podložništvo.⁴

Pravzaprav je ta predstava že precej stara in tudi ni omejena samo na alpske Slovane: nazaj seže vsaj do Herderjevih romantičnih predstav o »zatralskih vojnah« Karla Velikega in o Frankih, ki da so obravnavali »marljivo, s poljedelstvom in trgovino se ukvarjajoče [slovansko] ljudstvo kot hlapce.«⁵ Na ozadju te dolge tradicije in na podlagi tez Jana Peiskerja je to sliko v slovenskem primeru najbolj zaostril Ljudmil Hauptmann s svojo »hlapčevsko teorijo«, ki je sploh menil, da je bilo hlapčevstvo v zgodovini vedno – in ne samo pod »Nemci« – normalen družbeni položaj Slovencev, ki da so bili, kot se je plastično izrazil, nakovalo, po katerem so udrihali najprej Avari, nato Hrvati [ki jih je enačil s kosezi, op. P. Š.] in končno še Nemci.⁶ Kritika pravzaprav ni imela težkega dela spodmakniti temeljev »hlapčevske teorije«, saj je bilo mogoče v zgodnesrednjeveških in visokosrednjeveških virih najti dovolj podatkov, ki so pričali o obstoju svobodnih Slovanov, s čimer se je glavna Hauptmannova teza podrla sama od sebe. Toda v omiljeni obliki je predstava o družbi dveh polov, v kateri je vrhnje sloje tvorila ena, nižje pa druga etnična skupina, živela naprej.

Michael Mitterauer je bil prvi, ki je pred več kot pol stoletja pokazal, da si družbe v vzhodnoalpskem prostoru po njegovi vključitvi v frankovsko kraljestvo ni mogoče predstavljati v takšni poenostavljeni obliki in da je bilo v nasprotju s tradicionalnimi predstavami staro slovansko plemstvo – seveda pokristjanjeno – s porokami in na drugačne načine (vsaj deloma) integrirano v krog nove družbene elite, in ne iz njega izključeno.⁷ Kasnejše raziskave so njegove ugotovitve še dopolnile in razširile in evidentno je postalo, da takratnih zgodovinskih procesov ni mogoče niti opisati niti razumeti samo s pojmi, kot so izključevanje, podrejenost, degradacija, ampak da je šlo za precej bolj kompleksne družbene procese, v katerih so pomembno mesto imele tudi integracija, akulturacija, akomodacija ipd.⁸

Politična in pravna integracija

Karantanci so bili prvo slovansko ljudstvo (*gens*), ki je bilo uspešno integrirano v frankovsko kraljestvo oz. cesarstvo in pri katerih je bil najprej uveljavljen

⁴ Gl. Štih, Slovenske predstave, 313–326.

⁵ Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte, 434.

⁶ Štih, Ljudmil Hauptmann, 159.

⁷ Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel, 693–726.

⁸ Gl. nazadnje Štih, Begegnung, Akkulturation und Integration.

ustavnopravni model, ki je povezal gentilno ureditev z oblastjo frankovskega kralja. Prvi korak k vključitvi Karantanije in Karantancev v frankovsko kraljestvo je bil narejen pred poletjem 743, ko so Bavarci podvrgli Karantance gospostvu (frankovskih) kraljev, *servituti regum*. Nad seboj so morali priznati nadoblast bavarskih vojvod in frankovskih kraljev. Vidni znak, ki je hkrati nosil tudi sporočilo priznanja in sprejetja tega položaja, so bili talci iz kroga karantanske družbene elite, ki so jih novi oblastniki odpeljali s seboj na Bavarsko.⁹ Pot, ki je na daljši rok pripeljala do preobrazbe kneževine Karantanije v vojvodino Koroško in s tem do njene popolne integracije v iz Vzhodnofrankovskega kraljestva zraslo Sveto rimsko cesarstvo, je bila odprta.

Pri tem je Karantanija še približno tri generacije dolgo, do odstavitve svojega zadnjega kneza leta 828, ohranjala položaj posebne gentilne kneževine pod plaščem agilolfinske in nato karolinške Bavarske; kot grofija pa je ostala del bavarskega regnuma oziroma dukata vse do povzdiga v vojvodino leta 976.¹⁰ Karantanija, ki je bila več kot dve stoletji povezana in vključena v Bavarsko, je postala v novih okoliščinah izpostavljena masivnim integracijskim in akulturacijskim procesom, v katerih sta se njena družba in z njo zvezana gentilna ureditev morali prilagoditi novim razmeram.

Prva sprememba karantanske gentilne ureditve, ki je šla v smeri integracije, je vidna v postopku izbire novega kneza in s tem na političnem področju, kar je tudi razumljivo. Karantanci so sicer tudi po letu 743 sami »delali« svoje kneze (*illi eum ducem fecerunt*) oziroma jim »izročali kneževino« (*ducatum illi dederunt*), toda to je bilo po novem zvezano z »ukazom« (*iussio*) ali »dovoljenjem« (*permissio*) frankovskega kralja, ki je tako dobil pravico soodločanja pri postavitvi karantanskega kneza.¹¹ To je bil dobro odmerjen in hkrati vsebinsko nadvse pomemben poseg v gentilno ureditev Karantancev, saj njihovi knezi po novem brez soglasja frankovskega kralja niso mogli biti več postavljeni oziroma niso imeli navzven priznane legitimnosti. Čeprav ni neposrednih informacij, je v skladu s takratno običajno prakso to med drugim prejkone pomenilo, da je moral vsakokratni novi karantanski knez priti v znak lojalnosti pred frankovskega kralja. Prihod *ad presentiam regis (imperatoris)* in izročitev daril je bil ritual, javna inscenacija, ki je demonstrirala podreitev in hkrati legitimirala medsebojna razmerja, katere drugi, nič manj zavezujoči pol je predstavljala vladarjeva milost. Ena od takšnih priložnosti za prihod karantanskega kneza pred kralja je bil npr. obisk Karla Velikega v Regensburgu, kamor je prihitel po odstavitvi Tasila III. na državnem zboru v Ingelheimu spomladi 788, ko je bilo treba urediti zadeve na Bavarskem ob njeni neposredni vključitvi v frankovsko kraljestvo; še toliko bolj, ker se je sprememba tikala tudi z Bavarsko povezane Karantanije same.¹²

⁹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 4; Wolfram, *Conversio*, 117 sl.

¹⁰ Za etape vključevanja Karantanije v frankovsko-otonsko cesarstvo gl. Klebel, *Einbau Karantaniens*, 663–692; Moro, *Zur politischen Stellung Karantaniens*, 78–96; Grafenauer, *Karantanski temelji*, 144–154; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens* 1, 54 sl., 71 sl., 98 sl.

¹¹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 4.

¹² Becher, *Zwischen Macht und Recht*, 39–55.

Kakorkoli že je bilo, nov način postavitve odvisnega kneza, ki je povezal gentilno ureditev z oblastjo frankovskega kralja, se je pokazal za zelo uporabnega in se je v 9. stoletju razširil med klientelne kneževine na frankovski vzhodni in jugovzhodni meji. Tako je bil npr. leta 821 po smrti Borne, »kneza Dalmacije in Liburnije«, njegov nečak Ladislav postavljen za novega vladarja »na prošnjo ljudstva in s soglasjem cesarja [Ludvika Pobožnega]« (*petente populo atque imperatore consentiente*), medtem ko je imel dve leti kasneje na severu kralj Veletov oblast »od ljudstva« in »po običajih ljudstva« (*secundum ritum gentis*), toda zadnja beseda v sporu, komu naj pripade ta oblast, je zopet šla Ludviku Pobožnemu. In tudi v krščanstvo spreobrnjeni kagan tributarnih »frankovskih« Avarov med Rabo in Donavo v Zgornji Panoniji je leta 805 prejel oblast »po njihovih starih običajih« (*iuxta priscum eorum ritum*) šele potem, ko je njegov odposlanec zanj prosil Karla Velikega, ki je dal dovoljenje.¹³

Še usodnejše posledice od dogodkov leta 743 je imela reforma, ki je v tretjem desetletju 9. stoletja – najverjetneje 828 – zajela frankovski jugovzhod. Takrat so domače gentilne kneze zamenjali (frankovski) grofje, ki so v glavnem prihajali iz Bavarske.¹⁴ Zamenjava gentilne ureditve z grofovsko je za z reformo prizadeta ljudstva in skupine pomenila konec lastne državnosti in s tem izgubo politične identitete ter strukturno in institucionalno najpomembnejšo integracijo v frankovsko državo. Spremembe so bile tako daljnosežne, da so bile po pravici primerjane s preoblikovanjem federatske države v rimsko provinco.¹⁵ Pri Karantancih in Karniolcih je – podobno kot v številnih drugih primerih iz evropskega zgodnjega srednjega veka – izguba politične identitete za seboj potegnila še izgubo etnične identitete.

S pretvorbo klientelnih gentilnih kneževin v grofije frankovskega kraljestva oz. cesarstva se je veljavnost frankovsko-bavarskega prava razširila tudi na njihova področja. Seveda je uveljavljanje novega pravnega reda zahtevalo svoj čas in do sprememb zagotovo ni prišlo tako, da je »frankovski mejni grof z imaginarnim kodeksom ‚germanskega‘ prava pod pazduho prikorakal med Slovence na čelu armade c. kr. dvornih in sodnih svetnikov, okrajnih glavarjev, sodnih oficijalov in žandarjev«, kot je predstave iz repertorija na začetku izpostavljenega narativa ironično karikiral Sergij Vilfan.¹⁶ Poleg tega nov pravni red v gentilna družbena okolja ni mogel biti presajen na način, da bi naenkrat pokril vsa področja življenja, ampak selektivno. Z drugimi besedami to pomeni, da je pri zamenjavi slovanskega gentilnega prava in reda za frankovsko-bavarsko pravo in red šlo za daljši proces. Kako dolgotrajne so lahko bile takšne spremembe, nam kaže tradicijska notica o ustanovitvi ženskega samostana Sv. Jurija na Jezeru na Koroškem, v kateri se razlikujejo priče po bavarskem plemenskem pravu (*testes tracti per auers*) in priče po slovanskem plemenskem pravu (*Sclauenice institutionis testes, testes Sclauigene*).¹⁷ To v smislu *professio iuris* omenjeno slovansko pravo, ki se tu

¹³ Annales regni Francorum, ad. a. 805, 821, 823.

¹⁴ Gl. Wolfram, *Conversio*, 171 sl.

¹⁵ Krahwinkler, Wolfram, *Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, 109.

¹⁶ Vilfan, *Zgodovinska pravotvornost*, 31.

¹⁷ MC 3, št. 205.

zadnjič omenja, je razumeti kot relikv nekdanjega gentilnega prava Karantancev in gentilne ureditve Karantanije.¹⁸

Integracija slovanske družbene elite

Listina o ustanovitvi Sv. Jurija na Jezeru, ki je bila v poznani obliki sicer redigirana (in v enem delu ponarejena) šele po letu 1072,¹⁹ pa je v zvezi z integracijskimi in akulturacijskimi procesi, katerim je bilo podvrženo staroselsko slovansko-karantansko prebivalstvo, zanimiva še z dveh vidikov.

Prvič: od dvaindvajsetih oseb, ki so izjavile, da živijo po slovanskem pravu in za katere je glede na dogodek, kateremu so prisostvovala, upravičeno sklepati, da so prihajale iz plemiških vrst, nosita slovanski imeni Uitislav, Goin samo dve, medtem ko ima velika večina že bavarsko-nemška ali pa krščansko-biblična imena, kot so Hartuuich, Chazili, Penno, Sizo, Reginpraeht, Arn, Wolfram, Orthuin, Johannes, Adam itd.²⁰ Podoben trend izginjanja domačih, slovanskih imen na račun nemških in krščanskih kaže tudi nekoliko mlajše furlansko gradivo,²¹ medtem ko je bilo skoraj dve stoletji predtem, ko se je leta 827 v Puchenau ob Donavi nad Linzem Slovan Techelin poravnal s freisinškim škofom glede meje med škofijsko posestjo in ozemljem njegove skupine, še povsem drugače: med enaindvajsetimi prisotnimi Slovani nosita bavarsko-nemški imeni samo dva.²² Spremembe, ki jih reflektirajo imena, so torej potrebovale veliko časa, pri čemer v onomastičnem gradivu ni zaznani obratni primeri, da bi bavarski priseljenci prevzemali imena domačih Slovanov, kar je svojevrsten indic o manj atraktivnem položaju Slovanov znotraj integracijskih in akulturacijskih procesov in o njihovem prilagajanju novim razmeram in novi eliti.²³

Drugič: ločeno navajanje prič po slovanskem pravu v listini za Sv. Jurij na Jezeru opozarja, da je moralo imeti slovansko plemstvo viden delež pri ustanovitvi in obdaritvi samostana in je to svojo vlogo v listini tudi dokumentiralo. Sv. Jurij na Jezeru kot »plemiška damska ustanova« ni bil namenjen samo koroškim plemkinjam bavarskega izvora, ampak tudi pripadnicam slovanskih plemiških družin. Samostan, odprt za hčere vseh v pokrajini prebivajočih plemiških družin ne glede na njihovo jezikovno ali etnično provenienco, je zgođen primer prakse oblikovanja novega »deželnega« plemstva ne glede na njegov etnično-jezikovni izvor.²⁴

Najzgodnejši poznan primer akulturacije takšne vrste je ustanovitelj cerkve

¹⁸ Mal, Probleme, 108 sl.; Vilfan, Rechtsgeschichte, 83; Škrubej, »Ritus gentis«, 67 sl.

¹⁹ Gl. Dopsch, Stifterfamilie von St. Georgen, 118 sl.

²⁰ Za slovanski imeni gl. Kronsteiner, Alpenslawische Personennamen, 40, 82. Morda bi k tej skupini lahko šteli tudi ime *Laduta*, ki ga Kronsteiner nima za slovanskega.

²¹ Härtel, Slawische Personennamen, 343–358.

²² TF 1, št. 548; Wolfram, Überlegungen, 19 sl.

²³ Med zgodnejše primere prevzemanja bavarsko-nemških imen s strani Slovanov spada D. Arnolf, št. 21 iz 888, s katero je kralj podaril kremsmünsterskemu opatu tri dominikalne hube, ki sta jih v avstrijskem Podonavju posedovala *duo Sclavi Wartman et Saxo nuncupati*.

²⁴ Dopsch, Stifterfamilie von St. Georgen, 127.

v St. Peter am Bichl na zahodnem robu Šenturške gore v središču Karantanije, ki je nosil poleg slovanskega imena Radoslav še ime Otker in bi lahko bil identičen z zadnjim karantanskim knezom Etgarjem, odstavljenim 828.²⁵ Dvojno ime je v drugi polovici 10. stoletja nosil tudi *nobilis vir Tessina cognomine Rapoto*, graditelj cerkve v Klančah v Podjuni, ki bi prav tako lahko izhajal iz vrst starega domačega slovansko-karantanskega plemstva, čeprav bi seveda lahko šlo tudi za osebo, ki se je šele kasneje socialno uveljavila in dvignila med plemstvo.²⁶

V to skupino starega, v novo dobo preživelega slovanskega plemstva, oziroma Slovanov, ki se jim je uspelo integrirati v novo lokalno elito na Koroškem, sta spadala tudi Negomir, vazal freisinškega škofa Abrahama, kateremu je cesar Oton I. leta 965 podelil posest v osrednjih predelih Koroške, ter nekoliko kasneje tudi *quidam Sclauus* Zebegoj, kateremu je Oton III. leta 993 podelil posest v treh koroških vaseh.²⁷ Kot prosilca sta se za Negomirja pri cesarju zavzela škof Abraham in bavarska vojvodinja Judita, pri Zebegoju pa cesarica-babica Adelajda in njena hči Matilda, opatinja v Quedlinburgu. Prejemnika sta morala torej spadati med osebe zelo visokega ranga s povezavami, ki so segle vse do cesarskega dvora.²⁸ Južno od Karavank bi v to skupino lahko spadal Pribislav, ki je leta 989 izpričan kot lastnik zemljiškega posestva med Medvodami in Škofjo Loko na tedanjem Kranjskem. Za to posest, zaradi katere je prišel v spor s škofijo v Freisingu, ki je bila lastnica sosednjega gospostva Škofja Loka, mu je uspelo pri Otonu III. uveljaviti svojo pravico in prejeti od cesarja celó listinsko podelitev, s čimer je izpričan kot prvi in daleč najstarejši posvetni prejemnik kraljeve zemlje na Kranjskem.²⁹

Te in podobne integracijske procese, katerim so bili podvrženi karantanski in drugi Slovani frankovsko-otonskega jugovzhoda, pa že za 9. stoletje dodatno osvetljujejo podatki o družinskih povezavah domačega slovanskega plemstva s frankovsko-bavarsko aristokracijo. Najzgodnejši poznan primer je neki *Baaz de genere Carontania Sclauaniorum*, ki je imel leta 830 na Bavarskem dedno posest, s katero je prosto razpolagal. Podedovati jo je moral po enem od svojih bavarskih sorodnikov in upravičeno je meniti, da je bil ta karantanski Slovan potomec enega od plemenitih talcev, ki so morali pred poletjem 743 oditi na Bavarsko, kjer si je našel svojemu družbenemu položaju primerno ženo.³⁰

Še bolj izstopa primer Slovana z imenom Georgius, ki se je proti koncu 9. stoletja poročil s Tunzo.³¹ Ženin, ki je v viru označen kot *nobilis vir* in je torej veljal za plemiča, je svoje grško ime verjetno prejel ob krstu, nevesta pa je prihajala iz

²⁵ [O]tker–Radozla[v]: Glaser, *Inscript*, 19–22; Kahl, *Staat der Karantanen*, 53. Imeni je mogoče interpretirati tudi tako, da bi bila z njima lahko mišljena dva ustanovitelja, ali pa en ustanovitelj, poleg katerega je navedeno še očetovo ime ([O]tker–Radozla[vi] *filius*). Etgar: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 10.

²⁶ MC 1, št. 7.

²⁷ D. O. I, št. 279; D. O. III., št. 133.

²⁸ Gl. Eichert, *Strukturen*, 337.

²⁹ D. O. III, št. 58; gl. Štih, O prvih prejemnikih.

³⁰ TF 1, št. 589; Mitterauer, *Slawischer und bayrischer Adel*, 722.

³¹ TF 1, št. 1036.

»ene od vodilnih plemiških družin Bavarske in njene Vzhodne krajine.«³² Družina je izhajala iz stare frankovske plemiške rodbine, ki je izvirala iz širše okolice Trierja in jo je pot prek srednjega Porenja in Bavarske pripeljala v Karantanijo. Tunza (od Antonia) je bila hči karantanskega grofa Witigowa, ki je že leta 859 prejel od kralja Ludvika Nemškega v last posest v Admontski dolini in okrog 884 od kralja Karla III. Debelega še posest v Spodnji Avstriji in je imel povezave tudi s spodnjepanonskim knezom in grofom Pribino.³³ Njen brat Heimo je bil *ministerialis* kralja Arnulfa in je spadal v njegovo ožje spremstvo. Od njega je leta 888 prejel za laičnega prejemnika neobičajno sodni in imunitetni privilegij na posestvu, ki ga je v Spodnji Avstriji podedoval od svojega očeta Witigowa, Arnulf pa je na Krnskem gradu, kjer je konec istega leta praznoval božič, bogato obdaril tudi njegovo ženo Miltrud: brat in sestra sta očitno tako pomembno podprla vzpon Arnulfa na prestol leta 887, da se jima je moral novi kralj že v prvem letu svojega vladanja oddolžiti – in to vsakemu posebej.³⁴ Ugled družine, v katero se je priženil Georgius in ki se zrcali v tesnih povezavah s frankovsko vladarsko dinastijo, je bil torej najvišji – in to veliko pove tudi o socialnem položaju, ki ga je moral imeti ženin, da so ga sprejeli v takšen krog.

Podobno zgovoren je tudi primer Pribine, ki se je še kot poganski knez v Nitri poročil s po imenu neznano damo iz bavarske grofovske rodbine Wilhelmincev in se nato po prihodu na frankovsko ozemlje in po krstu ter začetnih težavah s prefektom Vzhodne krajine Ratbodom več kot uspešno integriral v krog bavarsko-frankovske elite. Ludvik Nemški ga je postavil celo za grofa v Spodnji Panoniji, s čimer je Pribina (in za njim tudi sin Kocelj) dosegel najvišji položaj znotraj frankovskih oblastnih struktur, ki ga je zasedal kakšen Slovan.³⁵ Navedeni primeri, h katerim lahko prištejemo tudi Jožefa, še enega Slovana s krščanskim imenom z začetka 10. stoletja, ki velja za gospodarja gradišča Gars-Thunau nad dolino reke Kamp in katerega visok družbeni položaj se je zrcalil v njegovi »knežji« titulaturi *vir venerabilis*,³⁶ pričajo o uspešni integraciji najvišjega slovanskega plemstva v vrste frankovsko-bavarske elite na velikem kolonizacijskem prostoru na jugovzhodu cesarstva. Primeri prav tako opozarjajo, da so pri Slovanih obstajale skupine ljudi, ki jih je plemstvo njihovih sosedov imelo za enakovredne po položaju, jih sprejemalo medse in z njimi stopalo v sorodstvena razmerja.³⁷ Isto sliko odražajo tudi memorialni vpisi v salzburško in čedadsko »knjigo življenja« (*liber vitae*), kjer nastopajo pripadniki bavarske in slovanske elite skupaj in enakovredno.³⁸

Toda socialno preživetje je imelo tudi svojo ceno, in če je bilo treba, je bila zanj žrtvovana tudi lastna družinska tradicija in (jezikovna, etnična, kulturna,

³² Wolfram, *Conversio*, 341.

³³ D. L. D., št. 99; D. K. III., št. 113; gl. Mitterauer, *Slawischer und bayrischer Adel*, 693 sl., 712 sl.; isti, *Karolingische Markgrafen*, 144 sl.; Ludwig, *Transalpine Beziehungen*, 218 sl.; Grabmayer, *Freising in Kärnten*, 325 sl.

³⁴ DD. Arnolf, št. 32, 42; k prvi listini gl. Wolfram, *Conversio*, 340–353.

³⁵ Štih, *Priwina*, 209–222; Wolfram, *Salzburg*, 312.

³⁶ TF I, št. 1037; Wolfram, *Überlegungen*, 20 sl.; isti, *Salzburg*, 59 in op. 299.

³⁷ Prim Graus, *Entwicklung Mitteleuropas*, 471.

³⁸ Wolfram, *Conversio*, 186, 274 sl. Gl. tudi op. 59–61.

imenska) identiteta. Poleg že omenjenega prevzemanja neslovanskih osebnih imen je zgovernen primer teh identitetnih transformacij rodbina Heme Krške († domnevno 1045). Za en del njenih prednikov je na podlagi imen Svetopolk in Mojmir sklepati, da so izvirali iz Moravske 9. stoletja. V Salzburgu, kjer so oprijemljivi v virih, so bili sorodstveno povezani z bavarsko rodbino, kateri je pripadal tudi salzburski nadškof Theotmar I. (873–907). A slovanske tradicije Hemine rodbine, v kateri so v zgodnjem 10. stoletju slovanska imena presahnila, so počasi utonile v pozabo. Za socialni prestiž rodbine je postalo odločilnejše samorazumevanje, da pripada vodilnemu sloju bavarskega plemstva.³⁹

Na takšen način je nastajala nova družbena elita, ki je delovala integrativno. Pribina, ki je bil takoj po svojem prebegu na vzhodnofrankovsko ozemlje predstavljen Ludviku Nemškemu in bil za svoje delovanje in lojalnost, ki jo je plačal celo z življenjem, od kralja tudi bogato nagrajevan,⁴⁰ ali pa Georgius in njegova poroka v rodbino, ki je bila tesno povezana s kraljem in cesarjem Arnulfom, katerega *regnun* je najprej obsegal Karantanijo in Spodnjo Panonijo in je leta 887 s pomočjo bavarsko-slovanske (karantanske) vojske prevzel oblast v Vzhodnofrankovski državi,⁴¹ sta dovolj zgoverni primera, ki kažeta, da je bilo oblikovanje nove elite tudi v interesu članov karolinške dinastije, ki so vladali v posameznih (*sub*)*regna* – in so takšne povezave tudi podpirali, saj so krepile njihovo oblast in stabilizirale socialne razmere znotraj njihovih gospodstvenih območij.

Integracijska vloga krščanstva in njegove Cerkve

Karantanska princa Gorazd (Cacatius) in Hotimir, ki sta bila krščena takoj po podreditvi Karantancev Bavarcem oz. Frankom, ali pa Pribina, ki je bil neposredno po svojem prebegu na frankovsko ozemlje krščen po ukazu Ludvika Nemškega, in ne nazadnje tudi avarski knez tudun, ki je leta 796 sprejel krst istočasno s podreditvijo Karlu Velikemu, kot tudi njegova pandana kapkan Teodor in kagan Abraham, oba z biblijskima imenoma, prevzetima ob krstu, ki sta šele z versko spreobrnitvijo dobila zaščito Karla Velikega zase in za skupini, ki sta jima načelovala,⁴² so dovolj zgoverni priče, kako je bil sprejem krščanstva predpogoj za integracijo slovanskega ali kateregakoli drugega plemstva v frankovsko-bavarski vodilni sloj. Koliko je bila integracija družbene elite nato tudi v resnici uspešna, je že drugo vprašanje, toda če je uspela, se je to zelo kmalu odrazilo tudi v načinu njene prezentacije.

V Karantaniji je mogoče že po letu 772, ko je z zmago Tasila III. nad uporno in

³⁹ Za genealogijo Hemine rodbine, ki je bila lahko rekonstruirana le v hipotetični obliki, gl. Hauptmann, Hema i Svetopuk, 221 sl.; Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel, 701 sl.; Dopsch, Stifterfamilie des Klosters Gurk, 95 sl.

⁴⁰ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 10.

⁴¹ *Annales Fuldenses*, ad. a. 887; Svetina, Bedeutung Karantaniens, 171; Dopsch, Arnolf und der Südosten, 154 sl.

⁴² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, cc. 4, 10; *Annales regni Francorum* ad a. 796, 805; *Annales Iuvavenses maiores* ad. a. 805; *Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores* ad a. 805.

za tri leta zmagovito karantansko pogansko opozicijo nastopilo obdobje okrepljene bavarske misijonarske in politične dejavnosti v deželi, zaznati, kako se je karantanska družbena elita začela prezentirati kot krščanska in s tem na frankovsko-bavarski način. Novo samorazumevanje se je odražalo v gradnji lastniških in s pleteninasto ornamentiko ter drugo marmorno opremo bogato okrašenih cerkva, ki si jih je zaradi visokih stroškov lahko privoščila le najvišja družbena garnitura. S temi prestižnimi cerkvami je karantanski vodilni sloj demonstriral svojo opredelitev za novo vero in s tem tudi lojalnost do bavarskih agilolfinskih in nato karolinških oblastnikov, kot je hkrati prezentiral tudi lasten gosposki sijaj in z njim svoj visoki družbeni položaj.⁴³ Koroški artefakti s pleteninasto ornamentiko so tako oddaljena priča globoke verske, kulturne in politične transformacije, ki je zajela Karantanijo pod njenimi zadnjimi knezi, in hkrati odraz integrativnih procesov, ki so zajeli vrhnji sloj karantanske družbe že pred koncem 8. stoletja.

Z nedavno odkritim napisom ustanovitelja cerkve v St. Peter am Bichl je ta družbena skupina stopila celo iz anonimnosti. Na fragmentu arhitrava tamkajšnje cerkve, ki je bila že od prej poznana po izjemno kvalitetnih artefaktih s pleteninasto ornamentiko, se je ohranil del napisa z dvema, že omenjenima imenoma: *[O]tker–Radozla[v]*. Ni izključiti, da se za tem dvojnim imenom ustanovitelja cerkve, ki se nahaja le slabe štiri kilometre zahodno od Krnskega gradu, skriva zadnji, leta 828 odstavljeni knez Karantancev, ki ga Konverzija omenja z imenom Etgar.⁴⁴ Tej skupini bi lahko pripadal tudi Domicijan, ki naj bi po precej kasnejši legendi spreobrnil domačine okrog Millstattskega jezera v krščanstvo, ustanovil tam prvo cerkev (samostan) in zatrl poganstvo. Dolgo časa je veljal ta »knez« za legendarno osebo, izmišljotino millstattskih menihov v 12. stoletju, vendar se z odkritjem fragmenta njemu pripisane nagrobne plošče utrjuje verjetnost, da je šlo za historično osebo, ki je nemara kot tamkajšnji lokalni oblastnik živel v času Karla Velikega in aktivno sodelovala pri uveljavitvi krščanstva v svojem okolju.⁴⁵

Nasploh sta bili krščanska vera in z njo povezana Cerkev najpomembnejše sredstvo integracije posameznikov in celih skupin v frankovsko kraljestvo oz. cesarstvo in zahodno družbo, s krstom povezana pokoritev pod oblast frankovskega kralja pa eden od glavnih načinov urejanja odnosov Frankov s podrejenimi *gentes*. Pri tem je nespregljivo, da sta prav krščanstvo in njegova Cerkev imela odločilno – in tudi najbolj dokumentirano – vlogo pri vključevanju sicer v virih komaj zaznanih nižjih družbenih slojev v novi družbeni red in politični sistem.

Sprejem krščanskega Boga za pogane ni pomenil le verske spreobrnitve, ampak obenem tudi prevzem etičnih in moralnih standardov, kulturnih vzorcev in vedenjskih norm, ki so jih povezali z drugimi »sodržavljani« vsaj toliko, verjetneje pa še bolj kot na celotno frankovsko državo se nahajajoči pravni red. Prav tako se je

⁴³ Karpf, *Repräsentation und Kirchenbau*, 711 sl.; isti, *Slawische Fürsten und bairischer Adel*, 209 sl.

⁴⁴ Gl. op. 25.

⁴⁵ Glaser, *Marmorinschrift*, 303 sl.; isti, *Domicianus dux*, 137 sl.; Nikolasch, *Entwicklung der Legende*, 151 sl.; isti, *Domitian von Millstatt*, 103 sl.; Kahl, *Millstätter Domitian*, 11 sl. Skeptično oz. odklonilno: Forstner, *Paläographisches Umfeld*, 231 sl.; Tomaschek, *Legende*, 143 sl.

z novo vero spremenilo razmerje med nosilci družbene moči, saj so skupine, ki so obvladovale gentilne sakralno-religiozne sfere, izgubile svoj vpliv in bile družbeno marginalizirane, kar je bil gotovo eden od vzrokov uporov, ki so se v Karantaniji dogajali že v šestdesetih letih 8. stoletja. V dekalogu kodificiran družbeni red je tvoril skupaj z obljubo onstranskega plačila in totranske pokore podlago za od Cerkve sankcionirano etiko, katere izpolnjevanje je popolnoma spremenilo poganske življenjske norme in navade.⁴⁶ Zahteva po življenju v skladu s krščansko etiko in v okviru Cerkve je bila vseprisotna in tozadevni ukazi, navodila in opozorila so zadevali prav vse. Določbe vladarskih kapitularjev in škofovskih sinod na ravni kraljestva ali cesarstva so povzemali zaključki provincialnih sinod, za njihovo uresničevanje pa so bili pristojni tako nosilci posvetne oblasti kot celoten kler; za oboje pa je veljal tudi imperativ, da naj s svojim zgledom prispevajo k uveljavljanju krščanskega načina življenja, ki je v ospredje postavljalo vrline, kot so ljubezen do sočloveka, ponižnost, skromnost, zmernost, usmiljenje, poštenost, dobrodelnost, krepost ipd. Na takšen način je bila prepovedana cela vrsta starih praks, kot sta bila poganski pokop in kult, mnogoženstvo, promiskuiteta in sploh vse, kar je bilo v nasprotju s krščanskim pojmovanjem poroke in zakona. Obvezni sta postala gradnja cerkvâ in desetina, prav tako post in spoved, praznovanje svetnikov in drugih cerkvenih praznikov ter obiskovanje maše v nedeljo. Zlasti z uveljavitvijo nedelje kot »gospodovega dne« (*dies Domini = dominica*), na katerega je bilo prepovedano (kmečko) delo, je življenje dobilo trden in ustaljen ritem.

Spremeniti življenjsko rutino in živeti po krščanskih načelih zagotovo ni bilo enostavno in vernike je bilo treba že od samega začetka neprestano opozarjati, kaj je prav in kaj narobe, kaj je greh in kaj je dobro delo. Tako prinaša npr. že prvi Brižinski spomenik katalog grehov, ki se jih mora vsak vernik spovedati, in mednje so spadali: kriva prisega, laž, tatvina, zavist, skrunitev, nečistovanje, obrekovanje, nespoštovanje nedelje, božiča in posta. Drugi Brižinski spomenik pa šteje med »satanova dela« (pogansko) žrtvovanje, oklevetanje bližnjega, tatvino, uboj, naslado, nespoštovanje prisege in sovraštvo, medtem ko so dobra dela opravljali tisti, ki so »lačnega hranili, žejnega napajali, bosega obuvali, nagega odevali, onemoglega v imenu božjem obiskovali, mrzlega ogrevali, tujca pod krove svoje vodili, v temnicah in železnih verigah vklejane obiskovali, in v imenu božjem jih tešili.«⁴⁷

Sprejeti novo vero in spremeniti način življenja je v praksi pomenilo premagati številne težave in zlomiti marsikateri odpor. Dobro predstavo o velikih spremembah, ki jih je za poganske skupnosti s seboj nosila krščanska vera, dajejo *Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum* iz leta 866. Gre za obsežne odgovore papeža Nikolaja I. (858–867) na neohranjen katalog vprašanj bolgarskega kana Borisa-

⁴⁶ O razlikah in razmerju med politeističnimi gentilnimi religijami in monoteističnim univerzalnim krščanstvom, o strategijah in metodah pokristjanjevanja ter o družbenih problemih in spremembah, ki jih je s seboj prineslo pokristjanjevanje, obstaja zelo obsežna literatura. Tu navedena dela omogočajo dober uvod v problematiko: Schwinges, *Wider Heiden und Dämonen*, 9–32; Kahl, *Heidenfrage und Slawenfrage* (več razprav); Steigemann, Kroker, Walter, *Credo 1* (več razprav).

⁴⁷ Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia, 48, 52, 54 oz. 84, 88, 90 (prevod v moderno slovenščino).

Mihaela, ki je malo predtem sprejel krst iz Konstantinopla in se hotel nato odtegniti njegovemu vplivu z navezavo na Rim.⁴⁸ Vprašanja, katere živali sme človek jesti, ali se lahko nosi amulet in uporablja magične kamne, ali se lahko moli za poganske prednike, ali ženske lahko nosijo hlače, ali ima lahko kristjan dve ženi ipd., dobro zrcalijo situacije, s katerimi so se morala soočiti poganska družbena okolja, in čisto praktične probleme, ki so jih morala reševati.⁴⁹

Za uveljavljanje krščanskih norm in krščanskega načina življenja ter s tem za integracijo staroselskega slovanskega in drugega prebivalstva sta bili v regionalnem okviru severnojadranskega, vzhodnoalpskega in zahodnopanonskega prostora usmerjajoči provincialni sinodi, ki sta ju sklicala oba pristojna metropolita – oglejski patriarh in salzburški nadškof. Sinoda, ki jo je po vrnitvi iz Avarije v jeseni 796 v Čedadu sklical patriarh Pavlin II., je tako glede laikov prepovedovala tajno sklenjene zakonske zveze, poroke z mladoletnimi ali med osebami preveč različne starosti kot tudi med sorodniki; vse te določbe so bile uperjene proti incestu, otroke, rojene iz takšnih zakonov, pa so imeli za ilegitimne in niso mogli dedovati po starših. Zakonske zveze prav tako niso smele skleniti device in vdove, ki so se zaobljubile devištvu ali vzdržnosti, in tudi moški se ni smel drugič poročiti, dokler je živela njegova žena, pa čeprav je bila prešuštnica in je zakon propadel po njeni krivdi.⁵⁰ V tem smislu je papež Janez VIII. še leta 873 pisal spodnjepanonskemu grofu Koclju, da morajo biti izobčeni tisti možje, ki so zapustili svoje žene in se ponovno poročili. Pismo, ki zahteva težke sankcije za tiste, ki ne živijo v skladu s krščanskimi predpisi, in v katerem papež dodaja, da je ta »grda razvada ostala iz poganskih časov«, nazorno opozarja na razmik med normami in prakso in da je bilo potrebno veliko časa in naporov, da so bile uveljavljene v vsakdanjem življenju.⁵¹ Drugače pa sta bila za življenje laikov pomembna tudi zadnja dva kánona čedajske sinode: prvi je za praznovanje nedelje določal, da naj se začne že v soboto zvečer, verniki pa naj bi se na ta dan odpovedali spolnim odnosom (*opus carnale*) in ročnemu delu (*opus terrenum*) in se posvetili obisku cerkve in molitvi; drugi pa je zapovedoval oddajanje desetine.⁵²

Na drugi strani kažejo zaključki prve bavarske provincialne sinode v Resibachu, ki jo je leta 799 ali 800 sklical salzburški nadškof Arn in je svoje delo nadaljevala še v Freisingu in Salzburgu, da je štelo cerkveno leto severno od Drave že na prehodu 8. v 9. stoletje 36 prazničnih dni.⁵³ Za praznik vseh svetnikov 1. novembra vemo iz Alkuinovega pisma Arnu, da je bil na področje bavarske metropolitije in s tem tudi na njej pripadajoč slovanski svet vpeljan prav po zaslugi prvega salzburškega

⁴⁸ Gl. Ziemann, Entstehung Bulgariens, 356 sl.

⁴⁹ Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum, cc. 33, 43, 51, 59, 62, 79, 88. Gl. Dujčev, Responsa Nicolai I. papae, 343–362; Heiser, Responsa ad consulta Bulgarorum, 35 sl., 68 sl. (z nemškim prevodom Respons: 400–488).

⁵⁰ Concilium Foroiuliense, cc. 8–11; Piusi, Concilio di Cividale; Hartmann, Synoden der Karolingerzeit, 117 sl.; Vilfan, Le tradizioni locali, 369; Bratož, Začetki oglejskega misijona, 102 sl.

⁵¹ Fragmenta registri Iohannis VIII. papae, št. 17.

⁵² Concilium Foroiuliense, cc. 13, 14.

⁵³ Concilium Rispacense, B/(II); Concilia Rispacense, Frisingense, Salisburgense, cc. 5, 41 (9); Hartmann, Synoden der Karolingerzeit, 142 sl.

nadškofa.⁵⁴ Sinoda je nadalje zapovedovala posebno skrb za najbolj neboljlene, kot so vdove, sirote in invalidi in tudi zato naj bi vsakdo štirikrat na leto dal miloščino. Krščansko življenje v vsakodnevni praksi je uokvirjalo tudi določilo, da naj se ljudstvo udeležuje priprošenjskih procesij (litanij) v preprostih oblačilih in s primernim petjem ter da naj se nauči klicati *Kyrie eleison* (Gospod, usmili se) ne tako po kmečko.⁵⁵ Ta določba bi znala vsaj posredno vplivati na karantansko-koroški obred ustoličevanja in bi lahko bila povezana z njegovo prvo poznano adaptacijo, ko je bil sprva poganski ritual prilagojen potrebam krščansko opredeljene družbe. Najstarejša poznana oblika ustoličevanja, katerega začetke je upravičeno iskati v gentilni ureditvi slovanske kneževine Karantanije, je namreč potekala tako, da so pripeljali v kmečko (lovsko) obleko preoblečenega novega vojvodo h knežjemu kamnu na Gosposvetem polju in ga trikrat peljali okrog njega, prisotno ljudstvo pa je medtem v domačem jeziku pelo *Kyre eleison* (*windische lassen*) in se zahvaljevalo Bogu, da jim je dal gospoda po njihovi volji.⁵⁶

Sicer pa je prav na podlagi literarnega izročila sinode v Reisbachu mogoče sklepati, da so bili – podobno kot na državni ravni – zaključki provincialnih sinod v zavezujoči obliki pisno posredovani vsem škofom in opatom dotične metropolitije; primer freisinške škofije, kjer je za čas med 800 in 830 dokumentiranih kar šestnajst škofijskih sinod, pa nakazuje pot, kako so se sklepi in določbe višjih cerkvenih instanc pretakali v vsakodnevno prakso na najnižjo raven, kjer se je z Bogom in Cerkvijo srečeval običajen vernik.⁵⁷

Prav posebna priča integrativne vloge krščanstva in Cerkve pri vključevanju ljudi s prostora nekdanjega avarskega kaganata oziroma leta 828 povečane bavarske Vzhodne krajine v frankovsko cesarstvo naslednikov Karla Velikega pa je nenaavadna knjiga, v katero so bili zapisani Kristusovi evangeliji in ki jo danes po kraju njene hrambe poznamo pod imenom Čedajski evangeliar.⁵⁸ Gre za v lepi unciali v 6. stoletju napisan kodeks, ki je bil najkasneje okrog sredine 9. stoletja s prostora ravenske nadškofije prenesen v Furlanijo na ozemlje oglejskega patriarhata. Hranjen je bil v memorialni cerkvi v Škocjanu ob Soči, zgrajeni na mestu, kjer so bili leta 304 na begu pogubljeni in pokopani oglejski mučenci Kancij, Kancijan, Kancijanila in Prot. Na prazne robove posameznih strani tega kodeksa, za katerega so verjeli, da je sv. Marko vanj lastnoročno zapisal svoj evangelij in je bil zaradi tega čaščen kot relikvija, je vpisanih več kot poldrugi tisoč imen vernikov iz druge polovice 9. in začetka 10. stoletja, ki so želeli na takšen način izraziti svojo priprošnjo mučencem in svetnikom.⁵⁹ Kodeks je s tem dobil vlogo »knjige življenja«, *liber vitae*, ki jih npr. poznamo tudi iz Salzburga, Brescie, Sankt Gallna in Reichenaua na Bodenskem

⁵⁴ Alcuin, *Epistolae*, št. 193.

⁵⁵ *Concilia Rispacense, Frisingense, Salisburgense*, cc. 4, 14(9), 34(2).

⁵⁶ MC 6, št. 25 (*Schwabenspiegel*); prim. Grafenauer, Najstarejši »Kirielejsoni«, 63–73; Zagiba, *Geistesleben der Slaven*, 209 sl.; isti, »Krleš« und »Christe keinâdo«, 119–126. Pregled problematike ustoličevanja z ozirom na današnje stanje raziskav: Štih, *Ustoličevanje*, 306–343.

⁵⁷ Hartmann, *Synoden der Karolingerzeit*, 28 sl., 147 sl., 149 sl.

⁵⁸ Gl. Scaloni, Pani, *I codici della Biblioteca capitolare*, 358 sl. (sig. CXXXVIII).

⁵⁹ Memorialni vpisi so nazadnje objavljeni v: Ludwig, *Transalpine Beziehungen*, 245 sl.; za kraj hrambe Čedajskega evangeliarja v zgodnjem srednjem veku gl.: Scaloni, *Codex Forojuliensis*, 308–335.

jezeru,⁶⁰ in ljudje, ki so vanj lastnoročno ali po naročilu vpisali svoje romansko, germansko, slovansko ali krščansko ime, so izvirali z velikega prostora med Padsko nižino, srednjim Podonavjem in vzhodnojadransko obalo.

Med številnimi imeni romarjev, ki s svojim prihodom v Škocjan ali vsaj z vpisom svojega imena v kodeks ponazarjajo integrativno vlogo krščanstva in Furlanije hkrati, najdemo npr. že omenjene Witigowa, okrog leta 860 grofa v Karantaniji, ki je vpisan skupaj s svojim sinom Heimom, njegovo ženo Mildrud, hčerko Tono (Tunza) in njenim možem, karantanskim Slovanom Georgijem. V kodeksu najdemo tudi imena spodnjepanonskega kneza in grofa Pribine ter njegovega sina Koclja, kot tudi Paba, Riherija in Engelschalka, ki so bili približno v istem času nosilci grofovske oblasti v bavarski Vzhodni krajini na meji proti Moravski. Vpisana so celo imena iz Bolgarije – med njimi je na prvem mestu Mihael, to je bolgarski kan Boris, ki se je leta 863 ali 864 v Tullnu ob spodnjeavstrijski Donavi srečal z Ludvikom Nemškim in bil nato v Konstantinoplu krščen na ime svojega botra, cesarja Mihaela III. Ne manjkata niti imeni cesarjev Ludvika II. in Karla III. Debelega. Prvi je bil leta 865 celo dokumentirano v Škocjanu ob Soči, drugi je leta 884 potoval prek Karantanije in Furlanije v Pavijo. S konca 9. stoletja sta zapisani tudi imeni Svetopolka in Braslava; prvi je bil knez na Moravskem, drugi v Slavoniji, v Furlanijo pa je sredi 9. stoletja prišel tudi hrvaški knez Trpimir s svojim sinom Petrom.⁶¹

V zvrstno enakem viru, čeprav na povsem drugačen način, nas o integrativni vlogi krščanstva in o integrativnih procesih v Karantaniji opozarja tudi *liber vitae* opatije Reichenau na Bodenskem jezeru. V njej vpisan seznam duhovnikov iz Karantanije nudi slabo poznan, a zato še kako dragocen vpogled v cerkvene in družbene razmere v Karantaniji v času pokrajinskega škofa Osvalda (po 836–ok. 863). Rubrika *Nomina presbiterorum de Carantana* vsebuje imena kar petinšestdesetih oseb, katerim stoji na čelu *Osbaldu episcopus*.⁶² Karantanska duhovščina, ki je bila v reichenavsko »knjigo življenja« vpisana iz memorialnih vzgibov, se nam kaže kot posebna skupnost s škofom na čelu in odraža na takšen način določeno celovitost tamkajšnje cerkve. Presenetljivo številčen duhovniški personal ne priča samo o silovitem vzponu cerkve in krščanstva od Virgilovih časov naprej, iz katerih je pomensko znanih sedemnajst misijonarjev, ampak tudi o kulturno-duhovni preobrazbi, skozi katero je šla karantanska družba. Med zapisanimi imeni srečamo tudi nekaj slovanskih, kot sta Ponesit in Sidamir. To so skoraj gotovo prvi poznani domači duhovniki; se pravi za duhovnike vzgojeni, izobraženi in posvečeni Karantanci.

Dve istočasni pismi papeža Nikolaja I. (858–867) nastavljata tej skorajda idilični sliki karantanske krščanske skupnosti zrcalo vsakodnevne in precej bolj brutalne realnosti. Pismi sta nastali kot odgovor Osvaldu. Škof je hotel informacije o kanonskih konsekvencah dveh pripetljajev: v enem je duhovnik tako močno udaril

⁶⁰ Gl. Erhart, Kuratli-Hüebelin, *Bücher des Lebens*.

⁶¹ Za identifikacijo v kodeksu vpisanih imen gl. Ludwig, *Transalpine Beziehungen*, 175 sl.; isti, *Anmerkungen*, 809 sl.; gl. tudi Wolfram, *Conversio*, 274 sl.

⁶² *Verbrüderungsbuch Reichenau*, 108 (str. faksimila); Schmid, *Zeugnis der Verbrüderungsbücher*, 190 sl.

diakona, da je ta padel s konja in umrl, v drugem pa je duhovnik v samoobrambi ubil pogana.⁶³ Kljub stoletje dolgim naporom pokristjanjevanja od prihoda Modesta naprej evangelizacija še vedno ni dosegla vseh por karantanske družbe. Velik pa je lahko bil tudi razkorak med besedami in dejanji. Vsakodnevnih težav tostranskega bivanja vsekakor ni bilo lahko premagovati v skladu s temeljnimi krščanskimi načeli.

Zaključek

Integracija vzhodnoalpskih Slovanov v frankovsko kraljestvo se je začela že pred sredino 8. stoletja, ko so Bavarci vojvode Odila podredili Karantance oblasti frankovskih kraljev. Karantanija je postala izpostavljena integracijskim in akulturacijskim procesom, v katerih sta se njena družba in z njo zvezana gentilna ureditev morali postopoma prilagoditi novim razmeram. Nasploh se za integracijo in z njo povezanimi pojmi skrivajo dolgoročni procesi. Spremembe, ki so v vzhodnoalpskem prostoru pripeljale do uveljavitve fevdalne, na krščanski etiki temelječe družbe, so potrebovale čas, ki ni zahteval samo leta ali desetletja, ampak cele generacije.

V Karantaniji so integracijski in akomodacijski procesi sprva posegli v gentilno ureditev, kjer je najprej prišlo do sprememb pri izbiri novega kneza, kot tudi v sakralno-religiozno sfero, kjer je z misijonom krščanstvo začelo izpodrivati staro vero. Nasploh sta imela krščanstvo in njegova Cerkev eno od centralnih vlog pri preseganju barier, ki so ločevale različne skupine prebivalstva znotraj frankovsko-karolinškega kraljestva oz. cesarstva in sta pospeševala integracijo, akulturacijo in akomodacijo staroselskih, prvotno poganskih in gentilno organiziranih skupin vanj. Pri tem je bilo bistveno, da so s krščanstvom in katoliško cerkvijo integracijski procesi zajeli prav vse družbene sloje.

Sprejem krščanstva je bil tudi predpogoj za integracijo slovanske družbene elite v vrste frankovsko-bavarskega plemstva. Poroke med pripadniki in pripadnicami slovanskega in frankovsko-bavarskega plemstva opozarjajo, da so pri Slovanih obstajale skupine ljudi, ki jih je plemstvo njihovih sosedov imelo za enakovredne po položaju, jih sprejemalo medse in z njimi stopalo v sorodstvena razmerja. A socialno preživetje je imelo tudi svojo ceno, in če je bilo treba, je bila zanj žrtvovana tudi lastna družinska tradicija in identiteta. Na takšen in podobne načine je nastajala nova družbena elita, ki je delovala integrativno in je bila tudi v interesu članov karolinške dinastije, ki so vladali v posameznih (*sub*)regna, saj je krepila njihovo oblast in stabilizirala socialne razmere znotraj njihovih gospostvenih območij.

⁶³ MC 3, št. 23, 24. Nikolajevi pismi, ki sta bila kot kanona vključena v *Decretum Gratiani*, omenja že *Excerptum de Karentanis* [c. 1] izpred konca 12. stoletja, ki je tako eden od prvih primerov poznavanja Gracijanove zbirke dekretov v vzhodnoalpskem prostoru; gl. Stelzer, *Gelehrtes Recht*, 62.

Viri in literatura

Viri

- Alcuin, *Epistolae*, ed. Ernst Dümmler, *Monumenta Germaniae Historica*, *Epistolae* 4, *Epistolae Karolini aevi* 2 (Berlin 1895), str. 1–481.
- Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, ed. Georg Heinrich Pertz, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica recusi* (Hannover 1891).
- Annales Iuvavenses maiores*, ed. Harry Bresslau, *Monumenta Germaniae Historica*, *Scriptores* 30/2 (Leipzig 1934), str. 732–740.
- Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*, ed. Friedrich Kurze, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica separatim editi* [6] (Hannover 1895).
- Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores*, ed. Georg Heinrich Pertz, *Monumenta Germaniae Historica*, *Scriptores* 1 (Hannover 1826), str. 92–93.
- Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. Znanstvenokritična izdaja, red. Darko Dolinar, Jože Faganel (Ljubljana ³2004).
- Concilium Foroiuliense*, ed. Albert Werminghoff, *Monumenta Germaniae Historica*, *Concilia* 2/1, *Concilia aevi Karolini* 1/1 742–817 (Hannover-Leipzig 1906), str. 177–195, št. 21.
- Concilia Rispacense, Frisingense, Salisburgense*, ed. Albert Werminghoff, *Monumenta Germaniae Historica*, *Concilia* 2/1, *Concilia aevi Karolini* 1/1 742–817 (Hannover-Leipzig 1906), str. 205–219, št. 24.
- Concilium Rispacense*, ed. Albert Werminghoff, *Monumenta Germaniae Historica*, *Concilia* 2/1, *Concilia aevi Karolini* 1/1 742–817 (Hannover-Leipzig 1906), str. 196–201, št. 22.
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ed. Fritz Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*, *Monumenta Germaniae Historica*, *Studien und Texte* 15 (Hannover 1997), str. 90–135.
- Excerptum de Karentanis*, ed. Fritz Lošek, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*, *Monumenta Germaniae Historica*, *Studien und Texte* 15 (Hannover 1997), str. 136–137.
- D. Arnolf – *Die Urkunden Arnolfs*, ed. Paul Kehr, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 3 (Berlin ²1955).
- D. K. III. – *Die Urkunden Karls III.*, ed. Paul Kehr, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 2 (Berlin 1937).
- D. L. D. – *Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngeren*, ed. Paul Kehr, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum* 1 (München ²1991).
- D. O. I. – *Die Urkunden Otto I.*, ed. Theodor Sickel, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 1 (München ²1980).
- D. O. III. – *Die Urkunden Otto des III.*, ed. Theodor Sickel, *Monumenta Germaniae Historica*, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* 2/2 (München ²1980).
- Fragmenta registri Iohannis VIII. papae*, ed. Erich Caspar, *Monumenta Germaniae Historica*, *Epistolae* 7, *Epistolae Karolini aevi* 5 (Berlin 1928).
- MC – *Monumenta historica ducatus Carinthiae* 1, hg. v. August Jaksch (Klagenfurt 1896); 3, hg. v. August Jaksch (Klagenfurt 1904); 6, hg. v. Hermann Wiessner (Klagenfurt 1958).
- Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum*, ed. Ernst Perels, *Monumenta Germaniae Historica*, *Epistolae* 6, *Epistolae Karolini aevi* 4, *Nicolai I. papae epistolae* (Berlin 1925), str. 568–600, št. 99.

- TF – Die Traditionen des Hochstifts Freising 1, hg. v. Theodor Bitterauf, Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte NF 4 (München 1905).
- Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau, ed. Johanne Autenrieth, Dieter Guenich und Karl Schmid, Monumenta Germaniae Historica, Libri memoriales et necrologia N. S. 1 (Hannover 1979).

Literatura

- Becher Matthias, Zwischen Macht und Recht. Der Sturz Tassilos III. von Bayern 788, v: Lothar Kolmer, Christian Rohr (Hg.), *Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert* (Regensburg 2005), str. 39–55.
- Bratož Rajko, Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov »ad ripas Danubii« in sinoda v Čedadu 796, v: Vinko Rajšp, Ernst Bruckmüller (izd.), *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod* (Ljubljana 1999), str. 79–111.
- Dopsch Heinz, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft, v: *Festgabe zum 900-Jahrjubiläum des Bistums Gurk 1072–1972 Tl. I* (Carinthia I 161, 1971), str. 95–123.
- Dopsch Heinz, Arnolf und der Südosten – Karantanien, Mähren, Ungarn, v: Franz Fuchs, Peter Schmid (Hg.), *Kaiser Arnolf. Das ostfränkische Reich am Ende des 9. Jahrhundert* (Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte, Beiheft 19, München 2002), str. 143–186.
- Dopsch Heinz, Die Stifterfamilie von St. Georgen und ihre Gründung – Bayerische Hochadel als Klosterstifter in Kärnten, v: Johannes Sacherer (Hg.), *1000 Jahre Stift St. Georgen am Längsee. Frauen zwischen benediktinischem Ideal und monastischer Wirklichkeit* (St. Georgen am Längsee 2003), str. 99–139.
- Dujčev Ivan, Die Responsa Nicolai I. papae ad Consulta Bulgarorum, v: *Festschrift zum 200-jährigen Bestand des Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien I* (Wien 1949), str. 343–362.
- Eichert Stefan, *Frühmittelalterliche Strukturen im Ostalpenraum. Studien zur Geschichte und Archäologie Karantaniens* (Aus Forschung und Kunst 39, Klagenfurt 2012).
- Erhart Peter, Kuratli-Hüebli Jakob (Hg.), *Bücher des Lebens – Lebendige Bücher* (St. Gallen 2010).
- Forstner Karl, Das paläographische Umfeld des sogenannten Domitianfragments, v: Franz Nikolasch (Hg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997), str. 231–240.
- Fräss-Ehrfeld Claudia, *Geschichte Kärntens I: Das Mittelalter* (Klagenfurt 1984).
- Glaser Franz, Inschrift karantanischer Kirchenstifter, v: *Archäologie Österreichs* 10/1 (1999), 19–22.
- Glaser Franz, Eine Marmorinschrift aus der Zeit Karls des Großen in Millstatt, v: *Carinthia I* 183 (1993), str. 303–318.
- Glaser Franz, Domicianus dux. Eine historische Persönlichkeit in Millstatt zur Zeit Karls des Großen, v: Franz Nikolasch (Hg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997), str. 137–150.
- Grabmayer Johannes, Freising in Kärnten, v: Hubert Glaser (Hg.), *Hochstift Freising. Beiträge zur Besitzgeschichte* (München 1990), str. 319–332.
- Grafenauer Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda 2* (Ljubljana 1965).
- Grafenauer Bogo, Karantanski temelji koroške vojvodine, v: *Zgodovinski časopis* 31 (1977), str. 144–154.
- Grafenauer Ivan, Najstarejši slovenski »Kirielejsoni«, v: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 23 (1942), str. 63–73.
- Graus František, Die Entwicklung Mitteleuropas im 8. Jahrhundert und die Vorbedingungen der Staatenentwicklung in diesem Gebiet, v: *I Problemi dell'occidente nel secolo VIII* (Settimane di studio del Centro Italiano di Studio sull'alto medioevo 20, Spoleto 1973), str. 451–524.

- Herder Johann Gottfried, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Texausgabe (Darmstadt 1966).
- Härtel Reinhard, Slawische Personennamen westlich der Soča im Hochmittelalter, v: Vincenc Rajšp (Hg.), *Grafenauerjev zbornik* (Ljubljana 1996), str. 343–358.
- Hartmann Wilfried, *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien* (Paderborn-München-Wien-Zürich 1989).
- Hauptmann Ljudmil, Hema i Svetopuk, v: *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* 255 (Zagreb 1936), str. 221–246.
- Heiser Lothar, *Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. (858–867)* (Trierer theologische Studien 36, Trier 1979).
- Kahl Hans-Dietrich, *Der Millstätter Domitian. Abklopfen einer problematischen Klosterüberlieferung zur Missionierung der Alpenlawen Oberkärntens* (Vorträge und Forschungen, Sonderband 46, Stuttgart 1999).
- Kahl Hans-Dietrich, *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.)* (Supplementum ad Situla 39 – Razprave I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18, Ljubljana 2002).
- Kahl Hans-Dietrich, *Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter. Ausgewählte Studien 1953–2008* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 4, Leiden-Boston 2011).
- Karpf Kurt, Repräsentation und Kirchenbau. Zur Ausstattung karantanischer Eigenkirchen im 8./9. Jahrhundert, v: Rajko Bratož (izd.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese 2* (Situla 39 – Razprave I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18, Ljubljana 2000), str. 711–730.
- Karpf Kurt, Slawische Fürsten und bairischer Adel. Das frühmittelalterliche Karantanien am Schnittpunkt zweier Kulturen, v: *Hortus artium medievalium* 8 (2002), str. 209–222.
- Klebel Ernst, Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich, v: *Carinthia I* 150 (1960), str. 663–692.
- Kos Milko, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja* (Ljubljana 1955).
- Krahwinkler Harald, Wolfram Herwig, Der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, v: Andreas Moritsch (Hg.), *Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region* (Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2001), str. 89–122.
- Kronsteiner Otto, *Die alpenlawischen Personennamen* (Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 2, Wien 1975).
- Ludwig Uwe, *Transalpine Beziehungen der Karolingerzeit im Spiegel der Memorialüberlieferung. Prosopographische und sozialgeschichtliche Studien unter besonderer Berücksichtigung des Liber vitae von San Salvatore in Brescia und des Evangelii von Cividale* (Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 25, Hannover 1999).
- Ludwig Uwe, Anmerkungen zum Evangelium von Cividale und zur Erforschung der slawischen Nameneinträge, v: Rajko Bratož (izd.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese 2* (Situla 39 – Razprave I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18, Ljubljana 2000), str. 809–828.
- Mal Josip, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen* (Ljubljana 1939).
- Mitterauer Michael, Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit, v: *Carinthia I* 150 (1960), str. 693–726.
- Mitterauer Michael, *Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum* (Archiv für österreichische Geschichte 123, Graz-Wien-Köln 1963).

- Moro Gotbert, Zur politischen Stellung Karantaniens im fränkischen und deutschen Reich, v: *Südost-Forschungen* 22 (1963), str. 78–96.
- Nikolasch Franz, Die Entwicklung der Legende des Domitian von Millstatt, 1997, v: Franz Nikolasch (Hg.), *Studien zur Geschichte von Millstatt und Kärnten. Vorträge der Millstätter Symposien 1981–1995* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 78, Klagenfurt 1997), str. 151–181.
- Nikolasch Franz, Domitian von Millstatt – Erfindung oder Wirklichkeit?, v: *Carinthia I* 191 (2001), str. 103–141.
- Piussi Sandro (a cura di), *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996). Convegno storico-teologico. Atti* (Publicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26, Udine 1998).
- Scalon Cesare, Pani Laura (a cura di), *I codici della Biblioteca capitolare di Cividale del Friuli* (Taveruzze-Impruneta-Firenze 1998).
- Scalon Cesare, Il Codex Forojuliensis a San Canzian? / Codex Forojuliensis v Škocijanu ob Soči?, v: Giovanni Toplikar, Sergio Tavano (a cura di / uredila), *I santi Canziani nel XVII centenario del loro martirio / Sveti Kancijani ob 1700-letnici mučeništva* (Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, Ronchi del Legionari 2005), str. 308–335.
- Schmid Karl, Das Zeugnis der Verbrüderungsbücher zur Slawenmission, v: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 126 (1986), str. 185–205.
- Schwinges Rainer Christoph, Wider Heiden und Dämonen – Mission im Mittelalter, v: Hubert Herkommer, Rainer Christoph Schwinges (Hg.), *Engel, Teufel und Dämonen. Eiblicke in die Geisterwelt des Mittelalters* (Basel 2006), str. 9–32.
- Steigemann Christoph, Kroker Martin, Walter Wolfgang (Hg.), *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter, Band 1: Essays* (Petersberg 2013).
- Stelzer Winfried, *Gelehrtes Recht in Österreich. Von den Anfängen bis zum frühen 14. Jahrhundert* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 26, Wien-Köln-Graz 1982).
- Svetina Robert, Zur Bedeutung Karantaniens für die Politik der ostfränkischen Karolinger Arnulf »von Kärnten« und Karlmann, v: *Carinthia I* 188 (1998), str. 157–183.
- Škrubelj Katja, »Ritus gentis« Slovanov v vzhodnih Alpah. Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva (Ljubljana 2002).
- Štih Peter, Priwina: slawischer Fürst oder fränkischer Graf?, v: Karl Brunner, Brigitte Merta (Hg.), *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 31, Wien-München 1994), str. 209–222.
- Štih Peter, Ljudmil Hauptmann in raziskovanje slovenskega srednjega veka, v: Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske* (Ljubljana 1999), str. 151–161.
- Štih Peter, Slovenske predstave o slovensko-nemških odnosih v srednjem veku, v: *Studia Historica Slovenica* 1 (2001) str. 313–326.
- Štih Peter, Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine, v: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije* (Zbirka Zgodovinskega časopisa 32, Ljubljana 2006) str. 25–47.
- Štih Peter, Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih, v: *Zgodovinski časopis* 66 (2012), str. 306–343.
- Štih Peter, Begegnung, Akkulturation und Integration am Berührungspunkt der romanischen, germanischen und slawischen Welt (v tisku za *Vorträge und Forschungen*).
- Štih Peter, O prvih prejemnikih kraljeve zemlje na Kranjskem. Nekaj zapažanj k listini cesarja Otona III. za freisinškega škofa Abrahama iz leta 989 (D. O. III., št. 58) (v tisku za *Loški razgledi*).

- Tomaschek Johann, Die Legende vom Herzog Domitian, dem »ersten Gründer« von Millstatt, v: *Carinthia I* 190 (2000), str. 143–164.
- Vilfan Sergij, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941* (Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968).
- Vilfan Sergij, Le tradizioni locali e le influenze ecclesiastiche nel matriomonio in Slovenia e nelle regioni vicine, v: *Il matrimonio nella società altomedievale* (Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo 24, Spoleto 1977), str. 347–396.
- Vilfan Sergij, *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (Pravna obzorja 5, Ljubljana 1996).
- Wolfram Herwig, Überlegungen zur politischen Situation der Slawen im heutigen Oberösterreich (8.–10. Jahrhundert), v: Kurt Holter (Red.), *Baiern und Slawen in Oberösterreich* (Schriftenreihe des Oberösterreichischen Musealvereins 10, Wels 1980), str. 17–24.
- Wolfram Herwig, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31, Wien-München 1995).
- Wolfram Herwig, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Herausgegeben, übersetzt, kommentiert und um die Epistola Theotmari wie um Gesammelte Schriften zum Thema ergänzt. Dritte, gründlich überarbeitete Auflage* (Dela I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 38 – Zbirka Zgodovinskega časopisa 44, Ljubljana 2013).
- Zagiba Franz, *Das Geistesleben der Slaven im Frühen Mittelalter. Die Anfänge des slavischen Schrifttums auf dem Gebiet des östlichen Mitteleuropa vom 8. bis 10. Jahrhundert* (Wien-Köln-Graz 1971).
- Zagiba Franz, »Krešč« und »Christe keinâdo« bei der Begrüssung Thietmars als ersten Bischof von Prag im Jahre 1076, v: *Millenium dioeceseos Pragensis 973–1973. Beiträge zur Kirchengeschichte Mitteleuropas im 9.–11. Jahrhundert* (Annales instituti Slavici. Veröffentlichungen des Institutum Salisburgo-Ratisbonense Slavicum 8, Wien-Köln-Graz 1974), str. 119–126.
- Ziemann Daniel, *Vom Wandervolk zur Großmacht. Die Entstehung Bulgariens im frühen Mittelalter (7–9. Jh.)* (Kölner historische Abhandlungen 43, Köln-Weimar-Wien 2007).

ZUSAMMENFASSUNG

Die Integration der Karantanen und anderer Alpenlawen in das fränkisch-ottonische Reich. Einige Beobachtungen

Peter Štih

Die deutsche Fassung dieses Beitrages wurde in *Festschrift für Claudia Fräss-Ehrfeld* (*Carinthia I* 204, Teilband 1, 2014, S. 43–59), veröffentlicht.

Golec Boris

Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in zapuščini

UDK 929.7 Valvasor

UDC 929.7 Valvasor

GOLEC Boris, izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in zapuščini

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 28–53, cit. 100

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava nove ugotovitve o baronskem naslovu, družini, času smrti, grobu in zapuščini kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) in s tem dopolnjuje razpravo, objavljeno v Zgodovinskem časopisu leta 2007. Dokazano je, da Valvasor ni bil upravičen do baronskega naslova, ki si ga je že zgodaj privzel sam. Večina njegovih trinajstih otrok se je vendarle rodila na gradu Bogenšperk, in ne kje drugje. Še naprej ostajata odprti vprašanji datuma polihistorjeve smrti in kraja pokopa, o katerih so sicer prišli na dan novi podatki. Najtrdnjše so spoznanja o tem, v kateri hiši v Krškem je umrl, in o usodi Valvasorjeve zapuščine. Na površje je prišla omemba Valvasorjeve doslej neevidentirane rokopisne knjige neznane vsebine, ki jo je iz njegove zapuščine leta 1696 kupil Vid grof Strassoldo, odkrit pa je bil tudi Valvasorjev lastnoročni urbar za Bogenšperk, ki je skupaj z njegovo zapuščino prišel v cistercijanski samostan v Kostanjevici na Krki.

Ključne besede: Valvasor, polihistor, baronstvo, Bogenšperk, Krško, Medija, Valvasorjeva neznana rokopisna knjiga

Avtorski izvleček

GOLEC Boris, PhD, associate professor, research counsellor, Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Epilogue to Valvasor's Baronial Title, Family, Death, Tomb and Estate

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 28–53, 100 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The contribution discusses new findings on the baronial title, family, date of death, tomb and estate of the Carniolan polyhistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) and thus complements the treatise which was published in Zgodovinski časopis/Historical Review in 2007. It has been proven that Valvasor was not entitled to the baronial title which he himself had adopted early on. However, the majority of his thirteen children were born at Bogenšperk rather than elsewhere. The questions of polyhistor's date of death and place of burial still remain open, but new data referring to these subjects have come to light. The most solid findings are those concerning the house in Krško in which he died and those regarding the fate of his estate. The mentioning of Valvasor's hitherto unrecorded manuscript book of unknown contents, which was in 1696 purchased by Count Vid von Strassoldo, has risen to surface.

Key words: Valvasor, polyhistor, baronial title, Bogenšperk, Krško, Medija, Valvasor's unknown manuscript book

Author's Abstract

Od leta 2007, ko sem v *Zgodovinskem časopisu* objavil razpravo o baronstvu, ožji družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693),¹ je nadaljnje raziskovanje polihistorjevega življenja in potomstva navrglo več novih virov, ki dodatno osvetlujejo in deloma tudi spreminjajo moje interpretacije izpred sedmih let.

Na novo pritegnjeno gradivo iz arhivov na Dunaju in v Ljubljani je samo še podkrepilo spoznanje, da kranjski polihistor **ni bil upravičen do baronskega naslova**, s katerim se je naslavljal v naslovih svojih zadnjih, hkrati najpomembnejših del, potem ko se je že prej predstavljal kot baron v tiskanem izkazu podrejenim vojakom ter v pisnih stikih z londonsko Kraljevo družbo.² Pravico do uporabe baronskega naslova so imeli od leta 1667 samo polihistorjev starejši polbrat Karel ter vdova in dva otroka pokojnega bratranca Janeza Krstnika Valvasorja, vsi vključno s svojim potomstvom.³ Med plemiškimi diplomami v Avstrijskem državnem arhivu in diplomami kranjskega plemstva v Arhivu Republike Slovenije ni nobene, ki bi baronski naslov pozneje razširila še na katerega drugega Valvasorja.⁴ Tak

¹ Golec, Neznano in presenetljivo.

² O tem: prav tam, str. 305–309.

³ Besedilo baronske diplome z dne 17. novembra 1667 poznamo le v konceptu, povzetek pa v odloku cesarja Leopolda I. (ÖStA, AVAHLKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Valvasor, Karl und Johann Adam und die Schwestern 17. XI. 1667). O diplomu in spremnih dokumentih sta pisala Peter Radics in Branko Reisp (pregledno o tem: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 291, op. 53). Reisp je opozoril, da je ime Adama Sigfrida Valvasorja v dokumentih o povzdignitvi zmotno navedeno kot Janez Adam. Kot se je izkazalo, je napako zakrivil že Karel Valvasor v prošnji za podelitev baronstva, v kateri tudi ni navedel osebnega imena Ane Elizabete, sestre Adama Sigfrida (ÖStA, AVAHLKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Valvasor, Karl und Johann Adam und die Schwestern 17. XI. 1667). Gre za sina in hčerko pokojnega bratranca Janeza Krstnika Valvasorja.

⁴ Med »Adelsakte« v Avstrijskem državnem arhivu (gl. prejšnjo opombo) ni nobenega poznejšega spisa v zvezi s plemiškim naslovom katerega od Valvasorjev. Pogrešamo jih tudi v Arhivu Republike Slovenije v zbirki plemiških diplom ter v fondih kranjskega vicedomskega urada in deželnih stanov (ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, popis; AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 268, I/136, lit. S V, Podeljevanje plemiških naslovov in napredovanj, V–Z; AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 848, Pisma deželanstva, V–4). – Janez Vajkard bi bil upravičen do baronskega naslova le, če bi od cesarja prejel baronsko diplomu o podelitvi baronstva na novo ali o prenosu oziroma razširitvi tega s katerega od njegovih že pobaronjenih sorodnikov. Tak primer srečamo pri polihistorjevem krstnem botru Konradu Ruessu baronu Ruessensteinu, pobaronjenem 21. oktobra 1630. Tik pred Ruessensteinovo smrtjo je 24. junija 1668 dokumentirana razširitev (Ausdehnung) baronskega naslova na nečaka Ferdinanda, nato pa 23. aprila 1701 še na Leopolda Ruessa pl. Ruessensteina (Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 204).

dokument nikoli ni nastal in ga je zaman iskal že polihistorjev prapravnuk Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846), ko se je konec tridesetih let 19. stoletja potegoval za naziv komornika. Dienersperga je med drugim spravljajl v zadrego nedokazani baronski naslov njegovih prednikov iz rodbine Valvasor.⁵ Pridobitve komorniškega naslova nazadnje sicer niso spodnesli nezadostni genealoški dokazi za Valvasorjev rod, temveč za druge prednike. Dienersperg je namreč po očetovi strani potreboval dokazila samo za tri rodove svojih prednikov, polihistor pa je spadal že v četrto generacijo.⁶

Kot so razkrili novi viri, je Valvasor že veliko pred izdajo *Slave vojvodine Kranjske* (1689) skrbel za vtis, da je tudi sam eden od pobaronjenih članov svoje rodbine. Še vedno sicer velja ugotovitev Branka Reispa, da je bil kot baron – s kratico L. B. (liber baro) – prvič javno označen leta 1681, a tedaj kar trikrat: v Vitezovičevi pozdravni pesmi v albumu *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae*, v posvetilu k izdaji *Topographia Carinthiae Salisburgensis* in v naslovu zemljevida Kranjske, priloženega Schönlebnovemu delu *Carniolia antiqua et nova*.⁷ V zadnjih dveh primerih je kratica izvirala od Valvasorja, obakrat pa je skrita v knjigi. Na naslovnici *Topografije salzburške Koroške* je namreč še ni, a jo je polihistor prejkone že nakazal, s tem ko je svojemu imenu – drugače kot pri prejšnjih delih – dodal: »etc. etc.«.⁸

Zasebno se je kot baron naslavljal že v začetku sedemdesetih let, in ne šele konec desetletja, ko ga v krstni matici župnije Šmartno pri Litiji 4. oktobra 1678 najdemo z oznako »Liber baro Valvasor«, njegovo soprogo Ano Rozino, rojeno pl. Graffenweger, pa teden dni pozneje označeno kot »Baronissa Valuasorin«.⁹ Najdba njune šest let starejše poročne pogodbe, datirane 5. julija 1672 v nevestinem domačem dvorcu Slatna pri Litiji,¹⁰ je razkrila pomenljivo dvojnost: Valvasor je v uvodu naveden kot baron (*Freyherr etc.*), toda na koncu se je podpisal brez baronskega naslova, drugače kot obe njegovi priči: polbrat Karel baron Valvasor ter Franc Ksaver baron Lichtenberg. Če je Karel Valvasor, dejansko baron, (nepotvorjeno)

⁵ V glavnem spisu vloge za pridobitev komorništva se je lahko Dienersperg v zvezi s tem skliceval le na Valvasorjevo *Slavo* (1689), na njegovo poročno pogodbo, v kateri se polihistor izrecno naslavlja kot baron (1687), in na to, »da je družina Valvasor splošno znana«. Tako mu ni preostalo drugega, kot da je prosil za spregled (*Dispens*) predložitve nadaljnjih dokazov. StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Deduction der Ahnenprobe, s. p.; prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 45.

⁶ ÖStA, HHStA, OKäA, 314 B, Dienersberg Frh. Franz Cajetan; 335 B, Dienersberg Freiherr Franz Cajetan.

⁷ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 62, 133. – Na baronski naslov v *Topografiji salzburške Koroške* je opozoril že Peter Radics (Radics, *Johann Weikhard*, str. 54).

⁸ Prim. sliko naslovnice dela *Topographia Carinthiae Salisburgensis* (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 132) in slike naslovnice Valvasorjevih prejšnjih del (prav tam, str. 118, 121, 124, 126, 130).

⁹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, R 1674–1688, 4. 10. 1678, 11. 10. 1678. – Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 306.

¹⁰ ARS, AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 7. 1672.

besedilo pogodbe prebral – in o tem ne bi smelo biti dvoma –, se je torej strinjal s polbratovim samolastnim pobaronjenjem. Ni izključeno, da sta polbrata Valvasorja že med snubljenjem zavestno »igrala igro«, da sta barona oba, ne le starejši Karel. Da se Janez Vajkard pod pogodbo ni tudi podpisal kot baron, ne bi moglo nikogar zmotiti, saj je šlo zgolj za avtogram, ta pa ne vsebuje nujno plemiškega naslova.

Isto leto naletimo na Valvasorja naslovljenega kot barona še dvakrat, obakrat v zvezi z nakupom Bogenšperka, Lihtenberka in Črnega potoka. Nedatirana specifikacija kupnine, ki jo je podpisal prodajalec Franc Albrecht baron Kheysell in jo poslal Valvasorju na Slatno, ima v zaglavju naslov: »A Monfeur Monfeur le baron Voliuiſor, a Slatena«. Koncept kupoprodajnega pisma, datiran 27. septembra 1672 na Bogenšperku, pa naslavlja z baronskim predikatom tako Janeza Vajkarda kot njegovo soprogo Ano Rozino: »Johan Waihardten Valuaſor Freyh. zu Gallnegkh etc.«, »Anna Roſina Valuaſorin Freyhin«.¹¹ Pri tem je zanimivo, da je beseda »baron« pri Janezu Vajkardu nadpisana, sicer sočasno, a vendar kaže, kot da je bilo posredi nekaj oklevanja.

Kakor koli, neupravičeno naslavljanje z baronom v začetku sedemdesetih let priča, da se je Valvasorjevo »igranje baronstva« začelo skoraj desetletje prej, kot smo mislili. V redkih ohranjenih dokumentih iz njegovega poslovnega življenja, ki se začenjajo leta 1672, ne srečamo niti enega primera, ko se sam ne bi naslovil kot baron.¹² Prav nasprotno kot v poslovnih in službenih stikih s kranjskimi in koroškimi deželnimi stanovi do srede osemdesetih let.¹³ Kot kaže, je v baronski

¹¹ ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 2, Kupoprodajna pisma, 27. 9. 1672. – B. Reisp, ki je v monografiji o polihistorju zelo natančno povzel vsebino koncepta kupoprodajnega pisma, ni nikjer omenil navedbe baronskega naslova (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 92–93; prim. obravnavo Valvasorjevega baronskega naslova: prav tam, str. 62).

¹² Znani dokumenti poslovne narave z Valvasorjevim podpisom so maloštevilni. Po letu 1672 se je kot baron podpisal v vlogi priče pod doslej neznano kupoprodajno pogodbo za dvorec Sela pri Litiji, ki sta jo 26. marca 1684 sklenila na Bogenšperku njegova svakinja Marija Saloma Valvasor in prodajalec Andrej Ludvik Vezjak (KLA, KLA 741, Güter Ebensfeld, Sch. 1, Konv. 2, C-16 St, fol. 3v, 26. 3. 1684). Prav tako ga najdemo z baronskim naslovom v poročni pogodbi z drugo ženo Ano Maksimilo (baronico) Zetscher, sklenjeni 20. julija 1687 v dvorcu Vrhovo pod Gorjanci (objava: Kaspret, *Ženitni dogovor*, str. 187–189). Resnici na ljubo tudi nevesta ni bila »prava« baronica, saj so leta 1676 dobili baronski naslov le njena dva brata in bratranec (Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 308). Janez Vajkard se je z baronom naslovil še v kupoprodajni pogodbi za Črni potok in na potrdilu o prejeti kupnini, oboje v začetku leta 1689 (KLA, KLA 741, Güter Ebensfeld, Sch. 1, Konv. 2, C-18 St, fol. 5, 7v, 31. 1. 1689; prav tam, fol. 9, 9v, 28. 2. 1689; prim. Radics, *Valvasor-Studien XXXI*, str. 2561, 2569–2570), ko je kot baron podpisal tudi zadolžnico svoji ženi (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, brez signature, 9. 2. 1689; objava faksimila: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 97–99). Do nedavna je ostala prezrta pergamentna listina o polihistorjevi prodaji hiše v Ljubljani z dne 23. februarja 1693, v kateri se izstavitelj naslavlja kot baron (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2743, 1693 II. 23. Ljubljana; prim. Golec, *Valvasorjeva hiša*, str. 21). Gre za njegov zadnji v izvirniku ohranjeni dokument sploh, prej znan le iz regesta v ljubljanskih mestnih zapisnikih (Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 328).

¹³ Valvasorjevo pojavljanje v dokumentih kranjskih deželnih stanov gl. v opombah 19 in

naslov Janeza Vajkarda verjela tudi njegova polsestra Marija Klara. Ko je 29. aprila 1679 v Kamniku narekovala oporoko, je namreč kot barona naslovila samo dva od svojih štirih bratov oziroma polbratov – upravičeno brata Karla in neupravičeno polbrata Janeza Vajkarda.¹⁴

Leta 1681, ko se je Valvasorjev baronski naslov zasvetil v treh knjižnih izdajah, dveh njegovih in eni Schönlebnovi, je Janez Vajkard zbral že toliko poguma oziroma drznosti, da se je kot baron podpisal pod prošnjo na dunajski dvor. V prošnji, obravnavani 13. novembra 1681 – objavila jo je Anja Dular (1998) –, je kot »Freyherr zu Gallenegg« prosil za podelitev privilegija za natis dela *Theatrum mortis humanae*. Prejel je pozitiven odgovor, v katerem je samoumevno naslovljen kot »Barone de Gallenegg«.¹⁵ Tako se torej s polnim baronskim naslovom ni prvič naslovil šele dve leti pozneje, 31. oktobra 1683 v tiskanem izkazu za podrejene vojake.¹⁶ In ko se je kot baron 3. decembra 1685 predstavil v pismu tajniku londonske Kraljeve družbe,¹⁷ je imel torej, kar zadeva uradno občevanje, za seboj vsaj dve »dobri izkušnji«.

A uradno občevanje, omejeno na pošiljatelja in še tako eminentnega prejemnika, seveda ni isto kakor javno predstavljanje kot baron. Da bi se z baronskim predikatom ovekovečil v naslovu svojih del, je Valvasorju v začetku osemdesetih let še manjkalo prave smelosti. Čeprav je v omenjenem dvornem dovoljenju konec leta 1681 naslovljen kot baron, predikata vendarle ne najdemo na naslovnici *Theatrum*-a, natisnjene v Ljubljani naslednje leto (1682). Polihistor je svoje baronstvo implicitno navedel v dodatku k svojemu imenu: »etc. etc.«, kot je storil že leta 1681 v *Topographii Carinthiae Salisburgensis*, in prepustil, da so v nadaljevanju o njem kot baronu (*Liberio Barone, Liberi Baronis*) pisali drugi. To sta na prvih straneh knjige storila generalni vikar ljubljanske škofije dr. Frančišek Jožef Garzaroll(i), eden od dveh mož, ki sta delo pregledala, in Pavao Ritter Vitezović v pozdravni pesmi knjigi.¹⁸

Nekakšen lakmusov papir za ugotavljanje, kdaj je okolica začela Valvasorja naslavljati kot barona in ali se je njegov prisvojeni baronski naslov docela uveljavil, predstavlja arhiv kranjskih deželnih stanov. Polihistorjevo ime se v stanovskih virih največkrat pojavlja v sejnih zapisnikih deželnih zborov in zasedanj poverjeniškega urada (najožjega vodstva deželnih stanov) ter v razdelku Deželne zadeve. Do

26. – Znan je en sam njegov dopis kranjskim stanovom, nastal v Wildonu med vojnim pohodom na Štajersko leta 1683 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 381, fasc. 259, s. p., 17. 8. 1683). – V protokolih koroških deželnih stanov je Valvasor omenjen štirikrat, od tega dvakrat leta 1681 v zvezi s svojo *Topografijo Koroške* (KLA, KLA 456, Ständisches Archiv, Handschriften, A–115 St (1681), fol. 50, 52). Leta 1683 srečamo njegovo ponudbo stanovom, da bi izdelal nov zemljevid Koroške (prav tam, A–117 St (1683), fol. 77, 104v). Niti enkrat ni v koroških stanovskih protokolih navedeno njegovo osebno ime, temveč zgolj priimek, pri prvi pojavitvi leta 1681 pa je omenjen sploh le kot »ein Cauaglier auß Crain«.

¹⁴ ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–6, 29. 4. 1679.

¹⁵ Dular, Iz zgodovine, str. 21–22.

¹⁶ Prim. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 307.

¹⁷ Prav tam, str. 308.

¹⁸ Valvasor, *Theatrum mortis humanae*, naslovnica, s. p. (Approbatio), fol. A3.

leta 1683 je vedno in povsod še brez baronskega naslova. Tega ne zasledimo ne na seznamih udeležencev deželnih zborov – od deželnozborskih zasedanj se je polihistor poslovil že zelo zgodaj, leta 1674 – ne pri vojaških in davčnih zadevah, kot tudi ne pri obravnavah njegovih prošelj in predlogov, povezanih s tiski in z ulitjem Marijinega kipa.¹⁹ Stanovska pisarna je polihistorju prvič namenila toliko zeleni baronski predikat med vojaškim pohodom leta 1683, ko je na čelu kranjskih pešcev sodeloval pri obrambi od Turkov in ogrskih upornikov ogrožene vzhodne štajerske meje. V ukazu, poslanem 16. julija 1683 petim četrtnim stotnikom Kranjske, Valvasor tako kot dva druga stotnika še ni imenovan baron,²⁰ nato pa se baronski naslov (*Freyherr*) 28. julija zasveti v dekretu stanovskih poverjenikov, ki govori o njegovi stotniški plači.²¹ Tako je torej prejel »uradno stanovsko potrditev« svoje samolastno prisvojene baronske časti še pred odhodom vojske iz Ljubljane na Štajersko, in ne šele 17. avgusta s strani štajerskih deželnih stanov. Ti so ga potem, dokler je bil v njihovi deželi, naslovili z baronom vsaj še dvakrat.²² Pri tem je zanimivo, da so njegov dopis, poslan navedenega dne s Štajerskega, opremili v registraturi kranjskih deželnih stanov v Ljubljani z regestom, v katerem je Valvasor naslovljen kot baron (*Johan Weykhardt Valuasor Frh.*), čeprav se je sam podpisal zgolj kot stotnik.²³ Naslavljanje z baronom med vojaškim pohodom ga je gotovo opogumilo, da je samega sebe neposredno po vrnitvi v Ljubljano imenoval baron v prej omenjenem tiskanem izkazu za podrejene vojake z datumom 31. oktober 1683. S takšnim naslovom se je v naslednjih tednih pojavil tudi v korespondenci med kranjskimi in štajerskimi stanovi – šlo je za obravnavo znanega incidenta med Valvasorjem in nekim štajerskim stanovskim vojaškim podkomisarjem – in slednjič

¹⁹ Prim. pojavitve Janeza Vajkarda Valvasorja v stanovskih sejhnih zapisnikih do vključno leta 1683: ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 895, sejhni zapisniki 21, 1654–1673, fol. 279v, 362v, 366; šk. 898, sejhni zapisniki 24, 1665–1674, fol. 311v, 314, 366, 372v; šk. 900, sejhni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 25, 57v, 59v, 60v, 63v, 76v, 98v, 103v, 151v, 327v, 443–443v; šk. 901, sejhni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 201v–202, 255, 351v, 358; šk. 903, sejhni zapisniki 29, 1677–1682, fol. 177–177v, 193, 227v–228, 377v–378, 417v, 490v, 579; šk. 904, sejhni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 84, 162–164v, 356–358v, 438–449; šk. 905, sejhni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 59v, 146v (prvič omenjen kot baron); šk. 906, sejhni zapisniki 32, 1678–1688, fol. 180, 304, 435, 446v, 471, 474; šk. 907, sejhni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 31; šk. 909, sejhni zapisniki 35, 1680–1730, fol. 10, 36, 41, 56–56v, 93, 93, 107v, 172v, 226–226v, 257v, 348; šk. 910, sejhni zapisniki 36, 1684–1702, fol. 104. – Prim. omembe do vključno istega leta v razdelku Deželne zadeve: prav tam, šk. 531, fasc. 307a, pag. 216; šk. 533, fasc. 307b, pag. 1353; šk. 534, fasc. 308, pag. 1276, 1277; šk. 537, fasc. 308a, pag. 1376; šk. 541, fasc. 309, pag. 453, 517 (kot baron), 881, 925 (kot baron), 926. – Zgovorno je zlasti Valvasorjevo imenovanje za stotnika pešcev Spodnje ali Dolenjske četrti 18. septembra 1680, ko je za razliko od Janeza Vajkarda naveden kot baron njegov umrli predhodnik Volf Adam Mordax (prav tam, šk. 909, sejhni zapisniki 35, 1680–1730, fol. 56).

²⁰ Prav tam, šk. 541, fasc. 309, pag. 517. – Pri četrtnih stotnikih se baronski predikat v istih dneh pojavlja v stanovskih sejhnih zapisnikih precej neredno: 12. julija 1683 pri nobenem od petih, 27. julija pa enkrat pri enem od petih in drugič pri dveh od štirih stotnikov (prav tam, šk. 906, sejhni zapisniki 32, 1678–1688, fol. 435, 12. 7. 1683; fol. 446, 27. 7. 1683; šk. 910, sejhni zapisniki 36, 1684–1702, fol. 117v, 27. 7. 1683).

²¹ Prav tam, šk. 905, sejhni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 146v.

²² Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 307.

²³ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 381, fasc. 259, s. p., 17. 8. 1683.

v zvezi s tem v ukazu kranjskih stanovskih poverjenikov.²⁴ Sicer pa srečamo Janeza Vajkarda Valvasorja v isti zadevi še večkrat, vsakič brez baronskega naslova.²⁵

V redkih omembah v stanovskih dokumentih je naslednji dve leti prav tako naveden le kot »gospod«,²⁶ kar slej ko prej pomeni, da se v pisnih stikih s stanovi še ni podpisoval kot baron. Od pomladi 1686 pa se je začelo spreminjati tudi to. Prvič ga srečamo z baronskim naslovom 13. marca 1686, ko so mu poverjeniki odobrili izplačilo 800 goldinarjev iz naslova plačila za 500 izvodov tedaj še neizdane *Slave vojvodine Kranjske*.²⁷ Ob odobritvi 500 goldinarjev leto prej, 20. marca 1685, takšnega predikata v sejnih zapisnikih še ni imel.²⁸ Njegove prošnje stanovom, ki jih poznamo sicer le v povzetkih iz zapisnikov, so odtlej poleg imena očitno redno vsebovale pridelek »baron«, saj tega v obravnava prošenj pogrešamo samo izjemoma.²⁹ Pri tem je pomenljivo, da je sprememba v samonaslavljanju sovpadala z začetkom Valvasorjevega dopisovanja s tajnikom londonske Kraljeve družbe (3. december 1685), ki se mu je polihistor predstavil kot baron, svojo rodbino pa kot pred nekaj leti povzdignjeno v baronski stan.³⁰ Podobo o sebi kot baronu je torej zdaj vzdrževal tudi v uradnem občevanju z deželnimi stanovi lastne dežele. Prav tako se je leta 1685 skoraj brez dvoma predstavil z baronskim predikatom v Nürnbergu, kjer se je tedaj začel dogovarjati za tisk *Slave*.³¹

Drugo vprašanje pa je, v kolikšni meri ga je od srede osemdesetih let kot barona sprejemala kranjska okolica, zlasti deželni stanovi, za pripoznavanje njegovega baronstva najbolj merodajni dejavnik v deželi. Precej zanesljiva pričevanja o tem bi dali deželnozborski zapisniki, če ne bi bila polihistorjeva navzočnost na deželnih zborih tako redka, naravnost izjemna. Po letu 1674, ko se je nenadoma prenehal

²⁴ Kot barona ga naslavlja dopis štajerskih stanovskih poverjenikov kranjskim 27. novembra 1683 in ukaz kranjskih poverjenikov Valvasorju, naj o zadevi poda poročilo, datiran 14. januarja 1684 (prav tam, šk. 541, fasc. 309, pag. 851, 925).

²⁵ Prav tam, šk. 906, sejni zapisniki 32, 1678–1688, fol. 474 (9. 12. 1683), 484v (14. 1. 1684); šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 31 (9. 12. 1683), 278 (11. 8. 1687); šk. 541, fasc. 309, pag. 881 (11. 12. 1683).

²⁶ Prav tam, šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 274v; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 160v.

²⁷ Prav tam, šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 351; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 108.

²⁸ Prav tam, šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 274v.

²⁹ Prav tam, šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 392 (4. 11. 1686), 437 (30. 5. 1687); šk. 906, sejni zapisniki 32, 1678–1688, fol. 575v (4. 11. 1686); šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 57 (7. 2. 1689 – brez baronskega naslova), 194v (27. 10. 1687), 368 (22. 10. 1691), 437v (3. 6. 1692); šk. 910, sejni zapisniki 36, 1683–1700, fol. 296 (11. 8. 1687), 414 (3. 6. 1692), 430 (22. 10. 1691); šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 164v (7. 2. 1689 – brez baronskega naslova), 248 (13. 2. 1691); šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 75 (11. 8. 1687), 180v (20. 5. 1689); šk. 914, sejni zapisniki 40, 1690–1709, fol. 86 (22. 10. 1691 – brez baronskega naslova), 111v (3. 6. 1692 – brez baronskega naslova). – Ista zadeva se z istim datumom pojavlja v več zapisnikih. Baronski naslov tako v celoti pogrešamo le pri obeh Valvasorjevih pojavitvah 7. februarja 1689.

³⁰ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 308.

³¹ O Valvasorjevem obisku Nürnbergu: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 168.

udeleževati zasedanj,³² naletimo v stanovskih klopih nanj le še enkrat, 30. junija 1687. Tega dne je sodeloval pri treh glasovanjih, od katerih je najpomembnejše zadevalo pritožbe cesarju zoper deželnega upravnika Jurija Sigmunda grofa Gallenberga. Ta zadeva, ki se je za Gallenberga končala zelo ugodno, je bila očitno tudi razlog, da se je polihistor izjemoma pojavil na deželnem zboru. Med 77 navzočimi, hkrati podpisniki atestata, se je znašel na 32. mestu, precej pri repu baronov, a vendar še med njimi in podpisan kot baron.³³ Takšna uzurpacija naslova v deželnem zboru kajpak ne bi bila izvedljiva brez tihe podpore polbrata Karla, nečaka Janeza Karla, mrzlega nečaka Adama Sigfrida in še koga. Janez Vajkard je uvrščen visoko tudi pri drugih dveh glasovanjih, prvem o isti Gallenbergovi zadevi in drugem o zasedbi nekega častniškega mesta v Hrvaški vojni krajini. Obakrat se je razprave in glasovanja udeležilo nekaj manj deželanov, navajanje baronskih naslovov pa je bilo precej manj dosledno. Tudi polihistorju so ga pripisali samo prvič, ko ga, denimo, nima dejanski baron Adam Sigfrid Valvasor. Pri glasovanju o podelitvi častniškega mesta so predikat iz praktičnih razlogov izpustili sploh pri vseh baronih, razen pri prvem.³⁴

Pomenljivo je spoznanje, da je polihistor od leta 1686 dalje, ko se je pred stanovi že predstavljal kot baron, v drugih stanovskih dokumentih vedno naveden brez baronskega predikata.³⁵ Pri vrednotenju te ugotovitve je treba upoštevati namembnost posameznega dokumenta in preveriti, ali so baronom v njem namenili baronski naslov ali ne. Zapisovanje oziroma izpuščanje predikata je bilo namreč odvisno od pisarja oziroma od narave zapisa. Pri raznih popisih davčnih obvezancev ali provianta za Vojno krajino je bilo včasih skoraj vseeno, kaj je kdo po plemiškem naslovu, izvzemši grofe.³⁶ Nekaj drugega pa pomeni odsotnost Valvasorjevega baronstva na tistih seznamih, kjer so baronske naslove pisali dosledno

³² Deželnozborskih zasedanj se je udeleževal le slabi dve leti, od 6. februarja 1672 do 15. januarja 1674 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 898, sejni zapisniki 24, 1665–1674, fol. 311v, 314, 366, 372v; šk. 900, sejni zapisniki 26, 1671–1677, fol. 57v, 59v, 60v, 63v, 76v, 103v, 151v).

³³ Glasovanje v deželnozborskem zapisniku: prav tam, šk. 910, sejni zapisniki 36, 1683–1700, fol. 291; prepis atestata: prav tam, šk. 544, fasc. 310, pag. 1364. – Na seznamu je na 11. mestu polihistorjev polbrat baron Karel, na 23. njegov mrzli nečak Adam Sigfrid baron Valvasor, na 33. mestu, takoj za Janezom Vajkardom, pa Karlov sin Janez Karel baron Valvasor.

³⁴ Prav tam, šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 62–72.

³⁵ Sejni zapisniki: prav tam, šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 399v; šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 188, 303v, 346; šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 236v. – Deželne zadeve: prav tam, šk. 543, fasc. 310, pag. 552; šk. 545, fasc. 310, pag. 2012; šk. 547, fasc. 310, pag. 1743.

³⁶ Na seznamu plačnikov vojnega posojila 14. avgusta 1689, denimo, nobeden od treh Valvasorjev ni naveden kot baron, tako tudi ne oba prava barona, polihistorjev polbrat Karel in mrzli nečak Adam Sigfrid (prav tam, šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 236v). Na proviantni listi z dne 13. septembra istega leta je od treh Valvasorjev kot baron označen le Karel (šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 302v, 303v). Za razliko od prvega izvoda seznama premoženjskega davka iz leta 1690 (gl. op. 38) manjka na drugem neprimerno več baronskih naslovov, med drugim pri Adamu Sigfridu Valvasorju, pogrešamo pa celo nekaj grofovskih (prav tam, šk. 547, fasc. 310, pag. 1740–1749, 20. 9. 1690).

ali precej dosledno. Takšni so seznam oddanega provianta za leto 1687,³⁷ eden od dveh seznamov premoženjskega davka iz leta 1690³⁸ ter popis pripadnikov deželne konjenice spomladi 1688.³⁹ Janez Vajkard v njih ni označen kot baron za razliko od pravih baronov Valvasorjev, Karla in Adama Sigfrida.⁴⁰

Poklicani so seveda dobro vedeli, komu pritiče kateri plemiški naslov, in prava slika se je v določenih trenutkih pokazala sama od sebe. Pri Valvasorju se je to dogajalo predvsem tedaj, ko sam nikakor ni mogel vplivati na to, da ga bodo imenovali z uzurpiranim predikatom. Kjer pa se je le dalo, je svoje baronstvo uveljavil. Predikat baron se je tako znašel tudi v kranjski imenjski knjigi, in sicer ob vpisu prodaje dvorca Črni potok (1689).⁴¹ V imenjsko knjigo so ga pač prepisali iz Valvasorjeve kupoprodajne pogodbe,⁴² kakor so že dotlej prenašali baronski naslov iz polihistorjevih prošenj v stanovske sejne zapisnike.

Prepričanje, da je Janez Vajkard baron, se je, četudi ne docela, utrdilo okoli leta 1690, potem ko se je s takšnim naslovom podpisal na naslovnica *Topografije Koroške* (1688) in *Slave vojvodine Kranjske* (1689)⁴³ – tega dotlej v naslovih svojih knjig še ni storil –, in ko je njegovo najpomembnejše delo poneslo avtorjevo »slavo« po deželi in zunaj nje. Tako so ga od leta 1691 titulirali z baronom tudi v davčnih knjigah mesta Ljubljane.⁴⁴ In če še ni bil nesporni, »polnokrvni baron« za življenja, je to postal po smrti jeseni 1693. Ne vemo sicer, kakšen plemiški naslov mu je dalo kranjsko ograjno sodišče, ko je po 16. novembru omenjenega leta odredilo inventuro njegove zapuščine,⁴⁵ zato pa sta pokojnika naslavljali z baronom obe inventurni komisiji, ena na Bogenšperku in druga v Krškem.⁴⁶ Enako je storil Franc Bernard baron Taufferer, prosilec za izpraznjeno mesto stotnika pešcev v Spodnji četrti, ali pa stanovski poverjeniki, ko so 23. novembra 1693 obravnavali Tauffererjevo prošnjo, da bi zasedel Valvasorjev položaj.⁴⁷

³⁷ Prav tam, šk. 907, sejni zapisniki 33, 1683–1693, fol. 187–188, 1. 8. 1687.

³⁸ Prav tam, fol. 344–349, 20. 9. 1690. – Na seznamu sicer pogrešamo baronski naslov pri nekaterih nespornih baronih. Takšni so polihistorjev sorodnik Jurij Sigmund baron Rauber (fol. 345v) ter dva Zetschkerja, Valvasorjev svak Sigmund Viljem in njegov bratranec Franc Engelbreht (fol. 346).

³⁹ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 545, fasc. 310, pag. 1871–1875, 6. 4. 1688.

⁴⁰ Ime Adama Sigfrida se pojavlja na vseh treh seznamih, Karlovo pa na prvih dveh.

⁴¹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 103.

⁴² Gl. op. 12.

⁴³ Prim. slike obeh naslovnica v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 189 in s. p. (za str. 224).

⁴⁴ Od leta 1681 je imel Valvasor hišo ob Ljubljanci, ki so jo v mestnih davčnih knjigah šteli pod Mestni trg. Prim. davčne knjige: ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, šk. 456, Cod. XVII, knj. 65 (1681), s. p.; prav tam, knj. 66 (1682), s. p.; prav tam, knj. 67 (1683), s. p.; šk. 457, Cod. XVII, knj. 68 (1684), s. p.; prav tam, knj. 69 (1685), s. p.; prav tam, knj. 70 (1686), s. p.; šk. 458, Cod. XVII, knj. 71 (1687), s. p.; prav tam, knj. 72 (1688), s. p.; prav tam, knj. 73 (1689), s. p.; prav tam, knj. 74 (1690), s. p.; šk. 459, Cod. XVII, knj. 75 (1691), s. p.; prav tam, knj. 76 (1692), s. p.; prav tam, knj. 77 (1693), s. p.; prav tam, knj. 78 (1694), s. p.

⁴⁵ O času imenovanja inventurne komisije gl. op. 64 in 65.

⁴⁶ ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 1, 5, 9, 64; prav tam, lit. Z–7/II, 13. 1. 1693, pag. 1, 10.

⁴⁷ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 404v.

V zvezi z Valvasorjevim zasebnim življenjem so najnovejše raziskave pokazale, da je bil **kraj rojstva večine njegovih otrok** vendarle grad Bogenšperk pri Litiji. Ker najdemo v krstnih matičnih knjigah župnije Šmartno pri Litiji samo krste treh otrok (1674, 1679 in 1683), preostalih pa ni zaslediti ne v ljubljanskih maticah ne v krstnih knjigah drugih kranjskih župnij, sem bil svojčas prepričan, da so morali priti na svet drugje. Tako sem leta 2007 kot še najbolj verjetno navedel možnost, po kateri se je večina polihistorjevih otrok rodila zunaj domače dežele, kamor so polihistorja vodile študijske poti. To bi pomenilo, da je na pot redno jemal obe ženi, pri tem pa trajanje potovanja slabo načrtoval, tako da ježa nazaj na Kranjsko za visoko nosečo žensko ne bi bila več varna.⁴⁸ Toda analiza šmarskih mrliških matic in analogije z drugimi plemiškimi rodbinami Valvasorjevega časa so privedle do drugačnega sklepa, trdno podkrepljenega z dejstvi. Tako kot mnogi drugi plemiški otroci so bili Valvasorjevi krščeni na domačem gradu, ne v krstni cerkvi, zato krsti preprosto niso bili vpisani v župnijsko krstno matico, deloma po krivdi staršev in deloma duhovnikov krstiteljev. Nekateri plemiški starši so dali krste vpisati pozneje, ker so se zavedli potrebnosti in koristnosti v maticah dokumentiranih rojstev svojih otrok. Pri Janezu Vajkardu Valvasorju takšno zavest pogrešamo, kot še pri številnih plemiških rodbinah tega časa. Treba je seveda upoštevati, da matičnih knjig v 17. stoletju marsikje še niso vodili redno in da so imele šibko tradicijo, zato jih družbena elita ni percipirala kot nekaj obvezujočega in za dokazovanje lastne identitete nujno potrebnega. Njeno potomstvo je bilo tedaj še primarno dokumentirano v zasebnih virih, tj. v raznih družinskih kronikah, koledarjih in podobno.⁴⁹ Iz takšnega vira je vsekakor črpal tudi polihistor, ko je v IX. knjigi *Slave* na rodovnem deblu Valvasorjeve rodbine navedel za vse svoje otroke točen datum rojstva in za pet umrlih še datum smrti.⁵⁰

Glede na njegovo natančnost pri navajanju osebnih podatkov otrok je na videz presenetljivo dejstvo, da na rodovnem deblu ni **hčerke**, katere smrt je bila 28. januarja 1682 vpisana v šmarsko mrliško matično knjigo, in sicer brez osebnega imena, zgolj kot: »Ill[ustriss]mi D[omi]ni Jo[an]ni Waichardi Valuasor in Wagenberg paruula Domicela«.⁵¹ Glede na formulacijo v matici je bil otrok ob smrti še zelo majhen, polihistor pa je imel s tem tehten razlog, da je deklico za »zgodovino« zamolčal. Skoraj gotovo je šlo za takoj umrlega ali celo mrtvorojenega otroka, ki ni bil niti krščen, od tod vpis pokopa brez imena. Od rojstva zadnjega Valvasorjevega otroka 16. julija 1681 do deklíčine smrti ali pokopa je sicer minilo komaj šest mesecev in 12 dni, vendar je povsem mogoče, da je Ana Rozina Valvasor tudi v tako kratkem

⁴⁸ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 316–317.

⁴⁹ Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 95. – Primer naknadnega vpisa krsta srečamo, denimo, pri polihistorjevi vnoviči omoženi svakinji in sosedu Mariji Salomi Schwab pl. Lichtenberg, gospodarici dvorca Sela pri Litiji. Njena hči, krščena 18. junija 1690, je bila v šmarsko krstno matico vpisana šele po štirinajstih mesecih, sredi avgusta 1691 (prav tam, str. 88).

⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

⁵¹ NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p., 28. 1. 1682. – Ali se datum nanaša na smrt ali pokop, ni navedeno in niti ni pomembno.

času rodila za življenje nesposobnega mrtvega otroka.⁵² Tem prej, ker je rojevala v zelo kratkih intervalih, od manj kot enega leta do 22 mesecev in pol.⁵³ Če bi šlo za polihistorjevega nezakonskega otroka, ga šmarski duhovnik nesporno ne bi označil kot »Domicela«. Valvasor ga je na rodovnem deblu izpustil preprosto zato, ker najbrž ni bil niti krščen in ni imel imena. Tako ne preseneča, da so ga pokopali v Šmartnem in ne v Valvasorjevi rodbinski grobnici na Mediji, kjer je po polihistorjevih lastnih besedah počivalo pet njegovih zgodaj umrlih otrok.⁵⁴ Pokopu omenjene »brezimne« deklice v Šmartnem bi lahko botrovali (tudi) razlogi tehnične narave, denimo oviran prehod čez Savo zaradi zimskih razmer ali kužne zapore.⁵⁵ Vpis njene smrti, ki sem ga v šmarski mrliški matici odkril šele pred kratkim, doslej sicer ni bil povsem neznan, a zaradi nepopolne objave dvakrat napačno interpretiran. Objavil ga je že Peter Radics (1895), vendar zgolj datum 28. januar brez letnice in z navedbo, da je šlo za »majčkeno gospodično« (*paruula domicella*), ki je morala umreti po letu 1689, sicer bi jo Valvasor navedel na svojem rodovniku.⁵⁶ Ker vpisa njene smrti po tem letu v ohranjeni mrliški matici ni (vanjo sicer skoraj niso vpisovali več kot desetletje, od 1687 do 1697), sem tudi sam izrazil prepričanje (2007), da je šlo za polihistorjevega otroka iz drugega zakona z Ano Maksimilo Zetscher, rojenega med letoma 1689 in 1692.⁵⁷ Medtem se je pokazalo, da je vpis iz leta 1682 in da se je torej deklica rodila v Valvasorjevem prvem zakonu. Število otrok Janeza Vajkarda Valvasorja se s tem ni spremenilo. Še vedno jih poznamo 13, le da jih je prišlo v njegovem prvem zakonu na svet deset, in ne devet, iz drugega pa so torej znani trije, ne štirje.

Krst polihistorjevega najmlajšega otroka, sina Franca Engelberta, krščenega 15. aprila 1693 v **Krškem**, je najzgodnejše pričevanje o tem, da se je polihistorjeva družina dotlej že preselila v mesto ob Savi.⁵⁸ Raziskave o Valvasorjevem širšem sorodstvu po očetovi in materini strani so prinesle zanimivo ugotovitev: polihistor v krški okolici ni imel samo sorodnikov po ženi, baronov Zetscherjev in pl. Wer-

⁵² Za strokovno mnenje se iskreno zahvaljujem prof. dr. Zvonki Zupanič Slavec z Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani.

⁵³ Po Valvasorjevem rodovnem deblu se je 16. julija 1681 rodil Janez Gotlib, naslednji otrok Janez Ludvik pa 18. aprila 1683, kar je med Valvasorjevimi otroki iz prvega zakona drugi najdaljši interval (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109; prim. Golec, Neznano in presenetljivo, str. 322–323).

⁵⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164. – Vseh pet otrok, umrlih med letoma 1676 in 1687, navaja Valvasor skupaj z datumi smrti v IX. knjigi *Slave* (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109).

⁵⁵ V začetku osemdesetih let se v sejhni zapisnikih kranjskih deželnih stanov nenehno omenjajo kužne straže in zapore. Prav na dan deklčininega pokopa ali smrti, 28. januarja 1682, so stanovski poverjeniki ukazali odpravo straž, ker je ponehala kuga v Trstu (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 906, sejni zapisniki 32, 1678–1688, fol. 305).

⁵⁶ Radics, Valvasor-Studien I, str. 1426. – Radics je menil, da se lahko pod oznako »paruula domicella« skriva samo 28. aprila 1688 rojena Katarina Frančiška, kajti njena polsestra Johana je imela takrat že deset let (dejansko vsaj 12!) in torej ne bi mogla biti označena s takšno pomanjševalnico. Takrat, leta 1895, Radics namreč še ni vedel, da je Katarina Frančiška odrasla in se omožila, kar sam navaja petnajst let zatem (1910) v monografiji o Valvasorju (Radics, *Johann Weikhard*, str. 347), v kateri najbrž tudi zato sploh ne omenja smrti obravnavane brezimne deklice.

⁵⁷ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 314.

⁵⁸ Prav tam, str. 328.

negkov, v samem Krškem pa dobrega znanca župnika Gašperja Tunkelsteinerja,⁵⁹ ampak je nedaleč stran prebivalo tudi njegovo krvno sorodstvo. Že od leta 1646 je na Gracarjevem turnu pri Šentjerneju živela Marija Rozina pl. Buset, poročena pl. Buset (1629–1694), njegova sestrična po materi, doma s Krumperka. Kot vdova si je zgradila dvorec Velika vas pri Krškem, trije njeni sinovi pl. Buseti pa so gospodarili v treh drugih dvorcih med Krškim in Gracarjevim turnom: na Gracarjevem turnu ter na novozgrajenih Volavčah in Nemški vasi. Glede na Valvasorjeva natančna opisa napada Uskokov na Gracarjev turn in arheoloških najdb pri Veliki vasi (za te je pokazala zanimanje tudi sestrična Marija Rozina pl. Buset), vse kaže, da je bil polihistor z Buseti v dokaj intenzivnih stikih. Sestrična oziroma njena družina bi utegnili imeti določeno vlogo že pri Valvasorjevi drugi ženitvi, saj se je poročil na Vrhovem (1687), manj kot kilometer od Busetovega Gracarjevega turna. Glede na to, da je Marija Rozina prebivala v dvorcu Velika vas pri Krškem, pa bi lahko svojemu bratrancu svetovala tudi pri nakupu hiše v Krškem (1693), kjer je že po nekaj mesecih umrl. Prav sestričnin sin Volfgang Avguštin pl. Buset, lastnik Nemške vasi, je bil eden od treh inventurnih komisarjev, ki so v začetku leta 1694 popisali Valvasorjevo krško zapuščino.⁶⁰

Že leta 2007 sem s posrednimi podatki dokazal, da t. i. **Valvasorjeva hiša v Krškem** (Valvasorjevo nabrežje št. 4), ki ima od leta 1894 na pročelju spominsko ploščo, ni mogla biti last Janeza Vajkarda Valvasorja. Kot edino možno stavbo v njegovih rokah sem označil južni del poznejše hiše pisatelja Janeza Mencingerja (Cesta krških žrtev št. 2).⁶¹ S pritegnitvijo dotlej neuporabljenih arhivskih virov sem medtem v podkrepitev svojih trditev predložil še nova ključna dejstva (2011 in 2012). Tako je napačna Valvasorjeva hiša (s spominsko ploščo) zamenjala lastnika leta 1701, ko je bila polihistorjeva dejanska hiša še v lasti njegove vdove (do leta 1706). Zmotno prepričanje, da je Valvasor nazadnje živel in umrl v t. i. Valvasorjevi hiši, je prvi že leta 1857 (ne šele dve leti pozneje) obelodanil ljubiteljski zgodovinar Anton Jellouschek. Nastalo je zelo verjetno malo prej, ko je hišo najprej dve desetletji, od leta 1826 do 1846, posedoval Valvasorjev prapranečak Anton pl. Hohenwart (1768–1846), sicer krški mitninski nadzornik in ljubiteljski muzealec, in za njim kratek čas (1846–1847) šest polihistorjevih prapravnikov baronov Dienerspergov z Dobrne pri Celju. Tako Hohenwart kot Dienerspergi so poznali svojo genealoško vez s kranjskim polihistorjem, kar je zlahka rodilo napačno interpretacijo, da je hiša konec 17. stoletja pripadala samemu Valvasorju.⁶²

⁵⁹ Prav tam, str. 329.

⁶⁰ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 258–263.

⁶¹ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 332–337.

⁶² O tem natančno: Golec, Dve Valvasorjevi hiši (1. in 2. del); isti, Neprava Valvasorjeva hiša; isti, *Valvasorjeva hiša v Krškem* – Od 5. marca 2013 je na Mencingerjevi hiši spominska plošča z napisom, da je tu zadnje mesece živel in pred 16. novembrom 1693 umrl polihistor Janez Vajkard Valvasor. 15. junija 2003 so odkrili novo ploščo še na napačni Valvasorjevi hiši, pod spominskim obeležjem iz leta 1894. Plošča opozarja na ljubiteljskega muzealca Antona pl. Hohenwarta in na zmoto, da je bila hiša Valvasorjev zadnji dom.

SLIKOVNA PRILOGA 1: Prava Valvasorjeva hiša v Krškem (Mencingerjeva hiša) po končani temeljiti prenovi leta 2013 (foto: Nina Sotelšek, oktober 2013)

V zvezi z **datumom Valvasorjeve smrti** so novi kar štirje podatki, še vedno pa ne poznamo sodobnega vira z natančno datacijo. Prvič, 16. november 1693 po zadnjih ugotovitvah ne more biti referenčni datum »post quem non«. Formulacija, da sta bili komisiji za popis polihistorjeve zapuščine v Krškem in na Bogenšperku imenovani v ponedeljek po sv. Leopoldu 1693,⁶³ namreč ne pomeni imenovanja komisarjev natanko tega dne, 16. novembra, temveč kadar koli v obdobju, ki se s tem datumom začne in se konča spomladi naslednje leto s sklenitvijo jesenske deželne pravde.⁶⁴ Glede na to, da sta obe komisiji, prva na Bogenšperku in druga

⁶³ O tem govorita spremna dopisa obeh komisij, priložena zapuščinskima inventarjema (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 63; prav tam, lit. Z-7/II, 13. 1. 1693, pag. 13).

⁶⁴ Več med seboj neodvisnih dejstev dokazuje, da datacija »v ponedeljek po sv. Leopoldu« (po 15. novembru), ne pomeni natanko tega dne, ko gre za dokumente kranjskega ograjnega sodišča. Pozornost je najprej pritegnila ugotovitev, da so bile s tako formulirano datacijo imenovane komisije za popis zapuščine treh Valvasorjevih sorodnikov, od katerih pred postavitvijo komisije še nobeden ni umrl (!). Prvi je bil Jurij Andrej pl. Graffenweger, brat polihistorjeve prve žene. Njegov zapuščinski inventar zaradi manjkajočega zadnjega dela nima datacije, na začetku pa najdemo navedbo, da je ograjno sodišče imenovalo komisijo v ponedeljek po sv. Leopoldu 1693, torej natanko istega dne kot obe komisiji za popis Valvasorjeve zapuščine (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 34, fasc. XVII, lit. G-63, s. d. (1694), pag. 1-2). Toda Graffenweger je bil kot varuh Valvasorjevih otrok iz prvega zakona še januarja 1694 navzoč pri obeh inventurah polihistorjeve zapuščine, tako v Krškem kot na Bogenšperku (prav tam, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z-7/I, 16. 1. 1694, pag. 64; prav tam, lit. Z-7/II, 13. 1. 1693, pag. 14), in je sestavil oporoko šele 24. februarja 1694 (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. G 1-54 1/2, testament G-19, 24. 2.

v Krškem, opravili svoje delo 13. oziroma 16. januarja 1694 – krška komisija je začela delo 4. januarja⁶⁵ – lahko sklenemo, da ju je deželna pravda postavila enkrat v decembru. Najzgodnejša izrecna omemba Valvasorja kot pokojnega je z dne 23. novembra 1693, ko je Franc Bernard baron Taufferer »po smrti (*auf ableben*) gospoda Janeza Vajkarda Valvasorja, barona« prosil za imenovanje na izpraznjeno mesto stotnika pešcev v Spodnji četrti.⁶⁶ Prošnja predstavlja samo dodatno potrditev, da je moral biti Valvasor tedaj mrtev že nekaj časa, in ne šele nekaj dni. Po navedbi Janeza Gregorja Dolničarja v kroniki mesta Ljubljane z letnico 1719 naj bi preminil oktobra 1693.⁶⁷ Toda kot priča vir, ki je po nastanku 13 ali 14 let starejši od kronike – Lukantschitscheva genealoška zbirka o kranjskem plemstvu –, je polihistor umrl že septembra, pri čemer je avtor pustil prazen prostor za dan: »obiit ... 7bris

1694). Drugi tak primer je polihistorjeva mrzla nečakinja Katarina Sidonija baronica Kheysell. Umrla je 1. februarja 1684 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige, M 1660–1710, s. p., 1. 2. 1684), spremni dopis k njenemu zapuščinskemu inventarju pa govori o imenovanju inventurne komisije na ponedeljek po leopoldovem 1683 (!) (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 50, fasc. XXVI, lit. K–42/II, 14. 2. 1685, pag. 95). Enako se je zgodilo pri Valvasorjevem zetu Juriju Lovrencu pl. Wernegku. Njegova oporoka ima datum 24. februar 1710, zapuščinski inventar pa postavlja imenovanje komisije na ponedeljek po leopoldovem prejšnje leto (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. W 1–49, testament W–27, 24. 2. 1710; AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 123, fasc. L, W–70, 8. 4. 1710, pag. 1). Podobno zmedo povzroča podatek, da je ograjno sodišče ratificiralo kupno pogodbo za Valvasorjev prodani dvorec Črni potok že na ponedeljek po sv. Leopoldu 1688, čeprav ima pogodba datum 30. januar 1689 (Radics, Valvasor-Studien XXXI, str. 2561, 2569–2570). Razlog je v vseh primerih ta, da so vse zadeve jesenskega zasedanja ograjnega sodišča, enega od vsakoletnih dveh zasedanj, datirali z začetnim dnem. In jesensko zasedanje je, kot pričajo protokoli ograjnega sodišča, trajalo s prekinitvami do marca ali aprila naslednje leto. Iz obdobja med letoma 1667 in 1695 protokoli niso ohranjeni. V naslednji ohranjeni knjigi protokolov 1695–1698 so se zasedanja sprva začeljala na ponedeljek in torek po sv. Trojici, tj. v nedeljo po binkošti (maja ali junija), ter na ponedeljek in torek po sv. Leopoldu, tj. po 15. novembru (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695–1698, pag. 1, 247, 320, 564). Leta 1697 so jesensko zasedanje premaknili na ponedeljek in torek po sv. Elizabeti, tj. po 19. novembru (prav tam, pag. 650, 812) in tako je ostalo do leta 1702, ko je Elizabeto zamenjala sv. Katarina, tj. 25. november (prav tam, knj. 16, protokoli 1698–1701, pag. 1, 79, 291, 495, 607, 820; knj. 17, protokoli 1701–1704, pag. 1, 201, 305, 497, 571, 761). Zatim se je jesensko zasedanje začeljno izmenično na sv. Elizabeto, sv. Leopolda in sv. Katarino (prav tam, knj. 18, protokoli 1704–1707, pag. 1, 163, 265, 470, 564, 711; knj. 19, protokoli 1710–1714, pag. 1, 169, 279, 437, 607, 631, 726, 841). V protokole žal niso vpisovali imenovanj zapuščinskih komisarjev. Vpisi bi razkrili, kdaj so bile komisije dejansko postavljene.

⁶⁵ Poleg datacij inventarjev gl. tudi spremna dopisa (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 63–66; prav tam, lit. Z–7/II, 13. 1. 1693, pag. 13–16).

⁶⁶ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 404v. – Če izvzamemo 16. november 1693, za katerega se je pokazalo, da ne more biti referenčni datum za Valvasorjevo smrt, smo doslej kot kronološko prvo neposredno pričevanje o polihistorjevi smrti poznali epitaf z datumom 11. december 1693. Epitaf, ki ne navaja datuma smrti, je domnevno sestavil Janez Gregor Dolničar. Objavljen je bil leta 1815, o izvirnem zapisu pa danes ni sledu in nobenih poročil. Objava: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 271–272, 335, op. 24.

⁶⁷ Semeniška knjižnica v Ljubljani, rkp. 11, Annales urbis Labacensis, s. p. – Faksimile v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 270.

1693.«⁶⁸ Gre za najzgodnejšo znano časovno opredelitev Valvasorjeve smrti sploh, zapisano leta 1705 ali 1706.⁶⁹ Opozoriti kaže, da se september pojavlja že v prvem tiskanem prikazu Valvasorjevega življenja in dela iz leta 1815, objavljenem brez imena avtorja v dunajskem časopisu *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*.⁷⁰ Tako kot ni znan vir te navedbe, ostaja za zdaj nepojasnjeno, od kod datum 19. september 1693, ki se je po zadnjih ugotovitvah prvič pojavil leta 1836 v časniku *Illyrisches Blatt*.⁷¹

Novi izzivi, a prav tako nedoločni odgovori, se ponujajo tudi pri vprašanju o **kraju polihistorjevega pokopa**. Doslej ni bil ustrezno pritegnjen v obravnavo dolgo neznan vir, latinski epitaf Valvasorju izpod peresa Janeza Gregorja Dolničarja, ki sta ga leta 1993 objavila France Baraga in za njim Branko Reisp.⁷² Nagrobni napis, vpisan na zadnjem knjigoveškem listu izvoda Valvasorjeve knjige *Theatrum mortis humanae*, ki je bil v Dolničarjevi lasti, ni mogel nastati prav dolgo po polihistorjevi smrti. Da je avtor Dolničar sam, poleg lastništva knjige neizpodbitno potrjuje njegov rokopis. V epitafu pritegnejo pozornost besede o polihistorjevi zibelki in grobu: »Labacum cunas, praebeet Gurgfelda sepulchrum«, kar je Baraga prevedel kot »Mesto Ljubljana zibel, a krsto (sic!) mu Krško je dalo«. Toda dejansko je treba »sepulchrum« vendarle najprej razumeti kot grob in šele nato v prenesenem pomenu.⁷³ Podatek je tem pomenljivejši, ker je pozneje prav Dolničar v biobibliografiji kranjskih piscev (1715) zapisal, da je Valvasor pokopan na Mediji.⁷⁴ Edini sodobni pričevanji o kraju polihistorjevega pokopa izvirata torej od istega avtorja, a se razlikujeta! Postavlja se seveda vprašanje, kaj je vzrok tega. Dolničar bi lahko imel obakrat prav ali pa bi se tudi obakrat motil. Glede na to, da je epitaf verjetno kakšni dve desetletji starejši od biobibliografije, bi vest o Valvasorjevem pokopu v Krškem utegnila biti verodostojnejša. A prav zlahka bi Dolničar ob védenju, kje je Janez Vajkard umrl, napačno sklepal, da je Krško tudi kraj njegovega pokopa. Da o okoliščinah njegove smrti ni bil natanko obveščen, priča navsezadnje prazen prostor, ki ga je v epitafu pustil za datum smrti in za navedbo o pokojnikovi starosti (»obiit

⁶⁸ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 177.

⁶⁹ Zvezek ima sicer v naslovu letnico 1700 (fol. II), a so v osnovnem delu tudi nekaj let mlajši podatki, zapisani sočasno, ne torej dodani pozneje. Pri rodbini Valvasor je zadnji tak podatek poroka barona Franca Adama 8. junija 1705; pri njegovi ženi sledi pripis o smrti 22. julija 1709 in na isti strani pripis o smrti njegove babice 27. maja 1708 (fol. 179v). Časovno najzgodnejši pripisani podatek govori o baronu Volfgangu Jožefu kot učencu gramatikalnega razreda gimnazije leta 1706 (fol. 176).

⁷⁰ Reisp, Neznani epitaf, str. 345–346.

⁷¹ [Anonimus], Historische Erinnerungen, str. 141. – Podatek si je prepisal že Radics, a ga ni nikoli objavil (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 5, mapa XXXII, R Grobnica). Po Reispu se je datum 19. september 1693, »kolikor nam je znano«, prvič pojavil pri Henrikju Costi leta 1848 (Reisp, Neznani epitaf, str. 346). Costa (*Reiseerinnerungen aus Krain*, str. 102) je najbrž črpal iz istega vira kot Radics.

⁷² Baraga, Novoodkriti Valvasorjev nagrobni spomenik; Reisp, Neznani epitaf.

⁷³ Za strokovno mnenje se iskreno zahvaljujem akademiku prof. dr. Primožu Simonitiju.

⁷⁴ Semenška knjižnica v Ljubljani, rkp. 14, Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium, pag. 54. – Objava: Dolničar, Bibliotheca Labacensis publica, str. 222; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 278. – Faksimile v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 276. – Prim. Reisp, Neznani epitaf, str. 345; Golec, Neznano in presenetljivo, str. 326–327.

.. anno M.DC.XC.III aetat: «).⁷⁵ Ko je pozneje, leta 1715, sestavljal Valvasorjev biobibliogram, najprej v njem ni bilo podatka o kraju pokopa. Tega je sočasno ali malce pozneje pripisal na rob: »habet tanti viri mortales exuvias Media ...«.⁷⁶ Mogoče je domnevati, da je Medijo kot polihistorjev zadnji dom navedel zgolj na podlagi sklepanja, ker so tam po Valvasorjevih besedah pokopani njegovi otroci in prva žena. Kot nikakor ni izključeno, da je Dolničar obakrat natančno poznal usodo Valvasorjevih posmrtnih ostankov. Nemara so ga najprej res pokopali v kripto cerkve sv. Janeza Evangelista v Krškem, potem pa njegovo truplo prenesli v rodbinsko grobnico v Marijini kapeli pri medijskem gradu. Vir prve roke, ki bi pričal o tem, nas pusti nepotešene. Krška in leskovška mrliška matica namreč nista ohranjeni, najstarejša mrliška matična knjiga župnije Vače za obdobje 1687–1723 – župnije, v katero je spadala Medija –, pa o pokopih Valvasorjev vse do leta 1708 molči (z eno samo izjemo leta 1691), čeprav so v tem obdobju potrjeno pokopali v medijsko grobnico več pomembnih članov rodbine.⁷⁷ Glede na rodbinsko tradicijo bi bilo sicer precej nenavadno, ko polihistor ne bi izrazil želje počivati pri svoji družini.

Določnejša so nova dejstva o **usodi polihistorjeve zapuščine**, ki dopolnjujejo prejšnje ugotovitve in prinašajo tudi pomembno odkritje o obstoju danes neevidentirane Valvasorjeve rokopisne knjige. Najdeni so bili namreč prepisi štirih, v izvirniku sicer že znanih zapuščinskih inventarjev: obeh Valvasorjevih s popisom njegove zapuščine v Krškem in na Bogenšperku v začetku leta 1694 ter obeh inventarjev polihistorjeve zapuščine v rokah njegovega svaka Janeza Jožefa Graffenwegerja, ki sta nastala po Graffenwegerjevi smrti marca 1700 v Ljubljani in na Knežiji pri Litiji.⁷⁸

⁷⁵ Faksimile v: Reisp, Neznani epitaf, str. 347.

⁷⁶ Gl. op. 74.

⁷⁷ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 338–341. – V najstarejši mrliški matični knjigi 1687–1723 ni zapisov o pokopih na Mediji vse do leta 1708, če izvzamemo »gospodično« Marijo Ivano Valvasor, pokopano 10. maja 1691 (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p.; Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 103).

⁷⁸ Na obe hranišči inventarjev me je prijazno opozoril mag. France Baraga, za kar se mu iskreno zahvaljujem. – Janeza Jožefa Graffenwegerja, lastnika dvorca Knežija pri Litiji, kjer je tudi umrl, so pokopali 6. marca 1700 v cerkvi sv. Nikolaja na Savi (NŠAL, ŽA Vače, Matične knjige, M 1687–1723, s. p.). Ni res, da so svojci obvestili ogradno sodišče o njegovi bližajoči se zadnji uri prezgodaj, ko je bil še živ (o tem: Golec, Neznano in presenetljivo, str. 354). Datum imenovanja komisije za popis zapuščine, ponedeljek po sv. Elizabeti 1699, namreč ne pomeni natanko tega dne, temveč kadar koli med več mesecev trajajočim zasedanjem ogradnega sodišča, ki se je začelo omenjenega dne (gl. op. 64).

SLIKOVNA PRILOGA 2: Prepis inventarja Valvasorjeve zapuščine na Bogenšperku (13. januarja 1694) s pripisom o prodaji njegove rokopisne knjige (27. maja 1696)

Prepisa inventarjev iz leta 1694 imata skupno knjižno vezavo in vsebujeta dragocene Graffenwegerjeve lastnoročne obrobne zaznamke, ki se nanašajo na usodo posameznih predmetov.⁷⁹ Najzgodnejši zaznamki, nastali ob varuhovem prevzemu funkcije spomladi 1694, niso datirani, drugi pa imajo datume med 3. junijem 1694 in 26. novembrom 1697. V celoti potrjujejo že znana dejstva o delitvi polihistorjeve zapuščine, kot so jih razkrili protokoli kranjskega ograjnega sodišča in primerjava Valvasorjevih inventarjev z Graffenwegerjevim knezijskim iz leta 1700.⁸⁰ A tudi več kot to, saj pričajo, kako je Janez Jožef Graffenweger kot varuh polihistorjevih otrok upravljal celotno Valvasorjevo premično zapuščino. Vdova je obdržala le tri pištole, ki ji jih je prepustil še prejšnji varuh, Graffenwegerjev brat Jurij Andrej, umrl komaj nekaj mesecev za polihistorjem. V času tega varuha naj bi poginil tudi eden od obeh Valvasorjevih konj, Jurij Andrej je nekomu podaril slonokoščeni kompas, dva para dvocevni pištol kremenjač pa izročil gospodu pl. Busetu, vsekakor Volfgangu Avguštinu, enemu od treh inventurnih komisarjev in Valvasorjevemu mrzlemu nečaku. Še pred nastopom novega varuha je šla iz hiše tudi rumena deželna zastava, izročena Valvasorjevemu nasledniku na stotniškem

⁷⁹ NŠAL, NŠAL 116, Gospodstva, šk. 3, Medija, zapuščinski inventar Janeza Vajkarda Valvasorja 1694, 13. in 16. 1. 1694. – Prepisa inventarjev sta bila Graffenwegerjeva last, ni pa znano, kako in kdaj sta se znašla v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, kjer so zvezek pozneje uvrstili v fond Gospodstva.

⁸⁰ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 349–352.

položaju.⁸¹ Novi varuh Janez Jožef Graffenweger, drugi stric polihistorjevih sirot iz prvega zakona, je v inventarju že spomladi 1694 skrbno zabeležil, kaj je prevzel (*empfangen*), in pri tem označil nekaj malega manjkajočih ter poškodovanih predmetov, ni pa povedal, zakaj se je zadovoljil samo s šestimi od trinajstih skrinj. Kot vse kaže, je že tedaj poskrbel, da je šla v prave roke svakova obleka. Vsa ženska oblačila (nekoč last Valvasorjeve prve žene) je izročil »gospodični« (*der freyille*), tj. svoji 16-letni nečakinji Ivani Rozini Valvasor, medtem ko je dal iz enega od obeh Valvasorjevih plaščev z livrejami izdelati hlače za vse tri polihistorjeve sinove. Nekaj tovrstnih zapisov o namenski uporabi moških oblačil in posteljnine je poznejših in se v celoti nanašajo na Ivano Rozino.

Iz inventarja se tudi lepo vidi, katere Valvasorjeve listine je Graffenweger našel oziroma odnesel na Knežijo. Podčrtane so namreč prav tiste, ki jih navaja njegov knežijski inventar Valvasorjeve zapuščine iz leta 1700. Pri obeh najvrednejših je tudi zaznamek, kaj je varuh z njima storil. Gre za zadolžnici Janeza Herbarda grofa Auersperga zakoncema Gandin oziroma samo Janezu Andreju Gandinu. Gandina sta leta 1692 od Valvasorja kupila Bogenšperk z Lihtenberkom in mu zadolžnici odstopila (cedirala). Prva, za 4.000 goldinarjev deželne veljave z datumom 1. november 1692, se je glasila na Valvasorja osebno in kot nujnega varuha (*Notgerhaben*) otrok iz prvega zakona, druga zadolžnica, brez znanega datuma in z vrednostjo 3.000 goldinarjev navedene veljave, pa je po polihistorjevi smrti takoj pristala v rokah varuha njegovih sirot Jurija Andreja Graffenwegerja. Janez Jožef Graffenweger je kot bratov naslednik na mestu varuha obe zadolžnici 17. junija 1695 odstopil Volfu Engelbrehtu grofu Auerspergu, ki mu je v zameno zanj izdal dve drugi za enako vrednost. Malo zatem so 20. junija istega leta preverjali stanje polihistorjeve gotovine in ugotovili, da je medtem nekoliko skopnela.

Potem ko sta dva cenitvena komisarja v postopku delitve polihistorjeve zapuščine 24. februarja 1696 opravila komisijsko cenitev, je prišlo v istem letu do več že znanih odprodaj,⁸² o katerih pa zdaj iz prepisa inventarja izvemo nove podrobnosti. Franc Albert pl. Seethal je knjige in instrumente v krškem delu zapuščine⁸³ kupil 28. novembra 1696, hkrati pa je postal tudi kupec večine predmetov, ki so jih leta 1694 popisali v polihistorjevi zapuščini na Bogenšperku: vseh tamkajšnjih knjig razen petih (avtorja R. Fludda), dveh globusov in velikega zavoja bakrorezov skupaj z Valvasorjevo topografijo Lambergovih gradov. Tako končno vemo, kaj se je zgodilo s tem in preostalim bogenšperškim delom zapuščine. Ob Graffenwegerjevi smrti leta 1700 so na Knežiji popisali samo Valvasorjev lastnoročni knjižni katalog

⁸¹ Zapis o zastavi se glasi: »Ist dem Sucedirten H. Hauptman gegeben worden«. Imena Valvasorjevega naslednika na stotniškem položaju najbrž ni zato, ker so deželni stanovi imenovali novega stotnika Franca Bernarda barona Tauffererja šele 21. maja 1694; pri tem se je v stanovske sejne zapisnike prikradla napaka: Taufferer naj bi nasledil Valvasorja kot četrti stotnik za deželno četrt Kras in Pivka, tj. za Notranjo Kranjsko (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 910, sejni zapisniki 36, 1683–1700, fol. 445–445v). Pravilna je navedba funkcije v Tauffererjevi prošnji, ki so jo stanovski poverjeniki obravnavali 23. novembra 1693 in prosila napotili na deželni zbor (prav tam, šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 404v).

⁸² Golec, Neznano in presenetljivo, str. 351.

⁸³ V prepisu inventarja je bila pomotoma izpuščena cela stran 16 z devetimi knjižnimi naslovi.

ter dva voščena portreta, polihistorjev in portret njegove prve žene. Vseh sedem omar je bilo že 3. junija 1694 prodanih za 34 goldinarjev Antonu Malcu iz Stične, pet knjig, dela angleškega fizika in polihistorja Roberta Fludda (1574–1637), pa 27. maja 1696 Vidu grofu Strassoldu za veliko vsoto kar 156 goldinarjev.

Pomenljiv in zelo dragocen je podatek, da je grof Strassoldo kupil tudi **neko Valvasorjevo lastnoročno napisano knjigo (!)** (*sambt einem andern Puech So Eigenhendig durch Herrn Valuosor see: geschriben*). Prav to dejstvo lahko pojasni tako visoko kupnino, ki se namreč ni nanašala samo na Fluddova dela, ampak tudi na to поблиže neznano knjigo. Šlo je za Valvasorjevo rokopisno delo, ki ga inventurni komisariji po njegovi smrti niso popisali ne na Bogenšperku ne v Krškem. Lahko bi bilo sicer identično z rokopisno knjigo brez navedenega naslova, popisano med krškimi knjigami,⁸⁴ a je v takem primeru nenavadno, da najdemo pripis o prodaji pri bogenšperških knjigah. Valvasorjevo nenatisnjeno delo bi inventurni komisariji med popisovanjem zapuščine na Bogenšperku zlahka prezrli, ker je šlo zgolj za rokopis in njegove prave vrednosti ni nihče opazil. Kdaj je to neznano delo nastalo in kaj je vsebovalo, lahko za zdaj zgolj ugibamo, dokler ga morda kdaj vendarle kdo kje ne izsledi. Edina sled vodi k Vidu grofu Strassoldu,⁸⁵ ki je kupljene knjige in rokopis najverjetneje odnesel na rodno Goriško.⁸⁶

⁸⁴ V knjižni zapuščini v Krškem najdemo sicer tri rokopise: Valvasorjev rokovnik (*handtuech*) z zapiski o vojaki, majhen register (*ein registerl manu Script*) v navadni pergamentni vezavi in knjižni (!) rokopis v francoski vezavi (*Ein buech manuscript: im franzesichen pundt*) (ARS, AS 309, Zbirka zapušinskih inventarjev Deželne sodišča v Ljubljani, šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 16, 17). Zadnja dva sta popisana na strani 16, ki je v Graffenwegerjevem prepisu inventarja pomotoma v celoti izpuščena.

⁸⁵ Vid grof Strassoldo (ok. 1646–1707) je izviral iz renške veje Strassoldov, ki jo je ustanovil njegov oče Peter, poročen leta 1645 z materjo Dorotejo baronico Heis von Kienburg (Vetrih, Strassoldo, str. 471). V Vidovih otroških letih je oče Peter živel z družino v Renčah (o obeh Petrovih porokah in krstih Vidovih sorojencev: Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Görz*, str. 356, 303, 75, 76). Potem ko se je Vid leta 1678, tedaj že svetnik notranjeavstrijske vlade, oženil v Gradcu z Regino Elizabeto baronico Schaerffenberg († 1713 v Gradcu), so se mu otroci večinoma rojevali tam in eden v Gorici, zadnji leta 1694, ko je Vid še bil vladni svetnik (o poroki, krstih otrok, smrti hčerke in žene: Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Graz*, str. 86, 89, 93, 212, 276, 282; isti, *Der Adel – Görz*, str. 88). Od leta 1698 do smrti 1707 je opravljal funkcijo tržaškega glavarja ([Anonimus], *Serie dei Capitani*, str. 54; prim. Vetrih, Strassoldo, str. 471).

⁸⁶ Najbrž ni naključje, da je bil še malo pred Vidovim nakupom Valvasorjevih knjig (1696) lastnik gospostva Krško njegov polbrat Orfej grof Strassoldo (* 1657), ki je nasledil svojo mater, Vidovo mačeho Magdaleno, rojeno grofico Lanthieri, krško posest pa je prodal leta 1695 (o sorodstvenem razmerju med Vidom in Orfejem: Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Görz*, str. 76, 303; o lastništvu gospostva Krško: Smole, *Graščine*, str. 244). Po ugotovitvah dr. Donatelle Porcedda iz Pokrajinskega zgodovinskega arhiva v Gorici je bil arhiv renške veje Strassoldov združen z arhivom veje Strassoldo-Villanova. Danes ga hrani Semeniška knjižnica v Gorici (Biblioteca Publica del Seminario Teologico Centrale di Gorizia). Dr. Neva Makuc je leta 2013 v tem fondu pregledala Vidovo korespondenco, sezname knjig, nekoč shranjenih v Gorici in v Gradišču ob Soči, ter drugo gradivo, ki bi lahko privedlo na sled za Valvasorjevimi knjigami in rokopisom. Strassoldova že precej okrnjena knjižnica je bila leta 1934 skupaj z rokopisi popisana in pozneje vključena v knjižni fond Semeniške knjižnice, ne da bi v njem ostala samostojen korpus. Iz današnjih knjižničnih evidenc ni razvidno nobeno Valvasorjevo delo, vendar obstajajo tudi nepopisane knjige in možnost, da se morebitni Valvasorjev rokopis skriva pod drugim naslovom. Prav tako ni najti nobenega Valvasorjevega ali Fluddovega dela v Coroninjevi knjižnici v goriškem Državnem arhivu (Archivio di Stato di Gorizia, Biblioteca Coronini). Kolegici Nevi Makuc se za vztrajnost in prijaznost resnično iskreno zahvaljujem.

Obstajajo vsaj tri možnosti, kaj bi se lahko skrivalo za prodano rokopisno knjigo. Valvasor je namreč v rokopisu zapustil eno umetnostno delo in dve naravoslovni razpravi, o katerih poroča Erasmus Francisci na koncu VI. knjige *Slave vojvodine Kranjske*. Umetnostne narave je bil *Satirični Ovid* (*Ein Satyrischer Ovidius*) v nemškem jeziku in dvanajsterki z več kot 170 bakrorezi. Obsežna razprava z naslovom *Lumen naturae* (*Luč narave*), napisana v šestih zvezkih v formatu četverke, je govorila pretežno o polihistorjevih lastnih naravoslovnih poskusih z nekaterimi dodanimi tujimi. Tretje Valvasorjevo še neobjavljeno delo je po Franciscijevih besedah leta 1689 še nastajalo. Čeprav naj bi bilo napisano v nemščini, ga naslavlja kot *Flos physico-mathematicus* (*Fizikalno-matematični cvet*), obsegalo pa naj bi tri velike zvezke v foliu in vsebovalo številne bakroreze.⁸⁷ Rokopisi zaradi Valvasorjevega finančnega poloma niso doživeli predvidenega natisa in jih danes ni v evidenci.⁸⁸ Obe naravoslovni razpravi navaja Dolničar na koncu Valvasorjeve kratke biobibliografije (1715), vendar ju je zelo verjetno poznal samo iz opisa v *Slavi*, saj ne prinaša nobenih drugih podatkov kot tistih, s katerimi je postregel že Francisci.⁸⁹ Glede na naravoslovno vsebino petih knjig Roberta Fludda, ki jih je skupaj z Valvasorjevim rokopisnim delom leta 1696 kupil grof Strassoldo, bi lahko sklepali, da je kupec odnesel iz polihistorjeve zapuščine eno njegovih neobjavljenih naravoslovnih razprav. Lahko pa bi šlo tudi za povsem neznano delo, ki se ga je polihistor lotil šele po izidu *Slave*.

Preostale Valvasorjeve premočnine so pod zaporo v Krškem ostale vsaj še do 4. septembra 1697. Tedaj je celotno pohoštvo, železnino in posodo kupil Franc Engelbreht baron Zetscher, bratranec Valvasorjeve druge žene Ane Maksimile, ki je imel pri Krškem posest in v samem mestu hišo.⁹⁰ Prav mogoče je, celo zelo verjetno, da je opremo odkupil za vdovo, svojo sorodnico, da bi ji na ta način pomagal. Kar je še ostalo, je v naslednjih dveh letih in pol romalo v Graffenwegerjev dvorec Knežija pri Litiji, kjer je preostanek Valvasorjeve premočnine zapuščine po varuhovi smrti zajel zapuščinski inventar, datiran 29. in 30. marca 1700.⁹¹

Ni naključje, da sta se prepisa obeh dobro znanih Graffenwegerjevih inventarjev Valvasorjeve zapuščine iz leta 1700, knežijskega in ljubljanskega, znašla v arhivu kostanjeviške cisterce. Tu je namreč od leta 1705 do svoje smrti živel Valvasorjev najmlajši sin iz prvega zakona Janez Volf Engelbreht (1684–1752), najprej kot profes in nato kot pater Štefan. Knežijski prepis, ki je zajel neprimerno večji del polihistorjeve ostaline od ljubljanskega, je nastal 17. maja 1706, ko ga je takratni varuh Valvasorjevih otrok dr. Janez Jožef pl. Wallensperg predložil v revizijo polihistorjevi hčerki Ivani Rozini, sveže poročeni pl. Scarlichi (1678–1748).

⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 369.

⁸⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 265–266.

⁸⁹ Semenška knjižnica v Ljubljani, rkp. 14, Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium, pag. 54. – Objava: Dolničar, Bibliotheca Labacensis publica, str. 222. Objava in prevod: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 275, 278. – Dolničar navaja zvezke razprave *Luminis naturae* ločeno in daje vtis, kot da gre za tri dela. *Satiričnega Ovida* nima, tako kot pogrešamo še nekaj Valvasorjevih del.

⁹⁰ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 329.

⁹¹ O vsebini inventarja: prav tam, str. 352.

Kot pričajo obrobni pripisi, sta brat in sestra, profesor Štefan Valvasor in Ivana Rozina, tedaj ali malce prej vzela iz očetove zapuščine vsak nekaj stvari, predvsem posteljnega perila in odej ter za vzorec srebrnine. Štefan si je poleg tega izvolil očetovo pozlačeno žepno uro, izvemo pa tudi, kaj se je zgodilo z voščenima portretoma Janeza Vajkarda Valvasorja in njegove prve žene Ane Rozine, rojene pl. Graffenweger. Ob reviziji zapuščinskega inventarja, ko sta izpričana zadnjič, ju je imel pri sebi zet Franc Ludvik pl. Scarlichi.⁹² Kostanjeviški arhiv razkriva poleg tega natančnejši čas, v katerem je Wallensperg izročil Valvasorjevo zapuščino v hrambo kostanjeviškemu opatu Frideriku Hofstetterju (1703–1708) z naročilom, naj se sporazume s polihistorjevimi otroki in jih iz zapuščinske mase pravično izplača.⁹³ Izročitev je bila opravljena po 17. maju 1706, ko je datiran zgoraj omenjeni Wallenspergov revidirani prepis inventarja, in potrjeno pred 13. marcem 1707; tega dne sta zakonca Franc Ludvik in Ivana Rozina Scarlichi prejela od opata Friderika sto goldinarjev, ki jima jih je podaril (*guetwillig doniert*) brat oziroma svak profesor Štefan Valvasor.⁹⁴

⁹² ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 14, Testamenti, Valvasor Ivan Vajkard, 26. in 27. 3. 1700 (Ljubljana), 29. in 30. 3. 1700 (Knežija).

⁹³ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 355.

⁹⁴ ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 14, Testamenti, Valvasor Ivan Vajkard, 13. 3. 1707. – Opat Friderik je bil očitno nasploh naklonjen Francu Ludviku Scarlichiju (morda zaradi Štefana Valvasorja), saj mu je leta 1707 do preklica dovolil loviti divjad v Krakovskem gozdu in naslednje leto »zaradi velike stiske« posekati v istem gozdu nekaj stavbnega lesa za potrebe njegovega dvorca Hrvaški brod pri Škocjanu. O tem priča dve Scarlichijevi obligacijski pismi. V prvem se izrecno naslavlja kot lastnik dvorca (*aigenthumblicher Inhaber deß Hoffß Guettenberth, an der Crabatischen überfuhr Genandt*), drugo pismo pa je v omenjenem dvorcu (*Hoff Guettenwerth*) podpisal in pečatil (prav tam, fasc. 2, Obligacijska pisma, 5. 8. 1707, 12. 7. 1708). Dokumenta sta razkrila pomemben podatek, kje v župniji Škocjan sta zakonca Scarlichi živela, ostajata pa odprti vprašanji, kdaj je Hrvaški brod prešel v njune roke in kdaj sta ga izgubila. V razpravi o Valvasorjevem potomstvu (2008) sem kot njuno najverjetnejše bivališče v škocjanski župniji označil gradič Vrh, za katerega je potrjeno, da je bil neznano kdaj pred letom 1713 nekaj časa v rokah Franca Ludvika in da ga je prodal svojemu nekdanjemu svaku Janezu Andreju pl. Semeniču, ki je omenjenega leta tu umrl (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 364–365). Zdaj vemo, da je bil Semenič lastnik Vrha (*Hof Auenthal*) vsaj že leta 1701 (!) (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 17, protokoli 1701–1704, pag. 18, 19. 25). Franc Ludvik Scarlichi se v kranjski imenjski knjigi po prodaji hub leta 1706 ne omenja več in ni bil nikoli vpisan kot lastnik Hrvaškega broda. Še več, v njej pogrešamo tudi Janeza Herbarda barona Zetscherja, Valvasorjevega svaka, ki je po opisu v XI. knjigi *Slave* kupil Hrvaški brod od Marka Antona barona Moscona, ga zgradil povsem na novo in imel mali dvorec še leta 1689 (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 248). Po imenjski knjigi naj bi ga Janez Anton baron Moscon prodal grofici Paradeiser, ta že leta 1691 z zamenjavo izročila Novomeščanu Janezu Francu Wolfu, leta 1720 pa naj bi ga kupila Marija Elizabeta pl. Dienersperg. Prav majhna posest je obsegala dve hubi in bila napovedana z imenjsko rento v višini 2 goldinarjev, 21 krajcarjev in pol (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 58; št. 7 (1662–1756 Freisasser), fol. 281). Hrvaški brod imenuje kastelološka literatura Otok, Scarlichija kot lastnika pa v njej ne srečamo. M. Smole pozna samo lastnike do Zetscherja (po Valvasorju), medtem ko P. Blaznik povzema tudi imenjsko knjigo (Smole, *Graščine*, str. 340; Blaznik, *Zemljiška gospostva*, str. 60–61).

Le težko si predstavljamo, da bi kako drugače kot po tej poti prišel v Kostanjevico tudi nedatirani ohranjeni urbar bogenšperške in lihtenberške posesti, ki se je znašel v arhivskem fondu kostanjeviške cisterce in poznejšega državnega gospostva.⁹⁵ Analiza vsebine in pisave urbarja je pred nedavnim pokazala, da ga je okoli leta 1680 (najpozneje 1683) sestavil Janez Vajkard Valvasor sam.⁹⁶ Urbar majhnega formata in brez platnic se je očitno skrival med raznimi spisi, ki so brez vsebine navedeni tako v Valvasorjevem zapuščinskem inventarju iz Krškega (1694) kot v Graffenwegerjevem s Knežije (1700).⁹⁷ Pomen Valvasorjevega urbarja je tem večji, ker je edini iz časa njegovega gospodarjenja na Bogenšperku. Hkrati gre za polihistorjev lastnoročni izdelek, za najstarejši ohranjeni urbar bogenšperško-lihtenberške posesti, povrh tega pa vsebuje še dragocene dodatne zapise gospodarske narave.

Končno gre omeniti odkritja o **polihistorjevi sorodstveni povezanosti z drugim možem svoje vdove in zetom**, sicer stricem in nečakom. Vdova Ana Maksimila Valvasor se je leta 1699 omožila z Janezom Herbardom pl. Busetom (po 1653–1724) in se s hčerkama preselila iz Krškega v njegov dvorec Gracarjev turn pod Gorjanci.⁹⁸ Buset je bil sin polihistorjeve že znane sestrčne Marije Rozine, rojene Rasp (1629–1694), torej Valvasorjev mrzli nečak (!). Ker v treh zakonih ni imel otrok, je postal njegov dedič nečak Volf Sigmund pl. Dienersperg (1679–1751), ki se je leta 1711 oženil z Valvasorjevo najmlajšo, dolgo pozabljeno hčerko Regino Konstancijo (ok. 1690–1755), mlado vdovo in po možu pl. Wernegku dedinjo bližnjega dvorca Volavče; tega je sicer zgradil eden od njenih sorodnikov Busetov. Tudi hčerkinega moža Volfa Sigmunda je s polihistorjem vezalo krvno sorodstvo. Njegova mati je bila namreč Valvasorjeva mrzla nečakinja Ivana Rozalija Buset, poročena Dienersperg (ok. 1660–pred 1694), hči polihistorjeve sestrčne Marije Rozine.⁹⁹ Zakonca Dienersperg, hči in zet Janeza Vajkarda Valvasorja, sta z dedovanjem združila v svojih rokah največji del Busetove posesti, Gracarjev turn in Volavče, Regina Konstancija pa je bila edina od Valvasorjevih 13 otrok, ki je imela tudi vnuke in katere potomci živijo še danes, v našem času številčnejši kot kdajkoli.¹⁰⁰

⁹⁵ ARS, AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar.

⁹⁶ Analiza osebnih podatkov podložnikov, in sicer s pomočjo matičnih knjig župnije Šmartno pri Litiji, je omogočila datacijo »post quem non«. Pokazalo se je, da je eden od plačnikov odvetščine, Jakob Kokovica iz Šmartna, umrl 18. maja 1683 (NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, M 1660–1710, s. p.).

⁹⁷ Med popisanimi listinami, ki so prišle na Knežijo in jih navaja tudi prepis knežijskega inventarja leta 1706, pritegne pozornost zlasti kupno pismo med Valvasorjem in Janezom Andrejem Gandinom za Bogenšperk z dne 2. oktobra 1692, skupaj s katerim je pod št. 8 navedenih »več priloženih zapisov in kopij pobotnic« (sambt etlichen dabey ligunden annotationen, vnd quittungs Copeyen). Prav tako je pomenljiv zapis pod št. 30, da so ob obračunu za Bogenšperk, sklenjenem 12. oktobra 1672 med Valvasorjem in Francem Krištofom (dejansko Francem Albrehtom) Kheysellom, še »različna druga pisanja in priznanice« (darneben Vndterschidliche andere schrüfften, Vnd Sändtbrieff).

⁹⁸ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 356–358.

⁹⁹ Golec, Valvasorjev izvor (2. del), str. 262–263.

¹⁰⁰ O Valvasorjevem potomstvu do danes: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1.–3. del). – O Regini Konstanciji sem leta 2008 zapisal, da se je odselila v Novo mesto še pred možovo smrtjo († 1751). V izvorniku njenega zapuščinskega inventarja najdemo namreč regist

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 268.
- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg.: šk. 381, 531, 533, 534, 537, 541, 543–545, 547, 848, 895, 898, 900, 901, 903–907, 909–912, 914.
- ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 6, 7.
- AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: knj. 15–19.
- AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: II. serija: fasc. G 1–54 1/2, V 1–16, W 1–49.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 34, 50, 123, 131.
- AS 746, Cistercijski samostan in državno gospostvo Kostanjevica: Spisi, fasc. 2, 14, 43.
- AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 25, 26.
- AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 5.
- AS 1063, Zbirka listin: št. 2743.
- AS 1064, Zbirka plemiških diplom: popis.
- AS 1073, Zbirka rokopisov: I/44r.

Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt (= KLA):

- KLA 456, Ständisches Archiv, Handschriften: A–115 St, A–117 St.
- KLA 741, Güter Ebensfeld: Sch. 1.

Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL):

- NŠAL 116, Gospostva: šk. 3.
- ŽA Šmartno pri Litiji, Matične knjige: R 1674–1688, M 1660–1710.
- ŽA Vače, Matične knjige: M 1687–1723.

Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA):

Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien (= AVAFHKA):

- Adelsakte: Hofadelsakt von Valvasor, Karl und Johann Adam und die Schwestern 17. XI. 1667.
- Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA):
- Oberstkämmereramt (= OKäA): 314 B, 335 B.

Semeniška knjižnica v Ljubljani:

- rkp. 11 in 14.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA):

- A. Dienersperg: K 1.

pogodbe o preživljanju (*Kost=Contract*), ki naj bi jo sklenila v Novem mestu s Francem Ignacem Polcem 30. decembra 1745 (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 375). Medtem je novoodkriti prepis zapuščinskega inventarja, ki vsebuje tudi poznejše popravke ugotovljenih napak (naredili so jih v pisarni deželne pravde v Ljubljani), razkril, da je šlo pri letnici 1745 za spodrsrljaj: pogodba med Regino Konstancijo in Polcem je bila v resnici datirana 30. decembra 1754, le tri tedne pred njeno smrtjo (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 26, Familiaria, Zapuščinski inventarji sorodnih plemiških rodbin, 7. 3. 1755). Letnica 1754 je veliko bolj logična od letnice 1745 ob dejstvu, saj je Polc iz naslova te pogodbe 8. januarja 1755 izdal pobotnico o prejemu stotih goldinarjev (prav tam).

Literatura

- [Anonimus]: Historische Erinnerungen aus dem Vaterlande. *Illyrisches Blatt* XVIII (1836), Nr. 36, 3. 9. 1836, str. 141.
- [Anonimus]: Serie dei Capitani che governarono la città di Trieste in sostituzione agli antichi podestà. *L'Istria* II (1847), No. 14, 20. 2. 1847, str. 53–54.
- Baraga, France: Novoodkriti Valvasorjev nagrobni spomenik. *Rast* 4 (1993), št. 5/6, str. [321].
- Blaznik, Pavle: *Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1958 (Razprave. Dissertationes IV/6).
- Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Eger'sche Gubernial-Buchdruckerei, 1848.
- Dolničar, Janez Gregor: Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium – Kritični prepis. V: Vidmar, Luka (ur.): *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar. O slovstvu na Kranjskem. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2009, str. 181–293.
- Dular, Anja: Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. Ob privilegiju cesarja Leopolda za Valvasorjevo delo *Theatrum mortis humanae*. *Zgodovinski časopis* 52 (1998), str. 21–36.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 4. Band. O–Sh*. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1973.
- Golec, Boris: Dve Valvasorjevi hiši v Krškem – napačna in prava (1. del). *Arhivi* 35 (2012), št. 1, str. 33–64; (2. del), *Arhivi* 35 (2012), št. 2, str. 323–352.
- Golec, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846). *Zgodovina za vse* XVIII (2011), št. 2, str. 80–91.
- Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.
- Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 85–110.
- Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse* XVIII (2011), št. 1, str. 15–67.
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (2. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2, str. 217–272.
- Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.
- Golec Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis* 62 (2008), str. 351–383; (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011), str. 292–373; (3. del). *Zgodovinski časopis* 66 (2012), str. 46–114.
- Kaspret, A.[nton]: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker dne 20. julija 1687. I. *Časopis za zgodovino in narodopisje* I (1904), str. 186–189.
- Radics, P.[eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien I. Aus dem Archive der Pfarre St. Martin bei Littai. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), Nr. 164, 20. 7. 1895, str. 1425–1426.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXXI. Johann Weikhard Freiherr von Valvasor verkauft sein Schloss Schwarzenbach. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 297, 28. 12. 1896, str. 2561; Nr. 298, 29. 12. 1896, str. 2569–2570.

- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. *Zgodovinski časopis* 47 (1993), št. 3, str. 345–348.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Gorz: Selbstverlag, 1904.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Valvasor, Joannes Weichardus: *Theatrum mortis humanae tripartitum*. Laybach: Johann Baptista Mayr, 1682.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, VI, IX, XI*. Laybach, 1689.
- Vetrih, Jožko: Strassoldo (Straso, Strasho, Strasov, Strassau, Strssou, Strasser, Strasot, Strasolt, Strassoldo). *Primorski slovenski biografski leksikon. III. knjiga. Pirjevec – Theuerschuh*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986–1989, str. 469–471.

SUMMARY

Epilogue to Valvasor's Baronial Title, Family, Death, Tomb and Estate

Boris Golec

The contribution deals with new findings on the baronial title, family, date of death, tomb and estate of the Carniolan polyhistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) and thus complements the treatise which was published in *Zgodovinski časopis*/Historical Review in 2007. Further research of the polyhistor's life and descendants has brought about the discovery of several new sources which shed additional light on and partly modify author's interpretations from six years ago.

Newly discovered sources reveal that for quite some time prior to the publication of *The Glory of the Duchy of Carniola* (1689) Valvasor intentionally maintained the impression that he himself was one of the members of his family who had been granted baronial title even though in fact he was not entitled to it. He was referred to as baron in the first wedding agreement in 1672 and that same year in the concept of the letter of purchase for the property that he bought. The signature in his request to the Viennese court in 1681 included the baronial title; he is occasionally referred to as baron in the minutes of the Provincial Diet as of 1683.

With regard to Valvasor's private life, new research has shown that Bogenšperk is after all the place of birth of the majority of his children. Similarly to many other noble children, Valvasor's children were baptised in their home castle, rather than in a baptistery, therefore their baptisms were not entered into the baptismal register of the Šmartno pri Litiji parish, were records of merely three of his children's baptisms are kept. Many noble families of that period lacked awareness of the necessity of such recording, which holds good also in the case of Janez Vajkard Valvasor.

The registration of death of his nameless daughter in the registry of deaths of the Šmartno pri Litiji parish in 1682 has revealed that the Carniolan polyhistor had another child, i.e. his tenth child, in his first marriage. The child in question was either a newborn or still-born girl, who was consequently not mentioned by Valvasor in his family tree (1689). Due to inaccurate published data on her death, she was already by P. Radics (1895) erroneously considered to have been polyhistor's child from his second marriage supposedly born after 1689. These new findings do not affect the total number of Valvasor's children from both marriages (13) which remains unchanged.

Recent research has confirmed that Janez Vajkard Valvasor did not die in the so-called Valvasor House in Krško but in the nearby house which is nowadays known as the Mencinger House. The erroneous conclusions regarding the polyhistor's last residence most probably emerged in the mid-19th century, as in the first half of the century the false Valvasor House belonged to his great-grandnephew Anton von Hohenwart, and later on for a brief period of time to polyhistor's six great-great-great-grandsons Barons von Dienersperg. Hohenwart, as well as the Dienerspergs, were familiar with their genealogical bond to the Carniolan polyhistor, which easily brought about the erroneous interpretation that at the end of the 17th century the house had belonged to Valvasor himself.

As far as the date of Valvasor's death is concerned, new data have emerged according to which he supposedly died in September of 1693. This is the earliest chronological determination of Valvasor's death, which was recorded in 1705 or 1706 in Lukantschitsch's manuscript genealogical collection of the Carniolan nobility (1681–1716). September was already mentioned in the first printed account of Valvasor's life and work dating from 1815. New challenges along with indefinite answers lend themselves to the question of the polyhistor's place of burial as well. The Latin epitaph to Valvasor written by Janez Gregor Dolničar about the polyhistor's tomb in Krško is yet to be engaged in an appropriate discussion. That same Dolničar later on (1715) wrote that he had been buried at Medija. The same person thus originated both of the only two contemporary – yet different – testimonies to the polyhistor's place of burial. Dolničar could be right on both counts; however, he could also be mistaken. Valvasor may have been initially buried in the crypt of the St. John the Evangelist Church in Krško and later on his remains could have been transferred to the family vault in the St. Mary's Chapel at the Medija castle.

Somewhat more definite are new facts on the fate of the polyhistor's estate, which distinctly supplement existing findings. Transcripts of four probate inventories have been found that were hitherto known to us in the original. These are transcripts of both Valvasor's inventories from the beginning of 1694 (inventories of his estate in Krško and at Bogenšperk) as well as of polyhistor's estate which ended up in Ljubljana and in the Knežija castle in the hands of Janez Jožef Graffenweger, the guardian of his children from his first marriage, who died in 1700. Three out of four transcripts include subsequent postscripts, bearing testimony of the fact that two guardians of polyhistor's children managed Valvasor's chattels. The note saying that Count Vid von Strassoldo in 1696 purchased some Valvasor's manuscript book from the estate is of utmost value. Neither its contents nor its title is known to us. It might be one of the three manuscripts which were mentioned by Erasmus Francisci (1689) or one of polyhistor's subsequent completely unknown works.

It is to be pointed out that Valvasor's widow Ana Maksimila in 1699 married Janez Herbard Buset, Valvasor's second cousin once removed, and that the polyhistor's daughter Regina Konstancija in 1711 married the son of Buset's sister Volf Sigmund Dienersperg.

Stanislav Južnič

Kobencli

(ob tristoletnici rojstva Janeza Karla Filipa Kobencla v Ljubljani)

UDK 929.7 Kobenc

JUŽNIČ Stanislav, dr. zgodovine in dipl. ing. fizike, Univerza v Oklahomi, Oddelek za zgodovino znanosti, 601 Elm, 625 Norman OK 73019-3106, stanislav.juznicl@ou.edu

Kobencli (ob tristoletnici rojstva Janeza Karla Filipa Kobencla v Ljubljani)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 54–83, cit. 92

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Orisana je pot od trnja do zvezd kranjsko-goriške rodbine Kobenclov s posebnim poudarkom na njihovi predzadnji generaciji na čelu s pooblaščenim ministrom za Habsburško Nizozemsko Janezom Karlom Filipom Kobenclo. Janez Karl Filip Kobencel je z izredno knjižnico in umetniško zbirko tlakoval uspeh svojega rodu v srenji prostozidarskih svobodomislecev tedanje Evrope. Čeprav Janez Karl Filip Kobencel svojih knjig ni bral, temveč si jih je dal raje prebirati s strani tajnikov, so le-te opredeljevale njegova dejanja in nehanja v času, ko je dobra in pravočasna obveščenost vedno bolj omogočala uspešne družbeno-ekonomske odločitve.

Ključne besede: Grof Janez Karl Filip Kobencel, Ljubljana, Bruselj, zgodovina matematičnih ved, 18. stoletje

Avtorski izvleček

UDC 929.7 Kobenc

JUŽNIČ Stanislav, PhD in History, physics engineer, Oklahoma State University, Department of the History of Science, 601 Elm, 625 Norman OK 73019-3106, stanislav.juznicl@ou.edu

Cobenzls (On 300th anniversary of Johann Karl Philip Cobenzl's birth in Ljubljana)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 54–83, 92 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The path *per aspera ad astra* of Carniola-Gorizia family Cobenzl is described with a special attention put on their next to last generation headed by the minister plenipotentiary for Habsburg Netherlands Johann Karl Philip Cobenzl. The role of Johann Karl Philip Cobenzl's first rate Brussels library and the art collection proved to be decisive for the success of his family inside the freemasonic freethinkers of Europe of his era. Although Johann Karl Philip Cobenzl never read his books but preferred his secretaries to read and comment them for him, the new books and journals helped his work in the modern times when the quick circulation of news paves the path for the right political or economic activities.

Keywords: Count Johann Karl Philip Cobenzl, Ljubljana, Brussels, History of Mathematical Sciences, 18th Century

Author's Abstract

Uvod

Izmed številnih Ljubljancev, ki so se v raznih dobah in v različnih razmerah izkazali v Bruslju, bode v oči grof Janez Karl Filip Kobencel. Rojen je bil leta 1712 v malo pred tem zgrajeni ljubljanski Kobenclovi palači; na Novem trgu 4 jo danes uporablja ZRC SAZU. Kobencle so za razliko od večine njihovih stanovskih kolegov Slovenci od nekdaj radi ponosno razglašali za svoje rojake.¹

Prvi politični vzponi

Krištof Kobencel (Christof, Cristoforo) je bil mož Anne pl. Luegg (Predjamske), dedinje slovitega kranjskega upornika Erazma Predjamskega; z Benečani se je spopadal vstric sosednjega primorskega plemiča, bodočega vipavskega diplomata Žige Herbersteina. Soproga Lenarta Herbersteina je bila sestra Erazma Predjamskega, Barbara pl. Lueg. Lenartov najstarejši sin Jurij Herberstein se je poročil z Margareto pl. Rotthal (Kottal); bil je ded Sigmunda Friderika Herbersteina, ki je prijateljeval z graškim astronomom Keplerjem. Graški jezuitski rektor Rafael Kobencel je bil vnuk Barbarine nečakinje in nečak Janeza Kobencela. Poglavitni štajerski protestanti Herbersteini so bili bližnji sorodniki katoličanov Kobenclov v vihravi dobi verskih bojev. Lenartov tretji sin Vipavčan Žiga Herberstein je zaslovel v Rusiji. Jurijev sin Günther Herberstein je sledil stricu Žigi kot poslanec cesarja Karla V. v Moskvi in pri poljskem kralju Sigmundu v Danzigu (Gdańsk) dokler ni preminil pri Tokaju (27. 9. 1527).

Družbeni vzpon Kobenclov je tlakoval Krištofov sin Janez Kobencel (Ivan, *1530; †1594) ki se je ob prejemu bakalavreata na Dunaju dne 10. 7. 1552 podpisal kot Ioannes Khobentzel Kharts, Slavus.² Več njegovih stanovskih kolegov Turjaških je študiralo v Bologni v 16. stoletju, med njimi baron Volf Engelbert s Šumberka in Žužemberka od leta 1535. Sledila sta mu sinova, dedni maršal Kranjske in Dalmacije baron Janez Turjaški (†1580) s Šumberka leta 1554 ter baron Jurij Turjaški († okoli 1565) leta 1556; bila sta sošolca Janeza Kobencela,³ ki je postal katoliški diplomat nasprotno tedaj protestantskih Turjaških. Podpora

¹ Lavrin, Na povikshanje, str. 84; Rutar, Dve stari slovenski pesmi, str. 64.

² Cavazza, Giovanni Cobenzl str. 145, 148.

³ Accorsi, Zonta, *Natio Germanica*, str. 90, 91, 100.

vsakokratnega vladarja je bila temelj uspeha Kobenclov. Ljubljanski škof Peter Seebach se je začel izobraževati v Gornjem Gradu, nato pa se je skupaj z Janezom Kobenclov uveljavil na dunajskem dvoru Ferdinanda I. in Maksimilijana II. Ob Petrovem sporu s sinom glede dediščine in lastnine knjig je moral Janez Kobencli miriti hudo kri. Sin ljubljanskega škofa Petra, Janez Krstnik Seebach, je študiral filozofijo leta 1564 na Dunaju, nato pa pravo in retoriko v Padovi; razvil se je v pomembnega zbiratelja starih tiskov in rokopisov.⁴

Domače slovansko-zgodnjeslovensko narečje je Janezu Kobenclu pomagalo pri sporazumevanju z Rusi;⁵ podobno se je godilo Žigi Herbersteinu,⁶ manj pa Gabrijelu Gruberju⁷ ali poznejšim rodovom Kobenclov. Janez Kobencli je bil kancler nadvojvode Karla, goriški, gradiščanski in leta 1592 kranjski deželni glavar; dolgi desetletji je delal za cesarja Rudolfa in na praškem dvoru videval mnoge znamenite znanstvenike.

Med matematiki v Rimu

Janez Rafael Kobencli (* 1571; †1627)⁸ je bil nečak Janeza Kobenclija in prvi pomembni učenjak njunega rodu. Leta 1592 se je Rafael na Dunaju učil fizike pri angleškem jezuitu Guilgelmusu (William) Wrightu (*1562 York; SJ 1581 Rim; †1639 London).⁹ Rafael je študij nadaljeval na rimskem kolegiju pri Christophu Grienbergerju; le-ta je od leta 1580 predaval matematiko na Dunaju kot študent teologije; matematiko je Dunajčane poučeval še med letoma 1589–1591. Od leta 1599 do leta 1602 je poučeval matematiko na Portugalskem, od leta 1607 do 1610 pa na Siciliji, čeprav je uradno od leta 1599 do leta 1636 obdržal rimsko katedro. Med njegovimi učenci je bil Galilejev sovražnik Orazio Grassi, ki je od leta 1604 do leta 1606 študiral na Grienbergerjevi akademiji v Rimu. Sredi oktobra 1616 je Grassi postal profesor matematike na rimskem kolegiju. Februarja 1619 je Galilei povsem zavrnil Grassijevo razpravo *De Tribus Cometis anni MDCXVIII* (1619), katere obrambo so objavili rimski študentje. S tem je Galilei obenem napadel Grassijevo uspešnico *Libra Astronomica ac philosophica*, ki je prav tako izšla leta 1619 pod Grassijevim psevdonimom Lotharius Sarsi. Leta 1623 je Galilei še svojega *Saggiatoreja* priredil proti Grassiju takoj po tem, ko je avgusta 1623 Galilejev dotedanji prijatelj kardinal Maffeo Barberini postal papež. Grassi se je razvil v enega izmed najuspešnejših rimskih arhitektov; raziskoval je perspektivo in skiciral črpalko za dvigovanje vode s pomočjo zračnega tlaka.¹⁰ Grienberger se je

⁴ Miklavčič, *Seebach*, str. 268–269.

⁵ Košir, V spremstvu Katarine, str. 49; Levičnik, *Zgodovinske črtice*, str. 110.

⁶ Štih, *Slovansko*, str. 16; Snoj, *Greenberg*, *Slovansko*, str. 299.

⁷ O Gruberjevem slovenskem poreklu glej: Južnič, *Holotecture*, str. 14 ali Južnič, *Zgodovina raziskovanja vakuumu*, str. 249.

⁸ Južnič, *Začetki*, 321–322.

⁹ Lukács, *Catalogi personarum*, str. 506.

¹⁰ Feingold, *Jesuit Science*, str. 123, 137–138, 140, 154; Gorman, *Mathematics and Modesty*, str. 104; Bösel, *Orazio Grassi*, str. 19–21, 272, 305.

sicer zaradi spora odmaknil od Grassija, vendar je zagrenjeno žalostno ugotavljal, da je »Galilei storil napako, ko je zavrgel jezuitske roke sprave. Kako veličastne znanstvene uspehe bi lahko dosegli s skupnimi močmi?«¹¹

Ključna oseba tedanje zgodnje jezuitske znanosti, Grienbergerjev učitelj Clavius, je študiral v Coimabri in poučeval matematiko na *Collegio Romano* med leti 1564–1571, 1576–1584 in 1587–1595; tako je močno vplival na Janeza Rafaela Kobencla. Claviusov v Rimu shranjeni matematični rokopis iz leta 1585 je bil preveden in objavljen v španščini leta 1680. S svojimi knjigami je Clavius utemeljil jezuitsko matematiko in vplival na Galileja. Claviusova naslovnica *Opera mathematica* (Mainz 1612) s štirimi slikami iz stare zaveze o Joshuovem in drugih dokazih za gibanje Sonca so nadaljevali Claviusove kritike Sacrobosca iz leta 1570; postopoma so postajali sprejemljivi za rimske teologe, ki so se leta 1616 (do)končno odločili proti Koperniku. Bogoslovci niso prisilili astronomov k odločitvi o gibanju Zemlje, temveč prej nasprotno. Pri tem bode v oči Claviusovo siceršnje prizadevanje za avtonomnost astronomije, ki pa jo je vseeno lastnoročno okrcal s teološkimi argumenti¹² v času, ko se je celo Galilej učil iz jezuitskih zapiskov s *Collegio Romano*. Jezuiti so vodili triletno padovske filozofske študije po rimskem vzoru med letoma 1589–1606, dokler jih niso pregnali kot domnevne tekmece Galilejeve univerze med občasnimi izgoni jezuitov iz Beneške republike. V Padovi so predavali jezuiti Antonio Menù, Paulus Vallius, Andreas Eudamon- Ioannis in mlajši Claviusov učenec Giuseppe Blancani (Blancanus), ki je pozneje v Parmi učil Galileju naklonjenega jezuita Ricciolija.¹³

Nova moderna znanost je postajala paradni konj Evropejcev pri stikih z drugačnimi kulturami. Posebej uspešno jo je na Kitajskem uporabil Ricci,¹⁴ ki je do leta 1577 študiral pri Claviusu. S Claviusom in Grienbergerjem je sodeloval Dubrovčan Getaldić ob prelomu stoletij; le-ta je v Parizu sprejel Viètove ideje, v Padovi pa Galilejeve. Podobno Claviusu in drugim jezuitom je Getaldić uporabljal izključno geometrijske metode.¹⁵ Janez Rafael Kobencl je jezuitsko znanost širil v Srednji Evropi, Newtonov infinitezimalni račun pa je kmalu izpostavil njene pomanjkljivosti.

Rodbinske povezave Kobenclov

Uskoki so ubili Jožefa pl. Rabatta v Senju 31. 12. 1601; kot deželni vicedom ga je nasledil brat Janeza Rafaela, (Janez) Filip Kobencl; leta 1607 je postal deželni baron, leta 1608 pa vicedom v Gorici. Kot stebri kranjske protireformacije so se Kobencli gledali navzkriž s Turjaškimi,¹⁶ dokler se ni Ditrih Turjaški med zadnjimi

¹¹ Južnič, *Začetki*, str. 323–324.

¹² Remmert, *Picturing Jesuit*, str. 295, 308.

¹³ Wallace, *Jesuits' influence*, str. 327.

¹⁴ Dehergne, *Répertoire des Jésuites*, str. 219; Dadić, *Povijest egzaktne znanosti*, 1: str. 200.

¹⁵ Dadić, *Marin Getaldić*, str. V.

¹⁶ Južnič, *Začetki*, 325.

vrnil v naročje katoliške cerkve leta 1625. Kobencli so bili med prvimi dobrotniki ljubljanskih in goriških jezuitov; nova ljubljanska jezuitska nadaljevalna šola ni trpela drugovercev, med njenimi prvimi gojenci pa sta bila leta 1598 kočevski grof bosanskega rodu Jurij Andrej (Ursini) Blagaj (†po 1610) in Sebastijan pl. Lamberg (†po 1634), gospodar Črnela od 1583, pozneje pa še Češenika, Jabelj in Zapric.¹⁷

Ribniški in primorski graščaki so bili vsaki Kobenclov. Andrej Trilek je bil poročen z Ano Katarino Kobencel, hčerjo Janeza Gašperja Kobencla (*okoli 1595); kupil je gospodstvo Ribnico in ga pred letom 1672 zapustil sinu Janezu Frideriku pl. Trileku. Grof Jurij Andrej je kod zadnji Trilek gospodaril v Podkrajju in Ribnici; poročil je Suzano Felicito grofico Gallenberg. Njegova hči Ana Katarina je bila vnučinja mrzlega bratranca in obenem prva nevesta Ludvika Gundakerja grofa Kobencla (*1678), brata grofa Janeza Gašperja Kobencla (*1664) in vnuka Janeza Gašperja Kobencla (*okoli 1595). Ana Katarina je podedovala Belo Peč in Podkraj; Kobencli so zagospodarili tudi v Ribnici.¹⁸ Zakonca Jurij Andrej Trilek in Suzana Felicita sta se zapletla v odmevno ločitveno pravdo zaradi grofovega prešuštvojanja,¹⁹ pri tem se je grofova ribniška knjižnica ponašala z deli Tycha Braheja, Francesca Lana Terzija in drugih glasnikov sodobne nove znanosti.²⁰

SLIKA 1: Gvido Kobencel in njegov sin (Janez) Filip Kobencel kot lastnika gospodstva Ribnica (ARS, deželna deska, železnobarvni kvatern, folij K27').

¹⁷ Uršič, *Jožef Kalasanc Erberg*, str. 101; Smole, *Graščine*, 196.

¹⁸ Smole, *Graščine*, str. 76, 358, 422, 692–693.

¹⁹ Kos, *O melanholiji*.

²⁰ Inventarium über wailand vollgebornen Herr Herr Graf Georg Andreas Triller von Trilleck (ARS, AS 309, Zapuščinski arhiv, fascikel 46, Tehnična enota 114, litera T, št. 25a/Ribnica, str. 154–206).

Predsednik goriške kmetijske družbe Ivan Krstnik Coronini iz šempetrske veje in Eleonora grofica Strassold sta imela sina stotnika Ivana Krstnika Coroninija, ki je leta 1836 prevzel vojaško vzgojo šestletnega cesarjeviča Franca Jožefa.²¹ Član gospodarske zbornice državnega zbora Mihael grof Coronini-Cronberg je bil pravnuk Kasandre grofice Kobencl, poročene z grofom Janezom Karlom Coroninijem-Cronbergom; ko je po smrti zadnjega Kasandrinega nečaka Janeza Ludvika in njegovega bratranca Janeza Filipa dne 30. 8. 1810 rod Kobenclov izumrl po moški veji, je kromberški grof Mihael Coronini podedovali obširno posest Kobenclov na Notranjskem. Mihaelov ded in nečak Janeza Karla Filipa Kobenzla, Rudolf Antonio Maria Coronini, je do leta 1752 študiral pri matematiku in zgodovinarju Erasmusu Frölichu, ki ga je na položaju prefekta knjižnice Terezijanišča po smrti nasledil Joseph (Jacobus) Khell von Khellburg. Leta 1756 je Rudolf Coronini pomagal pri meritvah meje med habsburško monarhijo in Benetkami; po Boškovičevih metodah so narisali mapo Gorice in Trsta, ki je bila ponovno izdana leta 1759. Rudolf Coronini je na Dunaju pri Kurtzböcku leta 1769 objavil *Fasti Goritiensis (Fastorum Goritiensium liber I.: cum adnotat. Historico-genealogicis)*; ponatisnil jih je leta 1772 goriški študent iz Gradišča Girolamo Pisanelli v svojih izpitnih tezah na višjih jezuitskih študijih. Latinsko poezijo R. Coroninija je predelal Frölichov učenec, nekdanji jezuit Johann Michael Denis, ob pomoči izkušenega Andreasa Friza (*28. 7. 1711 Barcelona; SJ 14. 10. 1726 Dunaj; †november 1790 Gorica). Rudolf Coronini je ob ustanovitvi *Accademia degli Arcadi Romano-Sonziaci* dne 8. 9. 1780 postal njen član z akademskim imenom *Libanio Crissanteo* skupaj s Petrom Antonom Codellijem, nekdanjim jezuitskim študentom – članom rimske *Arcadije* Giuseppejem Colettijem in svojim stricem Gvidom Kobenclom. Gvidov starejši brat Janez Karl Filip Kobenzl je Rudolfova dela nabavil za svojo bruseljsko zbirko.²²

Rudolfova sestra Ludovica Coronini se je poročila z Rudolfom Strassoldom de Villanova; njun brat Ernesto Felice Coronini je predaval filozofijo na jezuitskem kolegiju v Gorici. Po legendi naj bi prednik Cipriano Coronini v Rimu spoznal samega Ignacija de Loyola; leta 1615 je pomagal Kobenclom pri naselitvi jezuitov v Gorici in v drugih krajih.²³

Gvido Kobencl, brat bruseljskega ministra

Pravnuk Rafaelovega brata Janeza Filipa Kobencla, Janez Gašper Kobencl, je bil graščak v Jami pri Postojni, Logatcu, Planini pri Rakeku in v Ribnici. Janez Gašper je s svojo prvo ženo Julienco Perpétuo Bucelini grofico Reichenberg (Bucellini, Buzzeline) imel hčerko nuno Marijo Carolo; njena sestra Margareta Anna (*1698) se je poročila s španskim ministrom na Dunaju baronom Ludolphom Lu-

²¹ Podbersič, *Ivan Krstnik Coronini*, str. 43–44; Belhoste, *Augustin-Louis Cauchy*, str. 172.

²² Kobencl & Paterson, Samuel, *A catalogue*, str. 57 (Coronini, *Operum Miscellaneorum* pod številko 1376 ocenjena na 40 kr); Južnič, Bošković, 390.

²³ Coronini, *Fasti goriziani*, str. 5–6, 9–10, 13, 20, 21, 34, 43, 44, 48, 63; Stipišič, *Pomočne povijesne znanosti*, str. 7.

irdtom Ripperdo (†1739), ki je bil sin zloglasnega španskega zunanjega ministra Johna Williama barona Rupperda (*1684; †1737). Janez Gašper (*1664) se je kot vdovec poročil z grofico Charlotte-Sophie de Rindsmaul-Frauheim (†1756), ki mu je rodila Janeza Karla Filipa Kobencla in Gvida Kobencla. Janez Gašper Kobencli je leta 1729/31 postal vitez zlatega runa, tako kot pozneje njegov sin in vnuka; bil je dunajski vzgojitelj poznejšega cesarja Franca Lotarinškega.²⁴

Gvido se je preselil iz Ljubljane v Gorico leta 1747; njegovi starejši polsestri Kasandra in Marija Elizabeta sta bila v Gorici bogato poročeni z grofoma Coroini in Edling. Leta 1780 je Gvido pomagal ustanoviti *Accademia degli Arcadi Romano-Sonziaci*, ki je takoj postala uradna podružnica rimskih Arkadijcev. Prvi predsednik akademije je bil Gvido, tajnik pa odsluženi vojak in goriški tiskar Florentinec Giuseppe de Coletti (*1744 Rim; †januar 1815 Trst). 2. 7. 1784 je Coletti ustanovil *Osservatore Triestino* in ga urejal še vso Napoleonovo dobo. Tržaški patricij Karel Maffei je konec leta 1784 postal član tržaške veje *Accademia degli Arcadi Triestini* pod Colettijevim vodstvom;²⁵ bil je brat jezuita Jožefa Jakoba Maffeija, pomočnika Gabrijela Gruberja.

Gvido Kobencli je sodeloval s številnimi učenjaki. Leta 1753 mu je Bianchini opisal podzemni tok kraške reke Timava in udvorljivo pohvalil Gvidovo znanje fizike in matematike.²⁶ Dne 4. 2. 1754 je Bianchini iz Vidma ponovno pisal Gvidu Kobenclu o toku Timave; njegovo podzemno povezavo z reko Reka (Recca) je devinski benediktinec Pietro Imperati predstavil bolonjskemu naravoslovcu Ulissu Aldrovandu že leta 1602. Bianchini je Gvidu Kobenclu ob jamah okoli Timave omenil še Nil in druge slavne reke. Bianchini je poskušal najti povezave Reke s podzemnimi vodami Timave pod Kobenclovim Predjamskim gradom. Sistematično je pregledal jamo Carso v iskanju podzemnih zvez s Cerkniškim jezerom. Po pregledu številnih primorskih jam je dognal, da Timavo pod zemljo napaja le Reka (Recca); Gabrijelov brat Tobija Gruber je ugotovitev potrdil.²⁷ T. Gruber je Gvidu Kobenclu pisal, da se okus vode iz Timave pokvari med mešanjem z zemljo in morjem pod površjem.²⁸ Gruber je temeljito preučil vodni režim Planinskega polja in celotne Notranjske, saj je bil le-ta bistvenega pomena za ljubljanski prekop; osebno si je ogledal Cerknico in ob tej priložnosti opisal idrijski rudnik.²⁹ Objavil je nekaj jezikoslovnih opomb glede povezave »kranjske besede luknja« z nazivom gradu Lueg (Luegg), ki nedvomno kažejo na njegovo dobro poznavanje slovenskega jezika. Naziv Luegg se je uporabljal tako za grad Luknja, ki je bil v Gruberjevem času last grofov Barbo, kot za Jamo pri Postojni, kjer je gospodaril Gvidov brat, grof Janez Karl Filip Kobencli.

²⁴ http://www.academia.edu/1596490/Notizia_Biografica_Francois-Etienne_de_Habsbourg-Lorraine, str. 1

²⁵ Južnič, Ljubljanski profesor, 19.

²⁶ Bianchini, *Osservazioni*, str. 81.

²⁷ Tavagnutti, *Giovanni Fortunato Bianchini*; Gruber, *Briefe hydrographischen*, str. 157.

²⁸ Gruber, *Briefe hydrographischen*, str. 157–158.

²⁹ Gruber, *Briefe hydrographischen*, str. 35; Korošec, *Beseda dve o Steinbergovem*, str. 18.

Prijatelj Janeza Karla Filipa, Ruđer Bošković, je dne 3. 6. 1754 pisal Bianchiniju o svojem desetletnem raziskovanju riminijskega pristanišča. Obenem mu je poslal svojo leto dni staro razpravo o ozračju Lune *De Lunae Atmosphaera*, tiskano na petinsedemdesetih straneh.³⁰ Med Bianchinijevimi prijatelji je bil tudi raziskovalec našega krasa Hervey, anglikanski škof v Derryju na Irskem.³¹

Znanost in umetnost v Bruslju

Stoletje po Rafaelovi smrti so Kobencli še vedno imeli odločilen vpliv v goriškem jezuitskem kolegiju. Vnuka Rafaelovega brata Filipa Kobencla, Janeza Filipa in Jakoba Ludvika Kobencla, je Cesar Leopold I. povišal v grofa.³² Kobencli so v Gorico privabili znane učenjake, med njimi Thullnerja in Prešerna;³³ Thullner je pozneje kot dunajski profesor in rektor zaslovel z učbenikom geometrije. Leta 1710 je Goričan Antonio Girolamo Brignoli objavil izpitne teze svojega profesorja Prešerna o svetniku Janezu Nepomuku. Posvetil jih je glavarju Gorice od 1704,³⁴ uradno od 1713, Janezu Gašperju Kobenclu; Janez Gašper je bil sin Janeza Filipa Kobencla, ki je postal goriški glavar leta 1697. Prešeren je predaval filozofijo v Trstu leta 1707 in 1708; nato je dve leti poučeval v Gorici, v Zagrebu leta 1711 in 1712 in na graški univerzi od leta 1713 do leta 1715. Napredoval je v profesorja bogoslovnih predmetov, od leta 1732 do smrti pa je bil v Ljubljani prefekt, spiritual in knjižničar.³⁵

Sin Janeza Gašperja, Janez Karl Filip Kobencel, je študiral na univerzi v Leidnu ob koncu življenjske poti tamkajšnjega rektorja Boerhaava; nato je obiskoval še univerzo Würzburg, dokler ni leta 1730 postal komornik cesarja Karla VI. Kot pravi *bon-vivant* se je izobrazil še na potovanjih do leta 1733. Svobodnjaško pohajanje je prekinila dunajska poroka z Marie-Thérèse de Palfy Erdödy (*1719; †25. 12. 1771), hčerko grofice Marie Margarethe Stubenberg (†28. 5. 1724) in dne 5. 7. 1754 imenovanega feldmaršala, grofa Karla Paula Palfyja Erdödyja (*1697; †1774). Janez Karl Filip Kobencel je med drugim gospodaril z gradovi Prošek, Štanjel, Jama, Ribnica, Planina, Šteberg, Logatec, Lože (Leitenburg), Isernico, Sivigliano in Flambruzzo pri Rivignanu na pol poti med Trstom in Benetkami; zaradi tastovega ogrskega ugleda je nosil tudi veliki križ reda v. Štefana. Po cesaričinem nalogu je postal vitez zlatega runa skupaj s pariškim veleposlanikom Georgom Adamom Starhembergom.³⁶ Enaka prestižna argonavtska naslova sta pozneje dobila sin Janeza Karla Filipa Kobencla leta 1798 in nečak od 1792, podobno kot prvi knez Janez Vajkard Turjaški (1650) in njegovi dediči.

³⁰ Marković, *Ruđer Bošković*, str. 665.

³¹ Shaw, *Bishop Hervey*, str. 286.

³² Anonimno, *Beytrage zur Wappen- und Geschlechtskunder*, str. I.

³³ Murko, *Starejši slovenski znanstveniki*, str. 30–31; Sommervogel, *Bibliothèque*, 7: str. 1151; Kovačič, *Povezave ljubljanskih jezuitov*, str. 106.

³⁴ Pascoletti, *Ex universa philosophia*, str. 86–87; Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 7.

³⁵ Južnič, *Knjižničarji*, 164. 179.

³⁶ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 126; Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 251, 252, 254, 277.

Leta 1738 je Janez Karl Filip Kobencl postal pooblaščen minister, zadolžen za Loreno, dedno deželo bodočega cesarja Franca Lotarinškega, nekdanjega varovanca svojega očeta. Janez Karl Filip Kobencl je najzgodnejši doslej znani slovenski prostozidar;³⁷ pridružil se je loži v *Zur Sonne* Bayreuthu leta 1741, desetletje po tem, ko so Franca Lotarinškega sprejeli v ložo v Haagu.

Habsburška Nizozemska v približnih mejah sodobne Belgije z Luksemburgom je pripadla Habsburžanom po vojnah za špansko dediščino; pooblaščen minister za Habsburško Nizozemsko je bil poznejši kancler Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg (1744–1746), za njim pa Karl Bathyani (Bačani, 1748–1749) in markiz de Botta-Adorno (1749–1753). Dne 15. 9. 1753 je položaj v odsotnosti Karla Lotarinškega prevzel Janez Karl Filip Kobencl,³⁸ knjižnico pa si je kot simbol svojega svetovljanstva usposobil naslednje leto. Leta 1754 je načrtoval razvoj proizvodnje papirja v Habsburški Nizozemski; ni se obrnil na francoske prostozidarje papirničarje Montgolfierje, temveč je povabil k sodelovanju Johanna-Franza Varrentrappa, ki mu je po nemških deželah brez pravega uspeha iskal primerne inženirja, usposobljenega za postavljanje mlinov za papir. 23. 4. 1758 se je v Bruslju hči Janeza Karla Filipa Kobencla, Marija Eleonora (*1736; †25. 12. 1771), omožila s Françoisom Maximilienom de la Woistinejem (†1770). Janez Karl Filip Kobencl je imel ducat otrok, žal pa jih je le pol preživelo otroštvo: Thérèse (*1739), poročena s Philipom-Rigerjem-Josephom de Varickom, Ludvik (*1753 Bruselj), Mozartova učenka Marie Karoline Charlotte (*1755; †1812), poročena leta 1778 s Chrétien-Charles-Marie-Josephom de Thiennes grofom de Rumbekem (*1758), François-Charles (*1758) in Marie-Josèphe (*1759).

Dne 29. 5. 1767 je sin irskega priseljenca, predsednik Karlovega zasebnega sveta grof Patrice François de Nény (Patrick Mac Neny, *1716; †1784), prenesel Kobenclu željo antwerpenskega tiskarja Jana Baptista Verdussena III. (*1698; †1773): Kobencl naj bi ob pričakovani prepovedi jezuitov pridobil jezuitsko bruseljsko knjižnico, baje najlepšo na svetu. Verdussen je prav dobro vedel, o čem teče beseda, saj je ob številnih inkunabulah hranil slike Petra Paula Rubensa in Antona van Dycka; bil je tudi član Kobenclove bruseljske literarne družbe, poznejše cesarsko-kraljeve akademije. Kobencl je takoj odpisal in ponudbo sprejel; še posebej si je zagotovil lepo sliko Antoona van Dycka. Kobencl ni imel velikega vpliva na pogajanja s Francozi po sedemletni vojni; upravljal pa je Habsburško Nizozemsko še posebno potem, ko je v odsotnosti guvernerja vladal sam.³⁹ Kaunitz ne bi mogel nikoli najti bolj posrečenega ministra Kobenclovega kova; le-ta je bral francoske filozofe, uporabljal teorije janzenista Zegera Bernharda van Espena (*1646; †1728) in Espenovega študenta Justina Fébroniusa (Jean-Nicolas de Hontheim, *1701; †1791). Kobenclova pisma so napolnila 250 zvezkov;⁴⁰ delati je začel ob petih zjutraj v poznejšem Napoleonovem slogu, na svojih bruseljskih sprejemih pa je dajal povabljenecem na pokušino tedaj komaj znani ananas.

³⁷ Košir, *Brat Vega*, str. 105.

³⁸ Boom *Les ministres plénipotentiaire*, str. 4, 48, 66.

³⁹ Boom, *Les ministres plénipotentiaire*, str. 4, 48, 66, 131, 312, 319.

⁴⁰ Bonenfant, *La suppression*, str. 38–39.

SLIKA 2: Van Dyckov (*1599; †1641) portret vrstnika flamskega baročnega slikarja Cornelisa Schuta (*1597; †1655), narisana med letoma 1628–1636. Nekoč je bil Kobenclova last, danes pa je v Ermitažu.

Janez Karl Filip Kobencel si je veliko dopisoval s Karlom Lotarinškim in Nényem; Janez Karl Filip Kobencel je bil borih nekaj tednov starejši od Karla Lotarinškega, a njuna značaja sta bila daleč vsaksebi, čeprav sta bila vsak po svoje – razsvetljenca. Kaunitz ali Kobencel sta koristila dvora na Habsburškem Nizozemskem videla mnogo bolj centralistično od Karla Lotarinškega, ki si je priljubljenost domačinov pridobil z zaščito njihovih podedovanih pravic. Kobencel je zastopal ideje kanclerja Kaunitza o centralizaciji cesarske loterije in enotnem uradovanju v prid kemijski industriji in proizvodnji porcelana.⁴¹ Septembra 1764 sta se Kaunitz in Kobencel sprla s Karlom Lotarinškim glede centralizacije Brabanta, saj je Karl branil lokalne privilegije. Vdovec Karl Lotarinški je potoval s svojo sestro Anne Charlotte v Flandrijo, trikrat na Dunaj, na Češko, Štajersko in Ogrsko sredi aprila 1750, junija–novembra 1751, ter med poznim majem in 30. 9. 1753. 22. 2. 1755 je Maria Terezija znova povabila Karla na Dunaj na pogovore glede bližajoče se sedemletne vojne. Med septembrom 1764 in 8. 9. 1765 je Karl obiskal svojega umirajočega brata cesarja, ki je izdihnil 18. 8. 1765 na Dunaju; obenem je zdravil svoje bolečine v nogah in je svojega zdravnika priporočil Boškoviću,⁴² ki je bil tako očitno dober z obema sprtima možema, Karlom Lotarinškim in Kobencelom. Med Karlovim obiskom Dunaja je Kobencel nekoliko nepremišljeno prepovedal uvoz holandske soli; nato se je cena soli v Habsburški Nizozemski podvojila in domala sprožila oboroženo vstajo. Karl seveda ni odobral Kobenclovih zasoljenih ukrepov, kar je njun boj za oblast privedlo do vrelišča; Karl

⁴¹ Roegiers, *De academie*, str. 36, 38, 39, 40, 41; Galand, *Charles de Lorraine*, str. 86, 109, 113; Manneback, *Index biographique*, str. 62–63.

⁴² Galand, *Charles de Lorraine*, str. 33–35.

se je deloma umaknil iz politike, dokler ni ubogi Kobencl dne 27. 1. 1770 umrl za jetiko. Ko je Kobencla nadomestil knez Georg Adam Starhemberg (*1724 London; †1807 Dunaj) iz visokega plemstva, se je Karl Lotarinški znova lotil politike kot poveljnik armade, čeprav je domala vse svoje bitke žalostno izgubil; umrl je malo pred svojo dvakratno svakinjo, presvetlo cesarico.⁴³

Leta 1759 je Janez Karl Filip Kobencl pisal bruseljskemu Nunciju Milančanu markizu Johannu Karlu Molinariju (*1715; †1763) pismo v podporo jezuitom. 10. 5. 1762 je Kobencl pisal jezuitskemu provincialu Flandrije-Belgije v Bruslju, J. B. Tyberghieniu, da bo sprejel vse jezuitske begunce iz Francije, kot je v resnici storil pet mesecev pozneje. 8. 10. 1763 je Janez Karl Filip Kobencl v Bruslju podpisal angleško pismo jezuitom iz kolegija v mestu Liège. Dne 17. 6. 1763 je Generalni Guverner Karl Lotarinški, katerega spovednik je bil kranjski jezuit Vajkard Hallerstein, dodal francosko pismo v podporo jezuitski posesti v St. Omersu in preselitvi jezuitov iz Francije v Habsburško Nizozemsko po ukazih *propaganda fide*.⁴⁴ Če bi Kobencl živel dlje, bi gotovo omilil razmeroma grobo preganjanje jezuitov v Habsburški Nizozemski ob prepovedi jezuitskega reda leta 1773.

Kobenclov naslednik Starhemberg nikakor ni bil tako prijazen podpornik jezuitov ob razglasitvi prepovedi jezuitskega reda dne 16. 8. 1773 v Rimu, ki jo je cesarica potrdila 2. 9. 1773. Starhemberg je bil pred prihodom v Bruselj pooblaščen minister v Lizboni in Madridu ter veleposlanik v Parizu (1753–1759). Jožef II. ga je imel v čislih in ga je postavil na Kobenclovo mesto; Starhemberg ni tako briljiral v družbi kot Kobencl, bil pa je v boljših odnosih z generalnim guvernerjem Karlom Lotarinškim in poveljnikom-predsednikom Karlovega zasebnega sveta Nényem, ki je študiral pri jezuitih v St. Omersu in Leuvnu.⁴⁵

Starhemberg je pritiskal na Karla Lotarinškega proti jezuitom, vendar jih je imel Karl rad tudi zaradi svojega kranjskega spovednika Vajkarda Hallersteina, ki mu je pridno služil od leta 1745 pa vse do Karlove smrti leta 1780. Pridigar pri bruseljskem dvoru je bil jezuit Monulfe Burtin (Bertin); Starhemberg ga je leta 1773 poskušal odpustiti, vendar je Vajkard Hallerstein posredoval v Burtinov prid. Spovednik Hallerstein ni pripadal nobenemu od kolegijev, zato ga prepoved jezuitov ni neposredno prizadela; tako se je šele po smrti Karla Lotarinškega vrnil na Kranjsko k svojemu bratrancu baronu Erbergu na graščino Dol.⁴⁶

Starhemberg ni maral cesarjevih reform, zato so ga odpoklicali iz Bruslja dne 9. 5. 1783. Karla Lotarinškega sta po smrti nasledila nadvojvodinja Maria-Christine in Albert Saxe-Teschen (*1738; †1822) leta 1780. Maria-Christine in Albert sta vzgajala svojega nečaka nadvojvodo Karla, ki je postal nasprotnik sina Janeza Karla Filipa Kobencla, Ludvika Kobencla; Habsburško Nizozemsko pa so med

⁴³ Galand, *Charles de Lorraine*, str. 33–35, 135, 139, 147, 152, 167–168.

⁴⁴ Chadwick, *St Omers*, str. 310; Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 301; Bonenfant, *La suppression*, str. 43.

⁴⁵ Roegiers, *De academie*, str. 35; Bonenfant, *La suppression*, str. 40; Chadwick, *St Omers*, str. 336, 338; Put 1991, str. 103–104; Deneef et al., *Les jésuites Belges*, str. 111, 119; Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 296; Galand, *Charles de Lorraine*, str. 28.

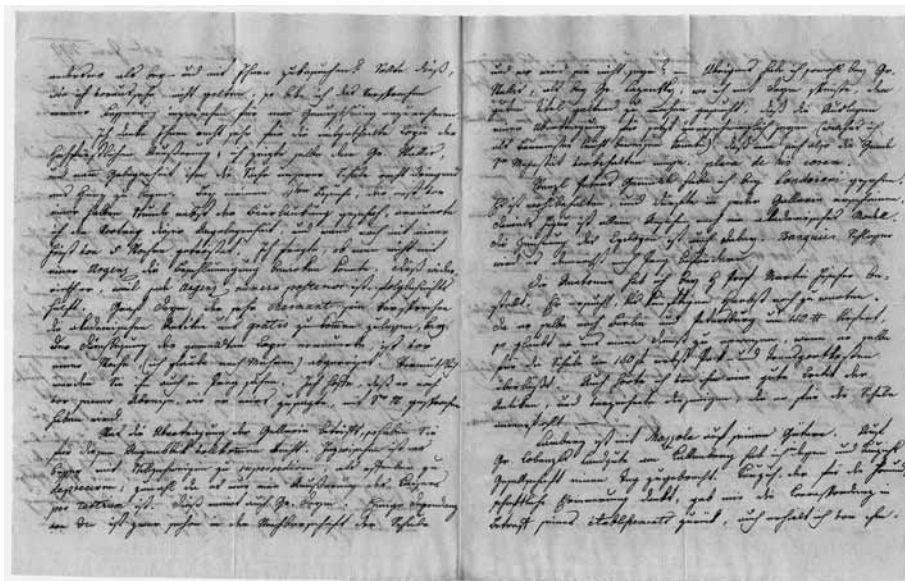
⁴⁶ Chadwick, *St Omers*, str. 344; Foley, *Records*, 5: str. 174–175; Galand, *Charles de Lorraine*, str. 155; Bonenfant, *La suppression*, str. 37, 95; Tarlier, *Almanach*, str. 18.

njuno upravo uplenili francoski revolucionarji leta 1793,⁴⁷ tako da niti nadvojvoda Karl ni znal veliko pomagati.

Zbiralec slik

Janez Karl Filip Kobencel je poskušal ustanoviti nizozemski »filozofski« časopis po vzoru Rousseaujevega *Journal Encyclopédique*, čeprav Rousseauja ni maral; žal so dunajske oblasti izpodbile Kobenclova prizadevanja.⁴⁸ V Bruslju je utemeljil brezplačno šolo risanja in dajal denar številnim domačim umetnikom; tako je priskrbel podporo v Rimu in Neaplju bruseljskemu slikarju Antoine-Alexandru Cardonu (*1739 Bruselj; †1828 Bruselj).

Janez Karl Filip Kobencel je podpiral številne bruseljske slikarje, njegov nečak Janez Filip Kobencel pa je pomoč razširil še na druge umetnike. Kot zaščitnik dunajske akademije upodablajočih umetnosti (*Akademie der bildenden Künste*) med letoma 1796–1810 Janez Filip Kobencel ni posebno pomagal v Breznici pri Radovljici rojenemu krajinarju Lovru Janši (*1749; †1812), bratu čebelarja Antona Janše (*1743; †1773); velikodušno pa je podpiral klasicistično slikanje sina goriškega krojača, Franca Kavčiča (Caucig, *1755 Gorica; †1818 Dunaj).⁴⁹

SLIKA 3: Pismo Tobije Gruberja poslano Franzu grofu Sternberg-Manderscheidu (Josef ze Šternberka, *1763; †1830) podpisano dne 24. 6. 1799 (Archiv Národního Muzea, Praha, Šternberg-Manderscheid Fond, k64). V desnem spodnjem kotu tretje strani opisuje, kako je grof Janez Filip Kobencel (*1741 Ljubljana; †1810) gostil svojega varovanca slikarja Franca Kavčiča (Caucig, *1755 Gorica; †1818 Dunaj) na svoji posesti na griču Kallenberg, ki je danes del Dunaja.

⁴⁷ Boom, *Les ministres plénipotentiaire*, str. 341, 380.

⁴⁸ Janssens, *History*, 264; Leyder, Johan, Graaf Karl Johann Philipp Cobenzl, 460.

⁴⁹ <http://www.deutsche-biographie.de/sfz8072.html>

V svojem kabinetu v hotelu Mastaing je Janez Karl Filip Kobencel zbiral beli porcelan in slike. Med letoma 1760–1761 je mladi lastnikov nečak Janez Filip Kobencel sestavil katalog risb, razporejen po umetnikih in njihovih šolah, ter poskrbel za njihovo ureditev po nakupu zbirke Borremans izza smrti volilnega kneza Kölna Clemensa Augusta bavarskega (*1700; †6. 2. 1761). Umetelni risar Janez Filip Kobencel se je v poznejših spominih sam sebi zdel dobro usposobljen za samostojno kataloško delo, ki je še danes ohranjeno v Ermitažu in so ga uporabljali, dokler ni car Pavel I. leta 1797 izpeljal nov popis;⁵⁰ boljševiki so leta 1917 zasukali zadevo po svoje.

Bogato galerijo umetnin je po gmotnem polomu Janeza Karla Filipa Kobencela malce po zdrahah s prepovedjo uvoza soli kupil ruski ambasador v Haagu Dmitri (Mihailovič) Galitzin (*1721; †1793) za Katarino II. leta 1768; postala je njena prva zbirka s 3760 ločenimi listi in albumom z 230 risbami kot osnova sodobnega peterburškega Ermitaža.⁵¹ Janez Karl Filip Kobencel je zbral vel kot 6000 risb. Imel je nekaj holandskih umetnin, vključno z Rembrandtovimi; manj je nabavil nemških del z Albrechtom Dürerjem na čelu. Kupil je slike Italijana Giovannija Benedetta Castiglioneja, zbral pa je tudi 42 francoskih skic. Med nekoč Kobenclovimi risbami je bila tudi Rubensova Venera z Adonisom; prevladovali so flamski mojstri, vključno z van Dyckom. Med Kobenclovimi slikami so blestele umetnine Da Vincija, Titiena, Cranacha, Davida Teniersa mlajšega (*1610; †1690) in Kobenclu najljubšega Rubensa; predvsem si je prizadeval sestaviti zbirko slik flamskih umetnikov.⁵²

SLIKA 4: *Skica Jezusove skušnjave s pokrajino francoskega baročnega slikarja Nicolasa Pous-sina (*1594; †1665 Rim) iz nekdanje Kobenclove, danes peterburške zbirke Ermitaža (Kobencel & Kuznecov & Grigor'eva, Izbrannye risunki).*

⁵⁰ Kobencel & Kuznecov & Grigor'eva, *Izbrannye risunki*, str. 7.

⁵¹ Kobencel & Kuznecov & Grigor'eva, *Izbrannye risunki*, str. 5.

⁵² Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 156.

Knjižnica

Janez Karl Filip Kobencl je stanoval v hotelu Mastaing v Bruslju. Po očetu je prevzel nekaj knjig; večino svoje knjižnice pa je kupil, med drugim pri normandijskem knjigarnarju Charlesu Fontainu (*1724; †1802), ustanovitelju knjigarne v Mannheimu leta 1742. Johann-Franz Varrentrapp (*1706; †1786) je leta 1731 ustanovil knjigarno v Frankfurtu na Majni; Kobenclu je med 14. 1. 1747 in 18. 12. 1752 dostavil 291 knjig, med njimi 130 v nemškem jeziku.⁵³ Kobencl je knjige prav tako nabavljal pri vdovi Pierra Vassa, pri Jeanu-Louisu de Boubersu in Georgesu III. Fricxu v Bruslju; kupoval je pri Henriju Bottinu v Monsu, v glavnem uvožene pariške knjige pa mu je pošiljal Joseph-Ignace Van Praet (*1724; †1792), ki je svojo knjigarno odprl maja 1762 v Brugesu (Brugge) in nato vsak mesec izdajal ponudbe v katalogih.⁵⁴ Za Janeza Karla Filipa Kobencla je Jacques-Thomas Deflinne iz mesta Tournai leta 1763 nakupoval literaturo na Nizozemskem in v Franciji. V Haagu je Kobencl naročal knjige pri Pierru Gossu mlajšemu, novosti in cene pa je Kobenclu posredoval Pierre de Hondt. Michael Lambert je Kobenclu dne 22. 3. 1758 priporočil *Journal des Sçavants*, najstarejši evropski akademski časopis, ki je prinašal tudi nekaj znanstvenih novic. Kobencl je v Strasbourgu kupoval knjige pri Jean-Geoffroyu Bauerju, na Dunaju pa pri cesarsko-kraljevem tiskarju prostozidarju Johannu-Thomasu Trattnerju. Kobencl se je s tekočimi objavami seznanjal z branjem *Journal Encyclopédique*, *Mercure de France*, *Gazette Britannique* in *Gazette de France*. Kanonik Pierre Wouters (*1702; †1792), kraljevi knjižničar v Bruslju med letoma 1754 in 1768, je za Kobencla kupoval knjige na razprodajah, Kobencl pa se je sam udeležil pariških razprodaj knjig pokojne markize de Pompadour (Jeanne Antoinette Poisson, *1721; †15. 4. 1764) in knjižnice jezuitov iz cerkve Saint-Paul-Saint-Louis na cesti Saint-Antoine v okraju Marais po izgonu jezuitov iz Francije novembra 1764. Leta 1760 je Kobencl nameraval za univerzo v Leuvnu nabaviti naravoslovni kabinet obubožanega škotsko-pariškega raziskovalca in člana pariške akademije od leta 1750 Michela Adansona (*1727 Aix-en-Provence; †1806) po njegovi vrnitvi s petletnega raziskovanja v Senegalu.⁵⁵

Kasandrin sin Coronini je svojemu stricu Janezu Karlu Filipu Kobenclu dal Dantejevo *Divine comédie* in Petrarkove poezije. Janezu Karlu Filipu Kobenclu sta pri urejanju knjižnice pomagala nečak Janez Filip Kobencl in mladi tajnik Gottfried baron van Swieten (*29. 10. 1733 Leiden; †29. 3. 1803 Dunaj), sin poveljnika Boerhaavejevega učenca. Gottfried je služboval v Bruslju med letoma 1755 in 1757, zadnje mesece ga je nadziral Janez Karl Filip Kobencl, da bi ustregel navodilom dunajskega dvora; pozneje je kot vodilni habsburški diplomat podpiral glasbenike Josepha Haydna, Mozarta in Beethovna, prav tako pa ljubljanskega profesorja Balthasarja Hacqueta. Janez Karl Filip Kobencl ni imel navade pisati ali brati, temveč so to zanj raje opravljali mladi tajniki, njih vsakokrat štiri ali pet po številu.⁵⁶

⁵³ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 124, 156.

⁵⁴ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 117–118.

⁵⁵ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 119–123.

⁵⁶ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 125; Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 7, 8, 22, 88–89, 186, 216–217, 221.

Pred letom 1739 je Karl Janez Filip Kobencl končal prvi avtorski katalog svoje knjižnice na 94 folijih; platnici sta se pozneje izgubili. Naslednji avtorski katalog na 149 folijih je bil zapisan leta 1761/62. Vsak naslov je imel arabsko številko med 1 in 2000;⁵⁷ le-te so se nanašale na tretji katalog s kronologijo nakupov, ki danes ni v evidenci. Leta 1755 je Janez Karl Filip Kobencl obnovil knjižnico Burgundskih vojvod, leta 1769 pa je v Bruslju plačal stroške utemeljitve *Société littéraire*. Družba je po njegovi smrti prerasla v Cesarsko-kraljevo Akademijo znanosti in umetnosti dne 16. 12. 1772; k njenemu napredku je pripomogel leuvenski knjižničar Cornelius Franciscus Nelis uit Mechelen (*1736; †1798), poznejši antwerpski škof.

Skrbnik zapuščine Janeza Karla Filipa Kobencla je bil odvetnik Brabantskega sveta Nicolas-Joseph Sanchez d'Aguilar. Sestavil je katalog knjižnice; rajniki je zapustil tudi kletke za ptice, barometer, botanični termoskop, hidrometrične pripomočke, črpalko in 36 portretov angleških vladarjev. Popis je uporabil Georg-Adam knez Starhemberg kot novi pooblaščen minister v Bruslju (1770–1783). Knjige je prodal knjižničar Joseph Ermens (*1736; †1805); februarja in marca 1770 je spisal kupcem namenjen katalog, razdeljen v pet strokovnih področij: teologija, pravo, znanosti z umetnostmi, literatura in zgodovina. Licitacijo je dne 21. 6. 1771 vodil tiskar H. de Vleminckx. Naslednje leto je Samuel Paterson (*1728; †1802) v Londonu objavil angleški prodajni katalog 2176 Kobenclovih knjig, vendar jih ni ločil od zapuščin drugih Nizozemcev; deloma je bil to angleški prevod bruseljske ponudbe, pozneje pa so v Patersonovo tiskano besedilo ročno vnesli cene posameznih knjig. Drugi Kobenclovi katalogi so 2.821 bibliografskih enot razporedili v deset strokovnih skupin s podskupinami. Zgodovinskih knjig je bilo 990 ali 35,09 %. V strokovni podskupini zgodovine cerkve z 12,52 % vseh knjig je 81 del poročalo o meniških redovih, med njimi 73 o jezuitih, vključno z njihovim pregonom s strani markiza Pombala; zapis je Gerard van Swieten (*1700; †1772) svoj čas bral cesarici. Deset knjig Janeza Karla Filipa Kobencla je poročalo o numizmatiki, štiri o kronologiji, kar 454 pa je bilo literarnih del. Med 1208 Kobenclovimi pisci je bilo 457 Francozov in 204 Nemcev. 52,35 % knjig je bilo francoskih, 21,48 % pa latinskih. Zbral je devet inkunabul in 80 izdaj iz 16. stoletja; postavljal se je s 67 rokopisi in 50 slovarji oziroma enciklopedijami. Kobencl je bral razsvetljence Grotiusa, Pierra Bayla in Johna Locka, ob njih pa številne časopise⁵⁸ v slogu prihajajočih dob.

106 knjig Janeza Karla Filipa Kobencla ali 3,75 % je bilo posvečenih eksaktnim znanostim, med katerimi je zanemarjal geologijo in paleontologijo. Znanosti niso bile v ospredju zanimanj Janeza Karla Filipa Kobencla, razen v povezavah z romani in teatom. Kobencl je zbral šest knjig o matematiki, tri o astronomiji, sedem o fiziki, eno samo o alkimiji s kemijo, eno o antropologiji, sedem o splošnem naravoslovju, eno o botaniki, tri o zoologiji, 23 o medicini, štiri o mehaniki ali inženirstvu, 11 o poljedelstvu, štiri o domačem gospodarstvu in 28 o vojaških vedah. V drugih 114 knjigah si je ogledoval lepe umetnosti vključno z arhitekturo, urbanizmom, kiparstvom, slikarstvom, glasbo, igrami in športi; imel je 84 zemljevidov in precej manj

⁵⁷ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 126–127; *Bibliothèque Royale, cabinet des Manuscrits*, rokopisa št. 20.922 in 20.919.

⁵⁸ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 130, 133–134, 136, 143–144, 191–193.

potopisov med skupno 115 geografskimi knjigami, ni se pa branil niti 990 zgodovinskih knjig. Kobencel ni imel belgijskih piscev, le eno med njegovimi knjigami je napisal Nizozemec, med Rusi pa ga je zanimal le kemik Lomonosov.⁵⁹

Kobenclov bruseljski politični nasprotnik Karl Lotarinški se je nekoliko bolj poglobil v matematične vede, saj je zbral 34 knjig o matematiki, 17 o astronomiji, 38 o fiziki, 60 o alkimiji-kemiji, 22 o geologiji, 25 o mehaničnih strojih in inženirstvu.⁶⁰ Karl Lotarinški je iz knjižnice Mariemonta leta 1777 dobil 36 knjig o znanosti, kar je bilo 7,37 % vseh. Imel je deset ogrskih piscev in zgolj po enega ameriškega, češkega, kitajskega, perzijskega ali arabskega;⁶¹ bral je fizikalna dela Sigauda de la Fonda, Jacquesa Rohaulta in Puliana. Kupil je kemiji Nicolasa Lemerya in Pierra Josepha Macquera, dva izvoda Dideroteve *Encyclopedie*, delo Valmonta De Bomara o naravoslovju, Duhamela Du Monceauja, potopise de Condamineja, du Haldeja in podobnih, ki jih je prebiral tudi Žiga Zois v Ljubljani; Lemerya, Condamineja in Diderota se ni branil niti Janez Karl Filip Kobencel. Karl Lotarinški je veliko bral o jezuitih, vendar novodobni popisovalec Karlovih knjig, Belgijec Sorgeloos, med Karlovo zapuščino ni zasledil morebitnih posegov Karlovega spovednika kranjskega jezuita Vajkarda Hallersteina, brata slovitega misijonarja Avguština. Karl Lotarinški je imel razmeroma številno zbirko 255 rokopisov, med njimi risbe naprav za elektriko, kemijo in proizvodnjo porcelana, razne skrivnostne spise in medicinsko-kemijske rokopise Paracelza.⁶² Listal je naravoslovno razlago Stare zaveze *Physica sacra* züriškega naravoslovca Johanna Jakoba Scheuchzera (*1672; †1733), zemljepisno *Description de l'univers* Allaina Manesson-Malleta, nürnbergsko naravoslovje *Délices Physiques* (1766/67) izpod peresa Georga Wolfganga Knorra, ki ga je bral tudi Kobencel, južnoameriško *La Metallurgie* Alvareza Alonza Barba v pariški izdaji iz leta 1750 in spis jezuita Jeana Paulusa (*1710 Vergaville; †1781) *Descriptio d'une machine astronomique*, natisnjen v Point-à Mousson leta 1762.⁶³ Jean Paulus je leta 1763 prispel v Bruselj kot urar in strojnik Karla Lotarinškega; sestavil mu je uro, drugo astronomsko uro pa je izdelal za potrebe mesta.

Svobodomiselni Janez Karl Filip Kobencel je 14. 4. 1759 obžaloval prepoved pariške Dideroteve Enciklopedije kot dedinje londonskega dela Ephraima Chambersa. Kobencel si je dopisoval z Voltairom prek knjigarnarja Johanna-Franza Varrentrappa; Kobencel in njegova žena sta bila resnična Voltairova občudovalca, saj sta zbrala 41 njegovih del in 13 knjig o njem. Kobencel je aprila 1759 hvalil knjigo *Candide ou l'optimisme* iz leta 1759, v kateri je prepoznal Voltairovo pero z besedami »Au moins Candide n'est-il pas ce que Voltaire nous a donné de plus mauvais«;⁶⁴ imel je tudi Voltairovo *Elémens de la philosophie de Newton, mis à la portée de tout le monde*, par M. De Voltaire, natisnjeno v Amsterdamu pri J.

⁵⁹ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 192–193, 199.

⁶⁰ Sorgeloos, *Charles de Lorraine*, str. 834.

⁶¹ Sorgeloos, *Charles de Lorraine*, str. 838.

⁶² Sorgeloos, *Charles de Lorraine*, str. 830.

⁶³ Sorgeloos, *Charles de Lorraine*, str. 825, 827–828, 830, 832; Kobencel & Paterson, *A catalogue*, str. 88.

⁶⁴ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 138.

Desbordesu leta 1738. Voltairov esej o naravi toplote *Essai sur la nature de feu, et sur sa propagation* (1737), napisan za nagradno tekmovanje pariške akademije leta 1739, ni bil objavljen v Voltairovih zbranih delih iz let 1739 in 1748, temveč šele leta 1757/58 pri Cramerju v Ženevi; tudi tega je nabavil Kobencli. Dne 28. 11. 1766 je le malo po natisu bral iz angleščine prevedeni estetski esej o okusih Alexandra Gérarda (*1728; †1795), tiskan istega leta 1766 v Parizu pod naslovom *Essai sur le goût..., augmenté de trois dissertations sur le même sujet, par MM. De Voltaire, d'Alembert et de Montesquieu*. Tudi Kobenclov antagonist Karl Lotarinški je imel 27 Voltairovih del v Bruslju.

Kobencli je poročal dne 8. 11. 1758, da si je ogledal *De l'Esprit* Clauda Adriena Helvétiusa v pariški izdaji iz leta 1758, ki jo je nabavil nemudoma po natisu, čeprav je bila 10. 2. 1759 na ukaz pariškega parlamenta sežgana pred velikimi stopnicami Sodne palače. Podobno hitro je nabavil Voltairovega *Candide*.⁶⁵ Rousseaujev *Contract social ou Principes du droit politique* (1762) je svojemu nekdanjemu tajniku Gottfriedu van Swietenu opisal kot slabo knjigo, pa tudi sicer je črtil *Julie, ou la Nouvelle Héloïse*, Jean-Jacquesa Rousseauja, ko si jo je dal prebrati dne 22. 4. 1761, malo po natisu v Parizu konec januarja 1761. Bral je tudi gospodarska dela Quenaya in knjige Boškovičevega prijatelja fiziokrata Victorja de Riquettija markiza de Mirabeauja iz let 1761 in 1768.⁶⁶ Med povzetki točnih znanosti si je Kobencli dal prebirati Magnièresove *Remarques sur plusieurs branches de commerce et de navigation* iz leta 1757. Predvsem so ga zanimale zdrahe okoli Buffonove *Histoire naturelle* v pariški izdaji iz leta 1749; nabavil je hudo kritiko Buffona izpod peresa prijatelja fizika Renéja Antoine Ferchaulta de Réaumurja (*1683; †1757), nekdanjega oratorianca Josepha-Adriena Lelarge de Lignaca. Pod naslovom *Lettres à un Américain sur l'Histoire naturelle, générale et particulière de M. de Buffon* so jo izdali nemudoma po Buffonovem prevodu v nemščino v Hamburgu leta 1750.

Kobencli je kupil pariški *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*, ki ga je leta 1764 objavil Jacques-Christophe Valamont de Bomare (*1731; †1807). Med mladostnimi popotovanji je nabavil peto izdajo pariških *Elémens des mathématiques*, ki jih je Bernardu Lamyju objavila pariška vdova Delaulne leta 1731; jezuitu Pierru Varignonu (*1654 Caen; †23. 12. 1722 Pariz) s *Collège de France*, od leta 1688 članu geometrijskega oddelka pariške akademije, so istega leta v Parizu pod podobnim naslovom posmrtno objavili matematiko pri pariškem tiskarju Pierre-Michelu Brunetu. Drugo amsterdamsko izdajo Lamyjeve matematike iz leta 1682 je hranil baron Erberg v Ljubljani in pozneje v Dolu. Lamy je pri osemnajstih letih začel študirati v Parizu. Štiri leta pozneje je med študijem retorike spoznal Malebrancheja in ostal njegov prijatelj do smrti. Leta 1671 in 1672 je poučeval filozofijo na kolegiju v Saumurju in nato v Angersu. Ker je v Angersu zagovarjal tedaj še prepovedano kartezijsko filozofijo, ga je kralj Ludvik XIV. leta 1676 odstavil. Po štirih letih izgnanstva je nadaljeval pouk v Grenoblu. Leta 1679 je objavil mehaniko s pravilom za seštevanje sil v paralelogramu, ki ga je istočasno opisal Varignon. Lamyjeva knjiga je bil tako priljubljena, da so jo leta 1687 še ponatisnili prav v času

⁶⁵ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 139, 140, 173, 201, 206, 208, 209, 210.

⁶⁶ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 146–147, 149, 152, 210.

izdaje Newtonovih Principov onstran preliva. Leta 1685 je Lamy svoj matematični učbenik dopolnil z geometrijo. Naslednje leto je dobil dovoljenje za vrnitev v Pariz, vendar je zaradi teoloških nasprotij že leta 1690 odšel v Rouen. Tam je leta 1701 objavil razpravo o perspektivi.⁶⁷ Po smrti zbrana Lamyjeva matematična dela so izšla leta 1734 v Amsterdamu.

Janez Karl Filip Kobencel je hranil francoski prevod Jeana Hellota dela Nemca Christophe-Andréja Schlüterja *De la Fonte des mines, des fonderies, des grillages, des fourneaux de fonte, d'affinage, de raffinage, des fabriques de vitriol, de potasse, etc.*, tiskan v Parizu med letoma 1750–1753, ki ga je s pridom uporabljal za napredek kemijske industrije Habsburške Nizozemske.⁶⁸ Nabavil je tudi zelo vplivne Hallerjeve *Elementa physiologia corporis humani* (Lausanne 1757–1766). Kobencel je bral *Mesures des trois premiers degrés du Méridien dans hémisphère austral* (Pariz 1751) Charlesa de La Condamineja o slovitih meritvah poldnevnikarja pariških akademikov v Peruju. Razmeroma prevratniško razsvetljenska so bila Kobenclova branja fiziološke *Vénus physique* (Haag 1746) Pierra Louisa Moreauja de Maupertiusa, kjer je že dišalo pa Darwinovi evoluciji. Za splošno znanstveno izobrazbo si je privoščil poljudna spisa *Histoire du ciel* (Pariz 1740) in *Le Spectacle de la nature, ou Entretiens sur les particularités de l'Histoire naturelle qui ont paru les plus propres à rendre les jeunes gens curieux et à leur former l'esprit*, natisnjeno v Amsterdamu leta 1743, ki je bila prvič objavljena leta 1732; obe uspešnici je spisal duhovnik Noel Antoine Pluche (*13. 11. 1688 Rems; †19. 11. 1761 Pariz), profesor retorike in šolski rektor v Remsu. Kobencel je si je dal brati najmanj dve Leibnizovi knjigi, ni pa zanemarjal niti del Christiana Wolffa, med njimi *Vernüfftige Gedancken von der Würckungen der Natur* (Halle 1725), *Von den Absichten der natürlichen Dinge* (Francfort 1726) in *Allerhand nützliche Versuche dadurch zu genauer Erkenntniss der Natur und Kunst der weg gebähnet wird...* (Halle 1727).⁶⁹ Nabavljal je spise o vrtnarjenju, rožah in tulipanih; zanimalo so ga knjige o porokah in ženskah, cenil pa je tudi umetelnost knjižnih vezav ter redke tiske. Rad je imel neoklasicizem, ki se uveljavil po izkopavanju Herculana; nabavil je knjigo Roberta Adama *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato in Dalmatia* (London 1763). Grof Mario Coppolo, glavni bankir kralja Neaplja in Sicilije in pisec dela o politični ekonomiji Neaplja po odprtju ceste do mesta Benevento (1793), je bil Kobenclov mladostni tovariš; zato mu je poslal neapeljske novosti o izkopavanjih arheologov *Antichita du Ercolano* (1757).

Kobencel je nabavil delo Franca Antona pl. Steinberga (*1684 Kalc pri Zagorju na Krasu; †1765 Ljubljana) *Gründ-lichen Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Cirknitzer See*, ki jo je v Ljubljani objavila Ana Elizabeta, vdova Reichardt, leta 1758 na 235 straneh s 34 bakrorezi. V Kobenclovih katalogih so popisali kar 25 broširanih izvodov Steinbergovega dela; knjigo je pošiljal znanem, med drugimi sodelavcu Nényju. Promberger je v knjigotrškem oglasu ljubljanskega *Wochentliches Kundschaftsblatt* na eni strani ponudil naprodaj dvanajst knjig, Steinbergovo

⁶⁷ Cantor, *Vorlesungen*, 4: 603.

⁶⁸ Roegiers, *De academie*, str. 36, 38, 39, 40, 41; Galand, *Charles de Lorraine*, str. 86, 109, 113; Manneback, *Index biographique*, str. 62–63.

⁶⁹ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 150–151, 156.

o Cerkniškem jezeru za 1 fl. Deželni glavar Janez Gašper Kobencl je Steinberga spodbujal k raziskovanju že med letoma 1718–1720; zato je Steinberg njegovemu sinu Janezu Karlu Filipu Kobencu posvetil sedem zahvalnih strani v knjigi. Leta 1761 je Janez Karl Filip Kobencl omogočil tiskanje skrajšanega prevoda v kraljevi tiskarni v Bruslju pod naslovom *Le lac merveilleux ou description du lac de Czirknitz en Carniole, et des ses principales singularités Phisiques. Tirés de l'allemand de Steinberg*; posvetilo je bilo to pot namenjeno Kobenclovi soprogi na 59 straneh z bakrorezom, natisnili so še haaški francoski prevod in ljubljanski izdaji istoveten nemški graški ponatis v Gradcu, ki je imel zgolj drugega izdajatelja. Steinberg in Kobencl sta bili starodavni notranjski rodbini, čeprav je Steinbergov oče obubožal po izgubi denarja, vloženega v rejo lipancev, tako da je moral prodati graščino na Kalcu in se preseliti v cerkniški Marof, ko je Franc Anton Steinberg dopolnil komaj tri leta. Steinbergov mladostni vzornik je bil pariški kraljevi matematik Nikolaj Bion.⁷⁰ Steinberg je končal nižje študije in vsokošolski študij filozofije v Ljubljani; geodezije in mehanike se je naučil na Dunaju. Med letoma 1712–1724 je bil uradnik cesarske dvorne blagajniške in rudarske komisije, nato preiskovalec gozdov, cest, morja na Reki in nadzornik deželnih cest na Kranjskem. Med letoma 1724 in 1747 je bil kot zemljemerec in risar upravitelj rudnika v Idriji.

Kobencl je sodelavcem razpošiljal še Vergilove pesnitve, med drugim Karlu Lotarinškemu, Kobenclovemu nasledniku na položaju ministra leta 1783 malteškemu vitezu grofu Ludwigu Karlu Barbiano-Belgiojosoju (*1718 Milano; †1801 Milano) in Nényju.⁷¹ Kobencl je sledil novicam od vsepovsod; že aprila 1764 je v bruseljskih in nizozemskih časopisih objavil novico o izvolitvi novega poljskega kralja, Boškovičevega prijatelja Stanisława Poniatowskega. Uradno je bil ustoličen komaj 7. 9. 1764,⁷² predčasno obvestilo pa je Kobencu poslal njegov nekdanji tajnik van Swieten, ki je kot predstavnik Habsburžanov spremljal volitve.

SLIKA 5: Janez Krstnik baron Paccassi je takole posvetil svoj prevod Eulerjeve knjige grofu Janezu Filipu Kobencu leta 1781.

⁷⁰ Korošec, *Beseda dve o Steinbergovem*, str. 16; Sevnik, *Steinberg*, str. 458.

⁷¹ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 169.

⁷² Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 174.

Janez Karl Filip Kobencel ni pomagal le kranjskim piscem; plačal je tiskanje zgodovinske knjige Roberta Macquéreauxa de Valenciennesa, ki jo je uredil hebraist in bibliograf Jean-Noël Paquot (*1722; †1803) z omembo Kobenclovega imena v uvodu. Grof Janez Filip Kobencel, nečak Janeza Karla Filipa Kobencla, se je navzel nekaj stričeve velikopoteznosti; dal si je posvetiti nemški dunajski prevod Eulerjeve latinske razprave o kometih iz leta 1744, ki jo je leta 1781 na Dunaju prevedel jurist, diplomat, arhitekt, astronom in matematik Janez Krstnik baron Paccassi (Johann Baptist, *1758 Gorica; †1818 Dunaj). Paccassi je bil sodelavec G. Gruberjevih učiteljev Karla Scherfferja in Abrahama Gotthelfa Kästnerja; postal je član berlinske akademije znanosti skupaj z Eulerjem in Lambertom, s katerima si je tudi dopisoval. Janez Krstnik Paccassi je leta 1781 na Dunaju prevedel pravne spise francoskega finančnega ministra Jacquesa Neckerja (*1732; †1804). Bil je potomec dvornega arhitekta Schönbrunna, Nikolaja Frančiška Leonarda Paccassija (Nikolaus Franz Leonhard, *1716 Dunajsko Novo mesto; †1790 Dunaj), ki je postal član dunajske umetniške akademije leta 1768 in baron dne 15. 7. 1769; kamnoseki Paccassi so se do evropskega slovesa povzpeli z delom za lokalne goriške velmože vključno s Coroniniji. Janez Krstnik baron Paccassi je leta 1784, takoj po prvih francoskih poskusih bratov Montgolfier, objavil matematične izračune možnosti usmerjanja poletov z baloni; kot neizvedljivo zaradi predebele stene balona je zavrnil idejo jezuita Francesca Lana Terzija o vakuumskem zračnem plovilu.⁷³ Razmišljal je o elipsasti obliki balona in preveril upor zraka po Eulerjevi Mehaniki.⁷⁴ Izračunal je krivočrtno gibanje ob spremembi zunanega tlaka ob poti balona, ki ga je meril z živosrebrnim barometrom. Upošteval je tudi vpliv težnosti sosednjih planetov po računih geologa Barthélmija Faujasa de Saint-Fonda (Barthélémy, *1741; †1819); uporabljal je Saint-Fondov francoski opis Montgolfierjevega poleta, ki ga je bral tudi Žiga Zois v Ljubljani, saj je črtil matematično premalo podkovani nemški prevod Franza Überlackerja.⁷⁵ Janez Krstnik baron Paccassi je cikal tudi na nagradni razpis pariške akademije o upravljanju balonov. Že med tiskom je slišal za polnjenje balonov z ogljikovim dioksidom, ki ga je zato opisal v dodatku.⁷⁶

Ob smrti Janeza Karla Filipa Kobencla v hotelu Mastaing, kjer je z družino živel od prihoda v Bruselj leta 1753, so popisali tudi 477 oziroma 535 knjig ob vazah in porcelanu njegove soproge, ki je vdovski stan uživala le dobro leto. Gospa grofica, članica prestižnega damskega reda zvezdastega križa (*Hochadeliger Frauenzimmer-Sternkreuzorden*) pod vodstvom presvetle cesarice, je brala Davida Huma, barona d'Holbacha in *Histoire de Russie* Mihaila Lomonosova v prevodu Marc-Antoineja Eïdousa. V prid svojih otrok je listala po *Atlas des enfants, ou méthode pour apprendre la géographie*, obenem pa po *Médecine du pauvre* z obravnavo ortopedije; ogledovala si je tudi tiste dni priljubljeni knjigi o vrtnarjenju.⁷⁷ Leta 1914 so v Bruslju postavili Kobenclov doprsni kip Marseillčana Jean-Philippe-Augustina

⁷³ Paccassi, *Bewegungen der Luftmaschine*, str. 10–11.

⁷⁴ Paccassi, *Bewegungen der Luftmaschine*, str. 16, 20, 23.

⁷⁵ Paccassi, *Bewegungen der Luftmaschine*, str. 16, 20, 26, 27, 29.

⁷⁶ Paccassi, *Bewegungen der Luftmaschine*, str. 32, 33.

⁷⁷ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 176, 182–183, 188.

Ollivierja (*1739; †1788), ki je delal za dvor Karla Lotarinškega; slednji je svojemu ljubljanskemu soimenjaku očitno končno vendarle odpustil pretekle zamere.

Nečak in sin v vihrav razsvetljenstva

Med poglavitnimi prijatelji Janeza Karla Filipa Kobencla je bil svetovljanski jezuit Bošković; le-ta se je zelo zanimal za pouk fizike v habsburški monarhiji, ki se mu je zdel naprednejši kot v južnih italijanskih deželah. Prav zato je leta 1763 sprejel katedro v habsburški Pavii. Lepemu sprejemu na jezuitskem kolegiju v Ljubljani in sploh v Habsburški monarhiji so botrovale Boškovićeve zveze z najvišjim kranjskim plemstvom, predvsem z grofi Kobencli, ki so se z Boškovićevo fiziko seznanili v dunajskih šolah.

Med najvidnejšimi politiki habsburške krone so bili njega dni nedvomno prav Kobencli. Janez Filip Kobencel je leta 1760 stopil v državno službo v Bruslju, kjer je bil njegov stric Janez Karl Filip Kobencel od leta 1753 pooblaščen minister cesarice Marije Terezije za Belgijo; pri stricu je ostal, dokler ni dobil podobnega boljše plačanega položaja na Dunaju leta 1767. Janez Filip Kobencel je postal leta 1771 državni svetnik in je leta 1777 spremljal cesarja v Parizu; tam je živel medtem že naturalizirani Francoz Bošković. O Boškovičevih pismih, poslanih Janezu Karlu Filipu Kobenclu, za zdaj ni ne duha ne sluha, zato pa je na voljo pet francoskih in italijanskih Boškovičevih pisem, poslanih iz Milana ali Pavie nečaku Janeza Karla Filipa Kobencla, Janezu Filipu Kobenclu v Bruselj in na Dunaj dne 5. 12. 1769, 19. 1. 1770 in 28. 1. 1770. Pri roki sta tudi dva odgovora Janeza Filipa Kobencla z opisom bolezni in smrti Janeza Karla Filipa Kobencla. Kobenclova pisma hranijo v Bibliotheca Civica Angelo Mai v Bergamu, Boškovićeve pa v Berkley University Bancroft Library.⁷⁸ Leta 1779 je Janez Filip Kobencel postal vicekancler, od leta 1792 do leta 1793 zunanji minister tako kot njegov bratranec desetletje pozneje; leta 1792/93 je bil kot Kaunitzev naslednik dunajski kancler (prvi minister). Od leta 1801 do leta 1805 je bil habsburški veleposlanik v Parizu in je kot brat prostozidar *Numa Pompilius Romanus* posredoval pisma med prostozidarjema Jurijem Vego in Boškovičevim nekdanjim italijanskim sopotnikom astronomom Lalandom. Janez Filip Kobencel je kot prostozidar celo priporočil Kranjca Siegfrieda pl. Tauffererja, ko je ta brez haska iskal podporo za svoje gospodarske podvige pri zagrebškem nadškofu Maksimilijanu Vrhovcu. Siegfried Taufferer je briljantno študiral na Terezijanišči in nato v administraciji Vojne Krajine med letoma 1772–1787 prodajal ladijski les; zavoľo sumov so ga leta 1780 zaprli, potem ko je verjetno spremljal cesarja ob ruskem obisku aprila 1780. Leta 1782 se je pridružil prostozidarjem, leta 1797 pa je v Lvivu srečal bodočega jakobinca pisca Boškoviću naklonjenih fizikalnih knjig nekdanjega frančiškana Ignjata Martinovića (*1755; †1795) in Hacqueta. Poleti 1789 je imel Siegfried Taufferer novo zdrabo s cesarjem in z državnim trezorjem, zato se leta 1789 in 1790 previdno umaknil v senco beneškega

⁷⁸ Proverbio, *Nuovo Catalogo*, str. 11–12, 51, 72, 75, 104, 114, 187.

leva. Januarja 1791 so ga aretirali, tako da ga je rešila zgolj gladovna stavka, čez nekaj mesecev pa so ga opravljalci razglasili za jakobinca. Od jeseni 1793 do aprila 1794 je v resnici sodeloval z dunajskimi in ogrskimi jakobinci; z Dunaja je odšel v Ljubljano, skrivaj prestopil beneško mejo brez veljavnih dokumentov in deloval po navodilih Maximilienovega brata Augustina Robespiera.⁷⁹ Tauffererja je zaneslo preveč na levo; močna krvnikova vrv je zavdala njegovim jakobinskim dejanjem in nehanjem.

Napoleon je povabil upokojenega Janeza Filipa Kobencla v svoje zasebne prostore sredi okupiranega Schönbrunn nekaj ur pred podpisom mirovne pogodbe, s katero so ustanovili Ilirske province 14. 10. 1809. Kobencl je nanizal podatke o naših deželah, takoj nato pa je Napoleon sestavil ukaz za ustanovitev Ilirskih provinc.⁸⁰

Janez Filip Kobencl je podedoval očetove posesti; po bratrančevi smrti je dobil še Logatec in Planino pri Rakeku, kjer je Gvido Kobencl gospodaril že dne 27. 1. 1770 namesto premladega nečaka. Janez Filip Kobencl je vse posesti zapustil pravnuku svoje tete, Mihaelu Coroniniju grofu Cronbergu iz Gorice;⁸¹ leta 2006 so v goriški knjižnici zadnjega moškega nosilca priimka Coronini, Guglielma Coroninija, našli dolgo iskani rokopis o šahu *De ludo scachorum* sodelavca Leonarda da Vincija, frančiškana Luca Pacioli.

Bratranec Janeza Filipa Kobencla, Ludvik Kobencl, se je najprej učil v Bruslju pri ženevskem učitelju matematike Marçoneju; ta je bil visok zgolj tri čevlje in pol, med popotovanji po Evropi pa je izpopolnil svoje topničarske račune.⁸² Ludvik Kobencl je nato obiskoval kolegij Harcourt v Parizu; tam sta se svoj čas učila njegova vzornika Montesquieu in Denis Diderot. Naslednji Ludvikov učitelj je postal strasbourški univerzitetni profesor Jean-Daniel Schoepflin (*1694; †1771), ki je slovel po svoji bogati zbirki knjig. Med Schoepflinovimi dijaki sta bila ruski princ Nikolaj Mihailov Galitzin (*okoli 1714; †1758) in Goethe leta 1770 oziroma 1771. Leta 1768 se je Ludvik Kobencl na bruseljskem izpitu izkazal s poznavanjem zgodovine Nemčije in diplomatskih pogajanj, uspešno pa je rešil celo matematične vaje; predsednik izpitne komisije je bil Nený.⁸³

Ludvik Kobencl si je kot veleposlanik v Peterburgu dopisoval s cesarjem Jožefom (1785–1790). Gruberja, Hacqueta, Eulerja ali Hallersteina nista obravnavala, veliko pa sta si imela za povedati o Aepinusu (*1724; †1802). Aepinus je pod glavnim vzgojiteljem Nikito Ivanovičem Paninom (*1718; †1783) postal domači učitelj matematike, vojaških, fizikalnih in astronomskih ved velikega vojvode, poznejšega carja Pavla I. po Lomonosovi smrti leta 1765 in po odstopu matematika

⁷⁹ Vodopivec, *Le Jacobin*, str. 16.

⁸⁰ Košir, *V spremstvu Katarine*, str. 50; Israel, *Major Peace Treaties*, str. 489; Šumrada, Poglavitne poteze napoleonske politike, 82.

⁸¹ Marković, *Ruđe Bošković*, str. 593–595, 650, 735, 757 (pomotoma Karl Filip namesto Janeza Karla Filipa Kobencla); Smole, *Graščine*, str. 103, 267, 271, 348, 422, 595–596.

⁸² Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 251, 252, 254, 277.

⁸³ Sorgeloos, *Charles de Cobenzl*, str. 184–185.

Semena Andreeviča Porošina leta 1766.⁸⁴ Učeni Aepinus se je izborno spoznal tudi na kodiranje tajnih sporočil, v Peterburgu pa je med letoma 1758–1761 dodelal pekiški izum elektroforja Avgušтина Hallersteina in sodelavcev. Leta 1781 so po caričinem naročilu v Peterburgu sestavili poldrugi meter dolg in pol toliko širok Voltov elektrofor; uporabil je 36 kg španskega voska in 81 kg smole, zgledoval pa se je po dunajskem modelu, ki ga je bržkone izdelal Jan Ingenhousz (*1730; †1799). Gabrijel Gruber je desetletje pozneje v Polotsku sestavil še nekoliko daljšo napravo;⁸⁵ leydenski študent Ingenhousz je prevzel položaj cesaričinega zdravnika po Gerardu van Swieten in januarja 1777 postavil Franklinove strelovode na Hofburg.⁸⁶

Ludvik Kobencli je bil prostozidar iluminat pod imenom *Arrian*. Svojo diplomatsko pot je začel na Danskem leta 1774, v Berlinu (1777) in po priporočilu Wenzela Antona pl. Kaunitza v Peterburgu od leta 1779 do 1797. Utemeljil je diplomatske povezave med Rimom in Rusijo, zaslovel pa je tudi kot zagovornik v Peterburg prebeglega malteškega reda viteзов sv. Ivana, katerega veliki mojster je postal Kobencliu sovražni car Pavel I. leta 1798. Ludvik Kobencli je bil poslanec pri Katarini II. in nato pri Pavlu I.; prijazno se je pogajal s Katarino II. in s svojim prijateljem Grigorijem Potemkinom o tretji delitvi Poljske. Ob začetku poti na Krim v drugi polovici januarja 1787 so cesarica, Ludvik Kobencli in številni sopotniki obiskali belorusko mesto Mstislav (Mscislaw), v katerem je jezuit Gabrijel Gruber predaval arhitekturo; Gruber je carici pokazal risbo, na kateri je z vodnimi žigi poglobil občutek perspektive, kar mu je prineslo uspeh na razstavi v Leipzigu. Ko je cesaričino spremstvo odhajalo iz mesta na 124 saneh, 14 kočijah in 40 spremljajočih vozovih, so se na eni strani ceste od nje poslavljal Gruberjevi jezuiti, na nasprotni strani pa uniati Iraklija Lisovskega.⁸⁷

Pavel I. se je pod Paninovim vplivom oprl na Pruse; Katarinin zaupnik Ludvik Kobencli mu zato ni bil po godu, tako da je vsak Kobenclov obiskovalec moral nemudoma zapustiti Rusijo v roku enega dne.⁸⁸ V tako nemogočih okoliščinah je bil Kobencli odpoklican kmalu po Pavlovem kronanju; kot namestnik ministra za zunanje zadeve je postal glavni pogajalec in sopodpisnik Campoformijskega miru (17. 10. 1797) in miru v Lunévilleju (9. 2. 1801). Tako kot njegov oče je dobil veliki križ kraljevega reda sv. Štefana; postal je komornik, državni svetnik cesarja in grof cesarstva, ki pa so mu bili dnevi šteti.⁸⁹

Ludvik Kobencli je postal drugič poslanec v Sankt Peterburgu (1798–1800) v času, ko se je 17. 4. 1799 Gabrijel Gruber pisno ponudil za caričinega zobozdravnika. Gruber je junija 1799 razstavil svojo zračno črpalko v prostorih peterburške

⁸⁴ Roegiers, *De academie*, str. 37, 38; Villermont, *Le comte de Cobenzl*, str. 168, 178, 181; Kobencli & Kuznecov & Grigor'eva, *Izbrannye risunki*, str. 7; Galand, *Charles de Lorraine*, str. 139; Kobencli & Josef, *Joseph II*, 1: str. 331, 340, 399; 2: 83, 513; Tereščuk, *Pavel I*, str. 99; Lelinoj, *Pavel I*, str. 41, 48–49.

⁸⁵ Schiffer, *Draw the lighting*, str. 58; T.C. piše Mr. Urbanu, str. 355.

⁸⁶ Conley & Brewer-Anderson, *Franklin and Ingenhousz*, str. 293.

⁸⁷ Moroškin, *Iezuiti v Rosii*, str. 227, 229; Košir, *V spremstvu Katarine*, str. 51, 53.

⁸⁸ Moroškin, *Iezuiti v Rosii*, str. 341; Pierling, *La Russe*, 4: str. 356; Rouët de Journal, *Noniciature*, str. 24–25; Sugonjaev, *E.P. Daškova*, str. 32.

⁸⁹ Israel, *Major Peace Treaties*, str. 429, 433; Košir, *V spremstvu Katarine*, str. 58.

akademije in 21. 11. 1799 v Polocku sprejel Boškovičevega pavijskega študenta Francesca Ricca (*1755 Novara; SJ; †1809 Polock), ki je ob zori francoske revolucije v Milanu objavil odmevno Boškovičevo biografijo in bibliografijo; Ricca je iz Torina v Rusijo potoval kar dve leti. Ludvik Kobencel je bil od 1800 do 1805 zunanji minister in vicekancler. Dejansko je vodil habsburško vlado kot nasprotnik nadvojvode Karla, ki se je zaman zavzemal za mir z Napoleonom. Karl Mack von Leiberlich (*1752; †1828) je bil poglavitni vojni adut stranke Franza Colloreda (*1731; †1807) in Ludvika Kobencla; voditelja stranke sta kot ministra med letoma 1801–1805 zahtevala vojno. Svoj čas je nadvojvodo Karla oviral minister Johann-Amadeus-Franz de Paula baron Thugut, Colloredo in Janez Ludvik Kobencel pa sta mu znala zmetati pod noge veliko hujša polena. Franz Colloredo je postal direktor topništva leta 1786, tako da je bila njegova kritika vojnega ministra Karla tudi strokovno obarvana. Mackov poraz pri Ulmu (20. 10. 1805) je Habsburžane izločil iz vojne kljub Karlovim dosežkom na italijanski fronti. Karl se je zavedal težavnosti vojskovanja proti Napoleonu, zlasti po njegovem lastnoročnem kronanju (1804).⁹⁰ Poraz pri Austerlitzu (2. 12. 1805) in mir v Bratislavi (26. 12. 1805) sta pokopala upe Janeza Ludvika Kobencla.

Zaključek

Priimek Kobenclov je pod južnimi obronki Alp izumrl pred dobrima dvema stoletjema. Zadnji dve generaciji sta storili enako napako kot pokneženi celjski grofje stoletja poprej. Stremeli so po kar najvišjih službah, pozabljajoč na stoletno habsburško modrost: oblast narašča skozi številen naraščaj oblastnikov. Tako kot davni Celjski je tudi Kobenclova družina v ihti hlastanja po oblasti izumrla po moški veji; seveda se je pred tem ovekovečila v slovenski zgodovini diplomacije. Celjski so kopicili svojo moč na spretni »grajski politiki«, ⁹¹ Kobencli pa so se povzpenjali s prostozidarskimi zvezami v visoki dunajski družbi. Za razliko od Celjskih ali Turjaških-Auerspergov grofje Kobencli niso stremeli po knežji časti, ki je bleдела že pred Napoleonovim zatrtjem Svetega rimskega cesarstva. Orožje Celjskih je bil meč, Turjaški pa so se postavljali z gospodarskimi uspehi na Dolenjskem in Sudetskem; notranjsko-primorski veleposestniki Kobencli so svoj uspeh tlakovali z razgledanostjo in svetovljanstvom.

Grofje Kobencli in knezi Turjaški so bili vitezi zlatega runa. Kobencli izjemoma niso zaničevali svojega slovenskega rodu; opirali so se na skrivne prostozidarske vezi, s katerimi so kovali prestiž. Poslednji Kobencli so delovali v dobi drugih učenih slovenskih rojakov, na Dunaju rojenih bratov jezuitov Gabrijela, Tobije, Janeza in Antona Gruberja. ⁹² Ludvik Kobencel in Gabrijel Gruber sta več let družno delovala v Peterburgu; seveda liberalnejši Kobencel ni vedno podpiral jezuitskega generala Gabrijela Gruberja, ki je omogočil obnovo Družbe Jezusove pred dvestotimi leti.

⁹⁰ Eysturlid, *The Formative Influences*, str. 120.

⁹¹ Kosi, *Grajska politika*, str. 466, 488.

⁹² Južnič, *Holotecture*, str. 14 ali Južnič, *Zgodovina raziskovanja vakuuma*, str. 249.

Viri in Literatura

Viri

- Anonimno, *Beytrage zur Wappen- und Geschlechtskunder sämtliche Herrenstands-Familien des österreichische Kaiserstaats. Die Graphen von Kobencl*. Wien: Anton Strauss, 1818 (ARS, AS 730, Dolski arhiv, fasc. 119).
- Beer, A. & Fiedler, *Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl. Ihr Brief-wechsel*. 1-2. Wien, 1873.
- Bianchini, Giovanni Fortunato, *Gio. Fortunato Bianchini, medico, Osservazioni intorno all'uso dell'electricité celèste e sopra l'origine del fiume Timavo, riportate in due lettere. Drugo pismo: Osservazioni intorno al fiume Timavo scritte in una lettera al Nobile ed Erudito Signore Guido Conte Cobenzl*. Venezia: G. B. Pasquali, 1754, str. 41–81.
- Brignoli, Antonio Girolamo, *Theses ex Universa Philosophia Quas in Caesareo Societatis Jesu Gimnasio Goritiae Anno MDCCX, Mense _Die_ publice propugnabit Illustrissimus Dominus Antonio Girolamo Brignoli.... Academiae Princeps Praeside R. P. Ioanne Baptista Praeschern Societate Jesu, AA. LL. et Philosophiae Doctore, ejusdemque Professore Ordinario. Patron Janez Gašper Kobencl*. Gorizia. 50 tez, 1710.
- Bruselj, *Bibliothèque Royale Belgique, Le cabinet des Manuscripts*, rokopisa št. 20.922 in 20.919.
- Coronini, Rodolfo, *Fastorum Goritiensium liber I.: cum adnotat. Historico-genealogicis*. Dunaj: Kurtzböck, 1769; Coronini, Rodolfo & Girolamo Pisanelli, *Fasti Goritiensis*. Gorica, 1772; Coronini, Rodolfo & Alessio Stasi & Lorenzo Da Ponte, *Fasti goriziani*. Gorizia: Valeri, 1780.
- Coronini, Rodolfo, *Operum Miscellaneorum T. I. continens Irenaeani Tulianorum Diplomatis Censuram eruditibus Utinensibus propositam. Accedit: Syllabus Tergestinatorum Antistitum et Appendix Documentorum Anecd. cum notis et indice locupletissimo personarum illustrium*. Venetiis: Ant. Zatta, 1769.
- Euler, Leonhard, *Theoria motuum planetarum et cometarum / Theoria motuum planetarum et cometarum continens methodum facilem ex aliquot observationibus orbitas cum planetarum tum cometarum determinandi : una cum calculo, quo cometæ, qui annis 1680 et 1681, itemque eius, qui nuper est visus, motus verus investigatur*. Berlin, 1744; *Beyträge zur Theorie der Cometen; Theorie der Planeten und Cometem von Johann Freyherrn von Pacassi übersetzt, und mit einem Anhang und Tafeln vermehrt / Leonh. Eulers, Director der Königl. Academie der Wissenschaften von Berlin, Mitglied der Kaiserl. Academie der Wissenschaften von Petersburg, ... Theorie der Planeten und Cometen*. Posvečeno Janezu Filipu Kobenclu, prevajalec Johann baron Paccassi. Wien: J.T. von Trattner, 1781.
- Gruber, Tobija, *Herrn Tobias Grubers, Weltpriesters und k.k. Bau- und Navigationsdirektors im Temeswarer Banat, Briefe hydrographischen und physikalischen Inhalts aus Krain an Ignaz Edlen von Born k.k. wirklichen Hofrath*. Vienna: Johann Paul Krauss, 1781.
- Kobencl (Cobenzl) & Ermens, Joseph, *Catalogue des livres, en toutes sortes de facultez et langues, de feu S.E. le comte de Cobenzl, Chevalier de l'Ordre de la Toison d'Or, Grand Croix de l'Ordre de Saint-Etienne, Ministre Plénipotentiaire de S.M. l'Impératrice Douairière et Reine Apostolique pour la Gouvernement des Pais-Bas, etc, etc, disposé par ordre des matieres & avec quelques notes litteraires*. Bruxelles: Veminchk, 1771.
- Kobencl & Paterson, Samuel, *A catalogue of a choice collection of books, antient and modern, in various languages and sciences, and in neat condition, lately made in the Netherlands: The most approved Authors in Divinity and Oriental Literature; History and Antiquities; Philosophy and the Sciences; Natural History, including the elegant productions of Nurenberg; a fine Collection of the most valuable Editions of the Classics; many of the most approved French, Italian and Spanish Writers; Roman Missals, finely illuminated;*

Music in Print and Manuscript; sundry Prints, Books of Prints, scarce Portraits, Original Drawings, &c. Many of which were selected from the libraries of their excellencies the late Count Cobenzl, Prime Minister in the Austrian Netherlands; the Marquis Fuente Fuerte, the Spanish Ambassador to the States-Genera; De Heer De Buys, Secretary to the States of Holland and West-Freiland; Philip Douw, M.D. of Middelburg, and Others. Which will be Sold by Auction by Samuel Paterson, in Essex-Street, in the Strand, On Wednesday, May the 6th 1772, and the Twelve following Evenings. To begin each Evening precisely at Six o 'Clock. London, 1772.

- Kobencl (mecen) & Macquereau de Valenciennes, R. & Paquot, J.-N., *Histoire générale de l'Europe depuis la naissance de Charles-Quint jusqu'au cinq juin MDXXVII*. Leuven: Imprimerie académique, 1765. Nadaljevanje: *Histoire générale de l'Europe Durant les années MDXXVII, XXVII, XXIX*. Paris, 1841.
- Lavrin, Andrej Jožef, Na povikshanje tiga vissoku rojeniga gospoda gospoda Philippa Knesa Kobenzelna k' nar vikshi shlushbi vunanyh opravil. Oda Slovenska/Dell ode slava sulla esaltazione di sna eccellenza il signore signore Filippo conte di Cobenzl (Plen. Tit.) al piu alto servizio degli affari esteri. Parafrasi deli' abate Andrea Laurin, protonotario apostolico ecc. *Raccolta di composizioni e di poesie italiane, latine, francesi, friulane, tedesche, cragnoline, inglesi, greche e di ebraiche fatte in occasioneche Sua Eccellenza Il signore signore Giovanni Filippo del S. R. J. Conte di Cobenzl . . . fu - commissario plenipotenziario del ' augustissima Casa d' Austria al congresso di Teschen per lo ' stabilimento della pace tra le armi austriache, e prussiane conclusa felicemente nell di XIII. maggio MDCCLXXIX*. Gorizia: Giuseppe Tommasini, 1779.
- Lamy, Bernard, *Elémens de mathématiques, ou le Traité de la grandeur en général, comprend l'arithmétique, l'algèbre, et l'analyse et les principes de toutes les sciences qui ont la grandeur pour objet... par le R. P. Bernard Lamy*. Amsterdam, 1680; 1682; ... 2e édition revue et augmentée. Paris: vdova Delaulne, 1731.
- Paccassi, Johann, *Abhandlung über die Bewegungen der Luftmaschine*. Wien: Trattner, 1784.
- Rutar (R), S., Dve stari slovenski pesmi. *Ljubljanski Zvon* (Ljubljana) 14 (1894), str. 62–64, 127.
- Tarlier, H. (ur.), *Almanach de la Cour de Bruxelles sous les Dominations autrichienne et française, la monarchie des Pays-Bas et le gouvernement Belge, de 1725 à 1840: formant l'introduction à l'almanach Royal officiel de Belgique*. Bruxelles: Tarlier, 1864.
- T.C. v pismu Mr. Urbanu, *Gentleman's Magazine and Historical Chronicle* (London: J. Nichols). 51, 4. Avgust 1781, str. 355.
- Triller, Inventarium über wailand vollgebornen Herr Herr Graf Georg Andreas Triller von Trilleck (ARS, AS 309, Zapuščinski arhiv, fascikel 46, Tehnična enota 114, litera T, št. 25a/Ribnica, str. 154–206)

Literatura

- Accorsi, M.L., Zonta, C. (ur.), *Natio Germanica Bononiae I La Matricola (Die Matrikel) 1573-1602, 1707-1727*. Clueb, Bologna 1999.
- Belhoste, Bruno, *Augustin-Louis Cauchy. A Biography*. New York: Springer-Verlag, 1991.
- Cavazza, Silvano, Giovanni Cobenzl fino al 1564: la formazione di un ministro austriaco, *Oltre i confini*. Gorizia 2013, str. 143–152.
- Janssens, P., The Spanish and Austrian Netherlands, 1579-1780. *History of the Low Countries* (ur. Blom, J. C. H.; Lamberts, E.). Berghahn Books, 2006, str. 221–274.
- Bonenfant, Paul, *La suppression de la compagnie de Jésus dans les Pays-Bas autrichiens (1773)*. Bruxelles: Maurice Lamertin, 1924.

- De Boom, Ghislaine, *Les ministres plénipotentiaire dans les Pays-Bas autrichiens, principalement Cobenzl*. Lamertin, Bruxelles, 1932.
- Bösel, Richard, *Orazio Grassi : architetto e matematico gesuita : un album conservato nell'Archivio della Pontificia Università gregoriana a Roma*. Rim: Argos, 2004.
- Cantor, Moritz Benedict, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik* 4. Leipzig: Treubner, 1894, 1900, 1901, 1908.
- Chadwick, Hubert, *St Omers to Stonyhurst. A History of two Centuries St Omers, 1593 Bruges, 1762 Liege, 1773 Stonyhurst, 1794*. London: Burns and Oates, 1962.
- Chalmers, Alexander (ur.), *The General Biographical Dictionary*. London: Nichols and Son, 1816.
- Conley, Timothy K. & Brewer-Anderson, Melissa, Franklin and Ingenhousz: A Correspondence of Interests. *Proceedings of the American Philosophical Society* 141, 1997, št. 3, str. 276–296.
- Dadić, Žarko, *Collected works. Marin Getaldić*. Zagreb: Institut za Povijest Prirodnih, Matematičkih i Medicinskih Nauka Jazu, 1968.
- Dadić, Žarko, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*. Zagreb: SNL, 1982.
- Deneef, Alain et al., *Les jésuites Belges 1542-1992. 450 ans de Compagnie de Jésus dans les Provinces belgiques*. Bruxelles: Association Royale des Ancients Elèves du collèges Sainte-Michel, 1992.
- Dehergne, Joseph, *Répertoire des Jésuites de Chine de 1552 a 1800*. Rim: Institutum Historicum S.I., 1973.
- Eysturlid, Lee W. *The Formative Influences, Theories, and Campaigns of the Archduke Carl of Austria*. New York : Greenwood Press, 2000.
- Feingold, Mordechai (ur.), *Jesuit Science and the Republic of Letters*. Cambridge: MIT, 2003.
- Foley, Henry, *Records of the English Province of the Society of Jesus*. 1-6. London: Burns and Oates, 1877-1880.
- Galand, Michèle, *Charles de Lorraine, gouverneur général des Pays-Bas autrichiens (1744-1780)*. Bruxelles: Édition de l'Université, 1993.
- Gorman, Michael John, Mathematics and Modesty in the Society of Jesus: The Problems of Christoph Grienberger. *The New Science and Jesuit Science: Seventeenth Century Perspectives*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers, 2003, str. 1–120.
- Israel, Fred L. (ur.), *Major Peace Treaties of Modern History 1648-1967*. New York: Chelsea House 1, 1967.
- Južnič, Stanislav, *Začetki moderne znanosti v Ljubljani*. *Kronika* (Ljubljana) 52 (2004), str. 317–348.
- Južnič, Stanislav, *Knjižničarji in knjige o matematičnih vedah v knjižnici ljubljanskega jezuitskega kolegija*. *Knjižnica* (Ljubljana) 49 (2005), str. 155–182.
- Južnič, Stanislav, Bošković v Ljubljani. *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 61 (2007), str. 365–392.
- Južnič, Stanislav, Ljubljanski profesor Jožef Jakob Maffei, njegovi sorodniki, sodelavci in učenci. *Kronika* (Ljubljana) 55 (2007), str. 17–28.
- Južnič, Stanislav, *Zgodovina raziskovanja vakuuma in vakuumskih tehnik, 2. del*. Društvo za vakuumsko tehniko Slovenije, Ljubljana, 2010.
- Južnič, Stanislav, *Holotecture: from Francesco Robba through Gabrijel Gruber to Bruno Urh : the fountain of the three*. Nacionalni inštitut za arhitekturo, Ljubljana, 2012.
- Kobencli & Kuznecov, II. & Grigor'eva, IS, (ur.), *Izbrannye risunki iz sobraniya Gosudarstvennogo Ermitaža: k 200-letiju osnovanija otdelenija risunkov (1768 g.): kollekcija K. Cobenzlja: katalog vystavki*. Sovetskij hudožnik, Leningrad, 1969.
- Kobencli, Ludwig & Josef, *Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl: ihr Briefwechsel*. Wien: Gerold, 1901.
- Korošec, Branko, Beseda dve o Steinbergovem in drugih opisih Cerkniškega jezera. *Kronika* (Ljubljana) 15 (1967), str. 11–22.
- Kos, Dušan, *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah*. Koper: Knjižnica Annales, 2004.

- Kosi, Miha, Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* (Ljubljana) 60 (2012), str. 465–494.
- Košir, Matevž, Brat Vega, prostozidar. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 15-16, 2002, str. 75–111.
- Košir, Matevž, V spremstvu Katarine Velike - krmsko potovanje Ludvika Kobencla. *Slovenski diplomati v slovanskem svetu* (ur. Ernest Petrič). Mengeš: Center za evropsko prihodnost, 2010, str. 49–58, 201–212, 368–377.
- Kovačič, Lojze, Povezave ljubljanskih jezuitov z Akademijo Operozov. *Tretji dan* (Ljubljana) 31 (2002), str. 104–117.
- Lelinoj, E.I. (ur.), *Pavel I bez retuši: antologija*. Sankt Peterburg: Amfora, 2010.
- Levičnik, Josip, Zgodovinske črtice. Janez pl. Kobencl (Cobenzl), slavni Kranjec. *Kmetijske in rokodelske novice* 11. 4. 1874, 32/15: 109–110, 118–119.
- Leyder, Dirk; Johan, Frédérique, Graaf Karl Johann Philipp Cobenzl en de Europese educatieve ruimte. Of de internationale opvoedingsstrategie van een Oostenrijkse diplomaat in Brusel (1753-1770)/ Count Karl Johann Philipp Cobenzl and European educational space. Or international education strategy of an Austrian diplomat in Brussels. *Revue Belge de Philologie et de Histoire* (Bruselj) 89/1 (2011), str. 455–490.
- Lukács, Ladislaus, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I.* I-II. Romae: Institutum historicum Societatis Iesu, 1978.
- Manneback, Ch. (ur.), *Index biographique des Membres, Correspondentes et Associés de l'Académie royale de Belgique de 1769 à 1963*. Bruxelles: Palais des Académies, 1964.
- Marković, Željko, *Ruđe Bošković*. Zagreb: JAZU, 1968-1969.
- Miklavčič, Maks, Seebach (Sepach, Sepacher) Peter (geslo). *SBL* (Ljubljana) 3 (1971), str. 268–269.
- Moroškin, Mihail Jakovlevič. *Iezuiti v Rosii: s carstvovanija Ekaterini II-i i do našego vremeni. Čast I*. Peterburg: Tipografija tovariščestva »Obščestvennaja Poljza«, 1888.
- Murko, Vladimir, Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski zgodovini – Astroonomi. *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 2, 1974, str. 11–41.
- Pascoletti, Maddalena Malni, *Ex universa philosophia. Stampe barocche con le tesi dei Gesuiti di Gorizia*. Gorizia: Laguna, 1998.
- Pierling, Paul, *La Russe et le Saint-Siege. Études diplomatiques*. 1-5. Paris: Plon, 1896.
- Podbersič, Renato, Ivan Krstnik Coronini, goriški vojskovodja in cesarski vzgojitelj. *Kronika* (Ljubljana) 47 (1999), str. 43–48.
- Proverbio, Eduardo, *Nuovo Catalogo della corrispondenza di Ruggerio Giuseppe Boscovich*. Roma: Accademia nazionale delle scienze detta dei XL, 2004.
- Put, Eddy. La suppression. *Les jésuites dans les Pays-Bas et la principauté de Liège (1542-1773): dossier accompagnant l'exposition du même nom aux Archives générales du Royaume à Bruxelles* (ur. Put, Eddy; Wynants, Maurits). Bruxelles: l'Archives, 1991, str. 101–109.
- Rainer, Johann, *Grazer Nuntiatur 3. Band. Nuntiatur des Girolamo Portia und Korrespondenz des Hans Kobenzl 1592-1595*. Wien: Akademie, 2001.
- Remmert, Volker, Picturing Jesuit Anti-Copernican Consensus: Astronomy and Biblical Exegesis in the Engraved Title-Page of Clavius' *Opera mathematica* (1612). *Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540-1773* (ur. Malley, John). Toronto: University Press, 2006, str. 291–313.
- Rouët de Journal, Marie-Joseph, *Nonciature d'Arezzo, 1802-1806*. 1-2. Rome: Imprimerie polyglotte Vaticane, 1922, 1927.
- Roegiers, J., De academie van Maria-Theresia in historisch perspectief. *De Weg naar eigen academiën, 1772-1938. Colloquium Brussel 18-20. 11. 1982* (Bruselj) 1983, str. 29–42.

- Schiffer, Michael Brian. *Draw the Lighting Down. Benjamin Franklin and Electrical Technology in the Age of Enlightenment*. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 2003.
- Sevnik, Roman, Steinberg (Stemberg), Franc Anton (geslo). *Primorski slovenski biografski leksikon* (ur. Martin Jevnikar) 14, 1988, str. 458–459.
- Shaw, Trevor, Bishop Hervey at Trieste and in Slovenia, 1771 = Škof Hervey v Trstu in Sloveniji 1771. *Acta carsologica* (Postojna) 30 (2001), str. 279–291.
- Smole, Majda, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: DZS, 1982.
- Snoj, Marko; Greenberg, Marc L., O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev). *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 66 (2012), str. 276–305.
- Sommervogel, Carlos, *Bibliothèque de le Compagnie de Jésus, Première partie: Bibliographie par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle Édition par Carlos Sommervogel, S.J. Strasbourgeois*. Bruxelles-Paris: publiée par la province de Belgique, Tome I-IX, 1890-1900.
- Sorgeloos, Claude, La bibliothèque de Charles de Lorraine. *Revue belge de philologie et d'histoire* (Bruselj) 60 (1982), str. 809–838.
- Sorgeloos, Claude, La bibliothèque du comte Charles de Cobenzl, ministre plénipotentiaire dans Les Pays-Bas autrichiens et celle de son épouse, la comtesse Marie-Thérèse de Palffy. *Le livre & l'estampe* (Bruselj) 30 (1984), str. 115–210.
- Stipišič, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji in praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- Sugonjaev, Ju.M., E.P. Daškova i Petergofskaja doroga: Rosijskaja Akademija načinjajetsja. *E.P. Daškova i XVIII vek*. Moskva: MGI imeni E.R.Daškovi (ur. I.V.Tičinina & all). 2010, str. 11–20.
- Štih, Peter, Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja). *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 65 (2011), str. 8–51.
- Šumrada, Janez, Poglavitne poteze napoleonske politike v Ilirskih provincah. *Zgodovinski časopis* (Ljubljana) 61 (2007), str. 75–84.
- Tavagnutti, Maurizio, Giovanni Fortunato Bianchini e le prime ricerche sul Timavo sotterraneo nell'antica Contea di Gorizia. *Diffusione delle conoscenze: Atti del XXI Congresso Nazionale di Speleologia, Trieste, 2-5 giugno 2011* (ur. Franco Cucchi; Pino Guidi). Trieste: EUT Edizioni Università di Trieste, 2013, str. 497–505.
- Tereščuk, Andrei Vasil'evich, *Pavel I : žizn' i carstvovanie*. Sankt-Peterburg: Vita nova, 2011.
- Uršič, Milena, *Jožef Kalasanc Erberg in njegov poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske*. Ljubljana: SAZU, 1975.
- Villermont, Charles, *Le comte de Cobenzl, ministre plénipotentiaire aux Pays-Bas*. Lille : Desclée, 1925.
- Vodopivec, Peter, Le Jacobin de la Carniole le baron Siegfried von Taufferer et la France. *Nations, cultures et sociétés d'Europe centrale aux XIXe et XXe siècles; mélanges offerts au professeur Bernard Michel*. Paris: Publications de la Sorbonne, 2006, str. 15–27.
- Wallace, William, Jesuits' influence on Galileo's Science. *Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540-1773* (ur. Malley, John). Toronto: University Press, 2006, str. 314–336.

SUMMARY

Cobenzls (on 300th anniversary of Johann Karl Philip Cobenzl's birth in Ljubljana)

Stanislav Južnič

The past Carniola families played decisive roles in politics worldwide. The path *per aspera ad astra* of Carniola- Gorizia family Cobenzl is described with a special attention put on their next to last generation headed by the minister plenipotentiary for Habsburg Netherlands Johann Karl Philip Cobenzl. Johann Karl Philip Cobenzl did not hide his Slovenian heritage but his freemason pedigree in fact helped a lot in his political relationships. As the leading Habsburg politician and economist he educated the first rate diplomats who arranged the destiny of Europe during the early Napoleonic era. One of them was his son Ludwig, the other was a dozen years Ludwig's elder, Johann Karl Philip Cobenzl's nephew-assistant Johann Philip Cobenzl. Soon after Johann Karl Philip Cobenzl passed away, both of them got the highest Viennese political and diplomatic positions which enabled them to create a new European order dictated by the echoes of French Revolution. Johann Karl Philip Cobenzl also educated Gottfried baron van Swieten, the son of the Imperial physician Gerard van Swieten. Gottfried baron van Swieten supported artists and scientists during his successful diplomatic career.

In his Brussels hotel headquarters Johann Karl Philip Cobenzl welcomed the best European minds of his days, among them his personal friend physicist Roger Boscovic. Johann Karl Philip Cobenzl organized a worldwide network which enabled his on-time acquisition of all art, books, or newspaper needed for a modern political-economical leader. The role of Johann Karl Philip Cobenzl's first rate Brussels library and his collection of fine arts proved to be decisive for the success of his family inside the European freemasonic freethinkers of his era. Although Johann Karl Philip Cobenzl never read his books but preferred his secretaries to read and comment them for him, the new books and journals helped his work in the modern times when the quick circulation of novelties paves the way for the right political or economic activities. Together with his wife of Hungarian Magnate descent Johann Karl Philip Cobenzl acquired as much as 54 books of Voltaire, because they were his fans. Johann Karl Philip Cobenzl criticized Voltaire's Geneva antagonist Roussaeu although Johann Karl Philip Cobenzl in vain tried to establish the Brussels philosophical journal modeled on Rousseau's *Journal Encyclopédique*. Johann Karl Philip Cobenzl was much more successful organizer of Brussels Literary Society *Société littéraire* with soon after his death got Maria Therese's Academics status as *Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles*, later renamed *Académie royale de Belgique*. Johann Karl Philip Cobenzl's achievements were endorsed by his younger brother Guido Cobenzl who soon became a president of similar Gorizia academy *Accademia degli Arcadi Romano-Sonziaci* connected with its Roman headquarters and its later output in Trieste.

The ban on Holland Salt export certainly was not a pleasant decision on the very end of Johann Karl Philip Cobenzl career because the angry revolutionary Belgians provoked Johann Karl Philip Cobenzl's personal bankruptcy. In spite of that final failure Johann Karl Philip Cobenzl stand as the shining example for the future Slovenian politicians, diplomats, and economists in Brussels. Johann Karl Philip Cobenzl certainly managed bad relations with the General Governor of Habsburg Netherlands, the Emperor's brother Charles of Lorraine, but probably their political concurrence provided a key for a good administration of the lands under their supervision in approximate borders of modern Belgium with Luxemburg. In his expertly managed art collection Cobenzl favored the Flemish masters headed with Rubens. The collection eventually became a first major acquisition and fundament of later famous Hermitage of Catharine the Great.

Damir Globočnik

Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani

UDK 73+7.044:929 Dolinar L.

GLOBOČNIK, Damir, dr. umetnostne zgodovine in zgodovine, muzejski svetnik, SI-4240 Radovljica, Langusova ul. 29, damir.globocnik@guest.arnes.si

Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 84–125, cit. 105

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Pobudo za postavitve spomenika kralju Petru I. Karađorđeviću v Ljubljani je novembra 1926 dalo Združenje rezervnih častnikov. Odbor je sredstva za spomenik zbral z obsežno nabiralno akcijo. Spomenik je izdelal kipar Lojze Dolinar (1893–1970), ki je na natečaju prejel drugo in tretjo nagrado. Pri kipu kralja v napol sodobnih in napol antičnih oblačilih na konju (višina 3,30 m) so bili opazni vplivi Ivana Meštrovića. Spomenik so na predlog arh. Jožeta Plečnika postavili na stopnišče magistrata. Odkrili so ga 6. septembra 1931 v sklopu slovesnosti, s katerim je Ljubljana proslavila tudi desetletnico vladanja kralja Aleksandra I. Udeležencev odkritja spomenika naj bi bilo več kot 100.000. 8. septembra si je spomenik ogledala kraljica Marija. Spomenik so julija 1941 odstranili italijanski okupatorji.

Ključne besede: dinastični spomeniki, kralj Peter I. Karađorđević, kiparstvo, Lojze Dolinar

Avtorski izvleček

UDC 73+7.044:929 Dolinar L.

GLOBOČNIK, Damir, PhD., curator, SI-4240 Radovljica, Langusova ul. 29, damir.globocnik@guest.arnes.si

Monument to king Peter I in Ljubljana

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 84–125, 105 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

In November 1926, the Reserve Officers Association proposed that a monument dedicated to King Peter I be raised in Ljubljana. Appealing for donations, the Committee raised the funds for the monument during an extensive campaign. The monument was made by sculptor Lojze Dolinar (1893–1970), who was awarded the second and the third prize in the contest. The 3, 30 meter-high statue depicted the king on horseback, clad in a combination of antique and modern garments. Upon the suggestion of architect Jože Plečnik the statue, which displayed a marked influence of sculptor Ivan Meštrović, was placed on a flight of steps leading to the Ljubljana Town Hall. The sculpture was unveiled on September 6, 1931 as part of the ceremonies with which the town of Ljubljana celebrated the tenth anniversary of the reign of King Alexander I of Yugoslavia. It was estimated that more than 10, 000 people attended the unveiling, and on September 8 Queen Maria came to view the sculpture. In July 1941, the memorial was removed from its location by the occupying Italian regime.

Key Words: dynastic monuments, King Peter I of Yugoslavia (the house of Karađorđević), sculpture, Lojze Dolinar

Author's Abstract

Pobudo za postavitve spomenika kralju Petru I. Osvoboditelju v Ljubljani je novembra 1926 dalo *Združenje rezervnih častnikov (Udruženje rezervnih oficirjev, Društvo rezervnih oficirjev)*. Spomenik so nameravali odkriti že naslednje leto ob načrtovanem kongresu rezervnih častnikov (na Vidov dan).

Spomeniško iniciativo je prevzel ljubljanski pododbor Združenja rezervnih častnikov in vojakov,¹ ki je bil s 1200 člani največji pododbor v Jugoslaviji.² Ljubljanski pododbor je organiziral izvršni odbor za postavitve spomenika pod vodstvom inž. Ladislava J. Bevc (1890–1988). Bevc je bil od leta 1925 predsednik ljubljanskega pododбора Združenja rezervnih častnikov in Društva inženirjev, bil je odbornik v mestnem svetu, aktivno je deloval pri Sokolu I, zaposlen pa je bil kot tehnični višji svetnik na banski upravi. Spomeniški odbor je bil neodvisen od ljubljanskega pododбора Združenja rezervnih častnikov, a je deloval z njegovo podporo.³

Poleg izvršnega odbora so bili oblikovani častno predsedstvo, odbor in umetniško-tehniški komite. Slednji se je prvič sestel novembra 1926. Prisotni so bili tudi predstavniki ljubljanskega pododбора Združenja rezervnih častnikov, mestnega magistrata in umetnikov. Razpravljali so predvsem o lokaciji spomenika. Za najprimernejši prostor so izbrali Trg kralja Petra (danes Miklošičev park), katerega bi se dalo arhitektonsko preurediti. Prošnjo za postavitve spomenika so vložili na ljubljanski magistrat.

Novembra 1926 se je v Ljubljani mudil predsednik osrednje uprave Združenja rezervnih častnikov rezervni podpolkovnik Milan Radosavljevič. Ljubljanski pododbor Združenja rezervnih častnikov ga je obvestil o pripravah na postavitve spomenika. Radosavljevič je v imenu osrednje uprave odobril vse načrte in zagotovil pododboru moralno in materialno podporo celotne organizacije.⁴

Prvi plenarni sestanek *Odbora za postavitve spomenika Kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju v Ljubljani* je bil 21. decembra 1926 v veliki dvorani Mestnega doma. Poleg številnih dostojanstvenikov, članov častnega predsedstva, reprezentančnega odbora in umetniško-tehniškega komiteja so bili prisotni tudi člani uprave in izvršnega odbora Združenja rezervnih častnikov ter častni delegaciji iz Celja in Maribora. Predsednik izvršnega odbora za postavitve spomenika inž. Ladislav J. Bevc je poročal o opravljenem delu, finančno poročilo je podal predsednik

¹ Spomenik kralju Petru v Ljubljani, *Slovenec*, LIV, 24. 10. 1926, št. 244, str. 5.

² Bevc, *Spomini*, str. 52.

³ Bevc, prav tam, str. 56.

⁴ Iz odbora za postavitve spomenika kralju Petru I., *Slovenec*, LIV, 18. 11. 1926, št. 264, str. 4.

nadzornega odbora Riko A. Jug. Vsi predlogi so bili sprejeti, mdr. predlog, naj člani plenarnega odbora pismeno obvestijo izvršni odbor glede svojega mnenja o primernosti prostora in obliki spomenika. Izvolili so finančni odbor, ki je dobil pravico kooptacije in naj bi deloval kot sestavni del izvršnega odbora.⁵

Spomenica

Izvršni odbor je sestavil spomenico in jo razposlal predstavnikom različnih oblasti, korporacij in institucij, narodnim poslancem in vsem bivšim ministrom slovenskega rodu. Nihče ni odklonil podpisa.⁶

1. decembra 1926 (na obletnico razglasitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev – dan ujedinjenja) je bila objavljena Spomenica za zbiranje prispevkov v osrednjih slovenskih časnikih (Jutru, Slovencu in Slovenskem narodu).

»Slovinci!

Po tisočletnem robstvu je tudi nam, ki vršimo važno dolžnost prednje straže Slovanstva na jugozapadu, zasijala davno zaželjena zarja zlate svobode. Iz svetovne vihre je rojena; s potoki krvi in solz je pridobljena; skozi stoletja je tekla zanjo kruta borba, zato ne smejo zapasti pozabi junaški podvigi tistih, ki so vodili ljudstvo na poti k svobodi, ki so trpeli in umirali za ta vzvišeni cilj!

Hvaležnosti, ki jo dolgujemo velikim bojevnikom, je treba dati vidnega izraza, ki bo poznim rodovom svedočil, da je sodobnikom – pričam velikih del – bila prva skrb ovekovečiti spomin Onega, ki je z nadčloveškimi napori domala končal dolgovečno borbo ter osvobodil in ujedinil naš troimeni narod.

Udruženje rezervnih oficirjev, sobojevnikov Velikega Vladarja, ki so z gorečo ljubeznijo in z nepopisnim ponosom sledili Prvemu Vodniku naroda, neomahljivo verujoč v vstajenje Pravice in v zmago človečnosti, je sklenilo prevzeti nase častno dolžnost, da tolmači ponos in hvaležnost vsega slovenskega ljudstva ter postavi v Ljubljani kot središču in žarišču Slovencev veličasten spomenik Osvobojenja, posvečen

KRALJU PETRU I. VELIKEMU OSVOBODITELJU.

Tej idealni zamisli smo se pridružili podpisani s sklepom, da naj se spomenik odkrije ob priliki prihodnjega kongresa vseh rezervnih oficirjev naše narodne vojske, ki se bo vršil v Ljubljani na Vidovdan in bo tako spojil počastitev Velikega Pokojnika z nalogo, da se na Vidovdan s sveto prisego spomnimo Velikega Osvobojenja.

Naš nesmrtni Kralj Osvoboditelj je veren predstavnik mož, ki so pred njim vodili narod, ga vodili v borbe in umirali zanj. V njem so v najvišji meri združene

⁵ Odbor za postavitve spomenika Kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju, *Slovenec*, LIV, 23. 12. 1926, št. 292, str. 5.

⁶ Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

vse vrline in kreposti naše rase, zato s počaščenjem Njegovega dela počastimo vse njegove predhodnike na potu do svobode in ujedinjenja.

Naš prvi Kralj, edini med vladarji, ni delil s svojim ljudstvom samo radostnih dni, temveč je z njim ramo ob rami, korak za korakom nosil težki križ opoteče vojne sreče preko ledenih planin albanske Golgote.

Naš prvi Kralj nam je svetel vzor, da borec za pravično stvar ne sme kloniti; On je vztrajal trdno verujoč, da tisti, ki služi pravici, nikdar ne podleže.

Naš prvi Kralj je vse svoje življenje nesebično posvetil blaginji naroda in ga užalostil samo tedaj, ko ga je zapustil, sledeč Večnemu, da prejme nagrado za svoje plemenito in plodonosno delo.

Slovenci! Zastavimo vse sile, da vstane v srcu Slovenije, v beli Ljubljani, veličasten spomenik Prvemu Kralju našega rodu, da izrazimo hvaležnost Njemu in njegovim predhodnikom na velikem delu osvobojenja!

Naša čast in narodni ponos zahtevata, da se oddolžimo Njemu, ki nas je povedel v svobodo.

Njegov lik naj nam kliče: Iz velike preteklosti v veliko prihodnost!

V Ljubljani, dne 1. decembra 1926.

ODBOR ZA POSTAVITEV SPOMENIKA KRALJU PETRU I.»

Prizadevanja odbora so podprli vidni predstavniki slovenskega javnega življenja ne glede na politično pripadnost in kulturno usmerjenost in vsa prosvetna in stanovska društva.⁷ Številni so Spomenico brez dvoma podpisali iz prepričanja, drugi so k njej pristopili iz političnega oportunizma.

V častnem predsedstvu so bili: minister za poljedelstvo in vode Ivan Pucelj, veliki župan ljubljanske oblasti dr. Vilko Baltič, veliki župan mariborske oblasti dr. Otmar Pirkmajer, komandant dravske divizijske oblasti divizijski general Danilo Kalafatović, ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič, lavantinski knezoškof dr. Andrej Karlin, komisar stolnega mesta Ljubljane vladni svetnik Anton Mencinger, mariborski župan dr. Josip Leskovar, celjski župan dr. Juro Hrašovec, ptujski župan dr. Matej Senčar, rektor univerze dr. Franc Ksaver Lukman, predsednik bivšega Narodnega veča in bivši minister dr. Anton Korošec, predsednik bivše Narodne vlade za Slovenijo in bivši poslanik Kraljevine SHS pri vladi avstrijske republike Josip Pogačnik, bivši ministri Jože Gostinčar, dr. Vekoslav Kukovec, dr. Franc Kulovec, dr. Albert Kramar, Anton Sušnik, Ivan Vesenjaki, dr. Gregor Žerjav, dr. Niko Zupanič, častna dvorna dama Franja Tavčarjeva, častni adjutant Nj. Vel. Kralja divizijski general v pokoju Rudolf Maister, pooblaščen minister in poslanik dr. Otokar Rybař, pooblaščen minister in poslanik v pokoju Ivan Hribar, predsednik višjega deželnega sodišča dr. Janko Babnik, predsednik upravnega sodišča v Celju

⁷ Bevc, *Spomini*, str. 53.

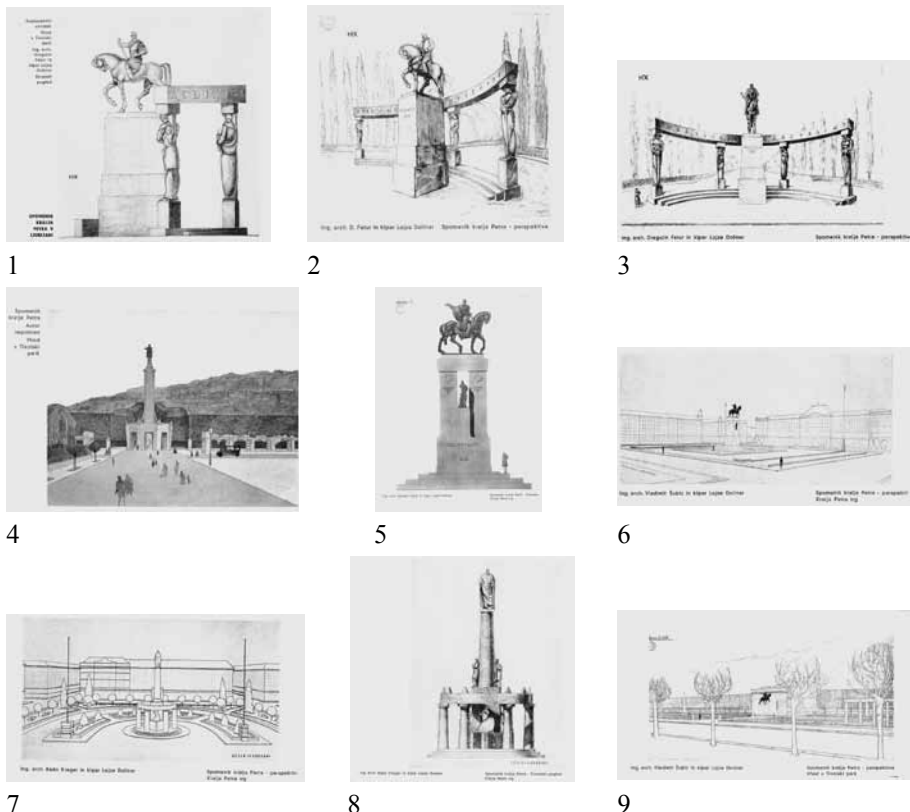
dr. Ivan Vrtačnik, delegat finančnega ministrstva dr. Karel Šavnik, gradbeni direktor inž. Matija Kraje, direktor pošte in telegrafa Alojzij Gregorič, direktor državnih železnic inž. Dimitrije Knežević, rudarski glavar inž. Vinko Strgar, šumski direktor inž. Zmago Ziernefeld, agrarni direktor Gustav Golia, inšpektor ministrstva za narodno zdravje dr. Milan Vukičević, predsednik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo Ivan Jelačin ml., tajnik Delavske zbornice za Slovenijo Filip Uratnik, predsednik odvetniške zbornice dr. Danilo Majaron, predsednik notarske zbornice Aleksander Hudovernik, predsednik inženirske zbornice inž. Milan Šuklje in predsednik zdravniške zbornice dr. Vinko Gregorič.

Reprezentančni odbor so sestavljali: narodni poslanci Andrej Bedjanič, Janez Brodar, Štefan Falež, dr. Andrej Gosar, dr. Jakob Hodžar, dr. Josip Hohnjec, Andrej Kelemina, Josip Klekl, Franc Kremžar, dr. Ljudevit Pivko, Vlado Pušenjak, inž. Dušan Sernec, Franc Smodej, Josip Škoberne, Karel Škulj, Geza Štifter, Janez Štrcin, Franjo Žebot, Jugoslovanski sokolski savez, Jugoslovanska orlovska zveza, Jugoslovanska gasilska zveza, Jugoslovanska Matica, Narodna Odbrana, Jadranska straža, Družba sv. Cirila in Metoda, Slovenska Straža, Slovenska matica, Glasbena matica, Leonova družba, Vodnikova družba, Gosposvetski Zvon, Društvo Soča, Oblastni savez dobrovoljaca, Udruženje vojnih invalidov, Udruženje rezervnih oficira i ratnika – pododbora Ljubljana in Maribor, odbor Orjune Maribor, Zveza industrijcev, Društvo bančnih zavodov, Zveza trgovskih gremijev in zadrug, Županska zveza, Kolo jugoslovenskih sester, Zveza kulturnih društev Ljubljana, Prosvetna zveza, Zveza kulturnih društev Maribor, Ljubljanska župa južnoslovenskog pevačkog saveza, Pevska zveza, Savez muzičara, Udruženje jugoslovenskih novinarjev, Društvo Pravniki, Slovensko zdravniško društvo, Udruženje jugoslovenskih inženjerjev in arhitektov, Udruženje upodabljalajočih umetnikov, Udruženje jugoslovenskega učiteljstva, Udruženje gledaliških igralcev, Katoliško starešinstvo, Starešinska zveza bivših Triglavčanov, Zveza društev zasebnih nameščencev, Slovensko planinsko društvo, Zveza za tujski promet, Avtomobilski klub Kraljevine SHS, Društvo hišnih posestnikov, Slovensko lovsko društvo, Kmetijska družba za Slovenijo, Zadružna zveza in Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Zadružna zveza v Celju, Slovenski lekarniški gremij, Trgovski gremij za Ljubljano in okolico, Jugoslovanska obrtna zveza, Zveza obrtnih zadrug, Slovenska krščanska ženska zveza, Splošno slovensko žensko društvo, Slovenska dekliška zveza v Mariboru, Jugoslovanska kmetijska zveza, Narodno strokovna zveza, Jugoslovanska strokovna zveza, Narodno-socijalna zveza, Zveza društev kmetijskih fantov in deklet, Krekova mladina in Centrala narodno-socialistične mladine.⁸

⁸ *Jutro*, VII, 1. 12. 1926, št. 277, str. 1, *Slovenec*, LIV, 1. 12. 1926, št. 275, str. 3, *Slovenski narod*, LIX, 1. 12. 1926, št. 273, str. 3.

Prehodni natečaj

Prehodni natečaj (prednatečaj) je bil razpisan 1. decembra 1926, z rokom oddaje predlogov do 29. decembra 1926. Z njim je odbor želel pridobiti idejne osnutke, nato pa bi sledila izbira primerne prostora za spomenik. Predlogi so morali vsebovati splošni situacijski načrt, risane idejne osnutke, opis spomenika z označbo gradiva in predračun stroškov.

Slika 1: Spomeniški osnutki: 1.–3. L. Fatur in L. Dolinar; osnutek spomenika pred vhodom v Tivolski park, 4. Neznani avtor; osnutek spomenika, vhod v Tivolski park, 5.–6. V. Šubic in L. Dolinar; osnutek spomenika na Trgu kralja Petra, 7.–8. R. Kregar in L. Dolinar; osnutek spomenika na Trgu kralja Petra, 9. V. Šubic in L. Dolinar; osnutek spomenika vhod v Tivolski park (iz: *Arhitektura 1932*, št. 8)

Žirijo so sestavljali: Rihard Jakopič, inž. Janko Mačkovšek, arh. Jože Plečnik, inž. Matko Prelovšek, dr. France Stelè, Ivan Vavpotič, Ferdo Vesel, Miljutin Zarnik, Ivan Zorman ter zastopniki razpisatelja inž. Ladislav J. Bevc, Željko Jeglič, Vekoslav Mlekuž in Franjo Peric.⁹

Prva nagrada ni bila podeljena, drugo nagrado sta prejela arh. Vladimir Šubic in kipar Lojze Dolinar za predlog spomenika pred vhodom v Tivolski park (dvojni triumfalni lok in konjeniški kip pred njim), tretjo Lojze Dolinar s samostojnim

⁹ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 317.

predlogom. Predlogi za postavitev spomenikov – na Kongresnem trgu, Novem trgu (Turjaškem trgu) in Trgu kralja Petra, ob vhodu v Tivoli, pred Narodnim domom – so zahtevali obsežne preureditve okolice.¹⁰

Osnutki spomenika so bili objavljeni v reviji Arhitektura. S kiparjem Dolinarjem so se pri pripravi spomeniških osnutkov povezali kar štirje arhitekti. Dragotin Fatur je kip konjenika želel postaviti pred vhodom v Tivoli na visok podstavek, ozadje spomenika bi dopolnjevala velika polkrožna greda, ki bi jo nosile štiri kariatide. Dolinar in Vladimir Šubic sta predlagala tudi konjeniški kip na visokem podstavku, ki bi bil primeren za Trg kralja Petra. Rado Gregar si je na istem trgu zamislil kip stoječega kralja na visokem stebru. Na podstavku stebra bi bile alegorične figure, obdajal bi ga krožni arhitrav v obliki krone, ki bi ga nosili manjši stebri.

Neznani arhitekt si je pred vhodom v Tivoli zamislil monumentalen osmerokotni podstavek s prehodi v pritličju. Iz podstavka bi se dvigal visok stolp s konjeniškim spomenikom.¹¹

Ker natečaj ni uspel, je Ladislav J. Bevc po sklepu odbora kot njegov predsednik odpotoval h kiparju Ivanu Meštroviću (1883–1962) v Zagreb in mu predlagal, naj prevzame izdelavo spomenika. Meštrović je Bevca prijazno sprejel, naklonjeno prisluhnil njegovemu predlogu, mu razkazal svoj atelje, v katerem je tedaj izdeloval kip indijanskega konjenika za Chicago, a zaradi prezaposlenosti ni mogel sprejeti izdelave spomenika. Svetoval je, naj se odbor obrne na kiparja Lojzeta Dolinarja, »*kateremu je prisojal vso sposobnost, da izvrši to delo kar najbolj strokovno in umetniško*«. Odbor se je povezal z Dolinarjem, ki je pripravil več osnutkov za spomenik.¹²

Zbiranje prispevkov

Dva meseca po razpisu natečaja so razposlali prošnje za gmotno podporo na naslove raznih ustanov in zasebnikov (nad 14.000 prošenj). Zbrati so želeli poldrugi milijon dinarjev.¹³

Zbrani denar bi po mnenju časnika Slovenec kazalo raje kot za monumentalen spomenik nameniti za ustanovitev Petrove Narodne galerije ali Petrove slovenske akademije znanosti, zato bi pred Narodnim domom lahko kralju postavili samo simboličen spomenik, »*ki bi moral biti sicer umetniškega ustvarjanja, ne pa kaka gola kopija spomenikov, ki naletiš nanje v vsakem mestu na šablonsko si podobne; v to obrabljeno vrsto spada tudi jezdec, ki večinoma ne vpliva nič kaj monumentalno (prim. n. pr. dunajske, celo tudi Schwarzenbergov ne izvzet)*«. ¹⁴

Nabiranje prispevkov ni potekalo po pričakovanjih odbora.¹⁵ Na rednem

¹⁰ Čopič, prav tam, str. 317.

¹¹ Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Arhitektura*, II, 1932, št. 8, str. 210–217.

¹² Bevc, *Spomini*, str. 59–60.

¹³ Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

¹⁴ K.: Raziran park sredi Ljubljane?, *Slovenec*, LV, 25. 1. 1927, št. 19, str. 4.

Konjeniški spomenik avstrijskemu feldmaršalu Karlu Philippu zu Schwarzenberg na Dunaju je bil postavljen 1867. Njegov avtor je bil nemški kipar Ernst Julius Hähnel.

¹⁵ Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

občnem zboru pododbora Združenja rezervnih častnikov, ki je delovalo pod domoljubnim geslom *Za kralja in domovino*, so sklenili, da mora vsak član darovati za spomenik 50 dinarjev.¹⁶

Občine so do aprila 1927 darovale 21.000 din, trgovski sektor je prispeval 13.850 din, industrija 17.100 din, obrtniki 6.333 din, zadruge 3.025 din, hranilnice in posojilnice 4.180 din, društva 250 din, zasebniki pa 24.000 din. Večji posamični darovalci so bili: Bratje Platnik iz Radeč, tvrdka Rude in kovine iz Ljubljane, Valentina iz Lancovega pri Radečah in županstvo Gornja Radgona, ki so darovali po 2.000 din. Po 1.000 din pa so prispevali Kmetijska družba, županstvo Novo mesto in Katoliško tiskovno društvo v Ljubljani, po 500 din županstvo Grosuplje in Prometni zavod za premog. *»To so poleg že objavljenih prve lastovke, ki pa še ne pomenijo pomladi, kajti stroški za spomenik bodo visoki, ako noče Slovenija doživeti sramote, da bo postavila kralju Petru mizeren spomenik ali pa ga sploh ne bo postavila,«* je poudaril komentator Jutra. *»Priznamo, da pomenijo stroški za spomenik težko obremenitev za Slovenijo, z druge strani pa moramo odločno pobijati trditev, da Slovenija tega ne bi zmogla. Treba je samo malo dobre volje in nekoliko idealizma, pa bo spomenik postavljen. Stroški se dajo razdeliti na vso Slovenijo tako, da nihče ne bo preobremenjen.«*

Vojno ministrstvo je prošnjo glede bron za spomenik odklonilo, ker bi to nasprotovalo 116. členu ustave. *»Ustavi pa ni nasprotovalo, ko je dal erar bron za Strossmayerjev spomenik v Zagrebu [op. Meštrovičev spomenik iz 1924, postavljen je bil 1926]. Zdi se nam, da vojni minister prošnje pododbora za postavitve spomenika kralju Petru v Ljubljani sploh ni videl, drugače si ne moremo razlagati te čudne utemeljitve, s katero je bila odklonjena.«* Jutro je poročalo, da namerava odbor vložiti novo prošnjo. Apeliralo je na vlado, naj razbremeni Slovenijo *»vsaj pri postavitvi spomenika heroju, ki je za našo državo največ storil.«*¹⁷

Ladislav Bevc v Spominih omenja razhajanja med ljubljanskim pododborom Združenja rezervnih častnikov, ki je prevzelo vodstvo odbora za postavitve spomenika kralju Petru, in Glavno upravo Združenja rezervnih častnikov. Članstvo ljubljanskega pododbora je enoglasno odobrilo ukrep uprave in odločilo iz lastnih sredstev pokloniti primeren prispevek za spomenik. Glavna uprava je privolila, da pododbor uporabi vsoto 100.000 dinarjev, ki ji jo je dolgoval, kot posojilo za postavitev spomenika. Vendar je Glavna uprava nepričakovana zahtevala in z žaljivimi grožnjami predčasno izterjala od pododbora plačilo dolga. *»Pripravljena hitra akcija za postavitve spomenika je bila tako na začetku samem onemogočena in zavrta, ker je glavna uprava preklicala svojo pismo obljubo.«* Na rednem občnem zboru pododbora leta 1928 so soglasno sklenili, da bodo prispevali 60.000 dinarjev iz samoupravnega fonda za postavitev spomenika. Glavna uprava je bila o tem obveščena in je prejem blagajniškega izvlečka potrdila brez pripombe. Kasneje je prijavila pododbor ministrstvu za notranje zadeve s trditvijo, da ni dala pristanka, da

¹⁶ Bevc, *Spomini*, str. 57.

¹⁷ Akcija za postavitev spomenika kralju Petru, *Jutro*, VIII, 10. 4. 1927, št. 86, str. 3.

se prispeva denar iz samoupravnega fonda za spomenik. Posledica sporov med glavno upravo in upravo pododбора je bilo izredno zborovanje članstva novembra 1928, na katerem so sprejeli sklep, da Združenja rezervnih častnikov postane samostojno zasebno društvo. Novo društvo je bilo formalno ustanovljeno sredi januarja 1929.

Glavna uprava je dosegla, da je gradbeno ministrstvo Bevc na začetku leta 1929 premestilo iz Ljubljane na novo delovno mesto v Novem Sadu. Septembra 1929 se je Bevc zaposlil kot obratni vodja pri Maloželezniški družbi v Ljubljani.¹⁸

31. decembra 1929 je bilo na voljo 272.326 dinarjev in 78 par (v Mestni hranilnici ljubljanski je bilo naloženih 253.370 din, v podružnici Prve hrvatske štedionice 12.005 din in 26 par, v darovanih vrednostnih papirjih 6.250 din, na čekovnem računu Poštne hranilnice 701 din in 52 par). *»Ako k temu prištejemo še od raznih strani obljubljene in z gotovostjo pričakovane prispevke, moremo ugotoviti, da je uspeh v toliko dovoljen, da se bo mogla zbiralna akcija v kratkem zaključiti, nakar se bo pristopilo k izvršitvi spomenika.«* Odbor je povabil vse, ki so prejeli prošnje za prispevke ali pa so prispevke že obljubili, naj jih pošljejo na čekovni račun Poštne hranilnice št. 14.673 najkasneje do 1. maja 1930. Do tega datuma naj tudi poverjeniki izročijo prispevke, ki so jih zapisovali na nabiralne pole in bloke, prav tako naj ti vrnejo preostale bloke in pole. Imena darovalcev in zbiralcev odbor ni objavljajl v časnikih zaradi stroškov, vendar jih je nameraval ob zaključku akcije priobčiti v primerni obliki, finančno poslovanje pa podvreči kontroli. *»Odbor izrečno ugotavlja, da je njegova akcija zasigurana ter da bo treba premagati samo še morebitne ovire tehnične narave.«*¹⁹

Zaradi gospodarske krize, ki je zajela tudi Kraljevino Jugoslavijo, nabiralne akcije ni kazalo več stopnjevati. Spomenik je bilo treba postaviti s sredstvi, ki so bila na voljo.

Lokacija spomenika

Odbor je želel, da bi spomenik stal na Trgu kralja Petra. Novembra 1930 je odbor sprejel predlog arh. Jožeta Plečnika za novo lokacijo spomenika – pred magistratom. Plečnik je izdelal skico postavitve spomenika in njegove zasnove ter svetoval odboru, naj izbere kiparja, ki bo izdelal spomenik.²⁰

Odbor je z arhitektovim soglasjem izročil izdelavo spomenika kiparju Lojzetu Dolinarju, ki je na natečaju dobil drugo in tretjo nagrado. Dolinar, ki je od leta 1921 imel skromen atelje v Levstikovi ulici (med železnico in Mladiko), je prvi osnutek spomenika napravil že v enem tednu.

Dolinar se je intenzivno posvečal spomeniški plastiki. Leta 1928 je izdelal kipa za spomenik Napoleonovi Iliriji (Ilirski steber), ki ga je zasnoval Plečnik.

¹⁸ Bevc, *Spomini*, str. 53, 56–58.

¹⁹ Spomenik kralju Petru v Ljubljani, *Jutro*, XI, 2. 2. 1930, št. 27, str. 3.

²⁰ Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2, in Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Mladika*, XII, 1931, št. 10, str. 375.

Dolinar je pripravil podrobnosti spomenika kralju Petru v raznih variantah. Odbor je prosil Plečnika, naj pomaga pri izbiri najprimernejše variante. Dolinar je nekaj časa upošteval različne Plečnikove predloge, naposled pa je začutil, da postajajo Plečnikove pripombe malenkostne in jih ni bil več pripravljen upoštevati. Plečnik se je užaljeno umaknil. Odbor je sam izbral najprimernejšo varianto od teh, ki jih je predlagal Dolinar.²¹

Plečnik je izdelal risbo spomenika z bolj razgibanimi obrisi, s pomočjo katerih naj bi spomenik bolj izstopal pred statičnim ozadjem ljubljanskega magistrata. Dolinar se je dalj časa ukvarjal s poskusi poživitve spomeniške celote, naposled pa se je odbor odločil za prvotni osnutek jezdeca v statični, umirjeni in dostojanstveni pozi.²²

Slika 2: Osnutek spomenika (iz: *Ilustracija*, 1931, št. 9)

²¹ Bevc, *Spomini*, str. 60–61.

²² Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Arhitektura*, 1932, št. 8, str. 216–217.

Slika 3: Preizkus z maketo (iz: *Jutro*, 1930, št. 295)

Prvi ogled Dolinarjevega osnutka je bil 28. novembra 1930. Osnutek se je od končnega spomenika razlikoval po tem, da je kralj imel v roki vladarsko žezlo, med konjevimi nogami pa je bil odprt prostor z oporo.

19. decembra 1930 je mestna občina dovolila postavitev spomenika.²³ Istega meseca so opravili preizkus s pomočjo improviziranega spomenika v predvideni velikosti iz lesa, žakljevine in pobarvanega mavca, kar ni naletelo samo na pozitivne komentarje. Poročevalec Jutra Čoro Škodlar je zapisal: »Tako, kot so postavili improvizacijo včeraj, je spomenik kratkomalo nemogoč. Porinili so lik v nizke stopnice skoro pod zadnjo arkado, da izgleda, kot bi prihajal jezdec izpod nizkega oboka. Poleg tega zastavlja skoro ves pločnik in raztrga stopnišče z obočjem, ki je najlepši del poslopja. Čuli so se glasovi, naj bi se že sedaj prenizek podstavek znižal še za eno stopnico. Tako bi stal konj skoro na cesti in spomenik bi bil brez dominirajočega vtiska nad okolico.«²⁴

Preizkus s šablono je pokazal, da bi bil 5,80 m visok spomenik prevelik, zato ga je moral Dolinar znižati.

Številni niso bili zadovoljni z izbiro spomeniške lokacije, kajti Mestni trg ni bil primeren za vojaške parade in svečanosti, mdr. Čoro Škodlar, ki se je zavzel za spomenik pred Obrtno šolo ali na Masarykovi cesti.²⁵ Proti so bili tudi številni likovni ustvarjalci. Slikar Rihard Jakopič je menil, da je prostor pred magistratom že kolikor toliko zaključena celota in da magistratno poslopje v svojem spodnjem delu ne potrebuje tujih dodatkov. Magistrat bo predstavljal primerno ozadje za spomenik, ta pa stavbi in trgu ne bo prinesel dodatnih večjih prostorskih kvalit. ²⁶

²³ Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

²⁴ Č. Š. (Čoro Škodlar): Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Jutro*, XI, 21. 12. 1930, št. 295, str. 3.

²⁵ Č. Š. (Čoro Škodlar), prav tam.

²⁶ Rihard Jakopič o spomeniku pred magistratom, *Slovenec*, LIX, 19. 5. 1931, št. 111, str. 4.

Tudi kipar Fran Berneker je bil proti postavitvi »rimskega monstrona« oziroma »kopije rimskih imperatorjev« pred magistrat. Šablono bi morali pustiti pred magistratom vsaj teden dni in prepustiti odločitev javnosti. Na vsak način pa bi spomenik morali postaviti na mesto, ki bi omogočalo slavnostne mimohode. *»Ne morem si misliti, da je naša dinastija izvor donkišotskih vitezov ampak jo, iz iskrene narodne volje pravega plebejskega rodu, s katere lastno hrabrostjo in presvitlenem umom si je spletla zaupanje naroda in ga rešila iz krvoločnega tujega jarma.*

Karagjorgevič je bil za svojo dobo še prešibek zdržati svoj narod pred silnim sovražnem navalu, vseboval pa je plemenito zrno in jo vcepil, da je skledo močnejšo kal, in zrastle odporne drevo, močnejše kakor hrast na poljani, ki ga ni mogel zlomiti vihar najhujše svetovne zgodovine.«²⁷

Konjeniški spomenik

Ko je Dolinar dokončal drugi model spomenika v naravni velikosti, so zaprosili ministra za prosveto in maršalat dvora za odobritev. Obe dovoljenji je odbor prejel 30. januarja 1931.²⁸

10. februarja je potekal ponovni ogled novega modela, katerega je aprila 1931 potrdila posebna komisija (Rihard Jakopič, Ante Gaber, Matej Sternen, Silvester Škerl in Vladimir Šubic).

Dolinar je kip izklesal v štirih mesecih v Vodnikovi kamnoseški delavnici. Pomagali so mu kipar Franc Repič (sin Dolinarjevega učitelja modeliranja na umetnoobrtni šoli Alojzija Repiča) in enajst kamnosekov.²⁹

Kip je bil sestavljen iz desetih kosov temno sivega podpeškega kamna. *»Prvi kos so konjeve prednje noge in pa prsa do vratu. Draperijo imperatorskega plašča pod konjem tvorita drugi in tretji kos kamna, četrti in peti kos pa spodnje telo kralja in konjev hrbet, ki kralj na njem sedi. Iz šestega kosa je spodnji del konjevih zadnjih nog in do tal segajočega repa, iz sedmega kosa je pa zadnji del konja. Osmi kos, ki je iz njega izrazita glava in vrat, bi lahko tvoril posebno plastiko. Mogočno poprsje kralja in njegovo prekrasno oblikovano glavo, ki jo je mojster Dolinar navdahnul z življenjem, je iz devetega kosa, a iz desetega kosa je izklesana kakor pelerina vihrajoča draperija.*«

Izklesane kose spomenika so sestavili konec avgusta 1931. *»Kipar Dolinar neprestano nadzoruje delo, tipa in gladi najmanjše oblike in vdolbine ter jih boža, da doseže, kar namerava. S prav tako pazljivostjo mojstru pri delu pomaga njegov asistent, mladi kipar France Repič, ki tudi nadzoruje najnatančnejše delo dveh punkterjev, treh kamnosekov in šestih brusačev, ki so vsak dan 12 ur pri težkem poslu. V glavnem je kip že gotov, sedaj ga le še polirajo, da bo popolnoma gladek in svetel, ter gladijo robove, kjer se posamezni kosi stikajo, da bodo špranje med*

²⁷ Fran Berneker, rokopis (ob razpisu za osnutek spomenika kralju Petru), Bernekerjeva zapuščina v Narodni galeriji, inv. št. NG D 47.

²⁸ Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

²⁹ Lojze Dolinar in njegovo delo, *Jutro*, XII, 6. 9. 1931, št. 205, str. 2.

njimi komaj vidne. Površina posameznih kosov je namreč že popolnoma izdelana, le ob njihovih robovih je puščeno še za prst kamna zato, da se pri prenašanju in podstavljanju ne zgodi na kak način nesreča s tem, da bi se kak košček odkrušil. Če se tudi nekoliko kamena odkruši, zaradi robu rana ne seže v živo in ne škoduje celoti.»³⁰

Višina spomenika je bila 3,80 m. Kraljeva figura s konjem je bila visoka 3,30 m. Postavljena je bila na poldrugi decimeter debelo ploščo, ta pa je ležala na podstavku v isti višini s tlakom.

Spredaj na podstavku je bil napis: NAŠ OSVOBODITELJ, na desni strani pod kraljevimi prednjimi nogami pa majhna signatura: L. DOLINAR / 6. SEPT. 1931.

Slika 4: Kipar Dolinar ob nastajajočem spomeniku (iz: Slovenski narod, 1931, št. 195)

Slika 5: Spomenik kralju Petru (iz: Š. Čopič, Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja, Ljubljana 2000, str. 132)

³⁰ Naša hvaležnost velikemu osvoboditelju, Slovenski narod, LXIV, 29. 8. 1931, št. 195, str. 5.

Daljni vzor za spomenik je bila antična konjeniška plastika. »Kralj Peter ni vpodobljen morda kakor vojskovodja na divje vzpenjajočem se konju, temveč kot miren zmagovalc in v bodočnost, ki jo je svojemu narodu ustvaril s svojim delom, zamišljen vladar. Kakor so Rimljani vpodabljali svoje imperatorje, tako je Dolinar vpodobil ustanovitelja Jugoslavije,« je zapisal Slovenski narod.³¹

Kip slavljenca na konju je veljal za standardno obliko spomeniškega čaščenja monarhov, ki se je uveljavila v 19. stoletju. Med nastajanjem Dolinarjevega kipa je veljala že za anahronizem.

Kip naj bi bil dotlej Dolinarjevo največje in najboljše delo. »Stvaritelj spomenika kralju Petru, mojster, ki je kamnu vlil življenje«, je bil rojen leta 1893 v Trnovem. V osnovni šoli v Grabnu je odkril veselje do risanja, v bližnji opekarni pa ga je pritegnilo modeliranje v glini. Leta 1910 je zaključil šolanje na srednji Umetnoobratni šoli (kiparski oddelek, učitelja Alojzij Repič in Ivan Zajec). Dolinar je želel nadaljevati šolanje na dunajski, münchenski ali praški akademiji, vendar je zaradi skromnih finančnih razmer lahko obiskoval samo prvi letnik splošnega kiparstva na akademiji na Dunaju (1911/12), kjer je bil njegov učitelj Josef Müllner. Dunaj je Dolinarju v marsičem razširil obzorje; поблиže se je lahko spoznal s kiparstvom Čeha Jana Štursa, avstrijskega kiparja Antona Hanaka, Hrvata Ivana Meštrovića in drugih kiparjev. Študij je v letih 1912–13 poskušal nadaljevati v Münchnu (prof. Georg Müller), kjer se mu je razkrilo tudi nemško kiparstvo.

Posvečal se je portretni in mali plastiki. V letih 1918–19 je izdelal nagrobni spomenik dr. Janezu Evangelistu Kreku. Leta 1920 je obiskal ZDA, mdr. je delal v ateljeju Rodinove učenke Malvine Hoffman. Nato se je začel intenzivno ukvarjati z arhitekturno plastiko za novozgrajene stavbe v Ljubljani, Beogradu in Kranju. Pridobil si je tudi sloves najboljšega slovenskega portretnega kiparja. Leta 1924 je bil na krajšem študijskem potovanju v Parizu. Decembra 1927 je dobil prvo nagrado za osnutek spomenika kralju Petru v Mariboru (2,5 m visok kraljev kip na 3,5 m visokem podstavku).³² Okrog leta 1927 je izdelal osnutek za kraljev spomenik z jezdecem na vzpenjajočem se konju.³³ Leta 1931 je izdelal osnutek za mariborski spomenik. Stoječa kraljeva figura (nahajališče neznano) je v marsičem sorodna ljubljanskemu spomeniku.³⁴

Po formalni plati se je pri spomeniku kralju Petru I. Dolinar naslonil na meštrovičevsko neoklasicistično stilizacijo. Dolinar je leta 1929 označil Ivana Meštrovića za »nedvomno najjačega kiparja na svetu« in zatrdil, da je Meštrović kot kipar med prevratom koristil novi jugoslovanski državi več kot vsa zunanja diplomacija, o čemer se je imel priložnost prepričati v New Yorku.³⁵

Ivan Meštrović je bil tudi osrednji tvorec nacionalnega programa v kiparstvu v novi jugoslovanski državi, ki se je vzgledoval pri spomeniškem kiparstvu razboho-

³¹ Prav tam.

³² Lojze Dolinar in njegovo delo, *Jutro*, XII, 6. 9. 1931, št. 205, str. 2.

³³ Čopič, *Lojze Dolinar 1893–1970*, str. 185.

³⁴ Čopič, prav tam, str. 188.

³⁵ »-k.« (Milan Zadnek): Dolinarjev Mojzes, stopajoč s Sinaja / Razgovor s kiparjem, ki je olepšal vse nove zgradbe v Ljubljani, *Slovenski narod*, LXII, 1. 3. 1929, št. 50, str. 2.

tenega nacionalizma in imperializma pred prvo svetovno vojno.³⁶ Meštrovičevemu vplivu se je uspel izogniti le malokateri kipar.

»Poleg Meštrovića je Lojze Dolinar danes v prvi vrsti jugoslovenskih kiparjev. Samobiten, krepak umetnik, razred zase. Ustvaril nam je že dolgo vrsto umetnin, toda mojster je še mlad, zelo mlad,« je leta 1931 zapisalo Jutro.³⁷ Na povezavo Dolinarjevega kiparstva z Ivanom Meštrovičem je likovna kritika večkrat opozorila. Na razstavi Dolinarja, Gojmirja Antona Kosa in Franceta Pavlovca v Umetniškem paviljonu Cvijete Zuzorić v Beogradu leta 1931 je veliko pozornost vzbudil Dolinarjev kip Mojzesa. Hrvaški književnik in Dolinarjev prijatelj Nikola Bartulović (1890–1945), ki je Dolinarju predlagal, naj se preseli v Beograd,³⁸ je v beograjski Politiki (1931, št. 8296) zavrnil očitke o podobnosti z Meštrovičevim Mojzesom, kajti Dolinarjev kip naj bi bil celo starejši.

Podobno je veljalo tudi za primerjavo med Dolinarjevim in Meštrovičevim kipom kralja Petra. Meštrovičev kip je bil 24. maja 1931 odkrit v Kastavu, vendar pa naj bi Dolinar svoj osnutek izdelal že devet mesecev prej. Dolinar naj bi bil presenečen, ko so ga opozorili na podobnosti z Meštrovičevim kipom (poza, silhueta lika, aranžiranje in stilizacija draperije). »Ta podobnost je taka, da se površnemu pogledu na slabi reprodukciji vidita oba kipa identično delo.« – »G. Bartulović pravilno sklepa, da ne gre za posnemanje tujega, marveč za redek, čeprav zelo mogoč primer, da dva umetnika ustvarjata povsem neodvisni drug od drugega, lahko vsaj po vnanjih znakih zelo podobni. Vprašanje je, kaj storiti? Ali naj g. Dolinar svojo najspontanejšo koncepcijo kraljevega spomenika nadomesti s kakšno slabšo, samo zaradi tega, ker je prvi ustvaril Meštrovičevemu spomeniku podobno delo? Absolutno vrednost umetnostnega dela g. Dolinarja, pravi beograjski književnik, daje na to najboljši odgovor!«³⁹

Dejansko je bila Dolinarjeva odvisnost od Meštrovičevih kiparskih rešitev nesporna, mdr. pri kipu kralja Matjaža (1922), ki ga je Dolinar izdelal pod vtisom Meštrovičevega Kraljeviča Marka (1911). »Na prvih razstavah v Ljubljani je zbudil pozornost in mnogo nad. Meštrovičev vpliv je bil očiten, mlademu tvorcu se ni bilo mogoče otresti magične herojske in legendarne lepote, s katero je tedaj Meštrovič v svojem polnem razmahu začel osvajati jugoslovanske rodove, Evropo in Ameriko.«⁴⁰

Oba kiparja so povezovali tudi sorodni vplivi in študijsko okolje, v katerem sta oblikovala svoj kiparski nazor. Kipar Nikolaj Pirnat je opozoril na sorodnosti pri stilizaciji oblik, sistemu konveksne draperije, patetičnih gestah idr. Meštrovičevo poznavanje oblik in konstruktivnih zakonov je veliko, njegova stilizacija je utemeljena in verjetna, v Dolinarjevem primeru pa je prevečkrat neutemeljena in manj

³⁶ Čopić, *Javni spomeniki*, str. 133.

³⁷ Lojze Dolinar in njegovo delo, *Jutro*, XII, 6. 9. 1931, št. 205, str. 2.

³⁸ Artem (Davorin Ravljen): Lojze Dolinar na delu v Beogradu. Razgovor s kiparjem, ki izdeluje kraljev spomenik, *Prijatelj*, XIII, 1939, št. 4, str. 143.

³⁹ Dolinarjev in Meštrovičev kralj Peter, *Jutro*, XII, 21. 6. 1931, št. 141, str. 3.

⁴⁰ Artem (Davorin Ravljen): Lojze Dolinar na delu v Beogradu. Razgovor s kiparjem, ki izdeluje kraljev spomenik, *Prijatelj*, XIII, 1939, št. 4, str. 146.

verjetna. Zato je Dolinar mnogo močnejši, kadar črpa iz življenja (portreti), je bil prepričan Nikolaj Pirnat.⁴¹

Dolinar je na razstavi v Beogradu predstavil tudi konjsko glavo iz temnega podpeškega marmorja (višina 78 cm), ki je najbrž nastala 1930/31 kot študija za spomenik kralju Petru (danes v Galeriji Dolinar v Kranju, Gorenjski muzej, inv. št. UZ 2305).

France Stelè med zgledi za Dolinarjev spomenik kralja Petra I. omenja Huga Ledererja, avtorja Bismarckovega spomenika v Hamburgu (1902–06) in kipa sv. Jurija na zunanjščini Westfalskega deželne muzeja v Münstru (1905), in Christiana Behrensa.⁴²

Monumentalen mišičast konj naj bi simboliziral »težo in pomembnost ideje, ki se je rodila v glavi Velikega kralja«. »Kralj Peter upravičeno nosi ime Velikega in Osvoboditelja-Velikega lahko nosi le konj-orjak.«⁴³ Konj je stal v strogi, mirni drži. Glavo je imel prislonjeno na oprsje. Ni bil osedlan in ni imel uzde. »Jezdec je pritegnil nevidne vajeti krepko k sebi, kar se izraža posebno v držanju konjeve glave in vratu. Konj se je ustavil v popolnoma mirni, vojaško strogi stoji vseh štirih nog, le mestoma poudarjeno mišičevje in posebno glava in vrat izražata strumno napetost vseh gibalnih sil v njem, ustavljenih z energičnim držanjem jezdečeve roke.«⁴⁴

Kralj je bil oblečen v napol sodobno, napol »idealno, po antični zloženo obleko«. Zgornji del oblačil je spominjal na stiliziran sodoben vojaški plašč s kapuco in pelerino, ki je bila – kot nekakšne peruti – ločena od kraljevega telesa.⁴⁵ Oblačila so bila dekorativno nagubana (paralelne gube). Kralj je z eno roko pridrževal draperijo v pasu, druga roka je počivala ob boku. Spodnji del oblačil, ki so zakrivala masivno oporo spomenika, je prehajal v antična oblačila. Kralj je bil obut v sandale. »Nobenih zunanjih znakov dostojanstva ni na njem, ne tradicionalnega venca na glavi, ne krone in žezla ali vsaj poveljniške palice, ne ornata in redov. Ta jezdec je nasprotno takemu pojmovanju odmaknjen realnosti in sodobnosti v vsem razen portretne podobnosti glave. In vendar zadosti jasno govori o svojem dostojanstvu!«⁴⁶

V kamen vklesane markantne in ostre portretne poteze ter kraljeve »nepremično v cilj uprte oči« naj bi odražale kraljevo odločnost in energijo.⁴⁷ »Poteze na njegovem obrazu so mirne in resne, kakršen je bil kralj Osvoboditelj v miru in vojni, vedno neomajen na svojem mestu, stremeč k visokim smotrom jugoslovenske svobode in zedinjenja.«⁴⁸

⁴¹ Pirnat, Nikolaj: Meštrovič in Dolinar / Prispevek k naši umetnostni kritiki, *Jutro*, XII, 5. 12. 1931, št. 281, str. 6.

⁴² Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Mladika*, XII, 1931, št. 10, str. 373.

⁴³ Naša hvaležnost velikemu osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 29. 8. 1931, št. 195, str. 5.

⁴⁴ Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Mladika*, XII, 1931, št. 10, str. 372.

⁴⁵ Motiv draperije, ki spominja na krila, je večkrat uporabil Antoine Bourdelle, Dolinar pa pri osnutku za spomenik generala Bolivarja (Pirnat, Nikolaj: Meštrovič in Dolinar / Prispevek k naši umetnostni kritiki, *Jutro*, XII, 28. 9. 1931, št. 276, str. 6).

⁴⁶ Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Mladika*, XII, 1931, št. 10, str. 372.

⁴⁷ Naša hvaležnost velikemu osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 29. 8. 1931, št. 195, str. 5.

⁴⁸ Lojze Dolinar in njegovo delo, *Jutro*, XII, 6. 9. 1931, št. 205, str. 2.

Navdušeni komentatorji so pri opisovanju spomenika uporabili tudi biblijsko prisposodbo: »Ti si Peter – Skala in na to skalo bom sezidal svojo državo ... Res je Dolinarjev kralj Peter skala, ki na njej temelji vsa država. In prav to moč, to sigurnost nepremagljivih temeljev, se je umetniku posrečilo izraziti v vsem obsegu globoke ideje.«⁴⁹

Spomenik je stal pred desnim zunanjim lokom vhodne lope mestne hiše. Na tem mestu je bila nekoč rešetka, t. i. *Narrenkötterle* (najbrž sramotilna kletka), kjer so ob delavnikih izpostavljali zločince javnemu zasramovanju. Nekoliko dalje na desni je bil sramotilni steber ali pranger, h kateremu so privezovali obsojence.⁵⁰

Pravokoten podstavek spomenika je segal do višine stopnic. Na ta način je nastal vtis, da kip raste iz stopnišča. Ker je bila opazna sestavljenost spomenika iz desetih kosov kamna, ki so bili »najvestneje kiparsko obdelani, a vendar vidno in vsiljivo zloženi tako, kakor bi šlo za predmet kamenitega stavbarstva«, je bila zabrisana razlika med kiparskim spomenikom in arhitektonskim podstavkom. »Po tehniki in materialu je torej spomenik do skrajnosti podrejen arhitektonski zamisli učinka svoje mase. Ta je očitvidno zasnovana v sorazmerju do loka, pred katerim stoji, in do vse fasade, h kateri je postavljena. Odtod posrečeni učinek, da spomenika ne občutimo kakor kak tuj dodatek okolici, ampak pred vsem kot logičen del obstoječega, nekaj, kar ne samo ne moti prejšnje arhitekture, ampak se veže z njo po gradivu, gradnji in proporciji. Zdi se, če bi ga bili mogli v eni noči postaviti in bi nihče ne bil obveščen o tem, da bi zjutraj šla večina meščanov mimo njega, ne da bi ga sploh opazila, ali pa bi ugibala, kako da ga toliko časa ni opazila.«

Površina kamna je bila brušena, zato je imel »moten, naravnost plemenito kovinski sijaj«. »Sem in tja se kaka zlatobarvna žila v njem izborna prilega odličnosti spomenika.«⁵¹

Vzidanje posvetilne listine

Pred postavitvijo spomenika so preuredili vhod v magistrat (nove kamnite stopnice, kamnite plošče na vzhodni terasi).⁵² Odprtje prenovljene mestne hiše je bilo 8. septembra 1931. V letih 1924/25 je bila obnovljena fasada, 1930/31 pa notranjščina (mestni arhitekt inž. Vladimir Mušič, konservator dr. France Stelè, obnova in rekonstrukcija dekoracije v sgraffito tehniki Matej Sternen).⁵³

V vežo so preselili Herkulov vodnjak, ki je od leta 1655 stal na Starem trgu. V stebriščni prostor na levi strani veže so obesili dvoglavega orla z monogramom cesarja Karla VI., ki je bil do 1918 vzidan na pročelju magistrata. Pri Dolinarju

⁴⁹ Naša hvaležnost velikemu osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 29. 8. 1931, št. 195, str. 5.

⁵⁰ Stelè, France: Ljubljanski rotovž / Predavanje pri otvoritvi prenovljenega rotovža dne 8. sept. 1931, *Slovenec*, LIX, 10. 9. 1931, št. 204, str. 2.

⁵¹ Stelè, France: Spomenik kralja Petra v Ljubljani, *Mladika*, XII, 1931, št. 10, str. 373.

⁵² Lojze Dolinar in njegovo delo, *Jutro*, XII, 6. 9. 1931, št. 205, str. 2.

⁵³ Kako so renovirali magistrat / Govor arhitekta ing. Mušiča na včerajšnji svečani otvoritvi, *Slovenski narod*, LXIV, 9. 9. 1931, št. 203, str. 3.

so želeli naročiti nov vodnjak z dekorativnim zmajem iz mestnega grba. Za čas odkritja so magistrat okrasili z Dolinarjevim kipom svetega Krištofa iz brona.⁵⁴

25. julija 1931 se je na svečani seji častnega predsedstva in reprezentančnega odbora za postavitev spomenika (II. plenarna seja) v mestni posvetovalnici zbralo več kot 80 predstavnikov slovenskega javnega, kulturnega in gospodarskega življenja, mdr. škof Rožman, general Djordje Popović, župan Puc, rektor N. Šerk, predsednik bivše narodne vlade Pogačnik, dvorna dama Tavčarjeva, predsednik upravnega sodišča v Celju dr. Vrtačnik, direktor finančne direkcije dr. Povalej, zastopnik Delavske zbornice Uratnik, predsednik inženirske zbornice inž. Šuklje, zastopnik Sokolske župe dr. Pipenbacher, zastopnik Jugoslovanske gasilske zveze Mikuš, zastopniki Narodne odbrane, Jadranske Straže, Ciril-Methodove družbe, Vodnikove družbe, Slovenske matice, Soče in drugih društev in organizacij. Opravičili so se ban, podban, minister dr. Kramer, direktor državnih železnic dr. Borko, predsednik višjega deželnega sodišča dr. Rogina, nadškof dr. Jeglič, minister inž. Dušan Ser-nec, inž. Vinko Stergar, dr. Danilo Majaron, Franjo Žebot, Anton Sušnik, dr. Niko Zupanič, Karl Škulj, Ivan Vesenjaka idr.⁵⁵

Predsednik izvršnega odbora inž. Ladislav Bevc je prisotne pozval, naj počastijo spomin prvega jugoslovanskega kralja⁵⁶ s trikratnim klicem Slava. Predstavil je delovanje odbora in uspehe nabiralne akcije (482.000 din). Z obrestmi so pokrili stroške za pisarniški obrat. Odbor je založil za 800.000 din nabiralnih blokov in jih dobro polovico razposlal širom Slovenije, vendar se je s pomočjo blokov nabralo samo 62.000 din. Spomenik naj bi stal okrog 275.000 din, ostanek pa bo porabljen za dobrodelne namene. Največ so prispevali nepremožni ljudje, le tretjino pa premožni sloji in zavodi (Trboveljska premogokopna družba – 50.000 din). Občine so prispevale 68.000 din. Predsednik je omenil tudi neutemeljene ugovore glede spomeniškega osnutka in lokacije. Primerno mesto je izbral Plečnik, kipar Dolinar je pri izdelavi spomenika prisluhnil Plečnikovim nasvetom. »*Spomenik bo največji kras našega mesta in bo postavljen tako harmonično in stilno odgovarjajoče svojemu okolišu, da smo glede tega lahko popolnoma pomirjeni.*« Posebna revizijska komisija banske uprave je preverila vse račune odbora in nepravilnosti ni odkrila. Odkritje spomenika je bilo predvideno za 6. september dopoldne. Vložena je bila prošnja za brezplačno vožnjo, ki bo najbrž odobrena. Predsednik Slovenske matice dr. Dragotin Lončar je predlagal, naj se odboru izreče zahvala za naporno in vestno delo. Zborovalci so predlog sprejeli s ploskanjem in klici Živio.

⁵⁴ A. G. (Ante Gaber): Renovirana mestna hiša, *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 2, Stelè, France: Ljubljanski rotovž / Predavanje pri otvoritvi prenovljenega rotovža dne 8. sept. 1931, *Slovenec*, LIX, 10. 9. 1931, št. 204, str. 2.

⁵⁵ Spomenik kralju Petru v Ljubljani, *Slovenski narod*, LXIV, 25. 7. 1931, št. 166, str. 1.

⁵⁶ Peter I. Karađorđević je bil dejansko kralj prve jugoslovanske države – Kraljevine SHS samo po imenu. Zaradi bolezni in starosti (umrl je avgusta 1921) je prepustil vse vladarske funkcije sinu Aleksandru I. Karađorđeviću, ki je vladal kot regent. 1. decembra 1918 je regent Aleksander vodil srbsko delegacijo na sestanku s predstavniki Narodnega viječa, na katerem so sprejeli deklaracijo o združitvi Kraljevine Srbije in države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljevino SHS pod dedno vladavino dinastije Karađorđevićev. Regent Aleksander je v imenu očeta potrdil ustavo Kraljevine SHS, sprejeto 28. junija 1921.

Po seji so v temelje spomenika vgradili posvetilno listino, ki jo je na kožo oziroma pergament natisnila Delniška tiskarna. Listina, izdelana v slogu starih rokopisov, je bila vložena v bakreno ponikljano puščico. Načrte za listino in puščico je izdelal inž. arh. Janko Omahen.

Besedilo listine se je glasilo: »*Koncem leta 1918 so izvojevali Slovenci svobodo, ko so zvezali svojo usodo z usodo Srbov in Hrvatov, borečih se prav tako za svobodo vseh, in jo položili v roke kralja Petra.*

Izhajajoč iz ljudstva, živeč v njegovi sredi v radostnih in britkih dneh in vodeč ga v neenaki borbi k zmagi, je kralj Peter simbol nesebičnega naroda, borečega se za svobodo, in svetel vzor, da se borec za svobodo ne sme ukloniti. Zmaga njegova je bila obenem zmaga Slovencev.

Iz hvaležnosti mu postavijo Slovenci leta 1931 spomenik, ki ga je izklesal akademični kipar Lojze Dolinar.

Odbor za postavitev spomenika kralju Petru I. Velikemu Osvoboditelju v Ljubljani.«

Listino sta v odprtino, ki je bila izklesana v podstavku, vložila inž. Bevc in odbornik Milan Sterlekar. Dva izvoda listine so shranili v arhivu ljubljanske občine in v arhivu odbora za postavitev spomenika, en izvod pa je bil namenjen rodbinskemu arhivu kraljevskega doma.⁵⁷

Sestava odbora je bila ob zaključku spomeniške akcije naslednja: predsednik inž. Ladislav J. Bevc, prvi podpredsednik dr. Janko Žirovnik, drugi podpredsednik Milan Sterlekar, celjski podpredsednik dr. Leopold Vičar, tajnik Mihael Majcen, blagajnik Aleksander Kuharič, zapisnikar Etbin Bežek, člani odbora: France Ahčin, Vladimir Janušič, dr. Željko Jeglič, Vekoslav Mlekuž, dr. Stanko Novak (+), inž. Ciril Pirc, Rudolf Pleskovič, Jernej Vengust, Danilo Šaplja in Josip Zupančič, njihovi namestniki: dr. Jurij Fellacher, Matko Janežič, inž. Ciril Juvan, dr. Ivan Pintar in Adolf Sadar.

V nadzornem odboru so bili: predsednik Riko Jug, podpredsednik Matko Brnčič, člani Makso Detiček, inž. Leo Mencinger, Avgust Pertot in dr. Rudolf Sajovic, namestnika dr. Rudolf Kropivnik in Veljko Oražem.⁵⁸

Odbor je imel v petih letih okrog 60 plenarnih sej. Zadnja seja odbora je bila 4. septembra 1931. Po seji se je predsednik zahvalil članom odbora, prvi podpredsednik dr. J. Žirovnik pa se je v imenu odbora zahvalil predsedniku, ki je žrtvoval ves svoj prosti čas in vzorno ter uspešno vodil akcijo za postavitev spomenika.⁵⁹

⁵⁷ V čast kralja Petra Osvoboditelja, *Slovenec*, LIX, 26. 7. 1931, št. 166, str. 5, Temelj spomenika kralja Petra v Ljubljani, *Jutro*, XII, 26. 7. 1931, št. 170, str. 3, in Spomenik kralju Petru v Ljubljani, *Slovenski narod*, LXIV, 25. 7. 1931, št. 166, str. 1.

⁵⁸ Odbor za postavitev spomenika, *Jutro*, XII, 6. 9. 1931, št. 205, str. 2, in Slovenski narod, 1931/201.

⁵⁹ K jutrišnji svečanosti odkritja spomenika, *Slovenski narod*, LXIV, 1931, št. 201, str. 4.

Slika 6: Člani odbora za postavitev spomenika kralju Petru I. leta 1931, v prvi vrsti šesti od leve Ladislav Bevc, sedmi Lojze Dolinar, osmi dr. Janko Žirovnik (iz: Ladislav Bevc, *Spomini, Ljubljana 2006*)

Kraljev teden

17. avgusta 1931 je minilo deset let, odkar je kralj Aleksander I. zasedel prestol po smrti očeta, kralja Petra I. Ljubljanski občinski svet je sklenil, da se bo jesenski festival v Ljubljani, ki bo dosegel vrhunec na nedeljo 6. septembra z odkritjem spomenika kralju Petru, imenoval »Kraljev teden«. Na ta način naj bi se Ljubljana oddolžila spominu kralja Petra in dostojno proslavila obletnico vladanja kralja Aleksandra. *»Ogromne množice bodo privrele v Ljubljano k odkritju spomenika kralju Petru, se bodo udeležile tudi vseh drugih gledaliških in pevskih svečanosti ter bodo pod geslom Kraljevega tedna, strnjene v mogočne falange, manifestirale svojo zvestobo in ljubezen do našega narodnega kralja in združene domovine.«*⁶⁰

Tik pred začetkom »Kraljevega tedna«, 3. septembra 1931, je kralj Aleksander I. nepričakovano izdal novo, oktroirano ustavo, po kateri je Kraljevina Jugoslavija postala ustavna dedna monarhija pod dinastijo Karađorđevićev. Ustava je uzakonila unitarno jugoslovanstvo in državni centralizem, uvedena s kraljevo šestojanuarsko diktaturo. Uradni jezik je bil hrvatsko-srbsko-slovenski. V devetih banovinah, ki so dobile širšo samoupravo, je prebival en »jugoslovanski« narod. Dvodomni parlament sta sestavljala senat in narodna skupščina. Čuvar narodne in državne enotnosti je bil kralj.

Spored »Kraljevega tedna«

5. september ob osmi uri zvečer: fanfare na ljubljanskem gradu, izvaja Narodno železničarsko glasbeno društvo Sloga / ob pol devetih zvečer: baklada, spreved po

⁶⁰ Kraljev teden v Ljubljani, *Jutro*, XII, 11. 8. 1931, št. 183, str. 4.

mestu, petje ljubljanskih zborov pred bansko upravo in magistratom, sodelujejo godba Zarja, sokolska godba in Hubadova pevka župa / ob pol desetih zvečer: fanfare na ljubljanskem gradu

6. september ob pol enajstih dopoldne: svečano odkritje spomenika / ob peti uri popoldne: predstava *Gorenjski slavček* na vrtu hotela Tivoli / ob osmi uri zvečer: »monstre koncert« godb Sloge iz Ljubljane in Drave iz Maribora na Kongresnem trgu (100 godcev na pihala), nato vrtni koncerti ljubljanskih zborov v restavracijah in hotelih

7. september ob enajsti uri dopoldne: cerkveni koncert v stolnici, izvajata Stanko Premrl (orgle) in Karlo Rupelj (violina) / ob sedmi uri zvečer: predstava Hoffmannsthalovega misterija *Slehernik* pred Nunsko cerkvijo na Kongresnem trgu

8. september ob deseti uri dopoldne: odprtje restavriranega magistratnega poslopja / ob enajsti uri dopoldne: promenadna koncerta Sloge in Zarje v Zvezdi in v Tivoliju / ob pol treh popoldne: veliki koncert združenih pevskih zborov Pevske zveze pred Nunsko cerkvijo na Kongresnem trgu (2500 pevcev in pevk) / ob peti uri popoldne: opera *Gorenjski slavček* na vrtu hotela Tivoli.

Med 29. avgustom in 8. septembrom so v veliki dvorani hotela Union predvajali prvi slovenski celovečerni film – prvi jugoslovanski alpski film *V kraljestvu Zlatoroga* (producent Turistovski klub Skala, režiser J. Ravnik).⁶¹

Časniki so objavljali slavlne članke o prvem jugoslovanskem kralju. Podrobno so opisovali njegova vojaška junaštva, skromnost in druge osebnostne poteze ter opisovali prve stike s Slovenci.

Z odlokom ministrstva za promet (M. S. št. 22.219-31) je bila po vsej državi dovoljena vožnja na odkritje spomenika med 4. in 10. septembrom za četrtno cene. Potniki so lahko na odhodnih postajah kupili polovične vozovnice do Ljubljane na podlagi železniških legitimacij, ki jih je pripravil odbor za postavitve spomenika. Odbor je izdal 38.000 železniških legitimacij. Vozovnice so veljale za povratno vožnjo samo, če je odbor na železniški legitimaciji potrdil, da se je posameznik udeležil odkritja spomenika.⁶²

Zaradi slovesnosti ob odkritju spomenika so ustavili tramvajski promet na nekaterih progah. Na dan odkritja je bil Mestni trg z okolico od 9. ure dalje popolnoma zaprt za ves promet. Uprava policije je opozorila meščane, da morajo biti hiše v okolici slavnostnega prostora med 9. in 12. uro brezpogojno zaklenjene. Varnostni organi so dobili ukaz, naj v tem času ne dovolijo prehoda brez ustrezne legitimacije. »Istodobno se opozarjajo upravitelji omenjenih hiš in družinski glavarji, naj dobro pazijo, koga pustijo za ta čas v hišo ali v svoja stanovanja, ker bi morali odgovarjati osebno za eventualna njih kazniva dejanja.«⁶³ Policijski upravnik je na pomoč poklical 30 mož iz Maribora. Vendar policiji skorajda nikjer

⁶¹ Spored »Kraljevega tedna«, *Jutro*, XII, 30. 8. 1931, št. 199, str. 12.

⁶² Četrtninska vožnja za odkritje spomenika kralju Petru v Ljubljani dovoljena za vso državo, *Slovenski narod*, LXIV, 31. 8. 1931, št. 196, str. 3.

⁶³ K jutrišnjemu svečanosti odkritja spomenika, *Slovenski narod*, LXIV, 5. 9. 1931, št. 201, str. 4, in Jutri zaklenite duri, *Jutro*, XII, 5. 9. 1931, št. 204, str. 3.

ni bilo treba intervenirati. Prišlo je samo do dveh manjših pretefov brez hujših posledic in nekaj tatvin.⁶⁴ Poskrbljeno je bilo za sanitetne ambulante (Mestni dom, magistrat, lekarni Bakarčič in Sušnik) in dva rešilna voza.⁶⁵

Ljubljana se je odela v praznično podobo. Hišna pročelja na Mestnem trgu so krasile girlande in zastave. Skoraj vse izložbe so bile okrašene s cvetjem, zelenjem, slikami in kipi kraljev Petra in Aleksandra ter članov kraljevskega doma. Na Marijinem trgu so postavili slavalok in na vsako stran frančiškanskega mostu po štiri visoke trikotne stebre, ki so jih prepletale kite zelenja. Na nižjih rdečih drogovi so vihrale zastave in venci. Okrašeno je bilo tudi križišče Bleiweisove-Rimske in Tržaške ceste. Mlaji so bili postavljeni tudi na drugih trgih. Fasada magistrata je bila prepletena z žarnicami. Nad balkonom je bila v srednjem oknu velika inicialka A in nad njo kraljeva krona. Pročelje magistrata je krasil tudi napis *Slava*. Na magistratu so plapolale državne zastave. Krisperjeva hiša je bila prepletena z zelenjem in lampijončki v državnih barvah.⁶⁶

Župan in mestni načelnik dr. Dinko Puc je pozval ljubljanske meščane, naj sodelujejo pri proslavah, razobesijo naj državne zastave, okrasijo okna in izložbe, na predvečer odkritja naj razsvetlijo svoje domove in poslovne prostore. *»Ravno v teh težkih časih pokažimo, da je naša vdanost in ljubezen do kraljevega doma neomajna. Spomenik kralju Osvoboditelju naj nas združi vse brez razlike stanu in prepričanja k skupni najjačji manifestaciji, ki naj pokaže našo neomajno odločnost v boju za blagor in lepšo bodočnost naše države. /.../ Naj ne bo nikogar, ki ne bi v teh dneh z ljubeznijo do kralja, domovine in države sodeloval!«*⁶⁷

Fotografiranje in filmsko snemanje vseh svečanosti je bilo mogoče samo z dovoljenjem odbora. Fotografi in filmski snemalci (filmska podjetja) so se morali osebno javiti odboru do 2. septembra in predložiti pisno vlogo s točnimi podatki (ime, naslov, poklic) in pristati na to, da bodo brezplačno izročili odboru tri kopije vsakega posnetka ter za tri tedne (od 10. septembra do 1. oktobra) dali na voljo negative zaradi izdelave kopij. Položiti so morali tudi kavcijo v višini 200 din.⁶⁸

Slavnostna razsvetljava in baklada

V soboto, 5. septembra, sta bili prirejeni slavnostna razsvetljava mesta in baklada (ta je bila tudi 29. avgusta), za katero je mestna občina kupila 300 lampijončkov. Po vseh okoliških gričih so goreli kresovi. Marijin trg in bližnje hiše je v isti višini

⁶⁴ Iz policijske kronike / Ljubljana 7. septembra, *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 3.

⁶⁵ Spored svečanosti odkritja spomenika kralja Petra I., *Slovenec*, LIX, 5. 9. 1931, št. 200, str. 2.

⁶⁶ Ljubljana se je okrasila, *Slovenski narod*, LXIV, 5. 5. 1931, št. 201, str. 1.

⁶⁷ Iz Ljubljane, *Slovenski narod*, LXIV, 31. 8. 1931, št. 196, str. 3.

⁶⁸ Pred odkritjem spomenika kralja Petra, *Jutro*, XII, 27. 8. 1931, št. 196, str. 3.

obkrožal niz žarnic. Mestni trg z bližnjo okolico je aranžiral mestni arhitekt Ivo Spinčič. *»Justična palača je žela splošno pohvalo, saj je bilo storjenega več, kakor je bilo naročenega ali zahtevanega. Enako so pa presenetila v nasprotnem smislu tudi nekatera druga javna poslopja, ki bi jih nikdar ne bilo, če bi ne bilo kralja Petra. Aleksandrova cesta je bila sijajna.«*⁶⁹

Začetek slovesnosti je ob osmi uri naznanila fanfara na ljubljanskem gradu. Slavnostno baklado združenih pevskih zborov je prenašal Radio Ljubljana.⁷⁰ *»Bakljada sama je bila veličastna, najbolj pa zato, ker smo v sprevedu opazili tudi preproste ženice z dežele le z oprtniki na hrbtih. Prav pobožno so korakale in občudovala bajno razsvetljava, da se jim je zdelo kakor otrokom prvič pri polnočnici. Z večine je bilo to naše ljudstvo tam od severne ali zapadne meje. Zakaj oni prav dobro čutijo in vsak dan doživljajo, kaj je Slovencem Jugoslavija. Vsi tam ob meji svojo domovino v resnici ljubijo in jo spoštujejo, ker jo cenijo iz svoje vsakdanje izkušnje. Dobro vedo, da jih Jugoslavija brani. In kakor otroci se zaneso in zaupajo vanjo.«*⁷¹

Slavnostni sprevod, ki ga je aranžiral Danilo Šaplja, se je ob pol devetih začel pomikati s Krekovega trga čez Zmajski most. Na čelu sta korakala godba dravske divizije pod vodstvom kapelnika dr. Čerina in častni odred vojakov, za njimi pevci združenih pevskih zborov pod vodstvom pevovodje Zorka Prelovca, godba Sokola I. pod vodstvom kapelnika brata Verija Švajgerja in 200 Sokolov v kroju pod vodstvom načelnika župe brata Lojzeta Vrhovca. V povorki so bili tudi starosta ljubljanske župe dr. Pipenbacher, podstarosta Krapež in člani uprave Flegar, Slana, Straus in inž. Poženel, Sokoli v civilnih oblačilih s sokolskimi znaki ter moški in ženski naraščaj vseh ljubljanskih sokolskih društev. Za Sokoli so se razvrstili člani Delavske godbe Zarja, gasilske čete pod vodstvom načelnika Zupana (okrog 500 gasilcev v kroju), skavti pod vodstvom Črnega mrava, godba Vič-Glince, primorski akademiki in mladina z veliko trobojnico. *»Mišičaste in zagorele postave skavtov so vzbujale splošne simpatije, strumen je bil njih nastop, vzorni njih tristopi. V povorki so nosili na stotine raznobojnih lampijončkov. Prekrasen je bil pogled na to pisano živordečo reko, ki se je pomikala po sijajno razsvetljenih ulicah med gostim špalirjem občinstva, ki je prirejalo vso pot viharne ovacije kralju, Jugoslaviji, Sokolstvu in vrli naši vojski.«*

Povorka je prečkala Zmajski most in se po Sv. Petra cesti napotila do Marijinega trga, kjer se je trlo ljudi. Spremljali so jo vzkliki v čast kralju in Jugoslaviji. Po Prešernovi ulici je zavila na bogato razsvetljeno Aleksandrovo cesto. Na Bleiweisovi cesti se je ustavila pred bansko palačo. Združeni pevci pod Prelovčevim vodstvom so zapeli *Našo zvezdo* F. S. Vilharja (tenorski solo operni pevec Svetozar Banovac). Sokolska godba je zaigrala Zajčev *U boj*, nato so zadoneli vzkliki: *Živela Jugoslavija! Živel kralj Aleksander! Slava kralju Petru!* Na balkonu banske palače so jim

⁶⁹ Odkrili smo spomenik našemu Osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 3.

⁷⁰ Radio / Programi Radio-Ljubljana, *Slovenec*, LIX, 5. 9. 1931, št. 200, str. 5.

⁷¹ Odkrili smo spomenik našemu Osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 3.

prislunhili minister dr. Albert Kramer, ki je na slavnostih zastopal kraljevsko vlado, ban dr. Marušič, podban dr. Pirkmajer in divizijski general Bogoljub Ilić. Sprevod se je znova formiral in se napotil po Rimski in Emonski cesti mimo Ilirskega spomenika do Zoisove ceste. Na vrtu gospoda Derende so gorele bakle, osvetljen je bil tudi Zupančev vrt. Na osnovni deški šoli na Zoisovi cesti je visela kraljeva slika, ki jo je osvetljevala žarnica, na Zoisovi piramidi je bil venec žarnic. Povorka je nadaljevala pot čez Šentjakovski most mimo razsvetljene cerkve in šole, okrašene s kraljevo sliko, na Stari in Mestni trg. *»Mogočno so odmevale koračnice godb med stenami obeh trgov, viharne so bile ovacije občinstva.«* Povorka se je ustavila pred magistratom. Pevci so se postavili na stopnice in zapeli Ipavčevo *Domovino* (tenorski solo Ladko Pelan, baritonski solo Janez Završan) in Hajdrihovo *Buči morje*. Godba Zarja pod Dolinarjevim vodstvom je zaigrala Dolinarjev valček *Mlada pota*. Župan je z balkona vzkliknil: *Živel kralj! Živela Jugoslavija! »Tisočglava množica, ki je bila medtem do zadnjega koticčka napolnila Mestni trg, prostor pred Škofijo in vso Stritarjevo ulico, je frenetično začela ploskati in viharno vzklikati kralju in domovini.«* Povorka se je napotila do Mestnega doma, kjer je sledil razhod, toda še pozno zvečer so skupine manifestantov prirejale ovacije kraljevski hiši in Jugoslaviji. *»Noč je bila živahna, kakor Ljubljana tega ne pomni.«*⁷²

Odkritje spomenika 6. septembra 1931

5. in 6. septembra se je z vlaki v Ljubljano pripeljalo okrog 40.000 ljudi. 6. septembra je med 7. in 9. uro prispelo 23 vlakov, najdaljši med njimi, gorenjski vlak iz Kranjske Gore, je štel 30 natrpanih vagonov. Odbor je v časnikih objavil vozni red posebnih vlakov za udeležence slavnostnega odkritja spomenika. *»Množice so se zgrinjale v Ljubljano kakor na znamenito božjo pot. Sključeni starci in ženice, ostareli v trdi življenjski borbi, poleg mladih, klenih ljudi. Zorna mladina, zreli možje in žene – vsi so prišli, da praznujejo z belo Ljubljano. /.../ Miklošičeva cesta je bila od ranega jutra, zlasti od 7. do 9. mogočna reka ljudske množice, vlak za vlakom jo je napajal z novim tokom.«*⁷³

Ob 6. uri je več godb po mestu igralo budnice. Spomenik je bil zavit v ogromno državno zastavo. Pred rotovžem sta stali dve palmi, pod arkadami pa dva velika feniksa, levo in desno lovorova drevesa, kot slavnostna tribuna okrašena s kitami zelenja. Na visokih rdečih drogovih pred tribuno, na obeh straneh Stritarjeve ulice in še prek Tromostovja so se zibali venci. Bleiweisova hiša je bila okrašena z girlandami. Okras so dopolnjevali lampijoni. Pred spomenikom je bila govorniška tribuna.

Jutro je zabeležilo tudi naslednji ganljiv prizor: *»Prav nasproti spomenika v drugem nadstropju, kjer vise ljubljanski grbi, čaka pri oknu droben starček. Nepremično glede predse v globino proti mestni hiši, kjer je bil mnogo let župan.*

⁷² Bakljada na predvečer praznika, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 4.

⁷³ Narod se zgrinja v Ljubljano, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 1.

Tri generacije je videl župan Peter Grasselli in izpolnile so se mu želje mladosti. Danes je pa dosegla njegova sreča vrhunec. Iz oči v oči si gledata dva starca: kralj Peter in Peter, župan ljubljanski. Stara sta, a oba ponosna na dobo, ki sta v njej delovala oba za isto idejo, ki je njeno zmago s svojim umom in roko priboril kameniti mož pred častiljivim rotovžem. Solze ljubljanskega Petra ga pozdravljajo, klanja se mu njegova še vedno mlada duša ...»⁷⁴

Ob deveti uri so se člani spomeniškega odbora, ki so nosili srebrne znake, zbrali pod arkadami rotovža, da bi pričakali častne goste. Iz prvega avtomobila je stopila Franja Tavčarjeva z znakom častne dvorne dame na prsih. Spremljala jo je soproga podbana Pirkmajerjeva. V drugem avtomobilu je bil češkoslovaški poslanik dr. Flieder s soprogo. »Brez dežnikov stopita na gornjo stopnico mestne hiše in z največjim zanimanjem med najhujšo ploho ogledujeta krasno dekorirani prostor in prihajajoče goste.« Na slavnostni prostor so začele prihajati deputacije z venci in zavitimi prapori. Prvi prapor je nosila deputacija mesta Kranj z županom Cirilom Pircem na čelu (v Kranju so 1926 prvi postavili monumentalni spomenik kralju Petru).

Počasi se je začelo jasniti. Ljudem ni bilo več treba iskati zavetja pred dežjem pod arkadami in ob zidovih. Gostje so začeli vedno bolj polniti trg. Skavti so zaprli slavnostni prostor ob tribuni. Najlepše narodne noše so se zbrale okrog Robbovega vodnjaka. »Prav na obodu vodnjaka stoji župan Ažman iz Lesc s čedro med zobmi. Lepota in moč našega naroda se blesketa v zlatu avb, srebru pasov in v krvi rdečih nageljnov.« Nasproti narodnih noš so stali aktivni in rezervni oficirji.⁷⁵

Tribuno so zasedli odličniki: divizijski general Bogoljub Ilić, gradbeni minister dr. Albert Kramer, ban dr. Marušič, podban dr. Pirkmajer, škof dr. Rožman, častna dvorna dama Franja dr. Tavčarjeva, češkoslovaški poslanik dr. Robert Flieder, župan dr. Puc in soproga Olga Puceva, podžupan dr. Jarc, rektor univerze dr. Alfred Šerko, italijanski generalni konzul Andrea Renaldi, francoski konzul Emanuel Neuville, češkoslovaški konzul ing. Sevčik, avstrijski generalni konzul dr. Herman Pleinert, romunski konzul ing. Miljutin Jelačin, portugalski konzul Dragotin Štrucelj, belgijski konzul dr. Milan Dular, danski konzul Saša Knez, španski konzul Ernest Hieng, predsednik višjega deželnega sodišča Anton Rogina, železniški direktor dr. Janko Borko, direktor pošte in telegrafa Alojzij Gregorič, direktor dravske finančne direkcije dr. Josip Povalej, bivši minister dr. Anton Korošec, predsednik bivše narodne vlade Josip Pogačnik, bivši minister Ivan Hribar, šef Centralnega presbiroja Milan Marjanović z ljubljanskim dopisnikom CP Zobcem, mariborski župan dr. Alojzij Juvan, celjski župan dr. Alojzij Goričan, ptujski župan Miha Brenčič, ministri Jože Gostinčar, dr. Vekoslav Kukovec, dr. Franc Kulovec, Anton Sušnik, Ivan Vesenjaki in dr. Niko Zupanič, predsednik upravnega sodišča v Celju dr. Vrtačnik, načelnik tehničnega oddelka dravske banovine ing. Matija Krajc, rudarski glavar inž. Vinko Stergar, predsednik Zbornice za trgovino, obrt

⁷⁴ Na slavnostnem prostoru, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 1.

⁷⁵ Prav tam.

in industrijo Ivan Jelačin, njen podpredsednik Ivan Ogrin in generalni tajnik Ivan Mohorič, predsednik inženirske zbornice inž. Milan Šuklje, predsednik zdravniške zbornice dr. Mavricij Rus, banski svetnik Anton Mencinger, bivši predsednik oblastne skupščine dr. Marko Natlačen, finančni delegat v pokoju dr. Ivan Rupnik, člani reprezentančnega odbora, bivši narodni poslanci Andrej Bedjanič, Janez Brodar, Štefan Falež, dr. Jakob Hodžar, dr. Josip Hohnjec, Andrej Kelemina, Josip Kiekl, Franc Kremžar, dr. Ljudevit Pivko, Vlado Pušenjak, Franc Smodej, Josip Škoberne, Karl Škulj, Geza Šifter, Janez Štrcin, Franjo Žebot, vsi člani odbora za postavitev spomenika, člani ljubljanske občinske uprave, zastopniki advokatske komore dr. Fran Novak, dr. Makso Pirc in dr. Božidar Vodušek, zastopniki srbske pravoslavne cerkvene občine direktor Ljubomir Binovski, prota Georgije Budimir in odvetnik dr. Josip Grablovic, direktor državnega konservatorija Matej Hubad, generalni ravnatelj Trboveljske premogokopne družbe Rihard Skubec, zastopnice Kola jugoslovenskih sester Marija Pirkmajer, Erna Schott, Minka Gašperlin, Jelka Agnola in Cilka Krašovic, prvi namestnik staroste Sokola Kraljevine Jugoslavije Engelbert Gangl, starosta sokolske župe Ljubljana dr. Josip Pipenbacher, starosta Ljubljanskega Sokola Bogomil Kajzelj, podstarosta Sokola I. prof. Nande Marolt, starosta Sokola III. Danilo Šaplja, starosta Sokola IV. Fran Zebal, upravnik Narodne banke Ivan Gregorič, direktor Poštne hranilnice dr. Vladimir Vidmar, načelnik Saveza Sokola Kraljevine Jugoslavije prof. Ivan Bajželj, direktor šum inž. Cvetko Božič, univerzitetni profesor arh. Jože Plečnik, zastopnika dekanata Juridične fakultete Kralja Aleksandra I. dr. Janko Polc in dr. Milan Škerlj, generalni vikar Ignacij Nadrah, evangelijski župnik pastor Mihael Becker, zastopniki oblastnega odbora Jadranske Straže Fran Stupica, Joško Pogačnik in Anton Verbič, predsednik Zveze industrijcev Dragotin Hribar, zastopnik Slovenske matice dr. Dragotin Lončar, zastopstva vseh ljubljanskih dnevnikov, zastopniki sokolske župe Ljubljana, Narodnega gledališča, mestnega magistrata, policijske uprave, akademskega starešinskega društva Triglav, dravske direkcije pošte in telegrafa, kr. banske uprave, univerze, dravske finančne direkcije, železniške direkcije idr. Opravičili so se nadškof dr. Jeglič, general Maister in škof dr. Karlin. Bivši adjutant kralja Petra v pokoju, polkovnik Berislav Todorović, ki si je želel udeležiti odkritja, je bil zadržan zaradi nujne službene poti v Pariz.⁷⁶

Na slavnostnem prostoru je bilo nad 500 občinskih zastopnikov (povečini županov), ki so zastopali več kot 250 občin. 568 delegatov je zastopalo skoraj 200 društev in korporacij, ki so prijavila udeležbo na odkritju spomenika.⁷⁷

Dostop na slavnostni prostor je bil mogoč samo z izkaznicami odbora za postavitev spomenika. Odbor je izdal okrog 433 izkaznic svetlo modre barve, ki so jih dobili predstavniki javnega življenja in osrednjih ustanov, 950 zelenih izkaznic pa je bilo namenjenih tistim, ki so prispevali za spomenik. 492 rumenih izkaznic so prejeli zastopniki občin, 646 predstavnikov društev je dobilo oranžne izkaznice. Na slavnostnem prostoru je bilo tudi 462 pevcev, godba Sloge in okrog 70 narodnih

⁷⁶ Častni zbor na tribuni, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 3.

⁷⁷ Vsa Slovenija zastopana ob spomeniku, *Jutro*, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 4.

noš.⁷⁸ Narodne noše, novinarji, fotografi in radijski uslužbenci so imeli izkaznice rožnate barve. Zastopstva z venci so bila zbrana v veži magistrata, zastavonoše na stopnišču magistrata.

Udeleženci slovesnosti so se zbirali tudi na drugih ljubljanskih trgih in ulicah. Razdeljeni so bili v pet večjih skupin. V prvi skupini, ki se je zbrala pred škofijo, so bili: Sokoli, gasilska društva, bivši bojovníki, strelske družine, skavti in planinke. Drugo skupino z zbirališčem na Vodnikovem trgu, v Študentski ulici in na Krekovem trgu so sestavljala prosvetna in kulturna društva, ženske organizacije, učiteljska društva, narodnoobrambna društva, pevsko in glasbena društva ter ruske organizacije. V tretji skupini (Kopitarjeva ulica, Zmajski most, Resljeva cesta, Šentpetrski nasip, Poljanski nasip) so bila akademska društva, narodne noše, Sokoli v civilu, planinska in športna društva, v četrti skupini (ob dravski finančni direkciji na Krekovem trgu, Streliška ulica) javni in privatni nameščenci, železničarske organizacije, strokovna društva, trgovske in obrtne organizacije, v peti skupini (Vodnikov trg za Vodnikovim spomenikom) pa občinstvo po okrajih: Šiška, Brežice, Celje, Črnomelj, Dolnja Lendava, Gornji Grad, Kamnik, Konjice, Kočevje, Kranj, Krško, Laško, Litija, Ljubljana, Ljutomer, Logatec, Maribor, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Prevalje, Ptuj, Radovljica, Slovenj Gradec, Šmarje pri Jelšah.⁷⁹

Narodne noše, ki so prejele posebno vabilo Propagandnega odseka na odkritje spomenika, so imele zbirno mesto pred šentjakobsko cerkvijo.⁸⁰ Med slovesnostjo so stale pri Robbovem vodnjaku. Skupino narodnih noš okrog Robbovega vodnjaka je aranžiral šentjakobski trgovec Jože Bergant. »*Po figurah kakor po pravilnosti noš je skupina presegala vse dosedanje. In njena slikovita pestrost je neusiljivo prišla do največje veljave.*«⁸¹

Slavnostni govor in polaganje vencev

Na Marijinem in Vodnikovem trgu so bili montirani zvočniki, da so ljudje tudi tam lahko sledili poteku slovesnosti. Ob deseti uri sta prikorakali k spomeniku 50-članska godba Sloge in 250-članski pevski zbor. Ob 10. uri in 10 minut je zadonela pred stolnico vojaška godba pod vodstvom višjega kapelnika podpolkovnika dr. Čerina. Za njo je korakala častna četa pod poveljstvom kapetana II. stopnje Jovice Kostadinovića, ki se je postavila pred Prometno banko v Stritarjevi ulici. »*Kakor zlat prah se razlije solnce nad srečno Ljubljano ...*«

Ob 10. uri in 25 minut je zaigrala vojaška godba. Sledil je raport častne čete zastopniku kralja, komandirju dravske divizije generalu Bogoljubu Iliču, ki je na

⁷⁸ K jutrišnji svečanosti odkritja spomenika, *Slovenski narod*, LXIV, 5. 9. 1931, št. 201, str. 4, Množice se zgrinjajo, *Slovenec*, LIX, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.

⁷⁹ Spored svečanosti odkritja spomenika kralja Petra I., *Slovenec*, LIX, 5. 9. 1931, št. 200, str. 2.

⁸⁰ Narodne noše, *Slovenski narod*, LXIV, 4. 9. 1931, št. 200, str. 3.

⁸¹ Odkrili smo spomenik našemu Osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 3.

slavnostno prizorišče prišel s komandantom mesta Djordjem Popovićem in zastopnikom načelnika štaba generalštabnim kapetanom Ilijo Mišićem.

Ob pol enajstih je na govorniško tribuno stopil inž. Bevc. Pod tribuno so stali odborniki in kipar Dolinar. Zaslišala se je *Molitev* (»Ti, ki si ustvaril ...«, besedilo S. Jenko, glasba E. Adamič, dirigent Zorko Prelovec). »Mogočni valovi pesmi in godbe – vedno močnejše in svetlejše solnce.

Lepršanje zastav in drhtenje mase, pa pesem kakor morje globoka in kakor morje mogočna molitev naroda plava do sinjega neba. V čudnem nepozabnem čulu drhti narod. Nepojemljiva je sedanjost zgodovine.

Ves prostor je poln glasu, ves prostor je v mogočnih valovih pesmi in solnca le en utrip, enega velikega srca. Poživljajoča in sladka reka teče s slavnostnega prostora po mestu in se razliva čez vso domovino tja daleč čez njene zožene meje.«⁸²

Inž. Bevc je pozdravil zastopnika kralja, divizijskega generala Ilića, zastopnika kraljeve vlade gradbenega ministra dr. Alberta Kramerja, ministra Ivana Puclja, bana dr. Draga Marušića, poslanika češkoslovaške republike in pooblaščenega ministra dr. Roberta Fliederja, škofa dr. Rožmana, župana in mestnega načelnika dr. Puca, zastopnike vojske, konzularni zbor, zastopnike državnih in samoupravnih uradov in oblasti, zastopnike stanovskih, strokovnih in kulturnih društev, vse prisotne, ki so pripomogli k postavitvi spomenika, vse navzoče darovalce, goste in rojake. »Pripadamo pokoljenju, ki je bilo vzgojeno v ostrih bojih za nacionalni obstoj in ki je v teh bojih našlo prirodno orientacijo k visoki jugoslovnski misli. Naša hrepenenja so preživela težke izkušnje v polpretekli dobi, v dobi oborožene borbe za ideale človečanstva, enakosti in svobode narodov, v borbi našega jugoslovnskega Pijemonta za pravice jugoslovnske. /.../

Le geniju je bil dan pogled v bodočnost, podpiranemu od neizprosne doslednosti zgodovine, ki je določila jugoslovnskemu narodu pravico, ki mu je nihče ne more več vzeti, pravico do samostojnega in neodvisnega narodnega in državnega življenja.«

Inž. Bevc je opozoril na junaštva vojske v obrambnih in osvobodilnih borbah. Poklonil se je vsem, ki so žrtvovali življenje ali trpeli za čast in srečo kralja in domovine. »Višek skrivnostne domovinske ljubezni je smrt za kralja in domovino.« V skladu z novo ustavo je poudaril, da bo ideale naroda, njegovih najboljših sinov in preporoditeljev mogoče uresničiti le pod geslom brezpogojnega in brezkompromisnega državnega in narodnega edinstva. »Le složni narod bo pod vodstvom Njegovega Veličanstva kralja ustvaril vse pogoje za dosego narodne celote jugoslovnske, katere dejstvo je že tu, ki pa potrebuje razširjenja in notranje poglobitve.«

Inž. Bevc je predstavil začetke delovanja spomeniškega odbora in zgodovinske dosežke kralja – »izvrševalca volje naroda«, »vzgojitelja, organizatorja, branitelja, sotrpina, rešitelja, osvoboditelja in uedinitelja naroda«. »Kralj Peter je bil posebej nam Slovencem vodja, ki je z genijalno logiko in jekleno voljo uravnal tok naše

⁸² Na slavnostnem prostoru, Jutro, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 1.

zgodovine iz tužnega robstva v dneve največjega narodnega ponosa, v katerih nam je bilo usojeno, da vstanemo na rodni tleh kot gospodarji.

Izraz velike sreče, ponosa in hvaležnosti Slovencev spričo zgodovinskega dejstva osvobojenja in uedinjenja naj bo spomenik, ki ga je izklesal naš mojster, akademični kipar Lojze Dolinar. Mojster je z ljubeznijo in žrtvami Slovencev vdahnil v kamen življenje, ki bo poslej bdelo nad usodo naše zgodovine, katero smo za vekomaj združili z usodo kraljevskega doma Karadjordjevičev.

Delo našega mojstra bo spomenik prvemu kralju našega rodu, prvemu kralju, ki je čutil, delal in trpel za nas in z nami!«

Bevc je v imenu odbora zaprosil občinsko upravo in župana, naj prevzame ta spomenik v svojo last in varstvo. Po trikratnem klicu Slava!, ki so ga navzoči navdušeno ponovili, se je dvignila zastava, v katero je bil zavit kip. Godba dravske divizije je zaigrala državno himno. Z gradu so zadonele salve topovskih strelav. »Topovi grme, vzkliki radosti pretresajo nebo in zastava odkriva črno skalo – kralja Petra. Kakor duh njegov in vseh dod našega naroda in kakor energija vseh naših nad v bodočnost plava modro belo rdeča mogočna trobojnica visoko in še višje, da ji komaj slede v solzah, ginjenosti se lesketajoče oči. Bučanje narodne himne se družijo z grmenjem topov, a zastava plava z dušami vsega naroda pod nebo. Ponosni praporji se povešajo k poklonu, zvonovi polnijo akorde himne, topov in navdušenja src, ki so vsa v plamenih ljubezni in spoštovanja ovijajo okrog bleščečega spomenika.«

Inž. Bevc je položil na podstavek spomenika prvi lovorjev venec, sledili so venci zastopnika vlade, bana, župana, dobrovoljcev ... Vsak zastopnik je izrekel svoje geslo v mikrofonski. »Srebrna palma se sveti na črnem podstavku, zlati venci žare med zelenim lovorjem in trobojnimi trakovi. Ni ga zastopnika, ki se mu ne bi tresla roka in ne drhtel glas, saj je ves narod presunjen do dna srca. Okrog črnega piedestala in po stopnicah se kopičijo venci in združujejo v en sam širok venec narodne hvaležnosti, vdanosti.«⁸³

Slika 7: Svečani trenutek odkritja spomenika, ki ga je dotlej prekrivala zastava, slavnostni govornik inž. Bevc (iz: Ilustracija 1931, št. 10)

⁸³ Beseda predsednika, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 2.

Med vzklikanjem so se vrstile pred spomenikom deputacije društev, njihovi odposlanci so prinašali vence ob vznožje spomenika. Vence so položili: Ruski odbor, Klub jugoslovanskih primorskih akademikov, Prosvetni društvi Tabor in Zora, Prosvetna zveza, Učiteljski pevski zbor, odsek Jugoslovanskega učiteljskega udruženja za dravsko banovino, Udruženje vojnih invalidov, Pevski zbor Grafike, Društvo Soča, Sokolsko društvo Domžale, Odsek stavbinskih delavcev Narodne strokovne zveze, Slovensko planinsko društvo, Glasbeno društvo Ljubljana, Zbornica za turizem, obrt in industrijo, Ljubljanska gasilska župa, Gremij trgovcev za srez Ljubljana – okolica, Gremij trgovcev v Ljubljani, Savez muzičara (pododsek Ljubljana), Profesorsko društvo Ljubljana, Županska zveza Jugoslovansko napredno akademsko društvo Jadran, Družba sv. Mohorja, Oblastna strelska družina, Zveza bojevnikov, Udruženje strojevodij, Zveza obrtnih zadrug, Aeroklub Naša krila, Pevsko društvo Slavec, Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov, Društvo rokodelskih mojstrov, Občina Planina, Jugoslovanski akademski klub, Obrtniško društvo Jesenice, Društvo industrijcev in veletrgovcev, Dravska župa skavtov in planink, Udruženje narodnih železničarjev in brodarjev, Vodnikova družba, Plavalni podsavez, Udruženje meščanskošolskega učiteljstva, občini Tržič in Kranj, Srbska pravoslavna cerkvena občina, Udruženje rezervnih oficirjev, Narodna odbrana Maribor, Društvo železničarjev Sloga, Sportni klub Korotan, Slomškova družba, Ljubljana, Veterinarsko udruženje, sekcija dravska banovina, Slovenska šolska matica, Slovenska krščanska ženska zveza, Krščansko žensko društvo, Prvo ljubljansko reševalno in gasilno društvo, Jugoslovanska gasilska zveza, Rdeči križ, Gasilno društvo Guštanj, Udruženje nadzornikov kola državnih železnic, Občina Mozelj, Jugoslovanski ženski savez, mesto Celje, Zadruga brivcev in lasničarjev idr. Vencev je bilo okrog 80, večina izmed njih je bila iz lovora, številne so krasili rdeči nageljni. Deputacija JUU – sekcija za dravsko banovino je položila srebrno palmovo vejo z zlato pentljo in 35 zlatimi listki z imeni 35 sreskih učiteljskih društev v Dravski banovini, zlat lovorjev venec pa Kolo jugoslovenskih sester Trbovlje.⁸⁴

Z navdušenjem je bil sprejet ognjevit govor župana dr. Puca, ki so ga prekinjali aplavzi in ovacije kralju. Dr. Dinko Puc je prepletel spomine na polpreteklost z odzivi na aktualne politične dogodke: *»Poln radosti prevzamem ta spomenik. Združen je z mestnim magistratom v neločljivo enoto in s tem simbolično z ljubljanskim mestom in vso Slovenijo. Prevzamem ga tem rajši, ker sem prisostvoval leta 1918 trenutku, ko je oduševljeni narod snel s tega poslopja habsburškega orla ter tako pokazal, da so bile zaman ječe in trdnjave, zaman vešala, kajti če narod hoče svobodo, ne šteje žrtev ne glav.*

Pretrgane so vse vezi s temno preteklostjo in kakor smo zvezali ta spomenik s slovensko zemljo tako je vezana naša usoda za vso bodočnost z usodo Karadjordjevičev!

Spomenik je simbol naše svobode in bo zato naš ponos in naša čast in naš spomin. Spomin na žrtve srbskega naroda, doprinešene v veliki vojni, spomin na stotisoče mrtvih, ki so padli za nas in naše otroke, spomin na one, ki so oropani

⁸⁴ Polaganje vencev pred spomenik, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 2.

svojih domov umrli v pregnanstvu, spomin na vse veliko trpljenje, ki ga je preстал naš narod v stoletnih borbah, da je doživel končno zarje Vidove ...

Pomnik nam bo na Kralja – vzor ljubezni do svojega naroda, ki ga ni zapustil v njegovi stiski in propasti, ki je bežal z njim v tujino, ki pa mu je v najtežjem času živel v srcu trdna vera v bodočnost ter ni izgubil zaupanja v moralno višino svojega naroda. /.../

Današnji dan bo praznik vere tudi nam. Vere v narod sam, ki mora izločiti iz sebe vse one malodušne, ki vidijo le to, kar nas razdvaja, ki ne vidijo plamena gorečih src in duš, ne vidijo, da vera živa ogreva vse in spaja in topi, kar je trdo in tuje. Zid in stena se zruši, nikjer ni mej, vse se preliwa, če se Srd v Ljubezen izpremeni.

V veri nas je potrdil sedanji naš kralj Aleksander. Ko bi se bila dediščina Velikega kralja zaradi nesposobnosti narodnih voditeljev in nesloge med brati skoro razgubila, je naš kralj s svojim činom 6. januarja 1929 rešil državo. Izravnal je spore, vlil nam je poguma in vrnil zaupanje v nas same in našo moč. In sedaj, ko so se strasti polegale, nas kliče z novo ustavo na sodelovanje v prospeh velike domovine, ene nedeljene. Kajti domovin ni šest, ne pet pa tudi treh ne, je samo ena s krvjo in smrtjo posvečena!

Zato odkrivamo ta spomenik tudi v proslavo desetletnice vladanja Nj. Vel. kralja Aleksandra I. Današnji dan naj je tudi dan globoke zahvale naše Njemu, dan, ko mu izkazujemo z najbolj odkritim srcem vso našo ljubezen in vdanost.

A je današnji dan tudi rojstni dan prestolonaslednika Petra, ki je naš up in naša nada. Tako se plete vez iz preteklosti v bodočnost, vez, katere prvi člen je velik kralj, vez, ki pojde v neznane dalje.

Kralj Peter, kralj Aleksander, prestolonaslednik Peter!

Oni so nam jamstvo, da ne pojdemo nikdar in nikoli več v sužnost, jamstvo, da ohranimo to, kar je bilo priborjeno s tolikimi žrtvami. A na nas je, da jim prisežemo pred tem spomenikom večno zvestobo ter da bomo posvetili vse svoje sile in sposobnosti narodu in delu za njega.

Prisegamo, da pozabimo na vse strasti in to, kar nas je ločilo, da v največji slogi idoči po poti, ki nam jo kaže naš kralj Uedinitelj, utrdimo državo, ki jo je ustvaril Kralj Osvoboditelj. Velika naloga nas čaka, a še večja in lepša bo bodočnost. Združimo se v skupnem delu: vi, ki ste prelivali kri na bojnih poljih, vi, ki ste begali po tujini, vi, ki ste umirali v ječah; vi, ki ste naši misleci in poklicani, da nas vodite, vi, ki s trdim delom služite svoj kruh, da bo vzrastel blagoslov iz vašega znoja in srag; tudi ve matere, ki ste s krvavečimi srcem darovale domovini plod svojih ledij in nam vzgajate nov rod; a predvsem ti mladina, ki imaš dolžnost, da oplemenitiš svoja srca ter se pripraviš za bodoče delo sebi v čast in narodu v korist – vi vsi si sežite v roke in zakličite, da se bo čulo pod nebo:

Živela Jugoslavija!«

Po Pucevem govoru je zadonela himna edinstva: »Iz bratskega zagrljaja ...«, za njo pa znova številni klici: Živio in Slava!⁸⁵

⁸⁵ Prisega zvestobe, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 2.

Vojaška parada in slavnostna povorka

Zastopniki oblasti so zapustili tribuno in se postavili pod oboke magistrata. Sledilo je defiliranje vojske (vojaška parada 4.500 moških), Sokola kraljevine Jugoslavije, gasilcev, Strelske družine, akademskih in prosvetnih društev, narodnih noš in drugih udeležencev veličastne povorke, ki se je ob 11. uri in 15 minut začela pomikati izpred Mestnega doma.

Vojaško parado je vodil topničarski brigadni general Djordje Popović, ki je prijahal na konju in s svojim adjutantom izkazal čast kralju. *»Za hip so se polegli vzkliki, ko se je zableščala njegova sablja ter se povabila v znak pozdrava. Nato pa je vihar klicanja še porastel in se stopnjeval, čim bolj so se bližale naše junaške čete. Kakor grom so udarjali koraki strumnega, vrlega 40. pp. ,Triglavskega' pod pokroviteljstvom njegovega komandanta Cvejića, posutega z odlikovanji. Na čelu Triglavskega polka je korakala četa bobnarjev, za njimi pa so se razvrstili bataljon za bataljonom, katerih vsak je kar tekmoval, da bi čim lepše in čim bolje nastopil. Narod ni vedel, ali naj bolj občuduje strumni nastop vrlih junakov ali se divi novi opremi in enotni volji, ki je prevevala vso vojaško parado ter stvarila iz tisočev vojakov en sam mogočni korpus.*

Med klici: *»Živela vojska! Živel kralj! Živel prestolonaslednik!«* so marširale krepkih korakov kolone za kolono ter izkazovale vojaško čast kralju Osvoboditelju. Gorele so oči junakov in njihove postave so bile kakor iz brona, žarele pa so tudi oči gledalcev, ki so vzhiceni sledili tem nepozabnim prizorom.

Ko je prikorakala častna četa 40. pp. Triglavskega z novo polkovno zastavo, je nastopil eden najsvetejših trenutkov: ponosna jugoslovanska trobojnica, oblita z žarki solnca, se je globoko priklonila ter pozdravila Njega, ki je s svojim delom in trpljenjem položil temelje današnji jugoslovanski vojski.«

Za 40. pešadijskim oziroma Triglavskim polkom (naziv Triglavski mu je podelil regent Aleksander ob obisku Ljubljane 1920) je *»ponosno vzbočenih prsi in s krepkimi koraki«* korakala elitna dijaška četa, za katero so se zvrstili oddelki z novimi strojnimi in infanterijskimi topi ter 2. bataljon I. planinskega polka pod vodstvom podpolkovnika Marasa. *»Po kratkem presledku so se zamajala tla pod drdranjem težkih dalekosežnih poljskih topov 16. artilerijskega polka pod komando polkovnika R. Jovanovića. Polku je načeljevala močna fanfara, ki je otvorila mimohod artilerije. Težke baterije so z vzornim, neprekosljivim nastopom vzbudile splošno občudovanje, ki so ga izražali gledalci v burnem vzklikanju in pozdravljanju vojski. Vsa oprema je bila popolnoma nova, nastop artilerijcev pa prav tako enoten in vzoren kakor njihovih pobratimov pešakov. Trajalo je precej časa, ko so defilirali mimo spomenika, slavnostne tribune in komandanta parade g. brigadnega generala Djordja Popovića. Stare patricijske hiše na Starem in Mestnem trgu so lahko trepetaje strmele ob nastopu artilerije.«* Za topovi in vozovi s strelivom so se pomikale baterije planinske artilerijske divizije pod vodstvom kapetana Radomira Stojanovića in čete artilerijcev za zvezo. Nastop ljubljanske garnizije je zaključila bolničarska četa pod vodstvom kapetana Mirka Vujadinovića z novim sanitetnim avtomobilom.

Na čelu slavnostnega dela povorke je bila sokolska konjenica, razdeljena v dva voda po 50 konjenikov. Za njimi je korakala godba Sokola I. pod vodstvom brata Valerija Švajgerja in igrala pohodno sokolsko koračnico. *»Nato pa se je jela vlivati po ulicah rdeča reka sokolskih srajc, burno pozdravljena in obsipana s kitami rož in cvetja. Ponosno so vihrali stari prapori sokolskih društev pod vedro nebo ter se pri mimohodu mimo kraljevega spomenika poklanjali do črne zemlje ter pozdravljali Njega, katerega borce in vernike so zbirali še okoli sebe že v časih, ko se je blestel še na fasadi starodavnega magistrata omraženi črnožolti orel. Prihiteli so bratje iz vseh sokolskih žup dravske banovine. Med njimi so bili za 7 prapori gorenjskih žup stari, preizkušeni, v borbah za jugoslovanstvo osiveli borci, kakor tudi mlajši bratje in novi člani, ki so sledili zadnje čase velikemu pokretu za razširjenje sokolstva med našim narodom. Strumnih korakov so se vrstile župe za župo.«* Za člani ljubljanske župe z 28 prapori in mariborske župe s 7 prapori so stopali člani novomeške in ostalih žup (več kot 1000 Sokolov).

Najbolj mogočna je bila povorka gasilcev, v katero so se povezali rudarska godba iz Hrastnika, dve četi gasilcev z naraščajem, železničarska godba, gasilske čete s 40 prapori, starešinstvo Jugoslovanske gasilske zveze, poklicni mariborski gasilci, tržiška godba in sedem čet tržiških gasilcev, novomeška godba in dve četi, cerkniška godba in ena četa, gasilci vrhniške župe (tri čete), radovljiška godba in dve četi, rudarska godba iz Trbovelj in pet čet. Za gasilci so jezdili trije strelci Ljubljanske streljačke družine, za njimi so bili člani strelske družine iz Kostanjevice in delegati podeželskih strelskih družin, sedem oddelkov skavtov, številna akademska in prosvetna društva, zastopnice ženskih organizacij, članstvo JUU, pevska in glasbena društva, prekmurski fantje z godbo, ČO Ljubljana in Prosvetna zveza s prapori. Za njimi so korakale gorenjske narodne noše z jeseniško godbo (*»največ zanimanja je vzbujal planšar iz Bohinja«*), nekaj hrvaških narodnih noš, nato pa belokranjske narodne noše, ki so jih na vozu spremljali tamburaši, Krakovčani in Trnovčani na okrašenem kmečkem vozu, dve kočiji z narodnimi nošami, za njimi pa člani SKL z naraščajem, Udruženje jugoslovenskih nacionalnih železničarjev in brodarjev s svojo godbo, NSZ s prapori, narodne noše, pet konjenikov iz Šiške, kranjska godba z gorenjskimi narodnimi nošami in dvema okrašenima vozovoma, kočija in številne narodne noše.

Veličastno povorko sta zaključila Hubadova pevska župa JPS in pevski odsek Sloge. *»Vseskoz se je za sprevodom zgrinjala množica, kakor da je burna reka podrla nasip ...«*

Povorka je naletela na navdušen sprejem na vseh trgih in ulicah, po katerih se je pomikala (pred škofijo, pri Šentjakobskem mostu, na Napoleonovem trgu, Kongresnem trgu, na Šelenburgovi ulici, Dunajski cesti, Tavčarjevi ulici, na Kralja Petra trgu).⁸⁶

»Kratka popoldanska nevihta je tisočglave množice za nekaj časa razpršila, kmalu pa so se te začele zopet zbirati in ljudske reke so zopet zavrvele po vsem mestu. Pred spomenikom je slej ko prej vrvela občudujoča ljudska množica in slavnostna

⁸⁶ Zmagoslaven sprevod po mestu, *Jutro*, XII, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 3.

razsvetljava, ki je bajno osvetila mesto že v prvem mraku, je dokaj doprinesla k nepozabnemu dojemu, ki ga je naše ljudstvo odneslo s tega prelepega slavlja.«⁸⁷

Na vseh vojaških stavbah v ljubljanski garniziji so od 5. do 7. septembra visele državne zastave. Med odkritjem spomenika je 16. topniški polk izstrelil z ljubljanskega gradu 21 topovskih strellov. Vojska je poleg slovesnega odkritja spomenika Petru I. in rojstnega dne prestolonaslednika Petra počastila tudi obletnico izročitve in posvetitve novih polkovnih zastav.

Ob 8. uri zjutraj je bila v stolnici, pravoslavni kapeli in evangeličanski cerkvi svečana služba božja. Polovica aktivnih častnikov in vojaških uradnikov ljubljanskih poveljstev in ustanov je bila pri maši v stolnici, druga polovica v pravoslavni kapeli, pri maši v evangeličanski cerkvi pa so bili častniki intendantskega skladišča. Rezervni častniki so se udeležili maš glede na svojo veroizpoved. Odkritju spomenika je prisostvovala častna četa 40. pešpolka z zastavo in godbo. Tisti častniki, ki niso sodelovali v vojaški paradi, so dobili zelene izkaznice za dostop na slavnostni prostor.⁸⁸

Slika 8: Sokolska konjenica v slavnostnem sprevodu, foto: Janko Šelhaus (Koroška osrednja knjižnica dr. Franceta Sušnika)

V Ljubljano naj bi prišlo okrog 50.000 obiskovalcev. Udeležencev slovesnosti ob odkritju spomenika naj bi bilo več kot 100.000. Ljudje se po uradnem zaključku slovesnosti niso razšli. »*Tedaj šele je zamrgolelo po cestah in ulicah. Mestni trg je bil pa do pozne noči ves poln občudovalcev brez izjeme za mojstrsko delo priznanega spomenika. Možaki so tipavali težkega žrebca in kot strokovnjaki ocenjevali njegovo vrednost in kapitalnost. Dolinar ni imel natančnejših kritikov,*

⁸⁷ Nepozabni prizori grandiozne svečanosti, *Jutro*, XII, 8. 9. 1931, št. 206, str. 3.

⁸⁸ Vojaške parade v slavnostnih dneh, *Slovenec*, LIX, 5. 9. 1931, št. 200, str. 4.

kot so bili ti konjerejci. Njih priznanje je prav tako veljavno in tehtno, kakor sodbe umetnjakarjev. Prav ponosni so bili pa kmetje tudi zato, ker je iz domačega kamna tako lepo izsekan sam kralj.«⁸⁹

Radio Ljubljana je prenašal vse prireditve v sklopu »Kraljevega tedna«: koncerte, opero *Gorenjski slavček*, slavnostni spreved.⁹⁰ Ker ni bilo mogoče dobiti telefonske zveze z Ljubljano, beograjska radijska postaja ni mogla predvajati celotnega odkritja spomenika. Poslušalci so lahko prisluhnili samo prenosu opere *Gorenjski slavček*, ki je bil »*nekoliko slab, vendar dovolj razločen in čist*«. »*Zdi se, da so prenosi iz zaprtih prostorov močnejši in učinkovitejši.*«⁹¹

Slovesnosti od odkritju spomenika je s filmsko kamero zabeležil Metod Badjura (režiser filma Metod Badjura, montaža Milka Badjura; film hrani Arhiv Republike Slovenije).⁹²

V Elitnem kinu Matica so sredi septembra začeli predvajati film *Svečanosti kraljevega tedna in odkritje spomenika kralju Petru Osvoboditelju v Ljubljani* (kot dopolnilni program).⁹³

Zaradi odkritja spomenika je bila z 8. septembra na 13. september prestavljena velika skupščina družbe sv. Cirila in Metoda.⁹⁴

Kraljica pri spomeniku, na koncertu, razstavi in operni predstavi

Kraljica Marija je 29. avgusta obiskala ljubljanski velesejem. Celotna kraljeva rodbina je tedaj bivala na Bledu. 6. septembra se je kraljica skupaj s prestolonaslednikom Petrom udeležila slovesnosti Jadranske straže v Zagrebu.

8. septembra si je kraljica Marija ogledala novi spomenik v Ljubljani. Pri spomeniku so jo pričakali člani odbora, ban dr. Marušič, podban dr. Pirkmajer, divizijski general Bogoljub Ilić, župan dr. Puc, podžupan prof. Jarc, občinski svetovalci in magistratni uradniki. Kraljica se je z dvorno damo Eleonoro Šverljugovo in adjutantom podpolkovnikom Brankom Pogačnikom pripeljala v elegantnem packardu. Med vzklikanjem množic so jo sprejeli ban, divizijski general Ilić, župan in predsednik odbora inž. Bevc, slednji ji je po krajšem pozdravnem govoru izročil šopek. V imenu oficirskih dam je kraljici poklonila kito cvetja soproga divizijskega generala Ilića, županja Olga dr. Pucova pa šopek v imenu mesta. Inž. Bevc ji je predstavil kiparja Dolinarja, nato si je ogledala spomenik z vseh strani »in o njem izrazila svojo pohvalo z najlaskavejšimi besedami«. »*Zopet in zopet se*

⁸⁹ Odkrili smo spomenik našemu Osvoboditelju, *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 3.

⁹⁰ Radio Ljubljana, *Slovenec*, LIX, 13. 9. 1931, št. 207, str. 4.

⁹¹ Iz belgrajske prestolnice, *Slovenec*, LIX, 13. 9. 1931, št. 207, str. 4.

⁹² V kraljestvu filma, str. 69.

⁹³ *Jutro*, XII, 18. 9. 1931, št. 215, str. 3.

⁹⁴ Velika skupščina družbe sv. C. in M., *Jutro*, XII, 31. 7. 1931, št. 174, str. 4.

je vladarica vrnila k spomeniku in občudovala vse njegove podrobnosti. Medtem pa je z ljubeznivostjo tudi ozdravljala občinstvu, med katerim so zlasti Sočani izražali svoje navdušenje z živahnim pozdravljanjem.«

Odbor za postavitev spomenika je kraljici izročil veliko plaketo iz podpeškega kamna z bronastim reliefnim portretom kralja Petra v profilu, ki jo je izdelal Dolinar, dva pozlačena spominska znaka s kraljevo glavo, kakršne so v srebru nosili člani odbora na slovesnosti in so jih prejeli tudi drugi dostojanstveniki, ter kopijo pergamentne listine, ki je bila vzdana v temelj spomenika.

Kraljica se je v mestni hiši vpisala na poseben list v spominski knjigi. Nato si je v spremstvu bana, župana, inž. Bevca in Milana Sterlekarja ogledala prenovljene arkade na dvorišču. Po ogledu se je poslovila. Množica ji je v slovo priredila ovacije, ki so jo spremljale do Kongresnega trga, na katerem se je ob 15. uri začel »monstre-koncert«, na katerem je nastopilo 113 pevskih zborov z okrog 2400 pevkami in pevci, ki so bili razporejeni na stopničastem odru pred fasado uršulinske cerkve. Poslušalo jih je skoraj 15.000 ljudi. Prireditelj koncerta je bila Pevska zveza, ki je združevala podeželske pevske zборе.

»Še pred začetkom koncerta je šel od ust do ust radosten glas, da bo posetila koncert tudi Nj. Vel. kraljica Marija. Vsi pogledi so se obračali k lični tribuni, ki je bila postavljena pod prvim kostanjem v Zvezdi na začetku Šelenburgove ulice vis-a-vis samostanski šoli. Ta svečano opremljeni prostor s tremi sedeži je bil namreč namenjen visokemu gostu.« Koncert se je začel z državno himno v slovenščini (*Pravde bog*), ki jo je občinstvo poslušalo stoje. »Monstre-zbor« sta vodila prof. Marko Bajuk in Janez Ev. Gašparič iz Maribora, ki sta se menjavala na dirigentskem odru. Bajuk je dirigiral mešane zборе, Gašparič moške zборе. »Monstre-zbor je bil v dobri formi in je posebno domača narodna pesem ustvarila v številnem občinstvu dobro razpoloženost.« Vendar je bil velik del občinstva dekoncentriran zaradi skorajšnjega prihoda kraljice. Pogledi so uhajali k slavnostni tribuni in proti Šelenburgovi ulici. Ko so pevci odpeli že dve tretjini programa, sta se pripeljala dvorni avto in avto s spremstvom, ki sta se med burnim vzklikanjem ustavila pred koncertnim prostorom. »Koncertno občinstvo je vzvalovalo, ljudje so poskakali na stolce, za hip je bila vsa pozornost odvrnjena od koncerta: vsakdo je hotel videti kraljico. Ko se je Nj. Vel. kraljica pojavila na tribuni, je zabučal pravi vihar navdušenih vzklikov.«

Kraljico so pozdravili podban dr. Pirkmajer in drugi dostojanstveniki. Predstavili so ji prireditelje koncerta in oba dirigenta. V imenu Pevske zveze jo je pozdravil predsednik Lavrič. Kraljica je povabila k sebi gospo Pirkmajerjevo, ki je z dvorno damo gospo Šverljugovo ostala med koncertom ob kraljici. Častno tribuno je stražila častna pevska straža.

Ko so se polegile ovacije, je »monstre-zbor« pod vodstvom prof. Bajuka ponovno zapel državno himno. Sledilo je šest pevskih točk, mdr. Adamičeva *Kaj delajo tičke* in Hubadova *Gor čez izaro*. Koncert se je zaključil s Fleišmanovim *Triglavom*. »Nj. Vel. kraljica je pozorno poslušala naše pesmi, polne tople slovenske domačnosti.« Ob slovesu so ji Bohinčevi otročki Meta, Polonca in Jožek, Nevenka Arselinova in Kozinov Peterček, vsi oblečeni v narodne noše, poklonili šopek.

»Visoki poset je na množico vplival kar najugodnejše, pevci so bili skoraj pozabljeni in šele čez nekaj časa, ko so avtomobili izginili z vidika, se je občinstvo spomnilo zopet zbora. Moral je še enkrat zapeti 'Triglav' in v znamenju te pesmi se je zaključil nenavadni monstre-koncert.«⁹⁵

Slika 9: Slavnostni koncert Pevske zveze na Kongresnem trgu (iz: Ilustracija, 1931, št. 10)

Večina publike se je napotila proti Tivoliju, kamor se je odpeljala kraljica. Ljudje, ki so slutili, da bo kraljica obiskala razstavo Kluba likovnih umetnic (na ogled je bila med 30. avgustom in 21. septembrom 1931), so se zgrinjali proti Jakopičevemu paviljonu. Ob odprtju velesejma je kraljico na razstavo povabila Franja Tavčarjeva. Prostor okrog paviljona je bil nabito poln, po vsej Aleksandrovi cesti se je oblikoval gost špalir. V paviljonu so jo pričakovale slikarke Anica Zupanec-Sodnikova, Henrika Šantlova in Elda Piščančeva. V paviljonu in v špalirju pred njim je bila zbrana elita slovenskega ženstva, mdr. mlada in elegantna gospa ministrova Anči Kramarjeva, častna dvorna dama gospa Franja Tavčarjeva, soproga divizijskega generala gospa Iličeva, županja gospa Olga Pucova, gospe Kroftova, Gromova in druge zastopnice ženskih organizacij. »V špalirju iz glavnega drevoreda proti paviljonu je bilo posebno mnogo narodnih noš, zlasti še srčkanih otročičkov, brhkih planink in skavtov, ki so delali red. A polno je bilo tudi preprostih žena z dežele.«

Kraljičinemu spremstvu (Šverljugova, Pirkmajerjeva, Ilič) so se pridružili knezoškof dr. Rožman in drugi dostojanstveniki. »Otroci in dekleta so posuli ozko stezo s cvetjem, da je kraljica stopala po samem cvetju skozi gost špalir radostnih

⁹⁵ Kraljica Marija pri ljubljanskih svečanostih, *Jutro*, XII, 9. 9. 1931, št. 207, str. 1, in Veličastna in ogromna manifestacija slovenske pesmi, *Slovenec*, LIX, 9. 9. 1931, št. 203, str. 3.

častilk. *Ves čas je prijazno odzdravljala.*» Kraljico je pred vhodom sprejela Franja Tavčarjeva, voditeljica razstave Anica Zupanec-Sodnikova je kraljico pozdravila s kratkim govorom in ji izročila šopek. Sledili so pozdravi Anči Kramarjeve ter drugih dam in gospodov. Kraljica se je sprehodila po razstavi v spremstvu Anice Zupanec-Sodnikove, nato pa se je odločila za ponoven ogled razstave. »Z vso natančnostjo je kraljica ocenjevala sliko za sliko ter se presenečenim umetnicam odkrila za prvovrstno poznavalko umetnin. Slike so bile kraljici tako všeč, da je obšla z največjim zanimanjem razstavo še v tretjič in ostala v njej cele pol ure. Pri odhodu je ponovno pohvalila lepa dela in njih visoko kvaliteto ter se z vso prijaznostjo poslovila od navzočih ter odšla med vihnarimi ovacijami zopet po cvetju k avtomobilu.«

Kraljičin avtomobil se je odpeljal proti hotelu Tivoli. Tu je bila na sporedu druga predstava opere *Gorenjski slavček*. Avditorij je bil napolnjen do zadnjega kotička (700 sedežev in več kot 1000 stojišč). Ko se je približal kraljičin avto, je operni orkester zaigral državno himno. Kraljici je dobrodošlico izrekel župan dr. Puc in ji predstavil upravnika gledališča, pesnika Otona Župančiča. Župančič in ravnatelj Glasbene matice Karel Mahkota sta spremila kraljico v slavnostno ložo, kjer sta ji člana zbora, oblečena v gorenjsko narodno nošo, izročila velik kranjski šopek iz rdečih nageljnov, rožmarina in roženkravta, ki je bil prepleten s trobojnim svilenim trakom. Šopek je izdelala cvetličarna Korsika. V slavnosti loži so bili dvorni dami Tavčarjeva in Šverljugova, Anči Kramarjeva, gospa Pirkmajerjeva, Olga Pucova, divizijski general Ilić, adjutant polkovnik Bogdan Pogačnik, direktor dr. Borko, dr. Vekoslav Spindler, dr. Gregorij Rožman, podban dr. Pirkmajer, rektor dr. Šerko, podžupan Jarc in Oton Župančič. Gostje v slavnostni loži so prejeli tiskane programe. Ravnatelj Mahkota je kraljici izročil program z akvarelno naslovno podobo Gorenjca in Gorenjke pred domačijo, ki je bila delo gledališkega scenografa Uljaniščevega. Program je bil povezan s trakovi v državnih barvah.

Točno ob pol petih je dal ravnatelj opere Mirko Polič z dirigentskega pulta znak za začetek. »Predstava se je vršila v isti zasedbi kakor pri premijeri v nedeljo, vsekakor pa se je učinkovitost stopnjevala od prizora do prizora. Vreme je bilo ugodnejše in navzočnost Nj. Vel. kraljice je dala posebno slavnostno obeležje.« Kraljica je pozorno sledila *Gorenjskemu slavčku*. »Ves trud policije, skavtov in gasilcev je bil ob zaključku predstave zamen: Ko se je ustavil dvorski avto pred ložo, je zajela kraljico živa, razigrana množica in ji izražala navdušenje z glasnim pozdravljanjem. Sredi teh spontanih dokazov velike priljubljenosti se je kraljica Marija ganjena od toplega slovesa in vidno zadovoljna s predstavo, poslovila od predstavnikov, nastopajočega ansambla in naroda, nakar je krenili avto skozi dolg špalir pozdravljajočega občinstva proti Gosposvetski cesti, po kateri je odbrzel nazaj proti Bledu.«⁹⁶

Z dovoljenjem odbora je Kolo jugoslovanskih sester v Ljubljani 5. in 6. septembra prodajalo razglednice spomenika kralju Petru, ki jih je založila tvrdka Tičar. Izkupiček je šel za humanitarne namene.⁹⁷ 7. septembra so bile razglednice naprodaj v trgovini M. Tičar, v drugih trgovinah in v trafikah.⁹⁸ V Zvezni knjigarni

⁹⁶ Kraljica Marija pri ljubljanskih svečanostih, *Jutro*, XII, 9. 9. 1931, št. 207, str. 1.

⁹⁷ Odbor za postavitev spomenika, *Slovenski narod*, LXIV, 4. 9. 1931, št. 200, str. 3.

⁹⁸ Razglednice spomenika Kralja Petra I., *Slovenec*, LIX, 5. 9. 1931, št. 200, str. 5.

je bilo že tedaj mogoče dobiti fotografije prevoda in drugih prizorov pri odkritju spomenika.⁹⁹

7. in 8. septembra so pred uršulinsko cerkvijo odigrali misterij *Slehernik* (Hugo von Hoffmannstahl, v Župančičevi prepesnitvi). »*Neznani umetnik te cerkve s svojo veličastno fasado in mojster Plečnik s harmonično prenovitvijo Kongresnega trga sta napravila ogromno gledališče, da se je nedvomno marsikdo spomnil na stara grška gledališča. Steber sv. Trojice daje zaključenemu prostoru mogočen poudarek.*« Predstavo je pripravilo Narodno gledališče. Režiral je prof. Osip Šest. Igralci Milava Boltarjeva, Ivan Cesar, Josip Daneš, Ciril Debevec, Janez Jerman, Ivan Levar, Fran Lipah, Marija Nablocka, Lojze Potokar, Angela Rakarjeva, Sancin, Vladimir Skrbinšek, Mihaela Šaričeva in Marija Vera so nastopili na ogromnem odru, ki je segal prek cele cerkvene fasade, in na dvodelnem stopnišču. Cerkevno pročelje je služilo za kuliso. »*Levarjevo delo na odru je poglavje zase, neprecenljivo v igri in fizični sili, s katero je premagal občinstvo in prostor. Pa tudi vsi igralci malone brez izjeme niso zaostajali za njim.*«¹⁰⁰

Župan in mestni načelnik dr. Dinko Puc se je 9. septembra zahvalil someščanom, ki so požrtovalno sodelovali pri slavnostih, javni straži, železniškim in tramvajskim uslužbencem, gasilcem, redarjem, Sokolu in drugim društvom, narodnemu gledališču, pevskim zborom in godbam ter odboru za postavitve spomenika.¹⁰¹

Slika 10. Radovedneži si ogledujejo spomenik po odkritju (iz: *Ilustrirani Slovenec*, 1931, št. 37)

Odbor za postavitve spomenika kralju Petru se po odkritju spomenika ni razšel. Srečeval se je na vsakoletnih sejah. Po plačilu vseh stroškov za spomenik je odboru ostalo še nekaj denarja (izkupiček od četrtinske voznine na železnicah ob odkritju spomenika), ki ga je do leta 1941 namenjal za dijaške štipendije. Ob okupaciji je bilo v blagajni 50.000 dinarjev. Ladislav Bevc je sklical sejo odbora, ki ga je

⁹⁹ Slike ..., *Slovenski narod*, LXIV, 7. 9. 1931, št. 202, str. 6.

¹⁰⁰ F. K.: »Slehernik« na Kongresnem trgu, *Slovenec*, LIX, 11. 9. 1931, št. 205, str. 4.

¹⁰¹ Zahvala, *Slovenski narod*, LXIV, 11. 9. 1931, št. 205, str. 2.

pooblastil, da ves znesek nameni za podporo aktivnim jugoslovanskim oficirjem in njihovim družinam, ki jih je okupacija zajela izven njihove ožje domovine.¹⁰²

Spomenik kralju Petru I. je bil razumljen predvsem kot politični simbol. Poleg spomenika kralju Aleksandru I. je veljal za najvidnejši spomenik dinastiji Karađorđević v Sloveniji. Slovenci so v njem videli tudi simbol osvoboditve izpod Avstro-Ogrske in zaščite pred italijanskim pohlepom po slovenski zemlji.¹⁰³

Italijanski okupatorji so spomenik 25. julija 1941 razstrelili in odstranili.¹⁰⁴ Priče so pozneje poročale, da so videle glavo razbitega kraljevega kipa v Soči, kamor so Italijani vrgli razbitine spomenika.¹⁰⁵

Viri in literatura

Viri

Zapuščina Frana Bernekerja v Narodni galeriji, inv. št. NG D 47

Časopisni viri

Jutro 1926, 1927, 1930, 1931

Slovenec 1926, 1927, 1931

Slovenski narod 1929, 1931

Domovina 1931

Ilustracija 1931

Ilustrirani Slovenec 1931

Mladika 1931

Arhitektura 1932

Prijatelj 1939

Literatura

Bevc, Ladislav, *Spomini*. Ljubljana: Jutro, 2006.

Čopič, Špelca, *Lojze Dolinar 1893–1970* (katalog retrospektivne razstave). Ljubljana: Moderna galerija, 1996.

Čopič, Špelca, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.

Pavlin, Miran, *Ljubljana 1941 / Pričevanje fotoreporterja*. Ljubljana: Modrijan, 2004.

V kraljestvu filma / Fotozgodovina slovenskega filma / Filmografija 1905–1945. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1986/1987.

¹⁰² Bevc, *Spomini*, str. 57 in 60.

¹⁰³ Bevc, *Spomini*, str. 64.

¹⁰⁴ Pavlin, *Ljubljana 1941*, str. 194.

¹⁰⁵ Bevc, *Spomini*, str. 64.

SUMMARY

Monument to King Peter I in Ljubljana

Damir Globočnik

In November 1926, the Reserve Officers Association proposed that a monument dedicated to King Peter I be raised in Ljubljana and unveiled the following year at the scheduled Congress of Reserve Officers (on St. Vitus' Day on June 28). The Reserve Officers Association Subcommittee of Ljubljana established an Executive Committee for the Erection of the Monument and appointed engineer Ladislav J. Bevc as its chairman. In addition to the Executive Committee, there were also the Honorary Presidency, the Committee, and the Artistic and Technical Committee. The Executive Committee sent out a memorandum to collect contributions to representatives of various authorities, corporations, institutions, national representatives of the Assembly, and all former ministers of Slovene descent. None of them refused to sign the memorandum. On December 1, 1926, which was the anniversary of the proclamation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the memorandum was published in all major Slovene newspapers.

A transitional call for bids was launched in December 1926. While the first prize was not awarded the second prize was shared between architect Vladimir Šubic and sculptor Lojze Dolinar (1893-1970) for their proposal for a monument that would be located at the entrance to Tivoli Park. The third prize was won by Lojze Dolinar as an individual contestant. There were several proposals for the location of the monument, namely Kongresni Trg, Novi Trg, Trg Kralja Petra, the entrance to Tivoli Park, and the area in front of Narodni Dom, all of which demanded extensive rearrangement of the surrounding area. Since the contest was unsuccessful Ladislav J. Bevc traveled to Zagreb to meet with the renowned sculptor Ivan Meštrović, and asked Meštrović to undertake the task of designing the monument. However, Meštrović advised him to propose to the Committee to contact Lojze Dolinar instead.

Two months after the call for bids, requests for financial support were sent out to over 14, 000 addressees. The desired sum was 1, 5 million dinars. Yet the collection of contributions did not go as expected by the Executive Committee, and on December 31, 1929 the contributions amounted to mere 272, 326 dinars. Due to the economic crisis, which was also felt in the Kingdom of Yugoslavia, it did not seem prudent to continue with the collection of contributions. The monument had to be raised with the funds that were available. The Committee allegedly collected 482, 000 dinars, most of which were contributed by ordinary people who were by no means affluent. Only a third of the collected sum was contributed by the wealthy and by various institutions; the Trbovlje Coal Mining Company, for example, donated 50, 000, and Slovene municipalities contributed 68, 000 dinars.

In November 1930, the Committee approved the proposal of architect Plečnik for the new location of the monument in front of the Town Hall, and according to Plečnik's suggestion commissioned the monument from sculptor Lojze Dolinar. Dolinar, who had ample experience in monumental sculpture, designed the first draft of the monument within a week, and also prepared details in different variants. The Committee finally decided on the original draft of the King on horseback in a calm, dignified pose.

On December 19, 1930, the Town Municipality authorized the erection of the monument. A provisional model of wood, sackcloth, and painted plaster in the planned size of 5, 80 m was made in the very same month but proved to be too high. A new, shorter model was made in several months and was ready for inspection on February 10, 1931. In April of the same year, the design was approved by a special commission. Using Vodnik's stonecutter's workshop and with the help of sculptor Franc Repič and eleven stonecutters, Dolinar carved the statue in four months. Consisting of ten pieces of dark grey stone from Podpeč, the sculpture was assembled at the end of August and was 3, 80 m high. The royal figure on horseback was 3, 30 m high and stood on a slab of stone that measured 1, 5 decimeters and was supported by a plinth that was level with the pavement. The monument was placed in front of the right-hand arch of the entrance

into the Town Hall. Since the rectangular base of the monument extended to the height of the stairs leading up to the entrance it conveyed an impression that the statue grew directly from the staircase. Before the monument had been set up the entrance to the Town Hall was rearranged. After the ceremonial meeting of the Honorary Presidency and the Representative Committee a commemorative plaque was built in the foundation of the monument.

A remote inspiration for the monument came from equestrian statues of the antiquity. In form, Dolinar borrowed from the neoclassicist stylization of Ivan Meštrović; Meštrović's influence was also evident in many other statues made by Dolinar. King Peter I was dressed in a mixture of contemporary military and antique clothes. The King's striking and sharp facial features, with the eyes intent upon his goal, were meant to reflect his determination and energy. The monumental brawny horse was designed to symbolize the gravity and importance of the idea of a unified state that had been created in the mind of Peter I the Liberator.

The monument was unveiled on September 6, 1931 as part of the "Royal Week", events of the autumn festival with which Ljubljana celebrated the tenth anniversary of the reign of King Alexander I. Just prior to the Royal Week, on September 3, King Alexander I had unexpectedly granted the so-called Imposed Constitution. According to reports, over 100,000 people attended the celebration of the unveiling of the monument with the key speakers Ladislav J. Bevc and Dr. Dinko Puc, Mayor of Ljubljana. The unveiling was followed by the marching of the army, of The Kingdom of Yugoslavia Sokol Association, the firefighters, academic and cultural societies, people clad in national costumes, and other participants.

Two days later, on September 8, Queen Maria came to view the monument. She also attended the concert of the Singing Society at Kongresni Trg, which featured 113 choirs with a total of 2,400 male and female singers; an exhibit of Female Painters Club in the Jakopič Pavillion; and a production of the opera *Gorenjski Slavček* that was organized in the garden of the Tivoli Hotel.

The Committee for the Erection of the Monument to King Peter I did not cease its operation after the ceremonies but continued to meet annually. After all expenses for the monument had been paid the remaining profit (proceeds from a quarter of the railway fare to the unveiling in Ljubljana) was allotted for student scholarships. At the onset of war, the available sum amounted to 50,000 dinars. The money was assigned to Yugoslav officers on active duty and their families, who at the time of the Italian occupation were stationed outside their homeland.

The monument to King Peter I was perceived primarily as a political symbol, and in addition to the monument to King Alexander I it was considered the most prominent monument to the Karadorjević dynasty in Slovenia. Slovenes also regarded it as a symbol of liberation from Austria-Hungary and of protection against the Italian greed for the Slovene territory. On July 25, 1941 the Italian occupiers removed the monument and blew it to pieces.

Barbara Riman

Slovenski franjevci u Hrvatskoj provinciji sv. Ćirila i Metoda s posebnim naglaskom na samostan i svetište na Trsatu

UDK 271.3(497.5=863)

UDC 271.3(497.5=863)

RIMAN Barbara, dr. asistent, Institut za narodnostna vprašanja, SI - 1000 Ljubljana Erjavčeva cesta 26, barbara.riman@gmail.com

RIMAN Barbara, PhD, assistant, Institute for Ethnic Studies, SI-1000, Ljubljana, Erjavčeva cesta 26, barbara.riman@gmail.com

Slovenski franjevci u Hrvatskoj provinciji sv. Ćirila i Metoda s posebnim naglaskom na samostan i svetište na Trsatu

Slovene Franciscans in the Croatian Province of Saints Cyril and Methodius with Special Emphasis on the Monastery and Sanctuary of Trsat

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 126–149, cit. 122

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 126–149, 122 notes

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Hr. (En., Hr., En.)

Language Hr. (En., Hr., En.)

Rad prikazuje život i djelovanje franjevac koji su bili rođeni u današnjim slovenskim krajevima, a koji su svoj život, ili barem jedan njegov dio, proveli u samostanima Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda. U članku su predstavljeni pojedinci, koji su djelovali u Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda o kojima postoje biografski podaci. Posebno je naglašen život i djelovanje onih franjevac koji su bili aktivni u Svetišu Majke Božje Trsatske na Trsatu. Razlozi njihovih dolazaka na Trsat bili su različiti i razlikovali su se od pojedinca do pojedinca. Svi ovdje spomenuti zauzeli su posebno mjesto u razvoju samostana i Svetiša na Trsatu, ali i u povijesti Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda.

The contribution presents the life and work of Franciscans who were born in the present-day Slovene territory and spent their life, or at least a part of it, in monasteries of the Croatian Province of Saints Cyril and Methodius. The paper introduces individuals, working in the Croatian Province of Saints Cyril and Methodius, on whom we have bibliographical data. Special emphasis has been placed on the life and work of Franciscans active in the Our Lady of Trsat Sanctuary. Their reasons for arriving at Trsat were of various nature; they differed from an individual to an individual. Each individual stated below played a significant role in the development of the Monastery and the Sanctuary of Trsat but also in the history of the Croatian Franciscan Province of Saints Cyril and Methodius.

Ključne riječi: franjevci, franjevački red, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda

Key words: Franciscans, Franciscan order, Croatian Franciscan Province of Saints Cyril and Methodius

Avtorski izvleček

Author's Abstract

Uvod: O slovensko-hrvatskim povijesnim vezama

Zajednička povijest Svetišta na Trsatu i slovenskih franjevačkih samostana i crkvi, vrlo je duga. Osim hodočasnika iz slovenskih krajeva, koji dolaze na Trsat odati počast Gospi Trsatskoj, neko su vrijeme Franjevački samostan na Trsatu, kao i Trsatska crkva, bili sastavni dio Hrvatsko-kranjske provincije sv. Križa kojoj je sjedište bilo u Ljubljani. Osim samostana i crkve na Trsatu, u sastavu te zajedničke provincije bili su i samostani u Karlovcu, Jastrebarskom, Samoboru i Klanjcu. To se promijenilo 1900. godine kada je dotadašnja Hrvatsko-kranjska provincija sv. Križa bila reorganizirana te su nastale dvije nove: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda i Slovenska franjevačka provincija sv. Križa.

I danas ima Trsatska crkva posebno mjesto kod vjernika i hodočasnika koji dolaze iz cijelog svijeta. Kroz povijest zabilježeni su dolasci vjernika iz raznih krajeva, pa tako i iz slovenskih i to sve od 16. stoljeća naovamo. Kao primjer se ovdje može navesti zapis iz crkvene kronike župe Črnomelj u kojoj stoji da se u kolovožu 1924. godine »pod vodstvom župnega upravitelja 60 romarjev podalo na Trsat.«¹

Ti dolasci postaju posebno intenzivni u vremenu kada su se radi prometnih veza olakšali dolasci na Trsat.² Posljednjih godina su se između slovenskih i hrvatskih hodočasnika isplele jake veze te su tako zabilježena slovensko-hrvatska hodočašća u različita slovenska i hrvatska svetišta.³ U *Ilustriranom Slovencu* 1930. godine je o tome zapisano sljedeće: »Kakor na dlani gledamo ob lepem solnčnem dnevu pod seboj Sušak in Reko s svojimi lukami, Istro z Opatijo, Lovran in Učko, dalje otoke Krk, Cres itd. in končno lep del Hrvatskega Primorja doli do Crikvenice. Nič ni zato čudnega, če obiskujejo še dandanas Slovenci in Hrvatje radi in v velikem številu Trsat, zaradi česa ga tudi lahko imenujemo skupno slovensko – hrvaško božjo pot.«⁴ Trsat je kroz prošlost pridobio status provjerenog hodočasničkog okupljališta te je tamo bilo organizirano i nekoliko euharistijskih kongresa.⁵ Na Trsatu je bio održan prvi hrvatsko-slovenski euharistijski kongres, 2. i 3. rujna 1902. godine. Okupilo se oko 200 svećenika, a slavlju su prisustvovala tri biskupa: senjsko-modruški Antun Maurović, ljubljanski Antun B. Jeglič, beogradski Ivan Krapac i nadbiskup Lawova Josip Teodorowicz.⁶

¹ Preuzeto: M. Balkovec Debevc, Črnomelj, str. 213.

² D. Patafta, *Povijest trsatskih hodočašća*, str. 6.

³ Tako su zabilježena hrvatsko-slovenska hodočašća u Brezje, Ptuj, Mariju Bistricu, na Trsat i dr.

⁴ Mati božja trsatska, str. 260.-261

⁵ Tijekom prve polovice 20. stoljeća na području današnje Hrvatske održano je više od pedeset euharistijskih kongresa, od čega su tri bila nacionalna. Svima je svrha bila obnova pojedinca i zajednice.

⁶ D. Patafta, *Trsatski euharistijski kongresi*, str. 7.

Osim već tradicionalnih hrvatsko-slovenskih hodočašća na Trsat, povezanost slovenskog vjerskog puka za Trsat ojačao je i događaj koji se zbio u vrijeme Drugog svjetskog rata. Nakon što je okupiran sjeverni dio Slovenije, slovenski su franjevci čudotvornu sliku *Marija Pomagaj* iz Brezja prenijeli najprije u Ljubljanu, a potom na Trsat. Na Trsat su sliku slovenski franjevci predali tadašnjem trsatskom gvardijanu Florenciju Forjanu, a brigu o njoj preuzeo je fra Krišpin Motočić. Ona, kao i slika Gospe Trsatske, prvo se nalazila u njegovom krevetu s dvostrukim dnom, a potom ih je zazidao u zid podruma. Slika *Marija Pomagaj* bila je na Trsatu od 28. travnja 1941. godine do 19. svibnja 1943. godine, kada su je franjevci vratili nazad u Ljubljanu gdje je bila sve do kraja rata.⁷

Ovdje su navedena samo dva primjera (hodočašća i međusobna pomoć) povezanosti slovenskih krajeva sa Svetištem i samostanom na Trsatu. No, postoje i druge veze koje nisu tako očite, a na koje su sigurno utjecali i pojedinci koji su djelovali u određenim samostanima.

Važna godina u povijesti Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda i Slovenske franjevačke provincije sv. Križa je 1900. Tada je je bila osnovana nova Hrvatska franjevačka provincija Sv. Ćirila i Metoda sa sjedištem u Zagrebu, koja je nastala iz triju višenacionalnih provincija: sv. Križa,⁸ sv. Ladislava kralja⁹ i sv. Ivana Kapistrana.¹⁰ U takvoj reformi je nastala i Slovenska franjevačka provincija sv. Križa.

Pri formiranju dviju novih provincija važnu je ulogu imao *Vendelin Vošnjak*, franjevac rođen u Velenju.¹¹ Iz njegovih napora na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće vidi se privrženost sredini u kojoj je djelovao i želja za što boljim opsluživanjem vjernika. Naime, njegova želja je bila da se uspostavi jedinstvena franjevačka provincija koja bi na prostoru tadašnje Banske Hrvatske obuhvatila sve hrvatske samostane.¹² U trenutku kada se odlučivalo o samostanima koji će pripasti novonastaloj hrvatskoj

⁷ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 318.

⁸ Provincija je imala ime Hrvatsko-kranjska provincija sv. Križa od 1813. do 1900. godine. U tom je razdoblju u nju bilo uključeno 12 samostana: Ljubljana, Novo Mesto, Kamnik, Nazarje, Brežice, Kostanjevica kod Gorice, Pazin, Trsat, Jastrebarsko, Samobor, Klanjec i Karlovac. Nakon 1900. godine provinciji Sv. Križa su oduzeti samostani: Jastrebarsko, Karlovac, Klanjec, Samobor i Trsat, a dobila je dva nova: Maribor i Sv. Trojica u Slovenskim goricama, koji su do tada pripadali Tirolskoj provinciji sv. Leopolda u Austriji. Na provincijskom je kapitolu 22. 6. 1919. Provincija promijenila ime u Slovenska frančiškanska provinca sv. Križa (*Žnidaršič, Frančiškani na Slovenskem*, str. 318.-321.).

⁹ Iz bivše Provincije sv. Ladislava kralja u Hrvatsku je franjevačku provinciju sv. Ćirila i Metoda ušlo 8 samostana: Zagreb, Varaždin, Krapina, Čakovec, Koprivnica, Virovitica, Kloštar Ivanić i Hrvatska Kostjanica. (Damiš, *Međimurski franjevci*, str. 26.)

¹⁰ Iz bivše Provincije sv. Ivana Kapistrana su u Hrvatsku franjevačku provinciju sv. Ćirila i Metoda ušli su sljedeći samostani: Požega, Našice, Ilok, Šarengrad, Zemun, Vukovar, Cernik, Slavonski Brod i Osijek. (Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj*, str. 26.)

¹¹ Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda teritorijalno se poklapa s nekoliko biskupija i nadbiskupija, a to su Zagrebačka, Varaždinska, Požeška, Đakovačko-srijemska i Krčka biskupija te Riječka nadbiskupija. U Hrvatskoj danas postoje tri franjevačke provincije: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda sa sjedištem u Zagrebu, Hrvatska franjevačka provincija sv. Jeronima sa sjedištem u Zadru te Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja sa sjedištem u Splitu.

¹² Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj*, str. 353.

provinciji i koji će pripasti novoosnovanoj Slovenskoj franjevačkoj provinciji sv. Križa, vodeći su ljudi inzistirali da se slovenskoj provinciji sv. Križa pripoji i samostan na Trsatu. U vezi s time je V. Vošnjak u siječnju 1899. godine generalu franjevačkog reda, Alojziju Laueru, poslao pismo. Između ostaloga, napisao je: »*Misao o osnutku nove Hrvatske provincije svi su, i crkveni i svjetovni krugovi do kojih je doprla vijest o tome, primili s velikim oduševljenjem. No, duhovi su se uzбудili, a neka su se braća ogorčila na naše susjede, kad se proširuje vijest da bi mogao otpasti glavni samostan, onaj na Trsatu (...) Nalazi se na hrvatskom teritoriju, u hrvatskom narodu, u hrvatskoj biskupiji. Sa Zagrebom ima izravan samobraćaj pet puta na dan. U čudotvornom trsatskom mjestu redovito se govori hrvatski; hrvatski se ondje propovijeda i nedjeljama i blagdanima. Taj je pak jezik našim članovima (Hrvatske provincije) materinski, a kruh se Božje riječi lakše dijeli i prihvaća na vlastitom jeziku nego na tuđem.*« Još je dodao: »*Kranjska provincija daje nam bez protivljenja one hrvatske samostane koji su siromašni i štovise zaduženi, pa će više biti na teret našoj (Hrvatskoj) provinciji ako im ne priskoči u pomoć trsatski samostan. (...) I sam provincijal i članovi Kranjske provincije, ako stvar promotre objektivno, priznat će da Trsat spada u Hrvatsku pa stoga treba da se i po pravu i po pravednosti ustupi Hrvatskoj provinciji.*«¹³

Iz pisma je vidljivo da je na odluku o pripadnosti Trsatskog samostana djelomično utjecala i želja za ekonomski jačim samostanima, što je samostan na Trsatu svakako bio. Radi tako jasno postavljenih očekivanja i razloga koje je naveo, vrhovna vlast franjevačkog reda je odredila, da samostan na Trsatu pripadne Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda. Uz franjevački samostan na Trsatu, u hrvatsku Provinciju su bili uključeni i samostani u Jastrebarskom, Klanjcu, Karlovcu i Samoboru.

Baš radi toga što su određeni hrvatski samostani bili neko vrijeme u zajednici sa slovenskim samostanima, postojala je određena povezanost među franjevcima, kao i oslanjanje pojedinih franjevaca na određeni samostan u današnjoj Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda. Slični procesi zabilježeni su i u drugim provincijama, kao i u različitim biskupijama.¹⁴ No, vidljiva je i povezanost franjevaca rođenih na prostoru današnje Republike Slovenije s različitim samostanima na prostoru današnje hrvatske Provincije, a koji nisu bili u tadašnjoj zajedničkoj provinciji (npr. samostani u Slavoniji i Vojvodini).¹⁵

¹³ Preuzeto iz Riman, *Život i djelo*, str. 44.

¹⁴ Ovdje je potrebno navesti Hrvatsku kapucinsku provinciju sv. Bogdana Mandića. Hrvatski, slovenski, austrijski, štajerski i furlanski kapucinski samostani su sve do 1847. godine bili udruženi u *Štajersku kapucinsku provinciju*. U Hrvatsku su kapucini naprije došli u Rijeku 1690. godine gdje su izgradili i samostan. Potom su došli u Zagreb, na Gornji grad gdje su djelovali do 1788. godine, kada je samostan odredbom cara Josipa II. raspušten te predan vojsci za vrijeme Austrijsko-turskog rata (1787.-1791.). U Varaždin su došli 1699. godine, u Osijek 1703, u Karlobag 1710. Početkom 20. stoljeća dolaze i u Split i u Dubrovnik. Od 1921. do 1967. godine postojala je zajednička *Ilirska provincija* koja je okupljala slovenske i hrvatske samostane i dijelila se na Hrvatski, odnosno Slovenski komesarijat. Godine 1974. je Generalni ministar Reda fra Pashal Rywalski Hrvatski komesarijat proglasio samostalnom provincijom.

¹⁵ Više o povijesti i ujedinjenju sa slovenskim samostanima u Slovensko-hrvatsku provinciju sv. Križa: Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 189.-226.

Franjevci iz slovenskih krajeva u samostanima Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda

Relativno je veliki broj franjevaca, rođenih u slovenskim krajevima, ostao i djelovao u novoosnovanoj Provinciji. Uprave novih provincija dozvolile su da svaki franjevac odabere u kojoj provinciji će nastaviti sa službom. Jedan od razloga dolaska većeg broja franjevaca koji su rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije, a prije svega s prostora Štajerske i Prekmurja, stoljetna je povezanost s Međimurjem¹⁶ i to osobito s kraljevskim gradom Varaždinom i Varaždinskom gimnazijom.¹⁷ Zabilježen je veći broj franjevaca rođenih na prostoru Štajerske i Prekmurja koji su nakon školovanja u gimnaziji ostali u sjemeništu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda.

Djelovanje franjevaca, koji su ostali u samostanima Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda do danas je tek djelomično sagledano. Zabilježeni su bili pojedinci koji su svojim zalaganjima i djelovanjem zadužili Hrvatsku franjevačku provinciju Sv. Ćirila i Metoda. Ostali franjevci, koji su bili rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije, a djelovali su na prostoru Provincije, rijetko su spominjani. Razloge se može tražiti u njihovim zanimanjima (krojači, vrtlari i sl.) te pomanjkanju potrebe za izlaskom u javnost. Otvara se također i pitanje razloga njihova ostanka i djelovanja na prostoru Hrvatske franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda jer su nakon razdvajanja imali mogućnost povratka u slovenske samostane.

Prema prvim istraživanjima, razmjerno se velik broj franjevaca koji su rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije odlučio za služenje Crkvi i vjernicima u sklopu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Čini se važnim utvrditi njihovo djelovanje u različitim hrvatskim samostanima, njihova nastojanja u služenju vjernicima, te zalaganja za očuvanje stečenih vrijednosti i tradicije franjevačkog reda u Hrvatskoj.

Kad su povjesničari, baveći se poviješću Reda, pisali o nastanku Hrvatske franjevačke provincije, u svojim su radovima prikazivali postojanje i djelovanje franjevaca u provincijama jugoistočne i srednje Europe. Franjevce koji su bili rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije nije se posebno izdvajalo s obzirom na podrijetlo, već prema njihovim zaslugama kojima su pomogli djelovanje Crkve. Tu

¹⁶ Škafar, *Kapucini Slovenci*, str. 148.

¹⁷ Znanstvenici su upozorili na velik broj učenika koji su pohađali školu u Varaždinu, a koji su dolazili iz današnjih slovenskih krajeva. U gimnaziji u Varaždinu je djelovao i određeni broj slovenskih profesora. Zabilježeno je da je u drugoj polovici 19. stoljeća te u prvoj polovici 20. stoljeća u njoj poučavalo oko 25 slovenskih profesora. Godine 1773. ravnatelj je bilo Slovenac dr. Anton Rajšp. (Kržišnik-Bukić, *O narodnostnem*, str. 89.). Uz njega su u gimnaziji u Varaždinu djelovali Štajerci Andrija Zamberger, Ambroz Gable i Teodor Cronstein. (Vanino, *Slike iz galerije*, str. 138-150). I velik je broj učenika u gimnaziji bio baš s područja Štajerske. Tu je potrebno navesti i gimnaziju u Pazinu, iako je njezino djelovanje bilo kraće od one u Varaždinu. I nju je pohađao relativno velik broj učenika koji su dolazili iz slovenskih krajeva, a predavalo je u njoj i 19 profesora rođenih u različitim slovenskim krajevima (Jurčić-Čargo, *Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji*, str. 373.).

na prvome mjestu valja spomenuti knjigu *Trsatski franjevci*¹⁸ F. E. Hoška u kojoj se navode Marijan Širc, Romuald Jereb, Vendelin Vošnjak, Filip Oštir i Mihael Troha. O zaslužnijim pojedincima, kao što je npr. Vendelin Vošnjak, bile su napisane i knjige. Tako je Srećko Majstorović napisao knjigu *Sluga Božji otac Vendelin*, a Jakov Šimić je napisao knjigu *Pozivu vjeran-sluga Božji Vendelin Vošnjak franjevac*.

Neki se pojedinci spominju u općim leksikonima, kao i u stručnoj literaturi. Zabilježen je određen broj svećenika koji su djelovali u samostanima Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, a čiji se kratki životopisi nalaze u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu*. Podaci o djelovanju u pojedinim samostanima ili o njihovim zaduženjima mogu se pronaći i u *Leksikonu cerkvenih glasbenikov* Eda Škulja te u knjizi *Franjevci uz orgulje* Petra Antuna Kinderića. Spominju se i u povijesnim knjigama i člancima o pojedinim samostanima Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda. Djelovanje je slovenskih franjevaca na prostoru Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda vrlo slabo zabilježeno u slovenskoj literaturi.

Istraživanje djelovanja franjevaca koji su podrijetlom Slovenci, a koji su živjeli u franjevačkim samostanima Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, otežano je i time što u pregledanim dokumentima i literaturi nigdje nije bila zabilježena njihova nacionalnost. Stoga je za potrebe ovoga rada preuzet model M. P. Fernandez, koja je u svojem djelu bilježila doseljene Slovence u Francusku isključivo prema njihovom mjestu rođenja.¹⁹ Model prikaza djelovanja svećenika je preuzet iz članka V. Škafara o djelovanju slovenskih kapucina na prostoru Hrvatske kapucinske kustodije i provincije.²⁰

Najvažniji podaci dobiveni su iz dokumenata s naslovom *Matricula Provinciae Croatiae ab exordio eiusdem 1900*. Usto, korišteni su i *Shematizmi Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda* za 1900., 1904., 1906., 1907., 1909., 1924. i 1940. godinu, *Nekrologij Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*, te članci objavljeni u slovenskim i hrvatskim novinama i vjerskom tisku.

Kad se govori o povezanosti slovenskih franjevaca s Hrvatskom franjevačkom provincijom sv. Ćirila i Metoda, uobičajeno se najprije misli na Franjevački samostan na Trsatu i angažman Slovenaca u njegovoj povijesti, naročito u Trsatskom učilištu i to već u davnoj prošlosti.²¹ Tako je na Trsatu zabilježeno djelovanje Jakova Hoffstettera²²

¹⁸ Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj*, str. 189.-226.

¹⁹ Pilsar Fernandez, *Slovinci v železni Loreni*, str. 30.-31.

²⁰ Škafar, *Kapucini Slovenci*, str. 147.-163.

²¹ O razvoju i djelovanju filozofskog učilišta u 17. stoljeću: Hoško, *Franjevačke visoke škole*, str. 311. – 332.

²² Jakov Hoffstetter (Ljubljana, 1669. – Kamnik, 1737.), nakon profesorskog djelovanja na učilištima filozofije položio je ispit za profesora Dogmatske teologije i predavao je do 1706. godine na Bogoslovnoj školi u Ljubljani. U vlastitoj je Provinciji obavljao upravnu službu kustoda i u dva navrata je bio provincijal (1717.- 1720.; 1726.-1729.). U Češkoj je bio generalni vizitator reformata. Godine 1719. obnovio je djelovanje Visoke bogoslovne škole na Trsatu nakon što je bila prekinula rad na dvije godine. Na Trsatu je djelovao od 1701. do 1706. godine. Objavljivao je pravna djela. Građa o njemu čuva se u Arhivu franjevačke Provincije sv. Križa u Ljubljani. (*Hrvatski franjevački leksikon*, str. 225.)

i Sigismunda Skerpina²³ koji su održavali nastavu na Filozofskom učilištu na Trsatu, te Antuna Lazaria²⁴ i Sigismunda Žigona²⁵ koji su predavali u Bogoslovnoj školi.²⁶

Gleda li se pak na cjelinu provincije, povezanost je u kasnijim stoljećima bila još i veća. Tako je pri pregledu *Matricula Provinciae Croatiae ab exordio eiusdem 1900* i *Schematizama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*²⁷ zabilježeno djelovanje barem 37 franjevaca koji su bili rođeni na današnjem prostoru Republike Slovenije. Radi nepotpunih podataka nije moguće točno ustanoviti koliko je franjevaca otišlo iz novoosnovane Provincije i koliko bogoslova nije položilo vječne zavjete, već je napustilo Red. Ti podaci su vidljivi samo za one koji su se u svom radu istakli ili su imali važnije funkcije (gvardijani, vikari, propovjednici i sl.). Zabilježena mjesta rođenja franjevaca bila su u svim dijelovima današnje Slovenije: bilo ih je iz Ljubljane, Idrije, Senožeča, Maribora i Kopra. Zabilježen je veći broj pojedinaca koji su bili rođeni u manjim mjestima u Prekmurju, a dolazili su i iz manjih mjesta s prostora cijele današnje Republike Slovenije. Neki su pojedinci u hrvatske samostane došli još u vrijeme kada je postojala Hrvatsko-slovenska provincija sv. Križa, te su iz svojih osobnih razloga i ostali u novoosnovanoj Provinciji. Neki su franjevci stupili u Red u hrvatsku Provinciju nakon što je već došlo do razgraničenja.

Pogled u franjevačku osobnu dokumentaciju otkriva da se zapisivači nisu ravnomjerno odnosili prema braći o kojoj unose podatke te zapažanja o životu i djelu. Temeljni biografski podaci uglavnom su zabilježeni po određenoj shemi. Sve ostalo ovisi i o onome koji bilježi i o onome o kome se bilježi. Osim subjektivnosti, na brojnost i opsežnost zabilješki utjecale su i životne činjenice pojedinih franjevaca, u prvom redu njihova angažiranost u samostanskoj zajednici te utjecaj pojedinog svećenika na vjernički puk i društvenu zajednicu.

²³ Sigismund Skerpin (Škofja Loka, 1688. – Ljubljana, 1755.), postigao je naslov profesora teologije te je predavao na Bogoslovnoj školi Generalnog učilišta u Ljubljani. Dva trogodišta je bio provincijal (1732.-1735.); 1745.-1748.), sudjelovao je u Vrhovnoj upravi franjevačkog reda kao generalni definitor i generalni prokurator. Kao izaslanik vrhovnika Reda, obavio je kanonski pohod u više franjevačkih provincija. Uživao je ugled u javnom životu pa je nosio naslov tajnog dvorskog savjetnika, a Bečki dvor ga je imenovao biskupom u Bečkom Novom Mjestu. Na Filozofskom učilištu na Trsatu djelovao je u školskoj godini 1717./1718. (Hoško, *Franjevačke visoke škole*, str. 313.)

²⁴ Antun Lazari (Ljubljana, 1642. – Ljubljana, 1705.), tri je trogodiša predvodio Provinciju (1685. – 1688.; 1693.-1686.; 1699.-1702.). Sudjelovao je u vodstvu franjevačkog reda kao generalni definitor, a u ime generala Reda obavio je kanonski pohod u Austrijskoj provinciji, Provinciji sv. Ladislava kralja i sv. Marije u Mađarskoj. Bečki dvor mu je dodijelio naslov tajnog savjetnika cara Leopolda I. (idem, str. 316.)

²⁵ Sigismund Žigon (Gorica, 1644. – Sveta Gora iznad Nove Gorice, 1711.) je postigao najviši prosvjetni naslov u franjevačkom redu, naslov lektora jubilate. Sudjelovao je u vodstvu Provincije kao kustod (1693.-1696.), a kao izaslanik vrhovnika Reda vizitirao je Češku franjevačku provinciju. (ibidem)

²⁶ U višestoljetnoj tradiciji školovanja svećenika na Trsatu, osim Slovenaca i domaćih profesora predavači su bili i Talijani i pripadnici drugih naroda. Svi su oni doprinosili ugledu one priznate obrazovne institucije. (ibidem)

²⁷ *Schematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda* za godine: 1900., 1904., 1906., 1907., 1909., 1924. i 1940.

Prema sakupljenim podacima i zabilježenim aktivnostima ovdje spomenutih franjevac, moguće ih je grupirati u tri skupine.

U prvoj (I.) su skupini oni pojedinci o čijem djelovanju se do sada nije pisalo. To su uglavnom franjevci koji su bili krojači, vrtlari, sakristani, odnosno braća ostalih zanimanja potrebnih samostanskoj zajednici, te stoga nisu javno istupali u svojem radu.

U drugoj (II.) su skupini pojedinci koji se navode u literaturi usputno i to najčešće jer su bili na takvim položajima da su djelovali i utjecali na uređenje samostana, crkve ili su utjecali na život zajednice u kojoj su boravili. To su uglavnom župnici, gvardijani, orguljaši, propovjednici i dr.

U trećoj (III.) su skupini pojedinci, koji su svojim aktivnostima znatno pridonijeli poboljšanju života Provincije ili su bili na odlučujućim položajima te su za njih vezane značajne odluke i organizacije važnijih događaja u crkvenom, a kod nekih i u svjetovnom životu. Tu su i oni koji su svojim intelektualnim radom doprinijeli afirmaciji Crkve u društvenoj zajednici. Njihov život i rad je već zapisan u literaturi. Franjevci, ovisno u kojoj su skupini, navode se abecednim redom.

I.

Na području Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda zabilježen je boravak brojnih franjevac, koji su bili rođeni na području današnje Republike Slovenije, a o kojima postoji tek bilješka u temeljnim evidencijama Provincije.

Brulec, Fabirjan rođen je u Stopiču pri Novem Mestu 11. listopada 1858. Podataka o njegovoj smrti nema.²⁸

Gutman, Florijan rođen je u Toplicama pri Novem Mestu 19. siječnja 1845., a umro je u Jastrebarskom 18. veljače 1925. Za njega je zabilježeno da je bio vrtlar i kuhar.²⁹

Farkaš, Fakundo rođen je u Strehovcima pri Dobrovniku 17. rujan 1903., a umro je u Varaždinu 12. prosinca 1925.³⁰

Frigelj, Felicijan rođen je u Velikoj Dolini pri Jesenicah na Dolenjskem 6. svibnja 1880., a umro je u Samoboru 18. ožujka 1905. U *Nekrologiju* je za njega zabilježeno da je bio kuhar.³¹

Kavčič, Josip rođen je u Senožecu 22. veljače 1882., a umro je na Trsatu 15. rujna 1960.³²

²⁸ Da su Benvenuto Habjan, Rajko Podlipec i Fabirjan Brulec djelovali na Trsatu 1900. godine doznajemo iz popisa *Mohorjanov*. Tamo je zabilježeno da su u godini 1900. na Trsatu bili mohorjani: Efreim Turk, Romuald Jereb, Rajko Podlipec, Marijan Širca, Fabirjan Brulec, Filip Oštir. Za 1918. godinu je zabilježeno da su između ostalih mohorjani na Trsatu bili Mihael Troha i Benvenut Habjan. (Vovko, *Priljubljenost knjižnega daru*, str. 95.-101.). U popisima mohorjana nalaze se i druga imena slovenskih svećenika, no oni nisu potvrđeni u *Shematizmima* Provincije niti u *Matriculi*.

²⁹ *Nekrologij*, str. 54.

³⁰ idem, str. 378.

³¹ idem, str. 120.

³² idem, str. 283.

Kastelec, Roko rođen je u Toplicama pri Novem Mestu 23. studenog 1859., a umro je u Karlovcu 30. rujna 1935. Zabilježeno je da je bio sakristan, vratar i krojač.³³

Matavž, Felicijan rođen je u Zreču 10. siječnja 1817., a mjesto smrti nije zabilježeno, već samo datum i to 13. ožujka 1902.³⁴

Meigreiter, Ignacije rođen je u Idriji 30. srpnja 1832., a umro je u Samoboru 8. siječnja 1908.³⁵

Mesiček, Servul rođen je u Sv. Križu u Štajerskoj 29. listopada 1843., a umro je u Vukovaru 31. srpnja 1907. U *Nekrologiju* je zapisano, da je bio propovjednik, pomoćnik župniku, kapelan u Bogdanovcima te penitencijar samostana.³⁶

Pipan, Sebastijan rođen je u Zapogama 6. listopada 1861., a umro je u Jastrebarskom 18. kolovoza 1945. U *Nekrologiju* je zabilježeno da je bio kuhar.³⁷

Požlep, Alojzije Henrik rođen je u Brezovici 14. 7. 1890. Zabilježeno je bilo, da je bio orguljaš i da je 1921. godine nestao iz franjevačkih dokumenata.³⁸

Požlep, Pavao rođen je u Brezovcu pri Cirkulanah 28. siječnja 1854., a umro je u Čakovcu 2. svibnja 1939. U *Nekrologu* je zabilježeno da je bio »...neumoran u molitvi i meditaciji«.³⁹

Strniša, Živko Vital rođen je u Toplicama pri Novem Mestu 22. siječnja 1886., a umro je u Varaždinu 26. ožujka 1968.⁴⁰

Štefančič, Toma rođen je u Fari pri Kostelu 22. listopada 1876., a umro je na Trsatu 4. veljače 1937.⁴¹

Vučko, Baltazar rođen je u Črenšovcima 3. siječnja 1905., a mjesto smrti nije zabilježeno. Umro je 29. kolovoza 1929. Nije zabilježen u *Nekrologiju*, njegova prisutnost je vidljiva kroz *Shematizme*, gdje je ujedno zabilježen i datum njegove smrti.⁴²

Tu su prikazani oni pojedinci za koje je bilo moguće ustanoviti da su bili rođeni u slovenskim krajevima i to iz literature i postojećih izvora iz kojih su preuzeti osnovni biografski podaci. Velika je vjerojatnost da nisu zabilježeni svi franjevci koji su rodom iz Slovenije, a djelovali su na prostoru Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda.

II.

U drugu skupinu uvršteni su pojedinci o kojima je bilo više podataka o njihovom djelovanju. Franjevci su navedni abecednim redom.

³³ idem, str. 298.

³⁴ idem, str. 81.

³⁵ *Matricula*, str. 52.

³⁶ *Nekrologij*, str. 231.

³⁷ idem, str. 252.

³⁸ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 115.-116.

³⁹ *Nekrologij*, str. 136.

⁴⁰ idem, str. 94.

⁴¹ idem, str. 40.

⁴² *Shematizmi* od leta 1900. do 1940.

Borštnik, Bazilije rođen je u Banja Loki pri Kostelu 14. listopada 1884., a umro je na Trsatu 16. travnja 1968. Iz *Nekrologija* je vidljivo da je često obnašao dužnost župnika i gvardijana.⁴³ Zabilježeno je da je bio gvardijan u Klanjcu od 1913. do 1918. godine,⁴⁴ u Virovitici od 1925. do 1933. godine,⁴⁵ te u Čakovcu u razdoblju od 1936. do 1939. godine.⁴⁶

Derkeš (Györkös), Fabijan, rođen je u Maloj Polani pri Velikoj Polani 31. siječnja 1903., a umro je u Baču 27. kolovoza 1966.⁴⁷ Polazio je gimnaziju u Varaždinu 1914. godine, a potom je postao kandidat za brata laika. U Red je ušao 1922. godine, a svečane zavjete je položio 1928. godine. Bio je kuhar i orguljaš. Najveći dio života je proveo u Klanjcu, Baču te u Koprivnici. Zabilježeno je da je osim dužnosti kuhara i sakristana, obnašao i službu orguljaša od 1929. godine.⁴⁸

Derkeš (Györkös), Gilbert, rođen je u Maloj Polani pri Velikoj Polani 12. veljače 1892., a umro je u Osijeku 30. srpnja 1957.⁴⁹ Od 1942. do 1945. godine je obavljao dužnost predstojnika samostana u Osijeku. Istu je tu službu imao i od 1948. do 1957. godine.⁵⁰ U vrijeme kada je djelovao u Osijeku, sudjelovao je i u obnovi crkve. Tako je zabilježeno da je uz Mirka Pavića i Kerubina Posavca mnogo pridonio najvećoj promjeni u obnovi glavnog oltara u franjevačkoj crkvi u Osijeku.⁵¹

Forjan, Florencije rođen je u Beltincima 28. listopada 1892., a umro je u Vukovaru 1. srpnja 1966. U *Nekrologiju* je između ostaloga stajalo da je bio predan propovjednik i pučki misionar.⁵² Za vrijeme svojeg života obnašao je dužnost župnika i gvardijana. Zabilježeno je, da je bio gvardijan na Kaptolu (Zagreb) od 1927. do 1936. godine.⁵³ Na Trsatu je bio gvardijan u vrijeme Drugog svjetskog rata, a službu predstojnika samostana obavljao je i u Samoboru od 1956. do 1960. godine.⁵⁴

Habjan, Benvenut rođen je u Selcima 29. svibnja 1871., a umro je u Bjelovaru 17. siječnja 1947. Obnašao je dužnost predstojnika samostana od 1903. do 1904. godine u Samoboru,⁵⁵ od 1907. do 1912. godine je bio gvardijan u Klanjcu.⁵⁶ Gvardijan je bio i u Varaždinu od 1917. do 1924. godine,⁵⁷ od 1924. do 1925. u

⁴³ Zapisano je „nekoć gvardijan i župnik“ (*Nekrologij*, str. 118.)

⁴⁴ Cvekan, *Franjevački samostan u Klanjcu*, str. 72.

⁴⁵ Cvekan, *Virovitica i Franjevci*, str. 137.

⁴⁶ Cvekan, *Čakovec i franjevci*, str. 60.

⁴⁷ U knjizi *Franjevci za orguljama* je zabilježeno da je rođen u Maloj Polani, dok je iz shematizama vidljivo, da je rođen u Turnišću. Za Gilberta Derkeša (Györkös), njegovog brata, zabilježeno je da je rođen 12. 2. 1892. godine u Maloj Polani. (*Matricula*, str. 230.)

⁴⁸ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 110.

⁴⁹ *Matricula*, str. 230.

⁵⁰ Cvekan, *Osječki franjevci*, str. 63.

⁵¹ Više o obnovi glavnog oltara crkve vidi: idem, str. 73.-77.

⁵² *Nekrologij*, str. 201.

⁵³ Cvekan, *Kaptolski Franjevci*, str. 92.

⁵⁴ Cvekan, *Franjevci u Samoboru*, str. 50.

⁵⁵ ibidem

⁵⁶ Cvekan, *Franjevački samostan u Klanjcu*, str. 72.

⁵⁷ Cvekan, *Franjevci u Varaždinu*, str. 165.

Virovitici,⁵⁸ a od 1941. do 1945. godine u Jaski.⁵⁹ To su vjerovatno samo neka od njegovih zaduženja, dok ostala nisu zabilježena u postojećoj literaturi.

Hvalc, Hermenegildo rođen je u Orešju (Bizeljsko) 13. lipnja 1898., a umro u Klanjcu 8. rujna 1920. U Red je ušao 1915. godine. U Zagrebu je započeo studij teologije i nakon teške bolesti preminuo je u 22. godini života. Kao klerik bavio se glazbom i bio je orguljaš.⁶⁰

Knausz, Edmund rođen je u Beltincima 27. rujna 1893., a umro je u Vukovaru 29. travnja 1958. U Red je ušao 1908. godine. Svečane je zavjete položio 1912. godine, a za svećenika je bio zaređen 1916. godine. Bio je vjeroučitelj, a čitav se redovnički život bavio i orguljaštvom. Tako je zabilježeno da je djelovao kao orguljaš u Našicama, Iloku, Zagrebu i Vukovaru.⁶¹

Knoblehar, Hieronim rođen je u Mokronogu 8. kolovoza 1869., a umro je u Vukovaru 25. prosinca 1949. U franjevački je red ušao 1885. godine, a svete je zavjete primio 1892. godine. Do kraja Prvog svjetskog rata djelovao je u samostanima na prostoru današnje Republike Slovenije.⁶² Nakon Prvog svjetskog rata otišao je u SAD, gdje se je pridružio franjevcima koji su djelovali među slovenskim i hrvatskim iseljenicima u Americi. Tako je od 1921. do 1923. godine bio župnik u župi sv. Josipa u Betlehemu u Pennsylvaniji.⁶³ Godine 1929. vratio se u Evropu i tada je prestupio u Hrvatsku franjevačku provinciju sv. Ćirila i Metoda. Djelovao je u Zemunu od 1930. do 1936., u Subotici od 1936. do 1938., na Trsatu od 1938. do 1941., u Virovitici od 1941. do 1943. i u Vukovaru od 1943. do 1949. gdje je i umro.⁶⁴

⁵⁸ Cvekan, *Virovitica i Franjevci*, str. 137.

⁵⁹ Cvekan, *Franjevci u Jaski*, str. 60.

⁶⁰ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 113.

⁶¹ idem, str. 113.-114.

⁶² Djelovao je u Ljubljani od 1892. do 1893., Brežicama od 1893. do 1895., Kostanjevici od 1895. do 1896., Kamniku od 1896. do 1907. gdje je bio i samostanski vikar, u Ljubljani-Vič od 1908. do 1909., u Ljubljani- Marijino oznanjenje od 1909. do 1911., u Brežicama od 1911. do 1913. gdje je bio gvardijan, u Brezju od 1913. do 1915. gdje je bio predstojnik hospicija te u Ljubljani- Marijino oznanjenje od 1915. do 1919. gdje je bio i prokurator. (Žnidaršič, *Frančičkani na Slovenskem*, str. 325.)

⁶³ U župi sv. Josipa u Bethlehemu župnici vode pastoralnu skrb za vindiške Slovence te tek za neznatan broj Hrvata. U početku su župu vodili slovenski franjevci, sve do 1937., a u crkvu su s Vindišima išli i malobrojni Hrvati. Od 1937. do danas župu vode hrvatski franjevci. Prvi župnik bio je fra Anselm Murn, član zajedničkoga Franjevačkog komisarijata Sv. Križa. On je u župnu zajednicu došao 1913., te sa župljanima od 1914. do 1917. podigao impozantnu kamenu crkvu sv. Josipa. Nakon fra Anselma, župnici su bili još dvojica slovenskih franjevaca, koji su u domovini bili članovi Zagrebačke franjevačke provincije, a u Americi članovi Komisarijata. Prvi župnik Hrvat bio je fra Irene Petričak, koji je uspio otplatiti golemi dug. On je izvršno naučio vindiško narječje slovenskog jezika i za nj sastavio rječnik i gramatiku. Od 1913. do 1996. u župi je kršteno 3.565 djece, preminulo 1.477 osoba, vjenčana 1.293 para, krizmano 2.323 djece, a prvu je pričest primilo 1.154 djece. Kako su i Slovenci zaboravili svoj vindiški jezik, a Hrvata svakako ima premalo, mise se i obredi slave isključivo na engleskom jeziku. (Friš, *Ameriški Slovenci*, str. 162. in 166.) U Bethlehem su se doseljavali i slovenski protestanti, osnovali su i svoja crkvena društva. (Kuzmič, *Slovenski protestanti*, str. 153.)

⁶⁴ Škulj, *Leksikon cerkvenih glasbenikov*, str. 162.

Svoja je literarna djela objavljivao je u slovenskom časopisu *Dom in svet*.⁶⁵ Bio je iznimno učena osoba, govorio je slovenski, njemački, engleski i hrvatski jezik.⁶⁶

Kranjec /Kranjc/, Aleksa Didak rođen je u Kolovratu pri Izlaci 13. srpnja 1834., a umro je u Samoboru 15. listopada 1900. Bio je sakristan i orguljaš. U *Nekrologiju* je zapisano olovkom »Obljubljen od pučanstva na Trsatu gdje je dugo bio.« Posljednje godine života je bio u Samoboru gdje je i umro.⁶⁷ Bio je orguljaš, a također je zabilježeno da je radio na osnutku pjevačkog društva »Vijenac«.⁶⁸

Kranjc, Krizostom rođen je u Velikoj Nedelji 13. ožujka 1862. Zabilježeno je njegovo djelovanje u Franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda. Tako je u Virovitici u tri navrata obavljao dužnost župnika i gvardijana i to od 1895. do 1899., potom od 1900. do 1902. te od 1909. do 1912. godine.⁶⁹ Od 1903. do 1904. godine bio je predstojnik samostana u Koprivnici.⁷⁰ Zabilježeno je također da je bio aktivan do 1909. godine, no tada se gubi iz crkvenih dokumenata, a podatak o njegovoj smrti ne pronalazimo u *Nekrologiju*.

Matijašec, Gentil rođen je u Prekmurju, 13. srpnja 1897., a umro je u Subotici 24. studenog 1973. Bio je sakristan, krojač, vrtlar i sakupljač milostinje. Najveći dio svoga života proveo je u Subotici.⁷¹

Novak, Franjo Rufin rođen je u Sv. Jerneju pri Ločah 4. srpnja 1832., a umro je u Klanjcu 3. travnja 1914. U Red je ušao 1850. godine. Dugo vremena je bio tercijar, a na kraju brat laik. Bavio se orguljaštvom.⁷² Najviše je vremena proveo u Klanjcu.⁷³

Podlipec, Rajko rođen je u Ljubljani 16. lipnja 1853., a umro je na Trsatu 2. travnja 1909. U *Nekrologiju* je zapisano da je došao iz Ljubljane. Bio je vikar, definator, propovjednik, voditelj duhovnih vježbi te samostanski penitencijar.⁷⁴ Pokopan je u franjevačkoj grobnici na Trsatskom groblju.

Primec, Humilis rođen je u Rumanji Vasi 25. travnja 1897., a umro je u Baču 21. studenog 1948. Bio je svečano zavjetovani svećenik, obavljao je dužnosti sakristana i krojača. Jedan je dio svoga životnog puta proveo i u Svetoj zemlji.⁷⁵

Rudež, Rudolf rođen je u Kobjeglavi pri Štanjelu 11. siječnja 1913., umro je u Šempeteru (Svete Gore) 21. lipnja 2000. Bio je brat laik. U Red je stupio 1934. godine. Svečane je zavjete položio 1939. godine, a već je 1945. godine otišao u Slovensko frančiškansko provinco sv. Križa. Od 1945. godine pa sve do svoje smrti 2000. godine je boravio u Svetim Gorama pri Gorici, gdje je bio odličan orguljaš.⁷⁶

⁶⁵ Pri preglesu baze Cobiss pronađena je jedna njegova knjiga, koja je zabilježena kao posebna jedinica. To je: *Cinkografija ali nauk o pomnoževanju autografij s pomočjo cinka*. Kamnik 1902.

⁶⁶ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 114.

⁶⁷ idem, str. 102.

⁶⁸ Cvekan, *Franjevci u Samoboru*, str. 105.

⁶⁹ Cvekan, *Virovitica i Franjevci*, str. 137.

⁷⁰ Cvekan, *Franjevci u Koprivnici*, str. 109.

⁷¹ *Nekrologij*, str. 358.

⁷² idem, str. 105.

⁷³ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 114.

⁷⁴ *Nekrologij*, str. 104.

⁷⁵ idem, str. 346.

⁷⁶ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 117.

Sbüll, Siksto rođen je u Tišini 22. prosinca 1889., a umro je u Čakovcu 4. kolovoza 1944. Zabilježeno je da je bio definitor provincije, često gvardijan i župnik.⁷⁷ Tako je funkciju gvardijana obavljao u Virovitici od 1921. do 1924. godine,⁷⁸ djelovao je u Čakovcu od 1924. do 1930. godine,⁷⁹ gdje je još dodatno zabilježeno i da je bio »*prvi reformirani crni*«. Od 1939. do 1942. godine je obnašao dužnost gvardijana u samostanu u Karlovcu.⁸⁰

Turk, Efrem rođen je u mjestu Zagorje na Krasu 28. studenog 1849., a umro je u Samoboru 9. prosinca 1916. U Red je ušao 1869. godine. Zavjete je položio 1873. godine, a iste je godine bio zaređen za svećenika. Boravio je u Novom Mestu 1890. godine, gdje je bio kateheta osnovne škole, učitelj pjevanja i orguljaš, a 1901. godine u Samoboru je bio učitelj pjevanja. Kasnije je u Varaždinu predavao retoriku, matematiku, i njemački jezik. U Zagrebu je bio lektor filozofije. Obnašao je službu kalendarista provincije, te učitelja braće laika. Predstojnik samostana je bio u Samoboru i Jastrebarskom. Bio je orguljaš, a u više mjesta je zabilježeno i da je bio učitelj pjevanja.⁸¹

Veren, Klement rođen je u Murskoj Soboti 5. prosinca 1887., a umro je u Čakovcu 29. kolovoza 1954. Bio je povjerenik Hrvatsko-slovenskog franjevačkog bratstva u SAD-u. Stupio je u Hrvatsku franjevačku provinciju sv. Ćirila i Metoda 1904. godine. Završio je srednjoškolsko obrazovanje u Varaždinu i teološko na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Zaređen je bio 1911. godine. Svećeničko je djelovanje započeo kao odgojitelj u malom sjemeništu u Varaždinu od 1912. do 1913. godine. Potom je obnašao dužnost vjeroučitelja u Našicama i bio je vojni kapelan od 1914. do 1918. godine. Poslije rata je djelovao kao župnik i samostanski starješina u Cerniku od 1918. do 1921. godine, te u Vukovaru od 1921. do 1924. godine. Potom je otišao u SAD gdje je djelovao među hrvatskim iseljenicima i doseljenicima iz Prekmurja u gradu Betlehemu u razdoblju od 1924. do 1929. godine. Za njih je pripremao vjersku literaturu, a istovremeno je sakupljao i pomoć za izgradnju sjemeništa i gimnazijske zgrade u Varaždinu. Vrhovna uprava Franjevačkog reda imenovala ga je prvim poglavarom Jugoslavenskog franjevačkog komesarijata sa središtem u Chicagu u razdoblju od 1926. do 1929. godine. Nakon povratka u domovinu bio je gvardijan u Subotici od 1930. do 1933. godine, dušobrižnik u Šarengradu, Iloku, Baču, Bjelovaru, neko vrijeme je djelovao na Trsatu i u Vukovaru. Za vrijeme Drugog svjetskog rata je bio u Čakovcu, gdje se izlagao prijetnjama mađarske okupacijske vlasti braneći prava hrvatskog stanovništva. Poslije rata bio je u Virovitici, a zatim se vratio u Čakovec, gdje je i umro.⁸²

Zabavnik, Alojzije rođen je u Lačavesi pr Miklavžu pri Ormožu 2. veljače 1848., a umro je u Čakovcu 15. ožujka 1913. U *Nekrologiju* je zabilježeno da je

⁷⁷ *Nekrologij*, str. 272.

⁷⁸ Cvekan, *Virovitica i Franjevci*, str. 137.

⁷⁹ Cvekan, *Čakovec i Franjevci*, str. 60.

⁸⁰ Cvekan, *Franjevci u Karlovcu*, str. 101.

⁸¹ Kinderić, *Franjevci uz orgulje*, str. 105.-106.

⁸² *Hrvatski franjevački leksikon*, str. 555.

bio »propovjednik, župnik, diskret i samostanski penitencijar.«⁸³ Od 1883. do 1884. godine je bio gvardijan u Čakovcu.⁸⁴

Žalig, Norbert rođen je u Beltincima 19. studenog 1902., a umro je u Varaždinu 11. listopada 1971. Bio je gimnazijski vjeroučitelj, župnik i gvardijan.⁸⁵ Dužnost gvardijana je obavljao u Koprivnici od 1934. do 1939. godine.⁸⁶ Zabilježeno je i da je u Koprivnici u vrijeme svojeg djelovanja temeljito popravio i obnovio cijeli samostan nakon potresa koji je bio 27. ožujka 1938. godine.⁸⁷ Očigledno je bio dobar ekonom jer je zabilježeno kako je u Ljubljani nabavio 6 mesinganih svijećnjaka za glavni oltar franjevačke crkve u Koprivnici.⁸⁸ Gvardijan je bio i u Čakovcu od 1942. do 1947. godine,⁸⁹ u Virovitici od 1948. do 1954. godine⁹⁰ te u Osijeku od 1957. do 1963. godine.⁹¹

Ovdje iznijeti podaci sakupljeni su u literaturi i dostupnim dokumentima. Čini se opravdanim očekivati da bi se pri pregledu arhivske građe samostana u kojima su oni djelovali o njima dobila potpunija slika, što bi posredno doprinijelo cjelovitosti spoznaje teme kojom se ovdje bavimo, odnosno, bila bi jasnija važnost pojedinačnog samostana za sredinu u kojoj se nalazi.

III.

Mnogo više se, međutim, već sada zna o franjevcima čiji je život i rad prikazan u zadnjoj skupini ovdje predstavljenih svećenika

Jereb, Romuald rođen je u Preski 6. rujna 1848., a umro je na Trsatu 11. prosinca 1918. Prvo je bio član Hrvatsko-slovenske provincije sv. Križa. Za svećenika je bio zaređen 1871. godine. Bogosloviju je završio 1874. godine u Ljubljani. Prvo je podučavao vjeronauk u Kamniku, a potom u Samoboru. Godine 1894. došao je na Trsat, gdje je imao vrlo mnogo obaveza. Od 1894. do 1909. te od 1912. do 1918. bio je gvardijan, od 1909. do 1912. godine imao je funkciju provincijala Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Sve od samog osnivanja provincije pa do svoje smrti bio je u upravi Provincije. Kraća razdoblja je obnašao dužnost definitora i namjesnika provincijala. Na Trsatu je djelovao dugo vremena, a ondje je i umro.⁹² Službu definitora i kustoda obavljao je još i u Hrvatsko-kranjskoj provinciji sv. Križa. Vrhovna uprava Franjevačkog reda povjerila mu je zadaću i generalnog vizitatora u Mađarskoj provinciji sv. Marije, zatim u Bosni Srebrnoj te u njegovoj negdašnjoj Provinciji sv. Križa.⁹³

⁸³ *Nekrologij*, str. 83.

⁸⁴ Cvekan, *Čakovec i Franjevci*, str. 60.

⁸⁵ *Nekrologij*, str. 311.

⁸⁶ Cvekan, *Koprivnica i Franjevci*, str. 109.

⁸⁷ *idem*, str. 82.

⁸⁸ *idem*, str. 89.

⁸⁹ Cvekan, *Čakovec i Franjevci*, str. 60.

⁹⁰ *idem*, str. 137.

⁹¹ Cvekan, *Osječki Franjevci*, str. 63.

⁹² *Pokojni otac*, str. 62.-64.

⁹³ Više o tome: Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 251.

Odmah nakon dolaska u samostan na Trsat započeo je s različitim promjenama, koje su obilježile cijelo vrijeme njegovog boravka u tom svetištu. Trsatski samostan, a pogotovo ako ga se gleda u zajednici sa Svetištem Marije Trsatske, izrazito je složena cjelina i to u pogledu života i rada onih koji u njemu žive te vjerničkog puka koji ga pohodi. Stoga se čini uputnim navesti sve zabilježene intervencije u prostoru i opremi koje je učinio, odnosno želio učiniti Romuald Jereb.

Uredio je ljetnu samostansku blagovaonicu 1895. godine i u njoj postavio pod. Iznova je dao popločiti hodnike samostana u prizemlju s kamenim pločama te podići stepenice koje vode u vrt. Obnovio je četiri kapele na Trsatskim stubama, koje vode od centra mjesta današnje Rijeke do Trsatskog svetišta.⁹⁴ Iduće godine je obnovio samostanske cisterne i dao položiti oko samostana kamene kanaliće, čime je riješio za samostansko zadnje važan problem odvodnje. Crkvu je obogatio novim misnim ruhom i svijećnjacima. Godine 1897. je povećao liturgijsko ruho u sakristiji, a godinu dana kasnije preuredio je vrt između samostana i šumice na Fortici te na tom prostoru zasadio vinograd.

Godine 1904. dogradio je i još jedan kat na južnom dijelu samostana. Želio je također izgraditi novu crkvu i zato je osnovao *Odbor za izgradnju nove crkve*. Za taj projekt je uspio zainteresirati Hansa Paschra iz Graza, Anzelma Wenera iz opatije Seckau, Jožu Plečnika iz Ljubljane i Hermanna Bollea, priznate arhitekate, koji su trebali pripremiti nacрте za novu crkvu. Iz administrativnih razloga i načelnih polemika oko predloženih nacрта, početni su se radovi rastegnuli, a kasnije je radove onemogućio Prvi svjetski rat.⁹⁵

Njegov najveći doseg djelovanja na Trsatu je bila potpuna obnova samostana i njegovog dvorišta. Isto je želio učiniti i s crkvom, ali mu taj naum nije uspio, iako je ljetopisac trsatske kronike naveo da je na tom projektu radio 20 godina.⁹⁶

Oštir, Filip rođen je u Škalu pri Nazarju 5. siječnja 1871., a umro je na Trsatu 31. ožujka 1934. U Celju je završio učiteljsku školu, a kod Karla Bervarija⁹⁷ je završio školu za orguljaše. U Hrvatsko-slovensku provinciju sv. Križa je pristupio 1891. godine.

Nakon jednogodišnjeg djelovanja na Trsatu (1900. godine) otišao je u Požegu, gdje je bio do 1907. godine. Tamo je bio zborovoda i orguljaš. U Varaždinu je bio

⁹⁴ Takozvane *Trsatske stube* koje od riječke Delte vode do crkve i samostana dao je 1531. kao zavjet izgraditi kapetan Klisa Petar Kružić. Dograđivale su se stoljećima. Prvotno je postavljeno 128 stepenica, a danas ih je 561, a uz njih je smješteno nekoliko zavjetnih kapela. Počinju su ulaznim baroknim trijemom s reljefom Bogorodice Tješiteljice (Bogorodica s djetetom u naručju). Iznad ulaza piše: *CONSOLATRIX AFLICTORUM* (tješiteljica tužnih). Nebrojani hodočasnici su često i na koljenima prelazili ovaj put da bi se poklonili čudotvornoj Gospi Trsatskoj. Kroz trijemove i kapele, preko mnogo kamenih stepenica izlazili bi visoko iznad kanjona Rječine. (Anušić, *Godišnjica trsatskih stuba*, str. 7.)

⁹⁵ Hoško, *Franjevci u kontinentalnoj*, str. 353.

⁹⁶ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 256.

⁹⁷ Bervar Karel, (Mornik, 4. 11. 1864 – Celje, 24. 3. 1956), orguljaš, skladatelj. Godine 1885. je završio orguljašku školu u Ljubljani, a 1895. godine u Regensburgu. Bio je orguljaš u Blagovnici i Gornjem Gradu, od 1895. godine u Celju. Tamo je 1898. i 1899. godine osnovao posebnu orguljašku školu. Podučavao je orguljanje, glazbenu teoriju, koralno i figuralno pjevanje. Bio je skladatelj crkvenih i zbornskih skladbi. (*Osebnosti*, str. 66.)

od 1907. do 1908. godine, u Samoboru je bio u dva navrata, i to 1908. i 1909. godine te 1920. i 1921. godine. Više je vremena proveo u Klanjcu, gdje je bio od 1909. do 1919, gdje je osnovao i Cecilijansko društvo. Godine 1920. je bio u Karlovcu, a od 1922. do 1923. godine u Slavonskom Brodu,⁹⁸ potom je do 1926. godine ponovo u Karlovcu. U mjestima u kojima je djelovao, nastojao je potaknuti glazbeni život. U Karlovcu je tako organizirao koncert na kojem je nastupio poznati slovenski skladatelj Ignac Hladnik,⁹⁹ ravnatelj Bervarove škole iz Celja. Nastupao je i F. Oštir, koji je odsvirao Bachovu fugu.¹⁰⁰

Na Trsat se vratio 1926. godine, gdje je ostao do smrti. U tom je vremenu nastavio s glazbenom djelatnošću. Nedeljom i praznicima, kao i u vrijeme radnih dana, na misama je svirao orgulje. Bio je i zborovođa, oko sebe skupljao pjevače, s njima je vježbao i trudio se oko osnivanja crkvenih zborova. Bio je također i skladatelj, a njegov rad je do danas djelomično objavljen, ali veći dio opusa je još uvijek u rukopisima, koji su pohranjeni u samostanima gdje je djelovao.¹⁰¹ Često je organizirao i koncerte. Tako je zabilježen koncert *Jeke s Jadrana*¹⁰² iz 1930. godine. Prvi nastup je na orguljama pratio F. Dugan, a drugi F. Oštir.¹⁰³

Osim glazbe bavio se fotografiranjem i filmskim snimanjem. Fotografije je objavljivao u časopisu *Ilustrirani Slovenec*. Bio je slikar, te je tako za baziliku na Trsatu naslikao sliku, koja je bila sastavni dio božićnih jaslca. Očuvane su i tri njegove slike u tehnici ulje na platnu: *Posljednja večera*, *Vipavska dolina* i *Okić*.¹⁰⁴

Oštir je na Trsatu kao orguljaš i dirigent djelovao skoro 8 godina. Tijekom svog boravka dao je velik doprinos glazbenom životu svetišta na Trsatu. Skladao je nove pjesme, koncertno je nastupao i time svojim glazbenim izričajem obogatio i obilježio tridesete i četrdesete godine 20. stoljeća na Trsatu.

Širca, Marijan rođen je u Pliskovici na Krasu 7. siječnja 1854., a umro je u Brezju 28. listopada 1932. Jedan je od franjevac koji su ostali u novoustanovljenoj Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda. U njoj je djelovao 8 godine, nakon čega je ipak otišao u *Slovensko frančiškansko provinco Sv. Križa*. U novicijat je stupio već kao osnovnoškolac i to u Nazarju. Studirao je u Kostanjevici, a 1878.

⁹⁸ Kinderić, *Orguljaš i skladatelj*, str. 23.

⁹⁹ Ignac Hladnik, glazbenik i skladatelj (25. 9. 1865. Križe pored Tržiča), primio prvu poduku iz glazbe kao osmogodišnji dječak od J. Debeljaka, tadašnjeg učitelja u Tržiču. U orguljarsku školu u Ljubljani se upisao 1878. godine i dovršio ju je u 2 godine. Djelovao je kao orguljaš u Št. Jakobu ob Savi, 8 godina je svirao u Škofji Loki, od 1889. godine je djelovao u Novom Mestu. Do 1903. godine podučava i pjevanje u gimnaziji u Novom Mestu, 20 godina je bio voditelj *Dolenjskog pevskog društva*, pjevanje je učio i u *kmetijski šoli* na Grmu. Od 1900. godine je voditelj Glasbene Matice u Novom Mestu. (*Osebnosti*, str. 348.)

¹⁰⁰ Kinderić, *Franjevci za orguljama*, str. 189.

¹⁰¹ Do sada pronađene skladbe popisali su: Kinderić, *Franjevci za orguljama*, str. 189.-191. in Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 285.-287.

¹⁰² Pjevačko društvo *Jeka s Jadrana* osnovano je 1922. godine. Ono je nastavljatelj pjevačkog društva *Jadranska vila* osnovanog na Sušaku 1886. godine, odnosno Jugoslavenskog pjevačkog kluba osnovanog 1919. godine. Zborovode su bili Ante Petrović, Srećko Koporec i Slavko Zlatić. (Ruck, *Glazba s/bez granice*, str. 40.)

¹⁰³ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 285; Kinderić, *Franjevci za orguljama*, str. 189.

¹⁰⁴ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 285.

godine je bio zaređen. Prvo je bio učitelj klerika, propovjednik i ispovjednik u Kostanjevici. Od 1883. do 1903. godine bio je učitelj klerika na Trsatu, a od 1890. do 1892. godine obavljao je i dužnost gvardijana. Od 1903. do 1906. godine je bio gvardijan samostana u Zagrebu, nakon čega se vratio u Sloveniju.¹⁰⁵ Trsatski samostan čuva trajni spomen na njegov doprinos razvoju Svetišta, a posebno zbog načina na koji je organizirao proslavu 600. obljetnice Svetišta, kao i hodočašće u Loreto. Zbilo se da je u ono vrijeme upravo on bio gvardijan i čuvar Svetišta Gospe Trsatske. Za taj je događaj smatrao da je neophodno obnoviti oltare i popraviti samostan, odnosno, dovesti cjelokupan kompleks Svetišta do punog sjaja i funkcionalne uporabnosti za goste i hodočasnike.¹⁰⁶ Želeći da misu u povodu 600. obljetnice predvodi mjesni biskup Juraj Posilović, osobno je otišao u Senj i dogovorio s njime program, koji se trebao odvijati od 10. do 12. svibnja 1892. godine. Na svečanu proslavu su dolazili posebni vlakovi iz Maribora, Ljubljane, Trsta i mnogih drugih gradova. Zabilježeno je bilo da je u ta tri dana svetište pohodilo više od 40.000 hodočasnika.¹⁰⁷

Odmah nakon završetka proslave, fra Marijan Širca prionuo je na novi veliki zadatak: osnovao je Organizacijski odbor sa zadaćom da pripravi hodočašće u Loreto 1894. godine. Širca je predvorio hodočašće u Loreto od 16. do 18. svibnja 1894. godine.¹⁰⁸

Za sobom je pustio djela o povijesti Trsata i Loreta i to na slovenskom, hrvatskom i talijanskom jeziku. Pisao je i o duhovnim vježbama, o Mariji i molitvi.¹⁰⁹

Troha, Mihael rođen je u Babnom Polju 15. svibnja 1880., kršten je bio u Prezidu., a umro je na Trsatu 14. veljače 1953. Veliki utjecaj na njega je imao djed, koji je bio hodočasnik po različitim Marijinim svetištima. Njegov je djed svake godine odlazio na hodočašće i na Trsat, a 1888. godine je sa sobom uzeo i Mihaela. Hodočastili su dva dana, preko Klane i Sv. Mateja (danas Viškovo), što je iznosilo 52 kilometra. To je ujedno bila i njegova prva veza sa svetištem na Trsatu.

Gimnaziju je pohađao u Ljubljani. U vrijeme školskih praznika, još je nekoliko puta hodočastio na Trsat sa suseljanim. Nakon završene škole 1900. godine slao je molbu Uredu franjevačke provincije sa sjedištem u Ljubljani za ulaz u franjevački red. Ljubljanski provincijal ga je poslao u novicijat u Nazarje. Mihael Troha nije otišao u novicijat, jer je saznao da Trsat više nije u toj provinciji s ostalim slovenskim

¹⁰⁵ Prvo je bio vikar samostana na Svetoj Gori kod Gorice, 1908. godine je došao u samostan u Brezju i tamo je ostao sve do 1917. godine. Ondje je od 1909. do 1912. godine obnašao službu rektora. U Pazin je otišao 1917. godine i tamo je djelovao samo godinu dana. (Žnidaršič, *Franciškani na Slovenskem*, str. 323.-324.) Već 1918. godine je zabilježeno njegovo djelovanje u Novoj Šrfti, 1920. godine je bio u Nazarju, 1922. u Brežicama, a onda do smrti u Brezju. (*PSBL*, str. 536.)

¹⁰⁶ Dobročinitelji proslave 600. godišnjice Svetišta su bili nadvojvotkinja Stephania i N. Nardin, župnik iz mjesta Koprive kraj Gorice, koji je bio ozdravio od teške bolesti nakon hodočasničkog pohoda Majci Milosti na Trsat.

¹⁰⁷ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 244.-245.

¹⁰⁸ idem, str. 245.-248.

¹⁰⁹ Neka njegova djela: *Brevi notizie intorno all'antico Santuario della Madonna delle Grazie in Tersatto*. (Tipograf P. Battara, Rijeka, 1889.); *Duhovne vaje po svetem Aljfonzu Liguorskom z nekerimi nauki in molitvami*. (Svetišće M. B. na Tersatu, Gorica, 1891.); *Hišni misijon ali duhovne vaje*. (J. Krajec, Novo mesto, 1900.) i dr.

samostanima. Stoga je molbu uputio Hrvatskoj franjevačkoj provinciji sv. Ćirila i Metoda. Bonaventura Duda smatra da je to učinio iz ljubavi prema Gospi Trsatskoj. Bio je prvi novak u novoosnovanoj provinciji.

Nakon završenog novicijata studirao je filozofiju na franjevačkom učilištu u Samoboru i teologiju na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Zaređen je bio 1906. godine. Već je iduće godine postao učitelj klasičnih jezika i njemačkog jezika u franjevačkom liceju u Varaždinu. Osim učiteljske dužnosti od 1908. do 1911. godine obavljao je i dužnost odgojitelja mladih franjevac. Istu obavezu je imao u Zagrebu u školskoj godini 1911./1912. Godine 1912. je bio izabran za definitora franjevačke provincije. Godine 1915. je bio izabran za odgojitelja franjevačkih novaka na Trsatu. Tada je napisao priručnik za novake o povijesti franjevačkog reda. U tim je godinama bio i prvi puta na Trsatu, sve od njegovog ulaska u franjevački red.¹¹⁰

U kolovozu 1918. godine je bio izabran za provincijala. Tu je dužnost obnašao 6 godina. Od 1924. do 1930. godine je bio trsatski gvardijan. Već u prvoj godini djelovanja kao gvardijan je organizirao *Euharistijski i Trećoredni kongres*, koji je trajao od 6. do 8. 9. 1924. godine.¹¹¹ Iz novinskih članaka je vidljivo da je broj ljudi koji su posjetili trsatsko svetište bio vrlo velik. Uspjelo mu je čak otvoriti i granicu na Rječini, između Rijeke (koja je tada bila u sastavu Kraljevine Italije) i Sušaka (sastavni dio Kraljevine Jugoslavije). To je vrlo važno i pokazuje važnost događaja.¹¹² Zabilježen je dolazak ljudi iz cijele Hrvatske, Bačke, Srbije, Bosne i Hercegovine te iz Makedonije.¹¹³

Intenzivno je radio i na obnovi crkve. Ono što nije uspjelo R. Jerebu, jednim je djelom uspjelo M. Trohi. Prilagođavajući se vremenu u kojem je raslo značenje medija za društveni život, za financijsku je pomoć u obnovi i rekonstrukciji unutrašnjosti crkve zamolio putem novinskih članaka. U tekstu ja zapisao: »...*potpi-*

¹¹⁰ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 290.

¹¹¹ Program kongresa obuhvaćao je liturgijska slavlja i manifestacije te niz predavanja za vjersku i stalešku izgradnju pridošlih hodočasnika i sudionika. Prema pisanju Katoličkog lista, bilo je govora o molitvi, Crkvi i svećenstvu, svećeničkom pomlatku, socijalnom načelu ljubavi, odnosu prema državnoj vlasti i politici, Katoličkoj akciji, tisku, kinu i modi, kletvi i psovki te o Euharistiji kao život i Gospi posrednici misliti. Kongresu su prisustvovali i biskupi: banjalučki Jozo Garić, senjsko-modruški dr. Josip Marušić, krčki dr. Josip Srebrenić te šibenski dr. Jerolim Mileta. Papa Pio XI. podijelio je svim sudionicima kongresa potpuni oprost. (Patafta, *Trsatski euharistijski kongresi*, str. 7.)

¹¹² O važnosti otvaranja granica svjedoči i sjećanje Ernesta Radetića, hrvatskog novinara i publiciste koji je prebjegao iz Istre. On je zapisao: „*Punih 25 godina niti sam ja smio k majci, niti ona k meni. Viđali smo se i razgovarali, dok je još mogla putovati, na Rječini, kroz onu kobnu bodljikavu žicu, koja je tada dijelila Istru od Hrvatske. To je obično bivalo svake godine na 15. kolovoza, kad bi na tisuće naših istarskih majki, braće i sestara, dolazio na Rijeku, uvijek se nadajući, da će ih možda talijanske pogranične vlasti iznimno na taj dan, pustiti preko granice na Trsat, gdje će se moći sastati s nama, svojim sinovima, braćom i sestrama. Mi smo čekali s ove strane žice, tražili ih pogledima, zvali ih i dovikivali im. Moja jadna, skoro sedamdesetgodišnja starica majka, po dva bi dana pješačila, da dođe do žice, a kad bi došla nije pravo znala što da mi kaže. (...) Dugo se nije moglo razgovarati, jer ih je bilo na tisuće, koji su čekali da se izmijene, a pogranični karabinjeri su ih rastjerivali i odbijali od žice.*“ (Radetić, *Istarski zapisi*, str. 5–6.)

¹¹³ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 293.

sani predstojnik franjevačkog samostana na Trsatu pouzdano obraća na gradjanstvo Sušaka i Rijeke te cijelog našeg Primorja, da ga darežljivom desnicom pomognu naši novčani zavodi, naši privrednici i privatnici, te mu omoguće izvesti naumljeno patriotsko djelo i stalešku dužnost oko unutarne obnove trsatske crkve.«¹¹⁴ Takva je molba pala na plodno tlo, u više članaka su u Riječkom novom listu objavljivali imena onih osoba koje su dale donacije za obnovu crkve.

Troha je pozvao slovenskog slikara S. Ogrina¹¹⁵ iz Vrhnike da obnovi slike u kapeli glavnog oltara. Ogrinu se kasnije pridružio i slikar C. Križnar, te su tako zajedno napravili veliko djelo, obnovili su sve slike i oltare po cijeloj crkvi.¹¹⁶ Godine 1926. tadašnji je gvardijan M. Troha nabavio još tri zvona, koja su bila postavljena u spomen 700. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog i 25. godina postojanja Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda.

Od 1936. do 1942. godine bio je provincijal u drugom mandatu. U tim je godinama intenzivno djelovao u smjeru očuvanja vjere kod franjevaca, brinuo se za podmladak, ne bi li dobili adekvatno znanje, brinuo se i za dodatno školovanje franjevaca i laika.¹¹⁷ Brinuo se i za rješavanje crkvenih i nacionalnih pitanja. Bio je jedan od podpisnika izjave podpore Jugoslavenskom klubu¹¹⁸ u Beču u vrijeme Prvog svjetskog rata. Aktivno se uključivao u razna djelovanja za očuvanje cjelovitosti hrvatskih i slovenskih krajeva i oštro je protestirao protiv uključivanja tih krajeva u Kraljevinu Italiju.

Vošnjak, Vendelin rođen je u Konovu pri Velenju 13. rujna 1861., a umro je u Zagrebu 18. ožujka 1933. Gimnaziju je pohađao u Ptuju i završio u Mariboru 1878. godine i tada je pristupio Provinciji sv. Ladislava kralja. Na Učiteljskoj školi u Pečuhu je studirao filozofiju, na sveučilištu u Grazu i Innsbrucku je studirao teologiju te je dobio naziv profesora teologije. Bio je profesor na Franjevačkom učilištu u Zagrebu i Varaždinu.¹¹⁹ Tamo je imao i funkciju odgojitelja. Od 1899. godine bio je provincijal novoosnovane Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Na tom je položaju bio 9 godina. Drugi mandat je imao od 1924. do 1927. godine, kada je također obnašao dužnost provincijala. U međuvremenu je bio gvardijan u Zagrebu. Na Trsatu je bio gvardijan 1923. i 1924. godine te od 1930.

¹¹⁴ Troha, *Apel na gradjanstvo*, str. 2.

¹¹⁵ Ogrin Simon (Vrhnika, 6. 10. 1851 – Vrhnika 3. 5. 1930). Slikarstvo je učio na venecijanskoj i bečkoj akademiji, a oko 1884. godine je otvorio slikarsku radionicu u Vrhniki. Posvetio se je crkvenoj umjetnosti. Napisao je brošuru *Kratka navodila za slikanje a fresco* 1925. godine. (*Osebnosti*, str. 770.)

¹¹⁶ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 294.-295.

¹¹⁷ idem, str. 291.-292.

¹¹⁸ Jugoslavenski klub je politička organizacija Hrvata iz Dalmacije, Istre i Slovenaca, koji su djelovali u Bečkom parlamentu. U svibnju 1917. godine su donijeli deklaraciju- *Svibanjsku deklaraciju* u kojoj zahtijevaju da se sve zemlje u kojima u Monarhiji žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u samostalnu državnu jedinicu na temelju „narodnog načela i hrvatskog državnog prava“. To je bio pokušaj osnivanja treće federalne jedinice u Austro-Ugarskoj monarhiji, oživotvorenje trijalističke ideje koju su zahtijevali i hrvatski političari kao jedno od rješenja hrvatskog pitanja. To se tražilo u okviru tadašnje Monarhije, a ne izvan njezinih granica. (Pavličević, *Povijest Hrvatske*, str. 309.)

¹¹⁹ *Oče Vendelin Vošnjak*, str. 5.

do 1932. godine. U tom je razdoblju radio na dobrim odnosima između trsatskih franjevac a i okolnih svećenika.¹²⁰

O njemu se izvan franjevačkih redova malo govorilo i pisalo. Djelovao je u različitim mjestima današnje Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Iako je rođen na prostoru današnje Republike Slovenije, trudio se u svojim nastojanjima da Trsat bude, poput ostalih samostana, uvršten u novoosnovanu provinciju.¹²¹ Odgovori na razloge zašto je to učinio vidljivi su iz već citiranog pisma. Vendelin Vošnjak je bio svećenik, koji je na stvaranje nove provincije gledao kao na čin koji će vjernicima, koji su govorili hrvatski, a na povijesnom su prostoru Republike Hrvatske, pomoći i olakšati ispovjedanje vjere. Iako na Trsatu nije djelovao dugo vremena, svejedno je puno učinio za samostan, kao i za vjernike. Nije želio da vjernici propovjedi slušaju na stanom jeziku.¹²²

Zaključne misli

U samostanima Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda osnovane 1900. godine zabilježeno je djelovanje većeg broja franjevac a, koji su rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije, a sudjelovali su u povijesnom razvoju te Provincije i zbivanjima u njoj. Činjenica je da su oni ulazili u Provinciju nakon 1900. godine, kao i to da su neki stariji redovnici odabrali ostati u njoj, a nisu se vratili u Slovensko frančiškansko provinco sv. Križa.

Ti su franjevci imali različite zadaće, kako u samostanima, tako i u Provinciji. Bili su krojači, vrtlari, kuhari, sakristani, ali i profesori, orguljaši, gvardijani, definitori i provincijali. Svaki je od njih u okviru svojih mogućnosti pridonosio razvitku Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda. Neki svećenici su radi svojega položaja značajno utjecali na promjene koje su se dogodile u sada već stoljetnoj povijesti Provincije, dok su drugi svojim djelovanjem zadužili tek poneke samostane, a bilo ih je koji su u miru i vjeri skoro nezamjetno proživjeli svoje franjevačke živote.

Ono što se čini važnim je sljedeće: pri pregledu djelovanja ovdje spomenutih svećenika, čini se da je u svim samostanima Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda bilo franjevac a koji su bili rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije i ta je prisutnost zabilježena od samostana u Baču, Iloku, Hrvatskom Zagorju pa do Trsata. Ne može se istaknuti pojedini samostan kao mjesto gdje su posebno djelovali franjevci rođeni na prostoru današnje Republike Slovenije.

O pojedinim razlozima dolaska u prvi samostan na prostoru Hrvatske franjevačke provincije, odnosno ostanak u njemu, može se tek nagađati. Jedan od najočitijih razloga je blizina i mogućnost školovanja, kako na Varaždinskoj gimnaziji, tako

¹²⁰ Hoško, *Trsatski franjevci*, str. 263.

¹²¹ idem, str. 260.

¹²² Šerić, *Duh otvoren*; Majstorović, *Sluga božji*; Šimić, *Pozivu vjeran*; Banić, *Sluga Božji*, str. 336.-339.; Dolinar, p. *Vendelin Vošnjak*, str. 9.; Ćuk, p. *Vendelin Vošnjak*, str. 16.-17.; *Manjši brat*, str. 23.-24.

i u Franjevačkoj gimnaziji u Zagrebu, a to pogotovo vrijedi za prostor Štajerske i Prekmurja. Mnogi su upozoravali na povezanost tih krajeva, a slični procesi su zabilježeni i pri ulasku u novicijat drugih redova (kapucini). Kao drugi razlog, mogli bismo navesti povezanost pojedinih svećenika s određenim samostanima ili svetištima. Nažalost, to je razlog koji je vrlo teško identificirati, no vidljiv je kod pojedinaca poput Mihaela Trohe na kojeg su, po svemu sudeći, utjecale njegove uspomene iz djetinjstva ili Vendelina Vošnjaka i njegovog štovanja Majke Milosti na Trsat. Podrazumijeva se da bi za izvjesnost takvih zaključaka valjalo potrebno provesti dodatno istraživanje. Kao treći razlog izbora ostanka potrebno je navesti godine služenja u pojedinim samostanima i teško prihvaćanje promjena što se u prvom redu primjećivalo kod onih redovnika koji su podjelu na hrvatsku i slovensku franjevačku provinciju doživjeli u kasnim godina svojega života. Na to ukazuje relativno veliki broj redovnika koji su preminuli ubrzo nakon razgraničenja provincija, a ostali su u samostanima Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda.

Iz svega proizlazi da su franjevci, pa i oni podrijetlom iz Slovenije, na prostoru današnje Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda služili Crkvi i Redu kao i vjernicima i to prema svojim mogućnostima. Neosporno je da su djelovanjem ostavili pečat na povijest, kulturu i tradicionalne vrijednosti Crkve i franjevačke provincije, no niti u jednom slučaju nije se vidjelo posebno isticanje nacionalne pripadnosti.

Može se reći da su djelovali u najboljoj vjeri da bi povjerenom i vjerničkom puku što više približili Crkvu, a sami živjeli u skladu s njezinim zakonima što je u cijelosti u skladu s franjevačkim zatomljivanjem, a ne isticanjem bilo koje crte privatnosti pa tako i nacionalne pripadnosti dobivene rođenjem. To ni na koji način ne umanjuje njihov doprinos sredini u kojoj su se našli i živjeli, rjeđe svojim izborom, a češće stjecajem povijesnih okolnosti.

Literatura in viri

Rokopisni viri

Matricula Provinciae Croatiae Ab exordio eiusdem 1900.

Nekrologij Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1998.

Objavljeni viri

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1900.

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1904.

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1906.

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1907.

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1909.

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1924.

Shematizam Hrvatske franjevačke provincije svetog Ćirila i Metoda. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1940.

Časopisni viri

Mati božja trsatska. *Ilustrirani Slovenec*, 17. 8. 1930., 260-261

Darovi za obnovu Trsatske crkve. *Riečki novi list*, 19. 6. 1925, str. 3.

Oče Vendelin Vošnjak. *Odmev*, 27. 3. 1933, str. 5.

o. Mihael Troha. Apel na građanstvo. *Riečki novi list*, 10. 5. 1925, str. 2.

Pokojni otac Romualdo Jereb. *Glasnik sv. Franje*, 1918, str. 62.-64.

Romuald Jereb. *Bogoljub*, 16. 3. 1918., str. 92.

Literatura

Anušić, Helena, Godišnjica trsatskih stuba. *Marijin Trsat*, 1, 2011, str. 7.

Banić, Jakov, Sluga Božji o. Vendelin Vošnjak: putokaz u drugo stoljeće Hrvatske Franjevačke Provincije sv. Ćirila i Metoda. *Marulić: hrvatska književna revija*, 31, 1998, str. 336.-339.

Balkovec Debevc, Črnomelj v kulturnem in družabenm utripu (od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne). *Mesto in trg na meji / Grad i trg na granici. 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, ur. A. Černelič Krošelj i dr., Ljubljana: Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 2006, 213-221

Bradanić, Marjan, Hoško, Emanuel, *Marijin Trsat: svetište Blažene Djevice Marije, Gospe Trsatske i Franjevački samostan na Trsatu*. Rijeka: Adamić, Franjevački samostan na Trsatu, 2002.

Cvekan, Paškal, *Virovitica i Franjevci*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo „Sv. Ćirila i Metoda“, 1977.

Cvekan, Paškal, *Čakovec i Franjevci*. Čakovec: Franjevački samostan Čakovec, 1978.

Cvekan, Paškal, *Djelovanje franjevaca u Varaždinu*. Varaždin: Paškal Cvekan, 1978.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Ivaniću*. Ivanić grad: Paškal Cvekan, 1979.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Karlovcu*. Karlovac: Paškal Cvekan, 1979.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Abinim Našicama*. Našice: Paškal Cvekan, 1981.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Jaski*. Jastrebarsko: Paškal Cvekan, 1982.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Samoboru*, Paškal Cvekan, Samobor, 1982.

Cvekan, Paškal, *Franjevački samostan u Klanjcu*. Klanjec: Paškal Cvekan, 1983.

Cvekan, Paškal, *Franjevci u Iloku*. Ilok: Paškal Cvekan, 1986.

Cvekan, Paškal, *Osječki Franjevci*. Osijek: Paškal Cvekan, 1987.

Cvekan, Paškal, *Koprivnica i Franjevci*. Koprivnica: Paškal Cvekan, 1989.

Cvekan, Paškal, *Kaptolski Franjevci*. Zagreb: Paškal Cvekan, 1990.

Čuk, Slivester, p. Vendelin Vošnjak: hrvaški svetnik slovenskega rodu. *Ognjišče*, 3, 2003, str. 16.-17.

Damiš, Ivan, *Međimurski franjevci 20. stoljeća*. Zagreb: HKD Sv. Jeronima, 2002.

Dolar, France Martin, p. Vendelin Vošnjak. *Naša luč*, 6, 1996, str. 9.

Duda, Bonaventura, *Gospa Trsatska-Kraljica Jadrana: stoljeća vjere u Marijin Trsat*. Rijeka: Franjevački samostan na Trsatu, 1998.

Franjo među Hrvatima 1226.-1976. Zbornik radova franjevačke zajednice u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog (1226.-1976), ur. H. G. Jurišić, Zagreb: Središnji odbor za proslavu 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga, 1976.

Friš, Darko, *Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev: 1871-1924*. Klagenfurt-Ljubljana-Beč: Mohorjeva založba, 1995.

- Hoško, Emanuel Franjo, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.
- Hoško, Emanuel Franjo, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.
- Hoško, Emanuel Franjo, *Trsatski franjevci: pet i pol stoljeća služenja Trsatskom svetištu*. Rijeka: Adamić, Franjevački samostan Trsat, 2004.
- Hrvatska gimnazija u Pazinu: 1899. - 1999.*, ur. J. Šiklič, Pazin: Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije, 1999.
- Hrvatski franjevački biografski leksikon*, ur. F. E. Hoško, P. Čošković in V. Kapitanović, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže, 2010.
- Kinderić, Petar Antun, *Franjevci uz orgulje*. Krapina: Hrvatsko društvo crkvenih skladatelja, 2006.
- Kuzmič, Mihael, Slovenski protestanti in izseljenstvo. *Slovensko izseljenstvo*. Ljubljana: Združenje Slovenske izseljenske matice, 2001.
- Manjši brat-božji služabnik: p. Vendelin Vošnjak 1861-1933. *Heraldica Slovenica: heraldika, genealogija, veksilologija*, 5, 1999, str. 23.-24.
- Majstorović, Srećko, *O. Vendelin prema oltaru*. Zagreb: 1971.
- Majstorović, Srećko, *Sluga Božji otac Vendelin*. Slavonski Brod: 1967.
- Matejčić, Radmila, *Crkva Gospe trsatske i franjevački samostan*. Rijeka: Izdavački centar, 1991.
- Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon*, ur. T. Stanonik; L. Brenk, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008
- Patafta, Daniel, Povijest trsatskih hodočašća. *Marijin Trsat*, 1, 2011, str. 6.
- Patafta, Daniel, Trsatski euharistijski kongresi. *Marijin Trsat*, 2, 2009, str.7.
- Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavličić, 1994.
- Pilsar Fernandez, Maria, *Slovinci v železni Loreni*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, 2004.
- Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica: Goriška mohorjeva družba, 1990 sv. 15.
- Radetić, Ernest. *Istarski zapisi*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1969.
- Riman, Marija, *Život i djelo hrvatskog skladatelja o. Kamila Kolba: disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, Glazbena akademija, Zagreb, 1999.
- Ruck, Lovorka, *Glazba s/bez granice : skica glazbenog života u Rijeci i Sušaku od 1918. do 1941. godine*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2003.
- Šerić, M. *Duh otvoren: sluga Božji Vendelin Vošnjak*. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1998.
- Šimić, Jakov, *Pozivu vjeran-sluga Božji Vendelin Vošnjak franjevac*. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1983.
- Škafar, Vinko, Kapucini Slovenci u Hrvatskoj kapucinskoj kustodiji i provinciji. *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 12/13, 2001, str. 147.-163.
- Škulj, Edo, *Leksikon cerkvenih glasbenikov*. Ljubljana: Družina, 2005.
- Vovko, Andrej, Priljubljenost knjižnega daru. Mohorjani na Reki in Trsatu do konca prve svetovne vojne. *Mohorjev koledar 2007*, 2006, str. 95-101.
- Žnidaršič, Darko, *Frančiškani na Slovenskem in sto let na Brezjah*, v: *Brezjanski zbornik 2000*, ur. J. Dežman, Ljubljana: Družina, 2000, str. 318.-321.

SUMMARY

Slovene Franciscans in the Croatian Province of Saints Cyril and Methodius with Special Emphasis on the Monastery and Sanctuary of Trsat

Barbara Riman

The contribution presents the lives and work of Franciscans in the Croatian Province of Saints Cyril and Methodius who were born in the territory of the present-day Republic of Croatia and were active in the monasteries of the present-day Croatian Province of Saints Cyril and Methodius. Individuals, working in the abovementioned province which was established in 1900, performed various functions and duties.

Connections between present-day Croatian and Slovene monasteries and Franciscans have been both solid and several centuries long. Throughout the past, special relations were formed under the influence of various events and the connection of the Monastery and the Sanctuary of Trsat with Slovene places of pilgrimage such as Brezje is to be emphasised. Special emphasis ought to be placed on loyalty of Slovene pilgrims to Trsat, who have been going to Trsat for centuries (since the 16th century). These connections have been preserved down to the present day.

Ecclesiastical sources record a certain amount of individuals, such as Marijan Širca, Romuald Jereb, Vendelin Vošnjak, Filip Oštir and Mihael Troha, who after its establishment wielded influence over the development and existence of the Croatian Franciscan Province of Saints Cyril and Methodius. Along with them, the contribution states 35 other Franciscans who were active in the monasteries of the present-day Croatian Province of Saints Cyril and Methodius.

The paper also opens various questions such as why individuals remained in the newly established province and why they did not go to Slovene monasteries. This question is not easy to answer; their reasons were primarily of private nature. It is to be mentioned that individuals' arrival in the province was due to its vicinity and the possibility of attending the Varaždin *gimnazija*, whereupon they began their novitiate. The second reason involves an individual's connection to a respective monastery, although this can only be observed in some cases. The third reason includes an individual's long-time work in a certain monastery and their wish to remain in the same location. One of the reasons is most probably also the increased possibility of being promoted to high-ranking positions in the newly established province.

It ought to be mentioned that the stated Franciscans were born in present-day Slovene territories, whereas they lived and worked in the monasteries of the present-day Croatian Franciscan Province of Saints Cyril and Methodius, ranging from Bač (Vojvodina) to Trsat. They worked within their capacity and thus contributed to the co-formation of culture, history and traditional ecclesiastical and religious values.

Dejan Pacek

Mladci in stražarji med Scilo sodelovanja in Karibdo izključevanja

UDK 329.3(497.4)''1941/1945''

UDC 329.3(497.4)''1941/1945''

PACEK Dejan, profesor zgodovine, Gimnazija Brežice, SI-8250 Brežice, Trg izgnancev 14, dejan.filo@gmail.com

PACEK Dejan, history teacher, Gymnasium Brežice, SI-8250 Brežice, Trg izgnancev 14, dejan.filo@gmail.com

Mladci in stražarji med Scilo sodelovanja in Karibdo izključevanja

The *Mladci* and the *Stražarji*: Between the Scylla of Cooperation and the Charybdis of Exclusion

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 150–188, cit. 159

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 150–188, 159 notes

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Avtorski izvleček: Razprava obravnava mladce in stražarje, idejno radikalni katoliški skupini, ki sta od začetka tridesetih let 20. stoletja do leta 1945 delovali v okviru slovenske Katoliške akcije, cerkvene organizacije laiškega apostolata. Odnos med mladci in stražarji je zaznamovala razlika v značaju njunih voditeljev, Ernesta Tomca in Lamberta Ehrlicha, ter vprašanje prestiža in prvenstva znotraj slovenske katoliške skupnosti. Med drugo svetovno vojno, v času okupacije in državljanske vojne, sta skupini v protirevolucionarnemu taboru imeli različni vlogi. Medtem ko so bili mladci v oborožen protikomunistični boj vključeni z nemško mobilizacijo jeseni 1943 in pridružitvijo Slovenskemu domobranstvu, so se stražarji vanj vključili že leto poprej kot člani vaških straž in protikomunistične policije pod vodstvom italijanskega okupatorja.

The paper examines two ideologically radical Catholic groups, the group called *Mladci Kristusa Kralja* (Youth of Jesus the King, henceforth known as Mladci), and the group consisting of members of *Akademski klub Straža* (Straža Academic Club, henceforth known as Stražarji), which operated within the Slovene Catholic Action from the beginning of the 1930s until 1945. It examines their operations prior to, and during, the Second World War. In the period before the war, their relationship was generally hindered by the rivalry between the two groups and the question of prestige and prominence within the Slovene Catholic community. They were also influenced by the contrary characters of their leaders, Professor Ernest Tomec and Dr. Lambert Erlich. During the War the two groups took different roles in the ideological and armed conflict between the revolutionary and the counterrevolutionary camp; while the Mladci were generally more passive the Stražarji were considerably more active.

Ključne besede: mladci, stražarji, Katoliška akcija, Ernest Tomec, Lambert Ehrlich, druga svetovna vojna

Key Words: Mladci, Stražarji, Catholic Action, Tomec, Erlich, WWII

Avtorski izvleček

Author's Abstract

Uvod

Namen pričujoče razprave je predstaviti in primerjati mladce in stražarje, idejno radikalni slovenski katoliški skupini, katerih delovanje je na začetku tridesetih letih prejšnjega stoletja vzniknilo v okviru Katoliške akcije (KA), cerkvene organizacije laiškega apostolata, v širšem smislu pa v okviru evropskega mladinskega gibanja. Tako mladci kot stražarji so delovali med dijaško in študentsko populacijo proti širjenju komunistične ideologije ter za uveljavitev katoliških načel v zasebnem in javnem življenju. Obe organizaciji sta si bili podobni po vsebini in po ciljih, vendar so mladci pod vodstvom Ernesta Tomca svojo dejavnost omejili na versko in socialno področje, v nasprotju s stražarji, ki jih je Lambert Ehrlich usposabljal za nastop na političnem in družbenem področju. Ta razlika je vplivala tudi na to, kakšno vlogo sta organizaciji imeli med drugo svetovno vojno, v času okupacije in državljanske vojne: medtem ko so bili mladci v oborožen protikomunistični boj vključeni z nemško mobilizacijo jeseni 1943, so se stražarji vanj samoiniciativno vključili že leto poprej kot člani vaških straž in protikomunistične policije pod vodstvom italijanskega okupatorja.

Mladci

Na Slovenskem je bila po prvi svetovni vojni najmočnejša in najbolj razširjena mladinska organizacija še vedno katoliško telovadno društvo Orel. V dvajsetih letih pa so se nekateri katoliški izobraženci lotili preobrazbe Orla v strogo načelnem katoliškem duhu. Želeli so namreč vzgojiti elito, »izbrano katoliško četo«, ki bi nato pomagala »preurediti vso družbo«. ¹ Za tako vzgojo orlov se je trudil njihov duhovni asistent Gregorij Rožman, kasnejši ljubljanski škof, še bolj pa laik Ernest Tomec, profesor latinščine in grščine na klasični gimnaziji v Ljubljani ter najpomembnejši organizator laiškega apostolata na Slovenskem, ki je bil pri Orlu »duša organizacije in prenove v smeri umske in duhovne poglobitve«. ² V orlovski vzgojni sistem je Tomec vključil zvestobo Cerkvi in njenemu nauku, pokorščino škofu in papežu, za vse člane pa obvezno socialno izobrazbo in vzgojo. ³ Vzporedno s njegovimi prizadevanji je nastopilo križarsko gibanje, ki je bilo po bogastvu idej in mladostni

¹ Rožman, Dušno pastirovanje, str. 162.

² Kolarič, *Škof Rožman I*, str. 163.

³ Basaj, Tomec, str. 40.

svežini močnejše od orlovstva. Medtem ko so križarji v Ljubljani skoraj popolnoma spodrinili orle, so mariborski orli ob križarstvu šele prav zaživeli. Ti so poskušali obogatiti tradicionalno orlovsko dejavnost s križarskim duhom.⁴ Presenetljivo je Tomec, poimenovan »klicar katoliških načel«, ravno v mariborskih orlih-križarjih prepoznal tisto skupino, ki bi mogla ustvariti naravni prehod v takšno mladinsko organizacijo, kot si jo je zamislil in jo tedaj začel vzgajati. Mariborsko skupino je za nekaj let pritegnil nase in se trudil iz nje narediti katoliško načelno, telovadno in športno organizacijo.⁵

Prepoved Orla ob začetku kraljeve diktature leta 1929 in podelitev monopolnega položaja jugoslovanski sokolski organizaciji je nekoliko zavrla razvoj Tomčeve skupine, hkrati pa posredno še isto leto omogočila začetek delovanja slovenske KA, organizacije katoliških laikov, ki bi se posvetili pomoči duhovnikom pri cerkvenem apostolatu. To nepolitično in strogo cerkveno organizacijo je v prvem letu svojega pontifikata ustanovil papež Pij XI., ki je želel, da bi Cerkev, ki jo je napredujoči sekularizem izpodrival iz javnega življenja, preko delovanja vernih laikov na polju družbenega, kulturnega in gospodarskega življenja dosegla prevlado katoliških načel v sodobnem svetu. Člani KA bi to nalogo uresničili v okviru stanovsko urejenih organizacij s poglobljenim verskim življenjem ter s socialno in z oznanjevalno dejavnostjo v lastnem poklicnem in bivanjskem okolju.⁶ Tomec je papežev program pokristjanjenja vsega modernega sveta vzel za svojega in posvetil preostanek življenja temu, da ga uresniči.

Po ukinitvi orlovske organizacije je v slovenskem katoliškem taboru nastala vzgojna praznina. Zato se je Tomec odločil oblikovati novo organizacijo katoliške dijaške mladine, ki bi bila kot del KA pod zaščito Katoliške cerkve in tako zavarovana pred državnim vmešavanjem. Odločilno spodbudo pri tem je Tomcu predstavljala objava papeške socialne okrožnice *Quadragesimo anno* (1931), še bolj pa nasprotovanje, ki ga je okrožnica sprožila pri nekdanjih križarjih in krščanskih socialistih. Tako je jeseni 1931 v Ljubljani »začel zbirati zavedne in neustrašne katoliške dijake in jim na sestankih razlagati katoliška načela«. Po orlovskem zgledu jih je poimenoval *mladci*. Ti so se hitro uveljavili po vseh srednjih šolah po Sloveniji. Kot Mladce Kristusa Kralja jih je leta 1932 potrdil škof Rožman, leto kasneje pa jih je priznal za dijaško KA, katere delokrog je postala takratna srednješolska sfera. Dijaška KA je nato postala edini uradno priznani model KA na Slovenskem, po kateri naj bi se organizirale vse njene druge organizacije.⁷ S sprejetjem pravil Slovenske katoliške akcije (SKA) leta 1936 je sledilo drugo obdobje organiziranja in delovanja KA na Slovenskem, s tem pa tudi Tomčevih mladcev, ki so se po črki novih pravil leta 1937 preuredili v t. i. lastno organizacijo KA po imenu Zveza katoliških dijakov (ZKD), ki je začela izdajati glasilo *Mi mladi borci*.

Tomec si je mladce zamislil kot branik znotraj slovenske katoliške skupnosti proti modernističnemu pojmovanju cerkvene avtoritete in njene vloge na družbenem

⁴ Pirc, *Aleš Ušeničnik*, str. 228.

⁵ Kocmur, *Dobrih deset let*, str. 115.

⁶ Dolinar, *Ušeničnik in Katoliška akcija*, str. 147.

⁷ Kolarič, *Škof Rožman II*, str. 189–191.

in kulturnem področju ter naraščanju vpliva personalizma in krščanskega socializma. Opredelil jih je za mladinsko avantgardo, ki naj bi uresničila papeževo zamisel KA in njen cilj: pokristjanjenje vsega zasebnega in javnega življenja. Tomčeva vzgoja, ki se je neposredno navdihovala pri belgijski katoliški organizaciji delavske mladine (žosistih), je temeljila na katoliški načelnosti in popolni zvestobi učiteljstvu Cerkve in je bila usmerjena k prepoznavanju »dobrin avtoritete in skupnosti, pokorščine in vdanosti«.⁸ Mladčevska vzgoja je slonela: na živi katoliški veri in zakramentalnem, zlasti evharističnem življenju; na trdni, celostni katoliški načelnosti, ki v celoti sprejema cerkveno avtoriteto izraženo v papeževih okrožnicah; na študiju sodobnega družbenega nauka; na do podrobnosti izvedeni organizacijski teoriji in praksi z nenehnim poudarjanjem skoraj absolutne discipline; na načrtnem osvajanju in pridobivanju za Kristusa, Cerkev in KA.⁹ Pri vzgoji mladcev je Tomec dal poudarek intenzivnemu duhovnemu življenju in dobri organiziranosti kot pripravi na učinkovit apostolat. Kdor je hotel biti mladec, je moral upoštevati oboje.¹⁰ Izrazita skrb za organizacijo je imela svojo dopolnitev v zasidranosti mladcev v verskem življenju, tako da je veliko število duhovniških kandidatov prav mladčevstvo pripeljalo v ljubljansko in mariborsko semenišče.¹¹

Za ideološko formacijo mladcev so skrbele publikacije, ki so izhajale v zbirki *Naša pot*. Seznam teh publikacij nam potrdi Tomčevo ideološko in pedagoško zasidranost v cerkvenem učiteljstvu.¹² Duhovna formacija mladcev je spodbujala k študiju socialnega vprašanja, filozofije, literarne zgodovine in kritike. Kljub temu da so imeli dodelan ideološki in akcijski program, je bilo mladcem prepovedano sodelovati v političnih organizacijah. Če se je mladec politično angažiral, je moral iz mladčevske organizacije izstopiti. Ostal je lahko soborec, simpatizer mladcev. Ta prepoved pa izjemoma ni veljala za člane študente prava.¹³

Velik pomen so imele mladčevske obljube, ki naj bi vodile v enotnost mišljenja in nastopanja ter v globoko osebno in apostolsko življenje po veri. Tomec je mladce osebno pridobival ali pa jih povabil preko svojih zaupnikov. Za organizacijo je prevzel sistem jeder, ki ni služil pridobivanju množic, temveč je deloval od posa-

⁸ Basaj, Tomec, str. 45.

⁹ Pirc, Cerkveni in duhovni tokovi, str. 128.

¹⁰ Arnež, Lojze Grozde, str. 376.

¹¹ Dežman, *Slovenija*, str. 351.

¹² *Naša pot*. Ljubljana: I. *Nekaj smernic katoliškemu dijaštvu*, 1933; II. Ušeničnik, Debevec, Zabret, *O čitvu in še kaj*, 1934; III. *Cerkev, boljševizem in zlo*, 1934; IV. Ušeničnik, A., *Socialno vprašanje*. 2. izd., 1934; V. Ušeničnik, A., *Načela o načelih*, 1934; VI. Tanquerey, A., *Za vzgojo izbranih čet*, 1935; VII. Turk, J., *Pota in cilji sholastike*, 1939; VIII. *Nekaj smernic kat. dijaštvu. Dve razpravi kan. Cardinja o KA*, 1935; IX. Ušeničnik, A., *Načela naravne življenjske modrosti*, 1935; X. *Pismo sv. očeta brazilskim škofom*, 1936; XI. Odar, A., *Okrožnica Leona XIII. o krščanski državi*, 1936; XII. Lenček, I., *Problemi filma*, 1937; XIII. *Okrožnica Pija XI. »Divini Redemptoris« o brezbožnem komunizmu*, 1937; XIV. Odar, A., *Temelji organizacij*, 1937; XV. Ušeničnik, A., *Katoliška načela*, 1937; XVI. Ušeničnik, A., *Dialektični materializem*, 1938; XVII. Ušeničnik, A., *Obris socialnega vprašanja*, 1938; XVIII–XX. Odar, A., *Cerkvene določbe o tisku*, 1939; XXI. *Quadragesimo anno – o obnovi družabnega reda*, 1940; XXII. Odar, A., *Temelji organizacij*, 1942. Prim. Arnež, Lojze Grozde, str. 391.

¹³ Kocmur, Dobrih deset let, str. 124; Arnež, Lojze Grozde, str. 377–379.

meznika do posameznika. Temeljno akcijsko enoto je predstavljala skupina šestih članov – jata, ki se je pri delu delila na dve trojki. Ko je število članov naraslo, je nastala nova jata. Vodja se je imenoval voj in je deloval po natančnih Tomčevih navodilih. Članstvo v dijaški KA so ob članih jedrnih skupin predstavljali tudi člani drugega kroga, t. i. soborci, ki so bili kandidati za vstop v organizacijo. Tedenski sestanki so bili namenjeni duhovnemu oblikovanju, organizacijski vzgoji ter natančnemu načrtovanju konkretnih apostolskih akcij. Delovanje mladcev je bilo sicer za preostalo katoliško skupnost zavito v veliko tajnost.¹⁴ Mladci so namreč »zavestno gojili molčečnost«.¹⁵

Od izida okrožnice *Divini Redemptoris* (1937), v kateri je Pij XI. obsodil ateistični komunizem, je delovanje SKA vključevalo protikomunistično akcijo. Tako se je boju proti razkristjanjenju družbe, ki je prvotno predstavljal glavno nalogo SKA, pridružil idejni boj proti komunistični ideologiji. Že pred drugo svetovno vojno so mladci komunistično dejavnost v srednjih šolah z vso pozornostjo zasledovali, nanjo opozarjali, ter se ji idejno in akcijsko zoperstavljali. Tomec je skušal onemogočiti delovanje komunistov in njihov vpliv na slovensko mladino, s skrbnim študijem njihovega organizacijskega sistema, saj je bil njegov cilj izoblikovati organizacijo, ki bi bila kos komunistični dejavnosti in propagandi. Zato je mladce organizacijsko in idejno usposobil tako za obrambo kot za napad proti komunistični ideologiji – proti komunističnim trojkam je zastavil sistem jeder, proti komunistični zagrizenosti krščansko gorečnost, proti komunističnemu aktivizmu samopožrtovalnost mladcev, proti tajnosti tajnost, »skratka tiha borba, ki jo površni svet ne opazi, ne vidi, ni pa zato nič manj ostra«.¹⁶ Sistematično organiziran idejni boj proti komunizmu je bil komunistom trn v peti do te mere, da so organiziranost mladcev označili za fašistični pristop k obrambi katolicizma.¹⁷ Stanislav Mohorič je v zvezi s tem zapisal: »Od prvih stikov s profesorjem Tomcem se posebno spominjam, da nam je govoril, da imajo komunisti kot organizirani brezbožniki zelo dobro izpeljano organizacijo s sistemom celic in da se ne moremo proti njim boriti, če ne bomo imeli enako dobre organizacije. Rekel je, da se proti tankom ni mogoče boriti z loki.«¹⁸ Eno izmed načel, ki so stala v ospredju pri Tomčevi protikomunistični akciji, je bilo izraženo z geslom: »Podreti vse mostove!« Komunizem je namreč razumel kot nenevaren pojav, če je osamljen; ki pa postane nevaren, če »si naredi most h katoličanom in po njem vdira v njihove vrste«. Sledeč temu načelu »se je boril proti vsem tistim strujam, ki so bile v svojem programu nasproti komunizmu preveč popustljive ter s svojo popustljivostjo delale most med katolicizmom in komunizmom«.¹⁹

Mladci so zaradi izrednega organizacijskega talenta svojega ustanovitelja in njegove sposobnosti pridobivati mlade ljudi postali najpomembnejša in tudi najbolj učinkovita organizacija slovenske KA.

¹⁴ Pirc, Cerkveni in duhovni tokovi, str. 128; Kocmur, Dobrih deset let, str. 116–120.

¹⁵ Intervju z Janezom Zdešarjem, 25. 8. 2012.

¹⁶ Basaj, Tomec, str. 42.

¹⁷ Arnež, Lojze Grozde, str. 380.

¹⁸ Mohorič, Volja in razum, str. 153.

¹⁹ Dvoje pričevanj, str. 101–102.

Stražarji

Stražarji so se pojavili sočasno z mladci, na začetku tridesetih let, ko se je opazno okrepilo prodiranje komunistične ideologije v srednje šole in ljubljansko univerzo. Oblikovali so se pod vodstvom Lamberta Ehrlicha, ki je ob opravljanju akademskih, družbenih in narodnopolitičnih nalog, najglobljo sled v zgodovini nedvomno zapustil kot voditelj slovenske katoliške študentske mladine.

V primerjavi z večino slovenskih katoličanov Ehrlich v predvojnem času številčno neznatne in notranje razklane komunistične partije ni podcenjeval, saj se je med prvimi poglobil v študij komunizma, njegove teorije in njegove prakse, ter državnega ustroja Sovjetske zveze. Pred drugimi je prepoznal nesorazmerje med dejavnostjo komunistov in preostalih idejnih skupin na univerzi ter njihov naraščajoči vpliv med tistimi študenti, ki so v program krščanskosocialne družbene prenove vse bolj vključevali marksistična načela. Kot protitež komunistični aktivnosti v prikritih celicah v nekomunističnih univerzitetnih društvih je Ehrlich kmalu po uvedbi kraljeve diktature leta 1929 začel ob sebi zbirati študente ter jih na osnovah katoliškega nauka in slovenske narodnopolitične usmerjenosti začel pripravljati na duhovno, miselno in akcijsko soočenje s komunistično ideologijo.²⁰

Ko so leta 1933 postali mladci dijaška KA, je skupina Ehrlichovih študentov dobila mandat za organiziranje KA med študenti. Imenovali so jo Mihaelova skupina. Nastala je dvojnost KA, kar je Tomec imenoval »tele z dvema glavama«, ker da takšna KA nima zmožnosti za življenje. Škof Rožman je Ehrlichovi skupini leta 1935 odvzel značaj študentske KA in poveril mladcem nalogo organizirati KA tako za študente kot za dijake. S tem je prišlo v KA vsaj formalno do enotnega vodstva.

Ehrlich je leta 1934 organiziral konzorcij, ki je začel izdajati glasilo *Straža v viharju*. Po tem listu so se začeli Ehrlichovi študentje imenovati *stražarji*. Tako se je oblikovalo maloštevilno, toda nadvse prodorno in aktivno stražarsko gibanje. Posebnost tega gibanja je bila, da so njegovi člani, tudi ko so že končali študij, ostali povezani z njim in so v njegovi hierarhiji zavzeli mesta vodilnih starešin. Člani, ki so imeli službe ali druge dohodke, so v skupno blagajno mesečno prispevali desetino svojih prihodkov.²¹ Ko so stražarji zaradi sporov s konkurenčnimi mladci leta 1937 izstopili iz takratnih katoliških akademskih društev, so ustanovili lasten akademski klub Straža, po njihovem zgledu pa so se tudi krščanski socialisti ogradili v akademskem klubu Zarja kot t. i. tretja skupina. Drugi študentje so z mladci ostali v preostalih akademskih društvih in jih začeli v duhu papeške okrožnice *Quadragesimo anno* spreminjati v društva s stanovskim značajem.²²

Stražarje si je njihov ustanovitelj zamislil kot elitno načelno radikalno študentsko skupino, ki naj bi delovala znotraj tradicionalnega katoliškega gibanja proti širjenju marksizma in komunizma; za ponovno strnitev katoliških vrst; za uveljavitev katoličanov v družbenem in kulturnem življenju in končno za ponovno pokristjanjenje sveta. V primerjavi z mladci, ki so bili usmerjeni v verske cilje, so

²⁰ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 63–64.

²¹ Prav tam, str. 280.

²² Kocmur, *Dobrih deset let*, str. 121.

bili stražarji osredotočeni na neposredno poseganje v sredo tedaj aktualnih družbenih in kulturnih problemov na Slovenskem.²³

Ehrlichu je predstavljal ideal katoliški izobraženec, ki bo sposoben sprejeti kakršnokoli vodilno mesto. Stražarjem je posredoval svojo globoko vernost in duhovno usmerjenost ter jih pozival k aktivni vlogi za uveljavljanje katoliških načel v javnem življenju. Zaradi te usmeritve so bili stražarji vedno v ospredju ideoloških bojev, ki so se odvijali znotraj mlade univerze, ter so tako sooblikovali podobo takratne slovenske družbe.²⁴

Odnos med mladci in stražarji

Ko je decembra leta 1929 kralj Aleksander prepovedal večino slovenskih katoliških organizacij – prosvetne, kulturne, mladinske in telovadne (delovati so smele samo še na novo ustanovljena KA, Marijine kongregacije in Prosvetna zveza, pa še ta le do leta 1933) – je na Slovenskem prišlo do zastoja v vzgoji dijaške in študentske mladine, katere katoliški značaj je bil tedaj ogrožen. Dva moža sta poskusila rešiti neugodne razmere: univerzitetni profesor Lambert Ehrlich in gimnazijski profesor Ernest Tomec. K delovanju ju je spodbudila idejna zmeda med slovenskimi katoličani in vse očitnejše delovanje komunistov. Skoraj istočasno sta se vsak zase lotila reševanja neugodne situacije. Ehrlich je začel jeseni leta 1931 zbirati mlade študente v Mihaelovo skupino, Tomec pa je jeseni istega leta dijake (gimnazijce) združil v Pijev krožek. Oba moža sta se zavedala, da je za rešitev situacije potrebno vzgojiti in izoblikovati izobražence in dijake, ki bi bili idejno jasni, načelno trdni, podkovani v verskih in moralnih naukih cerkvenega učiteljstva ter pripravljeni za borbo proti delovanju komunistov med slovensko dijaško in študentsko mladino. Oba moža sta postala ideološka voditelja svojih skupin: Tomec mladcev in Ehrlich stražarjev. Prvi so bili leta 1933 potrjeni kot uradna dijaška KA in so leta 1937 postali lastna organizacija KA z imenom Zveza katoliških dijakov, drugi pa so istega leta dobili status pomožnih sil KA.²⁵ Če je bilo na eni strani stražarsko gibanje opredeljeno kot pomožna sila KA, pa je na drugi strani predstavljalo konkurenčno gibanje KA, ki je tedaj prišla pod popoln vpliv Tomca. Ta dvojnost je bila vir stalnih napetosti, ki jo je hotela KA preseči s popolno podreditvijo stražarjev, slednji pa z zavrnitvijo poslušnosti vodstvu slovenske KA.²⁶

Obe organizaciji sta si bili po vsebini podobni, po ciljih pa v glavnem enaki: zadali sta si uveljavljanje katoliških načel v javnem življenju, uresničevati nauke in navodila iz papeških okrožnic, pobijati ideje kapitalizma, krščanskih socialistov in marksistov ter borbo proti komunistični propagandi. Razlika ni bila toliko v vsebini, kolikor v taktiki. Zgodovinar Bojan Godeša v zvezi s tem poda naslednjo sodbo: »KA se je v svoji dejavnosti načeloma omejevala na kulturno-versko področje, v

²³ Pirc, *Cerkveni in duhovni tokovi*, str. 129; Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 87–93.

²⁴ Juhant, *Idejni spopad II*, str. 85.

²⁵ Kranner, *Odnos*, str. 238.

²⁶ Kolarič, *Iz Rožmanovega življenjepisa*, str. 143.

nasprotju s stražarji, ki so se udeleževali na širše zastavljenem polju socialno-kulturnega in še posebej tudi političnega dela.«²⁷

Na odnos med mladci in stražarji je v veliki meri vplivalo osebno razmerje med voditeljema obeh skupin, Ehrlichom in Tomcem; bila sta si namreč zelo različna po značaju, kar so vedeli že njuni sodobniki: »Če ne bi bilo drugih razlogov, bi samo ta razlika v značajih dovolj razložila, zakaj ni moglo priti do sporazuma med obema voditeljema prihodnjega izobraženstva.«²⁸ Milan Komar, izobraženec iz mladčevskih vrst, je opisal in primerjal »dva velika sodobnika«, Ehrlicha in Tomca: »Ehrlich se mi je zdel vedno samosvoj človek, skoraj bi rekel v nekem smislu samotar. Medtem ko je Ernest Tomec stal na svojem točno odrejenem mestu v katoliškem organizacijskem sistemu in je razvijal vse svoje delo iz tega mesta ter nikdar ne mogel nastopiti kot on sam, zgolj kot Ernest Tomec, bi nasprotno Ehrlich ne prenesel za nič na svetu takega načina delovanja, kajti zdelo bi se mu, da se bo zadušil, on svobodnjak in človek, nepredvidne pobude, navajen nastopati na svojo roko, zunaj dogovorov, sistemov in konvencij. Čeprav je žrtvoval svoj čas in svoje moči stražarskemu gibanju in ni skoparil v tem pogledu, nikdar ni prišel do tega, da bi postal sestavni, čeprav osrednji del, del organizacijskega stroja, kot se je to zgodilo s Tomcem. Ehrlichu najbrž ni bilo treba tiste nevidne čustvene opore in varnosti, ki jo človeku daje življenje v sistemu [...]. Tomec je vedno hodil v vrsti in v skupini, v smislu izročil, z načrti za prihodnost pred očmi, vedno prepojen z zakonitostjo, in čeprav je v globini bil revolucionarnega duha, si je dajal duška samo znotraj postavljenega reda. Ehrlich pa je hodil kot po planem, po prostem, sam, z distanco in s svobodo nasproti problemov. To se je videlo tudi pri vzgoji: Ehrlichova osebnost ni obremenjevala rasti stražarjev.«²⁹ Za Ehrlicha je bila mladčevska organizacija zelo primerna za srednješolce, toda »absolutno neprimerna« za študente. Zanj je to bil pglavitni argument v razgovorih, ki naj bi privedli do enotnosti pri vzgoji katoliške mladine, do katere pa ni nikdar prišlo. Tomčev organizacijski in vzgojni sistem se mu je namreč zdel »preveč malenkosten za odraslega fanta in bodočega intelektualca.« Tomčeve točnosti, temeljitosti, ki je bila zanj tako značilna, »ni prenesel, ne samo zaradi togosti, ampak tudi zaradi preciznega sistema.«³⁰ Komar je sodil, da je bil Ehrlich človek obsežnega znanja, toda brez čuta za podrobnosti. Slavist Anton Breznik pa naj bi o njem dejal: »Je naravnost tragično: tako veliko znanja in tako malo sistematičnega duha.«³¹

V *Elaboratu o Slovenski Katoliški akciji*, obsežnem dokumentu, spisanem po drugi svetovni vojni, najdemo opis Tomca, ki predstavi njegove značajske odlike: »Zanj je značilno, da je vsa čustva podredil razumu. Zaradi te njegove enostranskosti, ki se ji je pridružila še nedosežna pedantnost, pri mnogih ni bil priljubljen. S svojo izredno delavnostjo, posebno osebno skromnostjo pa tudi veliko organizatorno sposobnostjo pa je pritegnil nase določen krog ljudi, ki so mu

²⁷ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 213.

²⁸ Komar, Dva velika sodobnika, str. 72.

²⁹ Prav tam, str. 71.

³⁰ Prav tam, str. 71–72.

³¹ Prav tam, str. 72.

popolnoma zaupali. Nikdar ni vidno silil v ospredje, vedno pa je stal in snoval v ozadju. On je bil v resnici »siva eminenca« v slovenskem katoliškem taboru.«³² Alojzij Odar, tesen sodelavec Tomca, je v spominih nanj zapisal, da sta voditelja mladcev »odlikovala katoliški čut in smisel za organizacijo. Zaradi katoliškega čuta, ki je velika božja milost, je ohranil pravo pot v idejnih zmedah, v katere so zašli nekateri bogoslovno zelo izobraženi ljudje. Zvesto se je držal Petrove skale. Vsaka papeževa beseda mu je bila sveta. Bilo mu je povelje vrhovnega poveljnika. Sprejel jo je brez pridržka in jo v življenju skušal spolniti po črki. [...] Bil je velik sistematik in logik, obdarovan s čudovito vztrajnostjo in doslednostjo. Bil je mož volje. Vrh tega je bil do skrajnosti nesebičen in ves katoliški optimist.«³³ Pri vzgoji je Tomec za svoje dijake, mladce, »ves gorel«.³⁴ Pri njih je želel doseči »izčiščenje nazorov, čustev in volje od okuženja po zmotnih filozofijah«.³⁵

V omenjenemu elaboratu najdemo na drugem mestu strnjeno primerjavo obeh radikalnih katoliških skupin, ki potrdi, da je na vsebino in delovni pristop pri obeh organizacijah bistveno vplival značaj njunih voditeljev, Ehrlicha in Tomca: »Ideološko ni bilo med obema skupinama, vsaj v začetku, prav nobenih pomembnejših razlik. Razlike so bile le v organizacijskih in vzgojnih pogledih. "Mihaelova skupina" je bila v svojih vzgojnih prijemih mnogo bolj široka kot mladci. Od svojih članov ni zahtevala, da se odpovedo kajenju, plesu, znanju z dekleti, ni poznala tiste discipline, ki postaja mehanična in je podobna dresuri, kar bi vsaj delno lahko govorili o disciplini v mladčevski organizaciji. Člani "Mihaelove skupine" so se od ostalih povprečnih katoliških akademikov razlikovali po tem, da so se globlje versko izživljali, temeljiteje študirali verske in filozofske osnove katoliškega svetovnega nazora ter socialni nauk katoliške Cerkve. Njihovo delovanje na okolje je bilo v primerjavi z mladčevskim načinom dela precej površno, nesistematično, kampanjsko in premalo vztrajno. Imeli so mnogo zamisli, ki pa jih niso do konca izvedli. Bili so razgibani in prožni, toda organizacijsko površni. O razliki med obema stiloma dela in nastopanja bi veljala primerjava, ki jo je napravil škof Rožman med Tomcem in Ehrlichom. Po njegovem mišljenju je bil Ehrlich "Francoz", Tomec pa "Nemec". To se pravi, Ehrlich je imel številne zamisli, ki pa jih ni dosledno izvedel, Tomec pa je znal izvesti relativno redke zamisli.«³⁶

Prepad ni zeval le med značajema dveh voditeljev. Odprla se je dilema katera organizacija, mladci ali stražarji, naj obvelja za akademsko KA. Dokler sta na začetku obe skupini delovali na različnih področjih, saj je Tomec začel z laičnim apostolatom s skupino dijakov, Ehrlich pa s skupino študentov, ni takoj prišlo do odkritega konflikta. Trenja med mladci in stražarji so se začela kasneje, leta 1933, ko so se oboji znašli v katoliških akademskih društvih oziroma v Akademski zvezi na ljubljanski univerzi. Čeprav so z istimi cilji pridobivali študentske kolege za članstvo, je to sprožilo tekmovanje in ustvarjalo nesporazume. Oboji, mladci in

³² ARS, *Elaborat*, str. 9.

³³ Odar, Sadil je, str. 62.

³⁴ Prav tam, str. 60.

³⁵ Kocmur, Ves je gorel, str. 63.

³⁶ ARS, *Elaborat*, str. 15.

stražarji, so bili po pravilih iz leta 1929 enakopraven del KA. Oboji so imeli prav, čeprav so bili mladci v delni prednosti, saj jih je škof Rožman že leta 1933 potrdil za dijaško KA. Ti spori so trajali do leta 1937, ko so se po uvedbi novih pravil SKA in potrditvi mladcev kot lastne organizacije KA, stražarjev pa kot njene pomožne sile, spori formalno končali, niso bili pa dokončno pomirjeni.

Leta 1936 se je razmahnil spor zaradi načrta SKA za stanovsko preureditev katoliških akademskih društev iz fakultetno mešanih društev v posamezna, samo stanovsko organizirana fakultetna društva. V tem smislu je na začetku akademskega leta 1936 začelo na tehnični fakulteti delovati društvo Kladivo, na pravni fakulteti društvo Danica in na medicinski fakulteti društvo Vir.³⁷ Predlagatelji so se sklicevali na papeževo priporočilo v okrožnico *Quadragesimo anno*. Preureditev akademskih društev bi bila ena od prvih korakov k uresničitvi stanovskega družbenega reda. Za ta namen so se polno angažirali mladci, stražarji pa so dvomili, ali papeževa želja glede stanovske utrditve velja tudi za akademska društva. Eden od najvidnejših stražarjev Ciril Žebot je presodil, da je šlo za »pojmovno zmedo, izraženo v trojni enačbi: fakulteta = stroka = stan«.³⁸ Tomec je namreč vztrajal pri ideji stanovske preureditve Akademske zveze na podlagi fakultet oziroma poklicnih stanov, tako da bi v enem akademskem društvu sodelovali samo filozofi, v drugem samo slavisti itd. Z upoštevanjem socialnega nauka Cerkve, ki je priporočala korporativistični model, bi na univerzi nastale poklicne stanovske organizacije, v okviru katerih bi se – po Tomčevi sodbi – katoliški študentje bolje pripravili na socialno obnovo družbe. Tovrstni poklicno-stanovski reorganizaciji so se uprli Ehrlichovi stražarji. Avtoritarnost osrednjega vodstva KA, ki je bilo naklonjeno mladcem, je pri stražarjih vzbujala odpor in zamero. V spor se je navsezadnje vmešal tudi škof Rožman, ki se je postavil na stran reformatorjev, vendar niti to dejanje ni naredilo konca zadevi. Javna polemika, ki je delila katoliški tabor, je trajala vse do napada na Jugoslavijo v aprilu 1941.³⁹

Kamen spotike za obe organizaciji je postala tudi Slovenska dijaška zveza (SDZ). Ta je postala novo torišče spora med mladci in stražarji, ko so slednji leta 1934 prevzeli vodstvo SDZ, njeno delovanje poživili, jo organizacijsko utrdili ter uspešno vodili do začetka vojne. Ker pa so se na srednjih šolah po letu 1932 močno razširili mladci, je samo po sebi prišlo do tekmovanja v pridobivanju novih članov, do vsakršnih trenj in metanja polen pod noge. Leta 1939 pa je na pobudo mladcev prišlo do kompromisa: mesto podpredsednika, mesto v glavnem odboru in mesto v nadzornem odboru SDZ je zasedel vsakič po en mladeč. Zadnji od večjih predvojnih sporov med mladci in stražarji je sicer imel najmanj odmeva v javnosti.⁴⁰

Odnos Tomca do stražarjev je bil, kot je razvidno iz njegovih zapiskov, nepopustljiv. Po njegovem je kot posledica razdorov v dijaštvu razpadala politična katoliška skupnost in se je krepil komunizem.⁴¹ Goreče se je zavzemal za uveljavi-

³⁷ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 119.

³⁸ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 92.

³⁹ Kranner, *Odnos*, str. 242.

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Tomec, *Razmišljanje o razmerah*, str. 177–189.

tev pravic Narodnega odbora Katoliške akcije (NOKA), torej da bi se s škofovim pooblastilom urejevala nesoglasja in spori med študentskimi društvi. Tomec je katoliška študentska društva štel za pomožne sile KA, to pa naj bi dalo NOKA pravno podlago za nastop proti akademskemu klubu Straža.⁴² Nasploh je Tomec poudarjal, da je partikularizem škodljiv za katoliško skupnost, »ker gre za partikularizem proti organizaciji, ki zastopa najvišje cilje, in je uradna organizacija Cerkve«.⁴³ Na drugem mestu je razmišljal, sodeč po njegovih zapiskih, da dokler bodo stražarji v svojem partikularizmu vztrajali in vodili »svojo politiko moči«, dotlej so »spori v notranjosti katoliške skupnosti nujen pojav in silno težka škoda za KA in za vso katoliško skupnost«. Predvideval je, da bi v primeru, če bi se tudi akademski klub Straža pridružil NOKA, kaj hitro opravili z nepokorno tretjo skupino, tj. s krščanskim socializmom zaznamovanimi zarjani.⁴⁴

H glavnim vzrokom za razpadanje katoliške skupnosti je Tomec prišteval neodločnost škofa Rožmana v odnosu do raznih katoliških struj in njihovih voditeljev.⁴⁵ V prepiru med obema katoliškima organizacijama KA in Stražo je na škofijski sinodi v Šentvidu pri Ljubljani leta 1940 škof Rožman odločil, da velja Tomčeva organizacija za edino predstavnico KA, vendar s tem spor še zdaleč ni bil razrešen.⁴⁶ Škof Rožman se je v primeru spora med mladci in stražarji znašel v precepu, saj sta mu bila tako Tomec kot Ehrlich osebno blizu in je oba cenil. Prvi je bil njegov sodelavec pri preobrazbi Orla v dvajsetih letih, ki je desetletje kasneje ustvaril obliko KA, za katero se je kot škof navdušil »z vsem srcem in z vso dušo«.⁴⁷ Z drugim je delil usodo pregnanega zamejskega Korošca v Ljubljani in dolgoletno prijateljstvo; Rožman je še kot škof izjavil, da je Ehrlich njegov »mecen«.⁴⁸ Čeprav je bil očitno močno naklonjen Tomcu, ki je v temelje svoje mladčevske organizacije položil popolno poslušnost cerkveni avtoriteti, ni škof Rožman nikoli posegel po disciplinskem ukrepu, ki bi stražarje podvrgel kontroli NOKA in s tem Tomca. Svoje ravnanje je pojansil z distance večletnega izgnanstva: »V marsičemu sem mu (Ehrlichu) pustil svobodo, čeprav se nisem z vsem popolnoma strinjal, ker po svoji vesti nisem jemal svobode tam, kjer božja stvar ni nujno zahtevala popolne edinosti tudi v metodi in taktiki, dasi sem seveda želel, da bi bila enotnost čim večja, a svojih »želja« nisem nikomur nalagal kot odločitev moje jurisdikcije.«⁴⁹ Odnos med škofom Rožmanom ter mladci in stražarji dodatno osvetli ocena škofove osebnosti, ki jo je po drugi svetovni vojni podal France Koblar. O škofu Rožmanu je izjavil: »Kakor presodim, je bil osebno nesamostojen, silno tenkočuten, vdal pa se je vedno pritisku svoje mnogo aktivnejše politične okolice. Tako sodim, da do tedaj škof ni napravil še nobenega koraka, ki bi bil odločnejše vplival na narodni razdor, pač pa, da je tedaj že omagoval v svojem zadržanju. [...] K tej splošni karakteristiki

⁴² Prav tam, str. 179.

⁴³ Prav tam, str. 182.

⁴⁴ Prav tam, str. 183, 189.

⁴⁵ Prav tam, str. 184–185.

⁴⁶ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 119.

⁴⁷ Žakelj, Spominu, str. 111.

⁴⁸ Kranner, Spomini, str. 220.

⁴⁹ Kolarič, *Škof Rožman II*, str. 202.

bi dodal to, da sem vedno slišal in tudi čutil, da so odločilen vpliv imeli pri škofu zastopniki obeh radikalnih katoliških frakcij, to so bili Mladci in Stražarji in da so celo v tem, kdo bo odločilno vplival na škofa, včasih nastala med njimi ostra trenja. Mi drugi pa smo prav zaradi tega stali v ozadju in čutili, da ni mogoče pri njem vplivati v javnih zadevah; sam pa se je prav zaradi tega čutil osamljenega.⁵⁰ Spore je poglobljalo dejstvo, da se stražarji niso bili pripravljene v celoti podrediti osrednjemu vodstvu SKA. Stražarji, ki svojega akademskega kluba niso imeli zgolj za pomožno silo KA, temveč predvsem za katoliško prosvetno društvo, so se upirali »klerikalizaciji« celotne slovenske katoliške skupnosti. Opozarjali so, da Katoliška cerkev nima uradne oblasti in pravnih kompetenc v odnosu do profanih katoliških društev, ima pa pristojnosti, da daje idejne in moralne smernice vsemu njihovemu delovanju in da ima pravico tudi do sodbe o delovanju katoliških laikov z vidika katoliških načel. Stražarji so predvidevali, da bi se z uradno »klerikalizacijo« posvetnih katoliških društev v prihodnje rodili še večji problemi v sožitju katoliške skupnosti na Slovenskem.⁵¹

V odnosu Ehrlicha do Tomca in njegove zasnove dijaške KA se je očitek o »klerikalizaciji« slovenskega katoliškega gibanja prepletal z obtožbo, da Tomčeva KA predstavlja v našem prostoru nevarnost »laicizma«, saj deluje izven nadzora vodstva Katoliške cerkve. Filip Žakelj naj bi po lastnem pričevanju Ehrlicha slišal reči, »da mladci niso Katoliška, ampak Tomčeva akcija«. To trditev naj bi dokazal s temi besedami: »Po papeževi izjavi mora biti duhovnik kot asistent duša Katoliške akcije. Mladci pa nimajo narodnega asistenta, marveč vse vodi Tomec.« Po besedah Žaklja moramo vzrok za opisano situacijo iskati v tem, da je Tomec »nekoliko težko oral z duhovniki«.⁵² Ehrlich je v obsežnem spisu z naslovom *Birokratizem mladčevskega poslovnika* – spis je nastal v letu pred okupacijo Kraljevine Jugoslavije kot protest proti delovanju Tomca v KA in je bil naslovljen na škofa Rožmana – zapisal: »Dosedanja KA med dijaki je bila tako zasnovana, da je absolutno samostojno brez vednosti kateheta tako močno zajemala mlade duše, da smemo govoriti o neki ekskluzivni, totalitarni vzgoji, ki poleg sebe skoro fizično ne dopušča več delovanja drugega vzgojnega faktorja, razen obligatnih šolskih ur.«⁵³ »Dosedanja Zveza kat[oliških] dijakov potemtakem ni sodelovanje organiziranih laikov s cerkvenim načelstvom, ali s hierarhijo, konkretno s kateheti, ampak hoče biti le bolj sodelovanje katehetov z neko posebno strumno dijaško organizacijo, ki jo vodi Tomec. V tem smislu se more reči, da je laicistična. Laiško vodstvo ne izvršuje samo po lastni zamisli in na lastno odgovornost nalog, ki mu jih določa cerkveno načelstvo, ampak izoblikuje v dijakih posebno miselnost in vest brez vednosti duhovnikov.«⁵⁴ Ehrlich je v delovanju Tomca prepoznal laicizem v tem, »da se pod pretvezo organizacijskih in delovnih metod odteguje neposrednemu

⁵⁰ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 241.

⁵¹ Med Scilo laicizma in Karibdo klerikalizma, *Straža v viharju*, 21. 11. 1940.

⁵² Žakelj, Spominu, str. 111.

⁵³ NŠAM, *Birokratizem*, str. 25.

⁵⁴ Prav tam, str. 26.

vpogledu ali vplivanju duhovnika to, kar spada v njegov delokrog». ⁵⁵ Temu naj bi bilo tako, ker si Tomec »prisvaja v nekem smislu hierarhični apostolat tudi asistenta, duhovniku prepusti samo zakramentalno oblast«. ⁵⁶ Žakelj je v spominih na Tomca posredno pritrdil tožbi Ehrlicha, da so bili duhovniki v mladčevski organizaciji pri svojem delu omejeni le na področje verske oskrbe, niso pa kot cerkveni asistenti imeli vodstvenih nalog, čeprav so pravila SKA to predvidevala. Duhovniki naj bi na življenje mladcev vplivali le »kot spovedniki, voditelji mesečnih duhovnih obnov in zlasti vsakoletnih duhovnih vaj«. Vsa predstavljena stališča na najboljši način povzamemo z besedami Andreja Snoja: »Profesor Tomec je bil dejanski spiritual svojih mladcev.« ⁵⁷

Če je bil odnos stražarjev do politike nedvoumen, pa tega ne moremo zatrditi za mladce. Poudarjeno je bilo, da so se stražarji od mladcev razlikovali v tem, da prvi niso skrivali svojih političnih ambicij, medtem ko so drugi trdili, da so kot dijaška KA zgolj verska in zato nepolitična organizacija. Ehrlich je svoje študente načrtno vzgajal za politiko, Tomec pa svojim dijakom, dokler so bili člani KA, ni dovolil, da bi se ukvarjali s politiko, saj je bil mnenja, da bi prezgodnja politična zavzetost mladega človeka lahko odtrgala od zbranega študija in apostolata. ⁵⁸ Vendar ne moremo spregledati, da je slovenska KA zastopala ideje, ki so bile izrazito družbeno-politične, kot je na primer ideja stanovsko urejene države, ter da si je za poglobitveni cilj zastavila, da bi katoliški značaj dobila vsa področja javnega življenja: politično, kulturno, gospodarsko in socialno. Tako so pravila dijaške KA članom med drugim nalagala nalogo »usmerjati znanstveno delovanje proti zmotam komunizma, kapitalizma in pretiranega nacionalizma, preučevati temelje in praktične možnosti novega krščanskega reda v družbi in državi«. ⁵⁹ KA je načeloma bila nepolitična cerkvena organizacija za versko in idejno delovanje med laiki, vendar je na njeno delovanje vplivalo tudi dejstvo, da je po uvedbi šestojanuarske diktature za Cerkev KA do neke mere pomenila nadomestilo za prepovedana katoliška društva in organizacije. ⁶⁰

Stražarsko gibanje je že kmalu po začetku delovanja, ob podpori predsednika Slovenske ljudske stranke (SLS) Antona Korošca, dobilo posebno mesto znotraj slovenskega dela tisti čas vladajoče Jugoslovanske radikalne zveze (JRZ). Vodilni slovenski politik se je zavedal, da navzočnost duhovnikov v vrhovih stranke tej prej škodi kot koristi. V vodstvu SLS so manjkali izobraženi laiki, ki bi zamenjali duhovnike in prevzeli njihove politične funkcije. Preko dolgoletnega znanstva z Ehrlichom je Korošec prišel v stik z akademiki, kakor so pred drugo svetovno vojno imenovali študente. V nekaterih od njih, ki so že pridobili univerzitetno diplomu, je »mojster politične umetnosti« prepoznal kandidate za vstop v politiko. Ehrlich ni nasprotoval stikom stražarjev s politiki, toda te so smeli imeti le kot zasebniki, ne

⁵⁵ Prav tam, str. 41.

⁵⁶ Prav tam, str. 12.

⁵⁷ Žakelj, Spominu, str. 111.

⁵⁸ Kocmur, Dobrih deset let, str. 124.

⁵⁹ Dijaška KA, *Mi mladi borci*, 7. 5. 1937.

⁶⁰ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 87–88.

kot člani kluba Straža. Želel si je biti na tekočem s slovensko politiko in delovanjem stražarjev v njej. Ob tem je bil kot katoliški duhovnik odločno proti prepletanju politike in Cerkve in je med študenti ohranjal svojo nestransko vlogo.⁶¹ Sodelovanje z Korošcem je pri stražarjih krepilo oblastne ambicije; zato so nastopili proti temu, da bi slovensko katoliško skupnost utegnili voditi uradna cerkvena ustanova, torej SKA in njeno vodstvo. Od tod odpor proti poskusom »klerikalizacije«, tj. vzponu KA v vodilno silo znotraj slovenskega katoliškega tabora. Toda za slovensko KA so njeni snovalci, s Tomcem na čelu, predvidevali, da bi z vidika splošnega interesa – kot osrednja in univerzalna cerkvena ustanova, v primerjavi z drugimi katoliškimi in verskimi organizacijami, ki imajo zgolj partikularen značaj – morala imeti vodilno vlogo v slovenski katoliški skupnosti.⁶²

Tomec naj bi po pričevanju Filipa Žaklja izjavil: »Če mladce odvrčam od dnevne, cestne politike, ni s tem rečeno, da mladci ne bodo šli kasneje v politiko.«⁶³ V luči te trditve se nam ne zdi več iz trte izvita trditev iz *Elaborata o Slovenski Katoliški akciji*, da je ta »bila po svojem važnem namenu tudi šola kadrov za bodoče politično delovanje, šola bodočega političnega katoliškega vodstva«.⁶⁴ Avtor elaborata je nanizal več argumentov, ki so se pri Tomcu sešteli v odločitve, da članom dijaške KA prepove (prezgodnji) vstop v politiko. Tej Tomčevi odločitvi naj bi v prvi vrsti botrovalo dejstvo, da so bili člani dijaške KA premladi, da bi zasedli vodilna mesta v političnih strankah: najstarejši mladci so šele ob začetku druge svetovne vojne pravkar dokončali univerzitetni študij. Nadalje je bilo število univerzitetno izobraženih članov KA premajhno celo za učinkovito delo v lastnih organizacijah KA. Kar je bilo visoko izobraženih članov, jih je NOKA, v katerem so bili samo ljudje iz ožjega Tomčevega kroga, uporabil pri graditvi preostalih lastnih organizacij, da bi v njih uveljavili enake metode vzgoje in obliko organizacije, kot je to veljalo za dijaško KA. Dijaška KA svojih posameznih članov načelno ni spustila v politično stranko tudi zato, ker so se bali, da bi se taki posamezniki v »slabi masi« izgubili, ker bi morali neaktivno čakati.⁶⁵ Po trditvi avtorja elaborata naj bi vodstvo KA imelo širok koncept o preureditvi političnega življenja pri nas. Takratne politične katoliške organizacije naj bi vodstvo slovenske KA smatralo »za zastarele in popolnoma nesposobne«. SLS naj bi globoko prezirali, so pa jo tisti čas tolerirali, »ker še niso zbrali sil za njeno reformacijo«. Člani KA so bili mnogo prešibki, da bi lahko vodilno slovensko stranko ideološko, zlasti pa organizacijsko, spremenili v skladu s svojimi načeli. Zato naj bi vodstvo slovenske KA menilo, »da bi bilo prezgodnje nastopanje na političnem polju neracionalno trošenje sil«. Na svoj politični nastop naj bi se pripravljali z izgradnjo lastnih organizacij KA. Z izgraditvijo »najborbenejših katoliških skupin, pa bi si NOKA ustvarila tisto silo, s katero bi lahko vsak hip zlomila eventualni odpor starih politikov SLS«. Nepolitičnost KA, »na katero so se sklicevali ob vsaki priložnosti in jo vidno poudarjali«, je bila po besedah avtorja

⁶¹ Mlad umrje, kdor od bogov izbran je ..., *Zaveza*, september 2010.

⁶² Kraljič, Pij XII., str. 45.

⁶³ Žakelj, Spominu, str. 110–111.

⁶⁴ ARS, *Elaborat*, str. 20.

⁶⁵ Prav tam, str. 20–21.

elaborata »sijajno sredstvo, s katerim so skušali uspavati svoje nasprotnike vseh vrst in odtenkov, pa tudi »vodilne politike« v katoliškem taboru, češ politika je vaše področje, vera pa naše«. ⁶⁶ Političnost KA, po mnenju avtorja elaborata, »najboljše dokazuje ves ideološko-vzgojni koncept dijaške KA. Več kot polovico časa ideološkega vzgajanja v organizacijah dijaške KA so porabili za vzgojo v družbenih vprašanjih. Tako so bili tečaji o socialnem vprašanju, v katerih so člane navduševali za korporativno družbeno ureditev, podobno kot v Salazarjevi Portugalski, Dolfusovi Avstriji, Francovi Španiji itd. [...] V organizacijah KA so natančno študirali slovensko kulturo in deloma politično zgodovino, zlasti novejšo zgodovino katoliškega tabora. V tem pogledu so bili važni akademski akcijski krožki, na katerih je bil stalni komentator razvoja v bližnji prihodnosti Tomec. Govoril je o prvem katoliškem shodu, o Janezu E. Kreku, o Šušteršiču, o Antonu Korošču, o Danici na Dunaju, o razmerah v Orlu, o mladinskem gibanju itd.« »Zelo verjetno bi težko našli človeka,« je bil mnenja avtor elaborata, »ki bi si upal trditi, da bi bila vsa zgoraj navedena vprašanja popolnoma verskega značaja.« ⁶⁷ Tine Velikonja, član Nove Slovenske zaveze, je z razgledišča več desetletij, ki so minila od obravnavanega obdobja, obžaloval, da mladcem niso priznali, da je njihovo delovanje dejansko povezano s politiko: »Pri Katoliški akciji so nam kar naprej razlagali, da Katoliška akcija ni politična organizacija. Govorili so torej nekaj, kar je bilo v nasprotju z dejanskim stanjem.« ⁶⁸

Tako *Birokratizem mladčevskega poslovnika*, ki ga je leta 1940 spisal Ehrlich in ga poslal škofu Rožmanu, kot *Elaborat o Slovenski Katoliški akciji*, ki je nastal po drugi svetovni vojni za namene komunističnih oblastnikov, potrjujeta, da je dijaška KA izvajala strogo kontrolo tako nad svojimi člani kot nad okolico in si ob tem ustvarila obsežno zbirko osebnih kartotek. Ehrlich je bil mnenja, da je kontrola, ki jo je po navodilih centrale izvajala ZKD, »pretirana in prehaja v neke vrste detektivsko službo«. V Tomčevi organizaciji naj bi, glede na Ehrlichovo poročilo, izvajali kontrolo na znotraj in kontrolo na zunaj. Pri kontroli na znotraj naj bi bil voj dolžan vsak teden poslati na centralo izpolnjeno vprašalno polo s 26 točkami, poročati bi moral o posameznih mladcih, s tem, da bi kontroliral izpolnjevanje mladčevskih obljub in na tej osnovi sestavil tedensko poročilo o posameznih dijakih. Pri kontroli na zunaj pa naj bi centrala poslala voju strogo zaupno vprašalno razpredelnico za vse dijake gimnazije. Razpredelnica je imela 12 skupin, po katerih je nato voj razdelil dijake svoje gimnazije. Kategorije, navedene v razpredelnici, so bile po mnenju Ehrlicha deloma take, ki so prepustile subjektivni sodbi voja »preveč razmaha«, npr. »krščanski socialisti«, »verni liberalci«, »simpatizerji marksistov« itd. Ehrlich je bil prepričan, da ni primerno, da bi Cerkev po svoji uradni organizaciji KA, in sicer po dijakih srednješolcih, »vršila take poizvedbe«. ⁶⁹ Zato je predlagal, da se kontrolne pole za opredelitev dijakov »umaknejo in se nadomestijo z navodili,

⁶⁶ Prav tam, str. 20.

⁶⁷ Prav tam, str. 21.

⁶⁸ Pogled Nove Slovenske zaveze na preteklost in sedanjost, *Zaveza*, december 2005.

⁶⁹ NŠAM, *Birokratizem*, str. 25.

kako naj se previdno dijaki označujejo po nekaterih glavnih kategorijah». ⁷⁰ Prav na koncu svojega spisa pa je v zvezi s tem opozoril škofa Rožmana: »KA naj strogo pazi, da ne bo še nadalje veljala kot ustanova, ki vodi kartoteko in zbira informacije o vseh dijakih, pa tudi duhovnikih in drugih osebah na različnih položajih.« ⁷¹ *Elaborat o Slovenski Katoliški akciji* poroča, da so mladci v okviru akcijskega krožka nadrejenim podrobno poročali »o vsem, kar se je dogodilo med tednom v njihovih razredih«. Vsakdo naj bi bil dolžan poročati prav o vsem, kar bi utegnilo zanimati Tomčevo organizacijo. O svojih sošolcih naj bi poročali: kaj delajo, kaj govorijo, kakšne akcije vodijo nasprotni dijaki, kdo je najbolj agilen komunist, kdo je njegov pomočnik, kdo z njim simpatizira, kdo je pri Sokolu, kdo je krščanski socialist, kako se razumejo komunisti in krščanski socialisti itd. Vsako mladčevsko jedro je vodilo evidenco o svojem razredu. Razen tega so morali mladci hoditi »z odprtimi očmi« tudi izven šole. Tudi tu jih je moralo zanimati življenje sošolcev. Na splošno naj bi dijaška KA izvajala nadzor nad dvema skupinama: »nad najagilnejšimi nasprotniki in onimi, ki so jih hoteli pritegniti v mladčevsko organizacijo«. Avtor elaborata si je zastavil vprašanje, kdo je uporabljal vse te zbrane podatke, saj je imela dijaška KA na ta način več ali manj točno sliko o vsakem dijaku. Sledi odgovor, da naj bi te podatke uporabljali za več namenov. Kot prvo naj bi na podlagi teh podatkov nastajala »situacijska poročila«, ki so jih izrazili tudi v grafikonih. Grafikon v obliki kroga so razdelili na različne barvne ploskve, ki so ponazarjale posamezne politično-nazorske skupine. Po trditvi avtorja elaborata so takšna situacijska poročila v Tomčevi organizaciji sestavljali večkrat na leto. Tako so si ustvarili sliko o napredovanju oziroma nazadovanju različnih politično-nazorskih skupin in s tem tudi o uspehu oziroma neuspehu svojih akcij. Kot drugo, zbrane podatke naj bi uporabljali pri konkretnem presojanju o določenem dijaku. Podatki naj bi jim koristili, če so ga hoteli pridobiti ali pa onemogočiti. Z natančnim poizvedovanjem o dijaku je vodstvo dijaške KA dobilo vpogled v njegove osebne odnose, v prijateljske zveze, spoznali so njegova nagnjenja, strasti, simpatije, talente, stremljenja itd., kar jim je omogočilo »akcijo«. Kot tretje, mladčevsko vodstvo, zlasti Tomec, naj bi tako dobro poznalo vse svoje glavne nasprotnike. ⁷²

Na osnovi tega, kar je Ehrlich vedel o obveščevalni dejavnosti mladcev, je škofu Rožmanu zatrdil: »Tak aparat je, če ni pod intenzivnim, stalnim nadzorstvom Cerkev, lahko v rokah drugega ob dani priliki nasproten Cerkvi.« ⁷³ Izkazalo se je, da se ni motil, saj je spomin na mladce še danes obremenjen z dejstvom, da so prikriti nadzorovali svojo okolico in na ta način poskušali tako pridobiti neodločene kot onemogočiti svoje nasprotnike.

⁷⁰ Prav tam, str. 54.

⁷¹ Prav tam, str. 55.

⁷² ARS, *Elaborat*, str. 11–13.

⁷³ NŠAM, *Birokratizem*, str. 45.

Mladci in stražarji med drugo svetovno vojno

Tako mladci kot stražarji so mesece pred napadom koalicije sil osi na Jugoslavijo 6. aprila 1941 ocenjevali v prizmi potez Sovjetske zveze in delovanja Komunistične partije Slovenije (KPS). Po sklenitvi zavezništva med Hitlerjem in Stalinom 23. avgusta 1939 je v evropskih državah, vključno z Jugoslavijo, dobila razmah protikomunistična propaganda. Slednjo je v glavnem izzvala zunanja politika prve domovine komunizma z zasedbo dela Romunije, polovice Poljske, treh baltskih držav in z napadom na Finsko. V prvem letu vojne, v času zmag nacistične Nemčije nad državami zahodne in severne Evrope ter zavezništva med Berlinom in Moskvo, se je stopnjevala nevarnost tako nacifašistične agresije nad Jugoslavijo kot možnost povečanja sovjetskega vpliva v državi; slednje še posebno potem, ko je Jugoslavija s Sovjetsko zvezo navezala diplomatske in gospodarske stike. V teh, zanjo ugodnih zunanjepolitičnih okoliščinah, je KPS služilo zbiranje podpisov za uradno priznanje slovenske podružnice Društva prijateljev Sovjetske zveze poleti 1940, kot izhodišče za povezovanje komunistov s krščanskimi socialisti in oporečniškim delom Sokola. V obravnavanem času je glasilo mladcev *Mi mladi borci* opozarjalo, da se je po vsej državi povečala komunistična propaganda, prav tako pa prikrita komunistična dejavnost v okviru raznih organizacij in društev. Mladci so bili prepričani, da je komunizem ne le največja nevarnost, »ampak tudi že najbližja«. ⁷⁴ Podobno je razmišljal Ehrlich. Po nemško-sovjetskem razkosanju Poljske je v *Straži v viharju* opozoril na dejstvo, da sta v letu 1939 izginili dve katoliški slovanski državi, Češkoslovaška in Poljska. V zvezi s slednjo je »velika Rusija, na katero so nekdaj naši rodoljubi gledali kot na varuhinjo Slovanov,« padla »v hrbet Poljski, ki jo je napadel Nemec«. Poudaril je še, da sta se »dve protikrščanski velesili, ki oznanjata, ena evangelij krvi in rase, druga brezbožni komunizem [...] združili in podrli vmesni zid katoliških držav, ki so se vrstile od naše meje preko Dunaja, Olomuca, Prage, Krakova, Varšave, Poznanja tja do Gdinje in Baltskega morja«. Od Japonske preko Azije in Evrope in tja od Rena do Baltskega morja je tako »namesto križa Kristusa Kralja zaplapolala zastava kljukastega križa in srpa s kladivom [...] Dve brezbožni svetovni sili stojita ob mejah našega naroda in njihove ideje pljuskajo preko naše meje«. ⁷⁵

Aprilska vojna epizoda, ki se je začela z napadom koalicije sil osi, se je sklenila s hitro kapitulacijo Kraljevine Jugoslavije. V delih prej enotne države so države napadalke uvedle okupacijsko oblast. Na Slovenskem so okupacijsko oblast na Gorenjskem in Štajerskem uveljavili Nemci, v Prekmurju Madžari, na preostalem ozemlju predvojne Dravske banovine, z Ljubljano vred, pa Italijani. Ti so, v primerjavi z preostalima dvema okupatorjema, ki sta nastopila z izrazito raznarodovalno politiko, v okviru naglo ustanovljene in nato anektirane Ljubljanske pokrajine, Slovencem priznali kulturno avtonomijo in dovolili nadaljnje delovanje večini predvojnih organizacij, z izjemo političnih, ki so se umaknile v ilegalo.

⁷⁴ V novih razmerah, *Mi mladi borci*, 19. 7. 1940.

⁷⁵ Beseda duhovnika, *Straža v viharju*, 13. 11. 1939.

Italijani so izkazovali, v popolnem nasprotju s preostalima dvema okupatorjema, spoštljiv odnos do slovenske katoliške duhovščine. V tistem delu ljubljanske škofije, ki je prišel pod oblast Italijanov, je Katoliška cerkev lahko na pastoralnem področju naprej nemoteno delovala. SKA je, kot strogo cerkvena organizacija, priznana tudi s strani italijanske zakonodaje, smela nadaljevati javni laični apostolat. Ker Italijani niso zaprli vrat ljubljanske univerze in so dovolili nadaljevanje predavanj, tudi delo akademskih klubov ni prenehalo, čeprav je moralo preiti v ilegalo. V okoliščinah Slovincem bolj naklonjene italijanske oblasti sta iz obdobja začetka okupacije srečno izšli tudi organizaciji mladcev in stražarjev – kljub temu, da sta bili obe organizaciji uradno ukinjeni, da sta obmolknili obe društveni glasili in da je bilo od tedaj naprej njuno delovanje omejeno na majhno področje Ljubljanske pokrajine.

V novem položaju, ki je nastal z okupacijo in razkosanjem Slovenije, se je slovenska KA, kot organizacija s prevladujočim mladim članstvom, morala opredeliti do okupacijske oblasti, do vprašanja upora le-tej in po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo do stopnjujočega revolucionarnega delovanja KPS, zakrinkanega v uporniškem programu OF. V dilemi, ali ostati pri KA ali pa se pridružiti ilegalnemu odporniškemu gibanju, je bil Tomec, ki je imel najodločilnejšo besedo v vodstvu KA, iz načelnih razlogov proti temu, da bi mladci v imenu upora v roke vzeli orožje. Po pričevanju Sebastijana Kocmurja je bilo Tomčevo mnenje, da vprašanje upora, ki ga je konec leta 1941 monopolizirala OF, še ni rešeno. Šlo naj bi za vprašanje, »kdaj nastopi moralna upravičenost za takšno obrambo, ki bi pomenila državljansko vojno«. To odločitev je Tomec prepuščal slovenskemu legalnemu političnemu vodstvu. Kot drugi razlog pa je Tomec navajal, da je KA »nepolitična, verska organizacija z apostolskim poslanstvom«. KA je imela po njegovem razumevanju svoje delovno področje, svoje poslanstvo na »ideološki fronti, ki je bila prvotnejša in važnejša«. Če bi mladci odšli iz srednjih šol in ljubljanske univerze v oborožene enote, bi nastala praznina, »katero bi takoj izkoristila komunistična propaganda«. ⁷⁶

S Tomčevo odločitvijo se nekateri v vrstah SKA niso strinjali. V nestrinjanju je šel najdlje Franc Glavač, kaplan in urednik Slovenca. Skupaj s Francem Emmerjem sta že v pozni pomladi 1941 organizirala ilegalno Slovensko narodno gibanje. Glavač naj bi po trditvah Franceta Škerla, avtorja obsežnega zgodovinskega prispevka o idejnih in političnih nasprotnikih OF v prvem letu okupacije, v to organizacijo vključil skupino mladcev, za katere naj bi Emmer rekel, da »takih fantov, kot sem jih med KA našel, še svoj živ dan nisem srečal«. ⁷⁷ Glede na Škerlov prispevek so ti v organizaciji imeli postransko vlogo, saj je bila »vojaška linija« praktično zasedena samo z oficirji in podoficirji, medtem ko so dijaki v organizaciji predstavljali civilni del, ki je delal na »političnem-propagandnem polju«, kar je tedaj pomenilo pridobivati nove člane in propagirati program. ⁷⁸ Škerl v obravnavanem prispevku o članih civilnega dela Slovenskega narodnega gibanja vztrajno govori kot o mladcih in članih KA. V tem pogledu ga negira Iztok Petrič z objavo medvojnega mladčevskega gradiva. Glede na dokument z naslovom *Pristopnica mladca – borca*

⁷⁶ Kocmur, Dobrih deset let, str. 125.

⁷⁷ Škerl, Prispevki, str. 112.

⁷⁸ Prav tam, str. 113.

se je moral mladeč s prisego in podpisom zavezati, da ne bo »v nobeni obliki delal in sodeloval pri nobeni oboroženi akciji«, »za konkretne primere bom vprašal vodstvo DKA [dijaške KA, op. a.]« ter da »pred Bogom in svojo vestjo obljubljam in se zavežujem, da od sedaj naprej ne bom imel stikov z g. kaplanom (novinarjem) Francem Glavačem in z njegovimi nobenih zvez ali stikov ne ustno, ne pisмено, ne direktno, ne indirektno«. Ker je predstavljena pristopnica datirana z letnico 1944, ugotovimo, da je prepoved sodelovanja mladcev s Slovenskim narodnim gibanjem veljala še dolgo po razkolu znotraj SKA in posledični izključitvi Franceta Glavača iz nje.⁷⁹ Škerl na koncu poglavja o Slovenskem narodnem gibanju spregovori o oddaljevanju vojaškega dela organizacije od Franca Glavača in »njegovih mladčevsko navdahnjenih pristašev«.⁸⁰ Posredna govorica o od mladcev »navdahnjenih« in ne o konkretnih mladcih da dodatno teži pričevanjem Tomčevih sodelavcev, da so mladci upoštevali odločitve svojega vodstva in niso vstopali v oborožene formacije, dokler je bilo to prepovedano oziroma, dokler niso bili za to ustvarjeni pogoji.

Škerl v obravnavanem prispevku trdi, da se je ustanovnega sestanka Slovenske legije, ilegalne vojaške in politične organizacije, ki je bil 29. maja 1941, udeležil – ob drugih predstavnikih pomembnih političnih in kulturnih skupin, povezanih s SLS – tudi predstavnik KA. Slednje naj bi bilo »pomembno zlasti v kasnejšem razvoju te vojaške organizacije«, čeprav te trditve ne utemelji, ker njegov prispevek obravnava le leto 1941.⁸¹ Nadalje Škerl poda misel, da napad Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 pri organiziranju nasprotnikov OF ne pomeni tako velike zareze v načinu in obsegu njihove aktivnosti, kot to velja za partizansko gibanje, ko je šele Hitlerjev angažma na vzhodni fronti ustvaril perspektivo, da se bo upor proti okupatorju sploh mogel razviti.⁸² Uporniške skupine (Slovenska legija, Slovensko narodno gibanje, Sokolska legija), sestavljene iz pripadnikov predvojnega meščanskega tabora, so v začetnem obdobju okupacije, tj. pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, zbirale informacije in orožje, da bi ga usmerile proti okupatorju; toda to so nameravale storiti šele v perspektivi večjih zavezniških operacij, ki bi zajele tudi slovensko ozemlje. Nastop OF, ki je za akcijsko geslo razglasila takojšen oboroženi odpor, s katerim so komunisti prevzeli pobudo v boju proti okupatorju ter ga na tej osnovi monopolizirali, pa je povzročil, da se je znotraj Slovenske legije in drugih ilegalnih skupin meščanskega tabora razvila obveščevalna služba, ki je bila vse bolj usmerjena proti partizanskemu gibanju, čeprav obenem tudi proti okupatorjem v korist zaveznikov.⁸³

Trditev Škerla, ki v omenjenem prispevku ni podprta z nobenim dokumentom, da je bila cerkvena KA ena izmed ustanovnih skupin Slovenske legije, napeljuje na sklep, da so bili v to paravojaško organizacijo od vsega začetka vključeni tudi člani dijaške KA. Toda Franček Saje je v svojem delu *Belogardizem* – iz katerega je Škerl v svojem prispevku izdatno povzemal – objavil, da so se mladci v Slovensko

⁷⁹ Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, str. 153, 225.

⁸⁰ Prav tam, str. 124.

⁸¹ Škerl, *Prispevki*, str. 86.

⁸² Prav tam, str. 77.

⁸³ Prav tam, str. 89; Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 209.

legijo vključili šele sredi leta 1943. Takrat naj bi med obema organizacijama nastal sporazum, ki je določal, da je članom dijaške KA dovoljeno vstopiti v Slovensko legijo pod pogojem, da se jih zaenkrat ne vključi v oborožene akcije. Mladci so bili obvezani, da se vključijo v politično delo Slovenske legije ter da se urijo v rokovanju z orožjem. V omenjenem sporazumu je sledila določba, da obveščevalna služba dijaške KA ostane samostojna, torej da mladci posredujejo poročila le KA, ta pa naprej vodstvu Slovenske legije.⁸⁴ Janez Zdešar – ob začetku vojne dijak klasične gimnazije v Ljubljani, ki se je mladcem pridružil decembra 1941 – se je spominjal, da so se mladci začeli vojaško izobraževati poleti 1943, pripravljajoč se na vstajo proti Nemcem ter na pričakovan spopad med Združenimi državami Amerike in Veliko Britanijo na eni strani in Sovjetsko zvezo na drugi. Podoficirski tečaj, katerega vsebina je bilo teoretično izobraževanje o osnovnih vojaških znanjih in veščinah, je bil izveden v strogi tajnosti v prostorih Marijanišča na današnjem Ambroževem trgu v Ljubljani in ga je vodil član Slovenske legije.⁸⁵ K temu, da so se mladci seznanili z vojaškim znanjem in se začeli pripravljati na vključitev v oboroženi boj proti komunizmu, je pripomogel kanonik ljubljanske škofije Janez Kraljič, ki je mladce za tovrstno izobraževanje pridobil z razlago pomena in potrebe vojaške obrambe pred napadalnostjo komunistov.⁸⁶

Za razlago, da se je sodelovanje med mladci in oboroženimi protirevolucionarnimi skupinami razvijalo postopoma, najdemo potrditev v *Elaboratu o Slovenski Katoliški akciji*. Njegov avtor si je zastavil vprašanje, ali so mladci podatke, zbrane kot rezultat nadziranja okolice in ljudi, uporabljali tudi za »zunanje represivne ukrepe zoper nevarne nasprotnike ciljev in stremeljenj KA, zlasti zoper komuniste«. Avtor elaborata si je pošteno priznal, da na »to vprašanje iz gradiva, ki je na razpolago, ne morem popolnoma apodiktično [popolnoma gotovo, op. a.] odgovoriti.« Nato je nadaljeval: »Vsekakor moramo razlikovati razmere pred vojno in med vojno ter direktno in indirektno uporabljanje teh podatkov. Pred vojno verjetno ni bilo številnih takih ukrepov. Možni so posamezni primeri intervencij in ovadb na gimnazijska ravnateljstva, ki so bila v rokah katoliško usmerjenih ravnateljev. Posledice so bile disciplinske kazni. V kolikor so bili taki primeri, so bili relativno zelo redki. V začetku okupacije leta 1941 je bilo stanje verjetno isto kot pred vojno. Pozneje pa se je to gotovo spremenilo in so člani KA bodisi direktno bodisi indirektno uporabljali ugotovitve obveščevalne službe dijaške KA za ovadbe in represivne ukrepe zoper aktiviste OF. V kolikor so se izogibali direktnega načina, pa so gotovo uporabljali indirektnen način. Kajti mnogi vodilni člani KA so postali obveščevalci v organizacijah Be-ga [bele garde, op. a.] ali DMB [Slovenskega domobranstva, op. a.] (Simčič, Lovro Jan, Ernest Žunec, Dane Petrič itd.), kjer so gotovo uporabljali ona dejstva, ki so jim bila znana po liniji obveščevalne službe dijaške KA.«⁸⁷

Prvo leto okupacije so zaznamovali številni in odmevni umori nasprotnikov OF, med drugim tudi članov KA.⁸⁸ Stanislav Mohorič se spominja, da je Tomec

⁸⁴ Saje, *Belogardizem*, str. 126.

⁸⁵ Intervju z Janezom Zdešarjem, 25. 8. 2012; Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, str. 163.

⁸⁶ Dežman, *Slovenija*, str. 351.

⁸⁷ ARS, *Elaborat*, str. 11–13.

⁸⁸ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 89.

»stoično« prenašal umor študenta Jaroslava Kiklja, vidnega člana KA, ki se je aktivno angažiral pri reševanju ljubljanske univerze, ko je bil njen obstoj pod italijanskim okupatorjem resno ogrožen.⁸⁹ Atentator v službi komunistično vodene Varnostno-obveščevalne službe (VOS) ga je umoril 18. marca 1942. Ta dogodek predstavlja prvi konflikt med OF in KA. Škof Rožman se je demonstrativno udeležil Kikljevega pogreba in govoril ob grobu – kot je dejal – »prvega mučenca« KA v Sloveniji.⁹⁰ Vendar je do smrti Tomca 26. aprila 1942 veljalo pravilo, da je bil iz dijaške organizacije KA izključen vsakdo, ki je šel v oboroženi boj proti OF, tako kot je pred vojno veljala enaka sankcija, če se je kateri izmed mladcev politično angažiral.⁹¹ Novo vodstvo dijaške KA (Jože Marn, Roman Pavlovčič in Sebastijan Kocmur) je spoštovalo odločitev pokojnega Tomca in ob ustanovitvi protirevolucionarnih obrambnih vaških straž sredi leta 1942 dovolilo, da se jim pridružijo le člani drugega kroga, t. i. soborci, ne pa tudi člani jedrnih skupin.⁹² Vse do preloma v vojaškem razvoju na območju Slovenije, ki ga zaznamujejo kapitulacija Italije septembra 1943, padec Turjaka in Grčaric, vključitev Ljubljanske pokrajine v nemško Operacijsko cono Jadransko primorje in nastop Slovenskega domobranstva, člani slovenske KA niso sodelovali v oboroženem spopadu, ampak pri načelnem, ideološkem boju proti komunističnemu vodenemu odporniškemu gibanju, ki pa je izključeval fizični boj. V vse brezobzirnejši državljanski vojni so za orožje prijeli le kot tedaj že bivši člani KA.⁹³ Zgodovinska dejstva pričajo, da SKA med vojno ni bila organizatorica protikomunističnih formacij oz. ni bila, kot je neutemeljeno in tendenciozno zapisal v obravnavanem primeru še danes pogosto navajani povojni režimski zgodovinar Franček Saje, »prednja straža borbenega slovenskega klerofašizma, ki je imela glavno vlogo pri snovanju sistematične belogardistične zarote in nato bila po lastnem priznanju kvas oboroženih belogardističnih oddelkov«.⁹⁴ Posamezni člani KA so se prvim oboroženim protikomunističnim formacijam oz. vaškim stražam pridružili samovoljno, tako da so iz KA predhodno izstopili ali preprosto prezrli veljavna pravila, kar je privedlo do avtomatske izključitve iz KA.

V oboroženi protirevolucionarni boj so bili člani KA vključeni s splošno mobilizacijo, ki so jo Nemci razglasili v Operacijski coni Jadransko primorje – poleg Ljubljanske pokrajine je obsegala tudi celotno Slovensko primorje, Istro in Furlanijo – 29. novembra 1943. *Naredba o obvezni vojni službi na operacijskem ozemlju Jadransko primorje*, objavljena tega dne, je določila, da mora vsak za vojsko sposoben moški, star med 18 in 35 let vstopiti v eno izmed vojaških organizacij: v »deželno samoobrambno enoto« (Slovensko domobranstvo), v obvezno delovno službo (Aufbaudienst), v nemško vojsko (Wehrmacht), v Waffen-SS, v nemško policijo, v organizacijo TODT ali v na novo formirano italijansko vojsko. Vojaška služba je

⁸⁹ Mohorič, Volja in razum, str. 160; Pust, *Palme mučeništva*, str. 381–382; Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 383–384.

⁹⁰ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 383.

⁹¹ Mohorič, Volja in razum, str. 159.

⁹² Kocmur, Dobrih deset let, str. 125.

⁹³ Petrič, *Slovenska katoliška akcija*, str. 152, 226; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 213–214.

⁹⁴ Saje, *Belogardizem*, str. 128.

bila obvezna, mesto služenja pa si je posameznik izbral sam.⁹⁵ Naborniki, med njimi člani KA, so lahko izbirali med vojaškimi in nevojaškimi nemškimi organizacijami. Večina od njih se je odločila za vstop v Slovensko domobranstvo, saj so bili kot člani »deželnih samoobrambnih enot« s statusom pomožnih policijskih enot po mednarodnem pravu zaščiteni pred premeščanjem po evropskih deželah in frontah, kakor jim je nasprotno grozilo v vseh drugih službah. V domobrantskih enotah so služili pod slovenskimi simboli in se borili na domačih tleh proti komunistični revoluciji, v kateri so videli največjo grožnjo kulturi in veri slovenskega naroda.⁹⁶ Upoštevajoč okoliščine, ki so bistveno vplivale na ravnanje članov KA, je upravičen pomislek, da so ti imeli možnost služiti vojaški rok tudi v neoboroženih delovnih enotah, s čimer so dobili priložnost, da bi do konca ostali zvesti prepričanju pokojnega voditelja Tomca, da idejni boj proti komunizmu izključuje fizično obračunavanje.

Triumvirat, ki je na čelu dijaške KA nasledil pokojnega Tomca, je mladcem v Slovenskem domobranstvu svetoval, naj se porazdelijo po čim več četah in naj ostanejo navadni vojaki. Kljub temu so člani KA v Slovenskem domobranstvu zasedli različne funkcije, ne pa vodstvenih položajev. Medtem ko so zlasti kmečki fantje in delavci postali običajni vojaki, so mladci po večini sodelovali pri izobraževanju, administraciji in na domobrantskem vojaškem sodišču v Ljubljani, peščica pa jih je bilo izbranih za oficirski tečaj.⁹⁷ Tovrstni razplet na domobrantski strani še danes buri duhove. Tako je Justin Stanovnik, član Nove slovenske zaveze in urednik društvenega glasila Zaveza, mnenja, da so bili mladci (ter drugi člani katoliških organizacij) v moralnem, duhovnem in humanističnem pogledu izredno vzgojeni in se sprašuje, »kako je bilo to mogoče, da so bili navadni vojaki brez vsakih večjih funkcij? Sodelavec revije Zaveza Janko Maček meni, da so bili mladci vzgojeni predvsem moralno in duhovno, delno »na račun zgodovinske kompetentnosti in učinkovitosti«. Razmišljanje Tineta Velikonje navaja k sklepu, da mladci v domobrantskih enotah niso bili usposobljeni zasesti odgovorna mesta ter politično, kaj šele vojaško ustrezno delovati. Vsem trem je skupno stališče, da mladcem sploh ni bila dana možnost, da bi se za te naloge usposobili ali prevzeli vodstvene položaje, kar je posledično močno oslabilo protikomunistični tabor.⁹⁸

Po nemški mobilizaciji je KA svojim članom sledila v domobrantske vrste, saj od tedaj naprej njenim oboroženim članom ni več grozila izključitev. Še več, zaradi radikalnosti partizanskega obračuna z vaškimi stražami ob kapitulaciji Italije je KA prepoznala potrebo po oboroženem protikomunističnem boju, vojake pa opredelila kot nov stan, v katerem je dolžna vršiti apostolsko delo. Pri ZKD so oblikovali domobrantski odsek, katerega člani so bili poklicani k pričevanju, da je tudi v vojski mogoče biti kristjan. Dejansko naj bi mladci veliko pripomogli k notranji disciplini in poštenosti med domobranci.⁹⁹

⁹⁵ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 295; Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 188; Nadrah, *Spomini*, str. 198–199.

⁹⁶ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 293, 296.

⁹⁷ Kocmur, *Dobrih deset let*, str. 125.

⁹⁸ Pogled Nove Slovenske zaveze na preteklost in sedanost, *Zaveza*, december 2005.

⁹⁹ Reven, *Velika osebnost*, str. 234–235.

V domobranskih enotah je služilo približno 150 mladcev. V zadnjih dneh druge svetovne vojne v Evropi so se domobranci pridružili valu beguncev, ki so zaradi grožnje komunističnega nasilja prebežali čez Karavanke na domnevno varno britansko stran. V popolnem nasprotju z njihovimi pričakovanji je vodstvo britanskih zasedbenih sil uniformirane begunce po 23. maju 1945 s prevaro izročilo v roke jugoslovanskih komunistov, ki so z ideološkimi nasprotniki obračunali na genocidni način. Med žrtvami množičnih pomorov pomladi in poleti 1945 je bilo veliko članov KA, od teh preko 200 članov dijaške KA, ki jih prištevamo k približno 15.000 slovenskim povojnim žrtvam komunistične revolucije.¹⁰⁰

Precej drugače kot mladci so čas okupacije slovenskega ozemlja doživeli stražarji. Ti so bili že pred vojno dobro organizirana ter idejno in akcijsko prodorna skupina, kateri člani so bili seznanjeni tako z domačo kot z mednarodno situacijo. Kljub temu so se dogodki ob aprilski vojni in razkosanju Jugoslavije odvijali brez njihove omembe vredne soudeležbe.¹⁰¹ Po drugi strani je v začetku okupacije odmevala Ehrlichova poteza – ta se je po ponesrečenem poskusu, da bi se kot strokovnjak za mejna vprašanja pridružil predstavnikom jugoslovanske vlade v angleškem begunstvu, maja 1941 vrnil v Ljubljano –, ko je predsedniku Narodnega sveta Marku Natlačenu na začetku septembra predlagal ustanovitev vzporedne slovenske oblasti na okupacijskem območju. Taka oblast bi po njegovem mnenju morala za slovenski najvišji interes razglasiti Združeno Slovenijo na temelju pravice do samoodločbe naroda. Ehrlich je v tistem času najodgovornejšega slovenskega politika pozval k obnovitvi slovenske suverenosti in svaril, da bi čakanje na begunsko vlado v Londonu in na glas slovenskih predstavnikov v njej, vodilo v anarhistično obnašanje posameznih podtalnih skupin – pri čemer ni imel toliko v mislih komunistične partije, ki je bila v obdobju pred nemškim napadom na Sovjetsko zvezo v pasivni drži, pač pa nekatere skupine meščanskega tabora, ki so iz ilegale delovale brez zadostne demokratične legitimnosti. Natlačen je bil do tega predloga zadržan in ga je nekaj tednov kasneje odklonil z izgovorom, da je načrt neizvedljiv, ker bi izzval italijanske oblasti ter predstavljal izraz nelojalnosti do legitimne kraljeve vlade v begunstvu ter zanikanje kontinuitete Kraljevine Jugoslavije.¹⁰²

Naslednji dogodki so pokazali, da predstavniki predvojne oblasti niso imeli položaja tako trdno v rokah, kot so bili samozadovoljno prepričani. Skoraj istočasno, ko je bil septembra 1941 zavržen Ehrlichov predlog za umik slovenske meščanske politike v uporniško ilegalo, je 16. septembra Slovenski narodni osvobodilni odbor, najvišji organ OF, razglasil, da »za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju«.¹⁰³ S tem razglasom je OF monopolizirala upor proti okupatorju in opredelila za izdajalca vsakogar,

¹⁰⁰ Pust, *Palme mučenišva*, str. 372; Blumenwitz, *Okupacija in revolucija*, str. 174; Dežman, *Totalitarizmi in prihodnost*, str. 123–128.

¹⁰¹ Škerl, *Prispevki*, str. 100–101; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 257.

¹⁰² Žebot, *Nemiljiva Slovenija*, str. 206–215; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 259; Godeša, Ehrlich, str. 285–286.

¹⁰³ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije I*, str. 116.

ki bi se drznil delovati za slovenske narodne cilje zunaj njenega okvira.¹⁰⁴ Drugi odlok, s katerim si je KPS utrla pot do prevzema oblasti, je bil izdan isti dan. *Odlok Slovenskega narodnega osvobodilnega odbora glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve* je VOS omogočil izvrševanje t. i. likvidacij, katerih namen je bil odstranitev nasprotnikov komunistične revolucije in ustrahovanje ljudi. Odlok je predvideval »nagle, ustne in tajne postopke« posebnih sodišč in ni predvideval možnosti obrambe niti ne zaslišanja osebe, ki jo je doletela obtožba kolaboracije.¹⁰⁵

V primerjavi z mladci, ki so do smrti Tomca v aprilu 1942 izražali nasprotovanje OF zgolj na načelni ravni ter so se v oborožen protirevolucionarni boj vključili šele, ko je to zahteval nemški okupator, so se stražarji takoj po pojavu OF vključili v neposredno delovanje proti komunistično vodenemu uporu.¹⁰⁶ Njihova aktivnost v tej smeri je imela več razvojnih stopenj. Najprej je imela klubski značaj, kar pomeni, da so vodilni člani akademskega kluba Straža preostalim članom na sestankih tolmačili bistvo upora, ki ga je propagirala OF, s stališča, da gre za komunistično gibanje.¹⁰⁷ Nato so proti koncu oktobra in novembra 1941 prešli v aktivno propagando proti OF med slušatelji ljubljanske univerze, ki je imela značilnost pravicave propagandne vojne z letaki.¹⁰⁸

V obdobju papirnatih napadov na OF je Ehrlich s svojim ožjim krogom stražarjev razmišljal o slovenski državnosti v perspektivi konca vojne. Med OF in stražarji se je glede tega vprašanja kmalu razvila določena tekmovalnost. Tako so stražarji ugotavljali: »Narod, ki v glavnem simpatizira z OF, noče nazaj starega stanja. Zato je treba preden s programom, ki bo potegnil (Suverena Slovenija).«¹⁰⁹ Pogled Ehrliche na slovenstvo je zajet v študiji *Slovenski problem*, ki nosi datum 24. november 1941. Študija je bila po tajnih poteh poslana slovenskim predstavnikom v tujino, da bi z njo seznanili zavezniške politike. V njej so prišle do izraza razlike med stališčem SLS in stražarskim krogom v gledanju na slovenski prihodnji narodnopolitični položaj. V SLS so upanje na obnovo predvojne stanja gradili na tem, da so zahodni zavezniki, vsaj v prvem obdobju vojne, še v celoti podpirali obnovo jugoslovanske monarhije po koncu vojne, medtem ko so stražarji imeli vizijo samostojne Slovenije, vključene ne v južnoslovanski, ampak v srednjeevropski prostor. Na osnovi predvojne ideje t. i. višarskega slovenstva na stičišču evropskih kultur in narodov je Ehrlich v Slovenskem problemu na zavezniške vlade naslovil zahtevo po združenju Sloveniji, ki bi s svojimi mejami zajela celotno slovensko etnično ozemlje, kot državna tvorba pa bi predstavljala mejnik, ki ne bi ločeval, marveč združeval različna območja Evrope. Takšen koncept je zahteval, da je treba doseči ozemeljsko povezavo med Slovenci in zahodnimi Slovani na račun izbrisa Avstrije s političnega zemljevida Evrope. Na tej osnovi bi se vzpostavila pretežno

¹⁰⁴ Griesser Pečar, *Umor*, str. 314–315.

¹⁰⁵ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije 1*, str. 119–120; Griesser Pečar, *Umor*, str. 319.

¹⁰⁶ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 217.

¹⁰⁷ Škerl, *Prispevki*, str. 103.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 106.

¹⁰⁹ Godeša, Ehrlich, str. 288.

katoliška srednjeevropska federacija, dovolj močna, da bi zadržala zgodovinsko nevarnost, ki jo za majhne narode predstavljata Nemčija in Rusija.¹¹⁰ Da bi širše predstavili te in še druge ideje so stražarji osnovali glasilo z imenom *Slovenija in Evropa*. V njem so objavljali prispevke, ki so se večinoma ukvarjali s slovensko državno mislijo, z okupatorjevim nasiljem in s protikomunizmom.¹¹¹ Stališče stražarjev do bodoče slovenske državnosti je vplivalo na njihov odnos do Slovenske legije, ki jo je vodil nekdanji poslanec SLS Rudolf Smersu. Akademski klub Straža je v Slovensko legijo sicer vstopil, podpiral pa jo je le deloma, saj je priznaval jugoslovansko begunsko vlado, ne pa tudi Jugoslovanske vojske v domovini oz. četnikov pod vodstvom Draže Mihailovića.¹¹² Med vojno je klub Straža uradno bil del SLS, vendar je Straža ubirala samostojno pot, ki ni bila vedno pot uradne SLS. Stražarji so povzročili velika nasprotja znotraj stranke, ki so pripomogli k temu, da je SLS dajala vtis notranje sprte stranke, kar je v vojnem času imelo veliko večje posledice kot v času pred vojno.¹¹³

Vzporedno z intenzivnim razmišljanjem stražarjev o slovenski prihodnosti, so se vrstili umori protirevolucionarno mislečih Slovencev; te je v Ljubljani izvajala VOS, na podeželju pa partizanske enote. Stražarjem je takratna situacija narekovala konkretne ukrepe; v prvem obdobju sicer še brez povezave z okupatorsko oblastjo. Do konca leta 1941 je število atentatov preseglo številko 20 in zahtevalo le malo manj smrtnih žrtev. Kot odgovor na to krvoprelitje so stražarji 21. decembra izdali letak z naslovom *Ultimat*, ki ga je sestavil Ciril Žebot, pod letak pa se je podpisala Slovenska liga proti banditom in morilcem. Stražarji so z njim posvarili, da bodo v primeru še enega atentata razkrili 15 voditeljev OF. Do tega razkritja nato kljub nadaljnjim atentatom ni prišlo, morebiti zaradi nasprotovanja Natlačena, ki ga je za mnenje vprašal Žebot.¹¹⁴ Slednji je bil prepričan, da se partijsko vodstvo ni zmenilo za te grožnje, ker je bilo seznanjeno, da stražarje še vedno obvezuje ukaz Narodnega sveta z dne 10. aprila 1941 proti denuncianstvu oz. ovajanju.¹¹⁵ Zgodovinar Boris Mlakar je v zvezi s tem opozoril, da so bila zadevna imena javnosti že več ali manj znana, morda z izjemo nekaterih protikomunističnih članov Vrhovnega plenuma OF, ki so še živeli v Ljubljani.¹¹⁶ V bistvu je bil stražarski ultimat papirnati zmaj, ki je povzročil dosti hrupa, zaradi svoje brezzobosti pa ni spremenil ničesar.

Pod geslom protikomunizma so stražarji poskusili organizirati množične manifestacije, vendar pri tem niso bili prav uspešni. Na poziv OF naj se 1. decembra 1941 med sedmo in osmo uro zvečer izpraznijo javni prostori in ulice v Ljubljani, so stražarji nameravali odgovoriti s protidemonstracijami, pri čemer pa so dosegli nasproten učinek od zaželenega. Italijanske oblasti so jih namreč odvedle na kvesturo. Podoben prizor se je ponovil na protikomunističnih demonstracijah

¹¹⁰ Prav tam, str. 302–307; Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 268–305.

¹¹¹ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 260; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 219.

¹¹² Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 207; Škerl, *Prispevki*, str. 108.

¹¹³ Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 119.

¹¹⁴ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 262.

¹¹⁵ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 257–258.

¹¹⁶ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 262–263.

Ehrlichovih privrženecv 26. januarja 1942.¹¹⁷ Kmalu zatem so se stražarji pridružili italijanskim oblastem pri njihovem poskusu uničenja komunistično vodenega upora proti okupatorju v njegovem središču. Italijanski okupator je februarja 1942 v Ljubljani, kjer je v tistem času delovalo vodstvo OF, začel izvajati množične racije in internacijo tistega dela prebivalstva, ki je bil osumljen sodelovanja z OF.¹¹⁸ V času marčevskih racij so stražarji, da bi odkrili »nasilniško mrežo VOS«, začeli aretacije in zasliševanja članov OF. V zvezi s tem je Žebot zatrdil, da so to delali »popolnoma brez sodelovanja z Italijani«; v obravnavanem obdobju in vse do poletja 1942 naj bi po zaslišanju vsakega privrženca OF izpustili, ne da bi ga izročili italijanskim oblastem.¹¹⁹ Franček Saje je v knjigi *Belogardizem* predstavil nasprotno sliko takratnega dogajanja: stražarji niso več le ovajali italijanski policiji, temveč so s privoljenjem okupacijskih oblasti pristaše OF aretirali kar na ulici in celo vdirali v stanovanja. Aretirane so vodili v Akademski dom na Miklošičevi cesti in v Lichtenhurnov zavod na Ambroževem trgu v Ljubljani ter jih tam zasliševali, pretepali in jih nato izročali italijanski policiji. Vodilni pri tem početju naj bi bil Žebot.¹²⁰ Tudi priče takratnega dogajanja v Ljubljani so opazile sodelovanje stražarjev z Italijani. Albin Šmajd, ki je bil v Slovenski legiji odgovoren za obveščevalno dejavnost, je v svoj dnevnik zapisal: »Opazim skupine, ki preiskujejo ulice (Kalan, Casar, Poravne). Z italijanskimi oblastmi se odpeljejo neznano kam, na nekaj važnega.«¹²¹

Stražarji so z letakom z naslovom *Naše stališče* 30. marca 1942 javno napovedali neposreden spopad z OF. Boj Slovencev proti okupatorju so v dani situaciji razumeli kot vnaprej obsojenega na neuspeh in drugotnega pomena ter za prvenstveni cilj slovenske politike razglasili boj proti OF: »Do OF je iz slovenskega vidika mogoče samo eno zadržanje: popolno uničenje do zadnjih sledov in poslednjih vzrokov. V tem trenutku je aktualno samo eno osvobodjenje: slovenski narod je treba osvoboditi od komunistične OF in to, takoj! Osvobajanje izpod tuje okupacije ni v naši moči in je vsak tovrstni aktivizem blaznost, ker nas more samo uničiti [...] zaradi tega je v tem trenutku depласirano katero koli narodno vodstvo, ki bi se v tem kritičnem trenutku aktivno bavilo s tem drugotnim, sedaj neaktualnim vprašanjem, namesto s tem, kako čim prej narod rešiti strahot, v katere ga je pahnila komunistična OF.« Obravnavani letak moremo razumeti kot uvod v Ehrlichovo zahtevo, naj italijanski okupator za obračun s komunisti oboroži domače prebivalstvo.¹²²

Marec 1942 je bil ob okupatorjevih racijah zaznamovan z atentatom VOS na Frančka Župca 16. marca in na Jaroslava Kiklja dva dneva zatem. Italijanske oblasti ne samo da niso zmogle preprečiti novih žrtev revolucionarnega nasilja, temveč so nesrečo civilnega prebivalstva še dodatno stopnjevale z represalijami, saj je streljanje talcev in trpanje ljudi v taborišča predstavljalo njihovo reakcijo na dejanja OF. Kot odgovor na te težke razmere je Ehrlich napisal spomenico, ki jo je 1. aprila 1942

¹¹⁷ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 224.

¹¹⁸ Ferenc, *Okupatorjeve racije*, str. 183–197.

¹¹⁹ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 206.

¹²⁰ Saje, *Belogardizem*, str. 137–138.

¹²¹ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 220.

¹²² Prav tam, str. 220–221.

izročil italijanskim vojaškim oblastem. V njej je ostro kritiziral omejitve osebne svobode, napredujočo italijanizacijo, samovoljne ukrepe okupacijskih oblasti v Ljubljanski pokrajini ter opozoril na težak položaj prebivalstva, ki je bilo izpostavljeno tako partizanskemu kot okupatorjevemu nasilju. Ehrlich je v spomenici neposredno obtožil Italijane, da ti niso preganjali komunističnega nasilja, kadar to ni prizadelo njih neposredno, ampak so okupatorjevi povračilni ukrepi prizadeli predvsem nedolžno civilno prebivalstvo. Opozoril je, da so številni protikomunisti v ječah, medtem ko je vodstvo OF na varnem. V zvezi s tem je izrazil sum, ki je takrat nastal v javnosti, da imajo komunisti svoje zaupnike v italijanskih uradih. Da bi se povečala varnost prebivalstva in preprečila nasilna dejanja komunistov, je predlagal ustanovitev slovenske policije pod vodstvom predvojnih policijskih uradnikov in oblikovanje slovenske varnostne službe v obliki različnih formacij. Pobudo je Ehrlich utemeljil z naslednjimi besedami: »Absolutno potrebno se zdi, da it.[alijanska] oblast da Slovencem možnost samoobrambe v sledeči obliki: slovenski orožniki in stražniki naj spet dobe orožje in sodelujejo pri varnostni službi. Stojijo naj pa pod vodstvom bivših višjih slovenskih policijskih uradnikov, ki naj jih zasedbena oblast imenuje po nasvetu vodilnih mož prejšnje slovenske uprave. Če naj Slovenci uspešno pomagajo pri izkoreninjenju in uničevanju komunistične organizacije, ki jo smatrajo za svoje največje narodno in kulturno zlo, je potrebno, da jim it.[alijanske] oblasti omogočijo avtonomno varnostno službo v obliki akademske formacije, meščanske straže in splošne narodne straže po vaseh. Vse te formacije naj stoje pod vojaškim nadzorstvom, naj pa nimajo nobenega fašističnega obeležja.«¹²³ Ehrlichov predlog ni bil izviren, saj so podobne pobude že prej prihajale s strani drugih oseb; tako je predsednik združenja industrialcev Avgust Praprotnik, zaradi vse številčnejših vosovskih umorov, že januarja 1942 podal pobudo za ustanovitev slovenske politične policije v okviru italijanskih sil, ki bi se vključila v boj proti OF, zaradi česar je VOS 20. februarja 1942 nanj izvedla atentat.¹²⁴

Ehrlicha je bil kmalu po izročitvi spomenice Italijanom umorjen v atentatu VOS. O umoru Ehrlicha naj bi njegovi nasprotniki razpravljali od novembra 1941 naprej. Kot v primeru kasnejšega umora nekdanjega bana Marka Natlačena so zaradi daljnosežnih posledic tudi za umor Ehrlicha komunisti iskali širši konsenz v vrhu OF. Josip Rus je v svojih spominih zapisal, da je v obravnavanem času med člani Izvršnega odbora OF potekala dolgotrajna razprava o umoru Ehrlicha in da njegovi člani razen Edvarda Kocbeka temu niso nasprotovali.¹²⁵ O Ehrlichovi usodi je – glede na Kocbekov zapis – odločil Izvršni odbor OF 7. maja 1942.¹²⁶ Ehrlich je padel pod streli dveh vosovcev 26. maja 1942 – nedaleč od mesta kjer je bil 18. marca ustreljen Jaroslav Kikelj. Skupaj z Ehrlichom je umrl njegov naključni spremljevalec Viktor Rojic, ki sta ga atentatorja zamenjala za Žebota. Ta je, vred z drugim vidnim stražarjem Francem Casarjem, tudi potem ostal na seznamu vo-

¹²³ Mlakar, Delovanje stražarjev, str. 268–277; Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 193–196.

¹²⁴ Prav tam, str. 82, 383.

¹²⁵ Rus, *Zapiski iz življenja*, str. 158–159.

¹²⁶ Mlakar, Delovanje stražarjev, str. 264.

sovskih žrtev. VOS je 27. maja izdala komunike, da je »bil justifikiran izdajalec in škodljivec slovenskega naroda, odkriti iniciator političnega in policijskega sodelovanja peščice reakcionarnih izdajalcev z okupatorji ter organizator denuncijantskih ter terorističnih tolp v službi okupatorjev – Lambert Ehrlich. Lambert Ehrlich je izšel iz vrst najreakcijonarnejše klike v slovenskem narodu, ki nikoli ni imela pred očmi interesov slovenskega naroda, pač pa si je dosledno z vsemi sredstvi prizadevala učvrstiti svoje lastne protiljudske in protislovenske klikarske pozicije. Zato je ta klika vedno smatrala za svojega glavnega sovražnika demokratične težnje slovenskega delovnega ljudstva in njegove avantgardne sile in je v boju proti tem bila vsak čas pripravljena poteptati tudi najosnovnejše pravice in zahteve slovenskega naroda. Ker je v slovenskih demokratičnih ljudskih množicah ta klika gledala svojega glavnega sovražnika, se je vedno povezovala z največjo mednarodno reakcijo, v poslednjih letih pred zlomom Jugoslavije pa se je popolnoma na nemški nacional "socializem" in italijanski fašizem ter postala na slovenskih tleh njegov glavni zagovornik in propagator. Zato nosi ta klika, v kateri je bil Ehrlich eden od vodilnih ljudi, na Slovenskem glavno odgovornost za zlom Jugoslavije in za katastrofo, ki je doletela slovenski narod.«¹²⁷ Komunike navaja, da je obveščevalna služba OF ugotovila, da je Ehrlich kot duhovni vodja stražarjev le-te pripeljal na »pot denuncianstva in najbolj tesnega policijskega sodelovanja z okupatorskimi oblastmi«, da Ehrlichovi stražarji »niso bili samo slepo orodje okupatorjev, ampak so v mnogih primerih podvzeli naravnost iniciativo v policijskem preganjanju Slovencev«, da je večina najbolj strupenih izlivov proti narodnoosvobodilnemu gibanju izpod Ehrlichovega peresa, da ima ta najtesnejše stike z ljubljansko kvesturo in karabinjerji in da zaradi »takega svojega sodelovanja z okupatorji Lambert Ehrlich tudi sam neposredno nosi odgovornost tako za objavo okupatorske odredbe o streljanju talcev kakor za dejansko streljanje cele vrste slovenskih talcev, ki so jih predali v roke okupatorjev "Stražarji"«. Zato je »za vse te zločine [...] sedaj prejel [...] zaslužen kaznen, ki je obenem opomin vsem tistim, ki mislijo, da jim kakršnikoli položaji dovoljujejo nekaznovano izdajati svoj narod.«¹²⁸ Izjava, da je Ehrlichova smrt »opomin« drugim, dokazuje, da je šlo pri usmrtitvi Ehrlicha vsaj toliko kot za kaznovanje sodelovanja z okupatorjem tudi za odvrčanje in zastraševanje vseh drugih nasprotnikov OF. Zgodovinarica Tamara Griesser Pečar je v zvezi s tem opozorila, da smrtna kazen ni grozila le tistim, ki so narod mobilizirali proti OF, ampak tudi tistim, ki so zunaj OF narodne sile mobilizirali za druge cilje.¹²⁹ Izvršni odbor OF je 2. junija 1942 objavil komunike s pozivom Slovincem, naj strnejo svoje vrste v OF. Temu pozivu je kot odmev na »justifikacijo« Ehrlicha dodan ponovljen opomin nasprotnikom OF: »Zaslužena kaznen Ehrlichova pa je opomin vsem tem podžigalcem državljanske vojne, da slovensko ljudstvo ne bo

¹²⁷ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije* 2, str. 117–121.

¹²⁸ Prav tam, str. 118–120.

¹²⁹ Griesser Pečar, *Umor*, str. 314–315. Zgodovinar Stane Granda je po spominu navedel izjavo Ferda Gestrina, katerega je vprašal, zakaj so po njegovem mnenju umorili Ehrlicha. Gestrin mu je odgovoril: »Bil je edini, ki je bil sposoben organizirati odpor proti okupatorju mimo komunistov.« Prim. Granda, Lambert Ehrlich, str. 322.

trpelo izdajalcev v svoji sredi. Kdor v času vojne na življenje in smrt, kakršno bije danes slovenski narod, ruši enotnost naroda, zlasti pa še njegove narodne vojske, ta je izdajalec interesov naroda in ga bo ljudstvo kot takega tudi obsodilo. V svojem naporu, da ohrani enotnost svojih vrst, bo slovensko ljudstvo, združeno v vrstah OF odločno in brez popuščanja izvršilo vse tisto, kar je v interesu zmage osvobodilnega boja. "Sovražnik, ki se ne vda, mora biti uničen!"¹³⁰ Edvard Kardelj je po umoru Ehrlicha spodbujal svoje podrejene: »Kakor hitro dobite kake nove podatke o Cas. [Casar Franc, op. a.], Žeb. [Žebot Ciril, op. a.] itd. – streljajte. Če se bo mržnja mas proti njim povečala v bližnjih dneh – streljajte brez podatkov.«¹³¹ Žebot je bil mnenja, da je bil Ehrlich pri komunistih posebej zaznamovan že od začetka njegovega uspešnega delovanja proti naraščanju vpliva komunistične ideologije med mladimi razumniki na univerzi. Srd do stražarjev naj bi tako postal del kolektivnega spomina komunistov.¹³² Ni mogoče ugotoviti, ali Žebotova sodba drži v celoti, dejstvo pa je, da je VOS že od vsega svojega začetka v okviru boja proti t. i. beli gardi kontrolirala delovanje akademskega kluba Straža.¹³³

Po Ehrlichovem umoru je postal duhovni vodja stražarjev salezijanski duhovnik France Blatnik. Laično vodstvo Straže je prevzel pravnik Franc Casar, po njegovi smrti v zvezi s katastrofo turjaške posadke Ciril Žebot, po odhodu slednjega v Rim oktobra 1943 pa Pavle Verbic.¹³⁴ Umor voditelja stražarjev je po Žebotovi sodbi predstavljal prelomnico, saj se je po teh dogodkih stražarski krog »množično priključil slovenski protikomunistični samoobrambi in podtalnim edinicam slovenske narodne vojske«.¹³⁵ Neposredno po Ehrlichovem umoru je nastalo italijansko vojaško poročilo naslovljeno na štab IX. armadnega zbora. V njem je orožniški stotnik Angelo d'Amata sporočil, da so mu po umoru Ehrlicha »izrecno potrdili, da se katoliki, Ehrlichovi člani in privrženci gibanja tega profesorja zbirajo v skupinah, da bi razpravljali o ustanovitvi akcijskih oddelkov, tudi oboroženih, za brezpogojno sodelovanje z italijanskimi oblastmi«. Stražarji so v tem primeru sledili predlogu pokojnega Ehrlicha, ki je 1. aprila 1942 v spomenici italijanski okupacijski oblasti predlagal ustanovitev protipartizanskih oboroženih enot pod italijanskim vojaškim poveljstvom. Vendar so bili po sodbi Borisa Mlakarja za nastanek prve vaške straže v Šentjoštu nad Horjulom 17. julija 1942 in nato še drugih tovrstnih oboroženih protirevolucionarnih formacij bolj kot dejanja stražarjev odločilni dogodki na terenu, predvsem samostojni samoobrambni nastopi v Šentjoštu in na Notranjskem ter negativen preobrat v razpoloženju prebivalcev do partizanskega gibanja.¹³⁶ Kljub nezaupanju v vodstvo SLS je septembra 1942 nekaj stražarjev odšlo v eno izmed prvih postojank vaških straž v Kleče pri Ljubljani, kasneje pa jih je odšlo še več med vaške straže v dobrepoljski dolini. V postojankah vaških straž so stražarji zaradi

¹³⁰ Ferenc, *Dokumenti ljudske revolucije* 2, str. 120–212.

¹³¹ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 384–387.

¹³² Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 69.

¹³³ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 371, 378–379.

¹³⁴ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 258; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 218.

¹³⁵ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 240.

¹³⁶ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 264.

njim lastne ambicioznosti zasedli približno 15 poveljniških mest, drugod pa se je razporedilo še okoli 40 stražarjev.¹³⁷

V obravnavanem obdobju so v Ljubljani člani Straže odločilno sodelovali v kratkotrajni slovenski policiji Ljubljanski varnostni straži, ki se je kmalu preimenovala v Formacijo prostovoljne protikomunistične milice. Po vosovskem atentatu na najvidnejšega politika protirevolucionarnega tabora Marka Natlačena 13. oktobra 1942 je ustanovitev slovenske policije predstavljal odgovor italijanskih zasedbenih oblasti na vse glasnejše zahteve Slovencev po zaščiti pred komunističnim nasiljem in brezobzirnimi povračilnimi ukrepi okupatorja. Ti so sprožali veliko odpora in sumničenj, saj so med drugim junija 1942 Italijani po racijah, ki so zajele slovenske izobražence, odpeljali v taborišče Gonars 37 stražarjev. Slovenska policija je bila ustanovljena po dolgih pogajanjih, vendar je delovala le kratek čas, od konca oktobra 1942 do konca januarja 1943. Njen poveljnik je bil podpolkovnik Ernest Peterlin, ki je bil v ta namen sredi septembra 1942 izpuščen iz italijanske internacije. Ob ustanovitvi je slovenska policija štela 150 moških. Večino je prispevala Slovenska legija, preostalo pa Straža. Peterlin je v pismu Šmajdu tako opredelil naloge slovenske policije: »Vse razen gospode, ki so podpirali OF, naj se temeljito nadzoruje [...] Represalije naj se ne izvaja kar povprek. Predvsem na voditelje in sodelavce pri zločinih. Zapeljance samo nadzirati. Člane KPJ je treba ustaviti brez pardona. [...] Internacija bi bila zanje samo rešitev. Zapiranje naj se ne izvršuje tako, da bi jih izročili Italijanom, bolje je, da se počaka v tem slučaju na svojo policijo.«¹³⁸ Slovenska policija je izvajala racije, odkrivala ilegalne tiskarne, opremo, zapirala in zasliševala člane ter simpatizerje OF. V času od 21. do 23. decembra 1942 je v Ljubljani izvajala t. i. božične racije. Med temi racijami so bili aretirani ljudje iz različnih političnih taborov, ki so jih doletela groba zasliševanja in številne od njih internacija v italijanska taborišča. Pri tem so bili krivičnih postopkov deležni povečini popolnoma nedolžni ljudje. Italijani niso dolgo trpeli slovenske policije; najprej so ji vzeli zaporniške celice, nato so sredi januarja 1943 policijo ukinili. Njeni člani so bili razvrščeni v različne vašeke straže.¹³⁹

Kljub temu, da so stražarji po umoru Ehrlicha pokazali radikalno odločnost v protikomunističnem boju, so vse do kapitulacije Italije zaradi nasprotovanja pojavu slovenskega četništva odklanjali sodelovanje s Slovensko legijo. Vodstvo Straže je svoje člane celo postavilo pred izbiro, naj do 15. maja 1943 izstopijo bodisi iz Slovenske legije bodisi iz Straže. Nekateri stražarji se namreč niso zmenili za ukaz, ki ga je že februarja 1943 izdal Franc Casar, da član Straže ne sme vstopiti v nobeno ilegalno vojaško organizacijo. Vodstvo SLS je v tem ukazu videlo slabitev protikomunističnega boja.¹⁴⁰

Ob kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so stražarji igrali pomembno vlogo na gradu Turjak, kamor se je umaknilo precejšnje število vaških straž s 700 moškmi.

¹³⁷ Prav tam, str. 265.

¹³⁸ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 279–280; Griesser Pečar, *Rožmanov proces*, str. 121–122.

¹³⁹ Prav tam, str. 120–122; Ferenc, *Okupatorjeve racije*, str. 214–224.

¹⁴⁰ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 208.

Že prej so si stražarji zagotovili politični nadzor nad vaškimi stražami v Dobropolju in njegovi soseščini. Na Casarjevo zahtevo so odstavili skupnega poveljnika tamkajšnjih enot, poročnika Staneta Goloba, ki je bil pred vojno aktivni narednik v jugoslovanski kraljevi vojski, na njegovo mesto pa ustoličili Antona Perneta, rezervnega poročnika, ki naj ne bi bil rojen vojak, a je bil enakih misli kot stražarji. Ob prihodu enot na Turjak je bil s strani stražarjev Franca Casarja in Ludvika Arka ter Antona Perneta, novega poveljnika največje vaške straže, tj. dobrepolske, kot skupni poveljnik turjaške posadke zavržen četniški podpolkovnik Josip Dežman. Ob tem je znova na dan udaril odpor stražarjev do Mihailovičevih sodelavcev. Četniki, ki so preživeli padec Grčaric niso sprejeli Dežmanovega vodstva. Slednji je zagovarjal umik posadke iz turjaškega gradu, ki je zanj, ob obkoljevanju partizanskih enot, vse bolj postajal past. Po vojni je prevladala ocena, da so prav stražarji preprečili umik iz obleganega gradu. Med obleganjem so se v turjaški posadki eni sklicevali na navodila Slovenske legije, drugi na smernice Straže, tretji na navodila Draže Mihailovića. Neenotnost v poveljevanju je botrovala padcu Turjaka 19. septembra 1943 in nato pomoru njegove posadke, z ranjenci vred. Akademski klub Straža je tedaj utrpel okrog 20 žrtev. Že 13. septembra sta padla Casar in Arko, ki sta izgubila življenje kot kurirja namenjena iz gradu Turjak v Ljubljano, da bi tam poiskala pomoč za oblegano posadko.¹⁴¹

Stražarji, ki niso padli na Turjaku, so se po nemški zasedbi celotnega slovenskega ozemlja pridružili protikomunističnemu boju v okviru Slovenskega domobranstva in ljubljanske politične policije. Slednjo je vodil Maks Loh, član Straže, kateremu je bil nadrejen Lovro Hacin, ki ga je nemški okupator 22. septembra 1943 imenoval za policijskega upravnika v Ljubljani. V politični policiji je delovalo okrog 90 mož, od teh naj bi jih bilo 50 stražarjev. Politična policija je postala zloglasna z mučenji zapornikov. Na povojnem procesu je Hacin izjavil, da je mučenje odobril na zahtevo političnega oddelka z Maksom Lohom na čelu; njegovi člani so namreč grozili, da bodo odstopili, če jim pri delu ne bo dovoljeno uporabljati mučilnih metod.¹⁴²

Večina stražarjev je po kapitulaciji Italije in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine našla svoje mesto v na novo ustanovljenim Slovenskem domobranstvu, ki ga je vodil Leon Rupnik. V okviru domobranstva je slovenski meščanski tabor našel z nemškim okupatorjem stično točko v boju proti komunistično vodenemu odporiškem gibanju. Stražarji so upali, da bodo v Slovenskem domobranstvu pridobili odločilno vlogo, saj so imeli v njegovem štabu kar dva njihova simpatizerja: polkovnika Antona Kokalja in podpolkovnika Ernesta Peterlina. Ko je Kokalj odšel na Primorsko organizirat tamkajšnje domobranstvo, je vpliv stražarjev segel še na Goriško in posebej na Tolminsko. Tudi potem, ko so Nemci v taborišče Dachau zaradi anglofilske zarote odpeljali Peterlina in so tako stražarji ostali brez podpornikov v domobranskem vojaškem vrhu, so ti z veliko prizadevnostjo in izkazano sposobnostjo svoj vpliv znotraj Slovenskega domobranstva počasi, a zanesljivo

¹⁴¹ Prav tam, str. 262–278; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 265–266.

¹⁴² Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 283–284.

večali.¹⁴³ Vzrok temu gre iskati v okoliščini, da v Rupnikovi pokrajinski upravi ni hotel sodelovati ali prevzeti odgovornosti noben od uveljavljenih politikov, ker bi to predstavljalo kolaboracijo z okupatorjem. Tako je nastala kadrovska praznina, ki so jo izrabili tisti, ki so iskali možnosti za hitro uveljavitev. General Rupnik se je obdal s študenti, mladimi intelektualci in politično nezrelimi ljudmi.¹⁴⁴ Med temi so priložnost za prevzem odgovornih mest najboljše izkoristili člani Straže. Tine Debeljak jih je takole označil: »Ta skupina je imela odločnost idealnega protikomunističnega borca in se je tudi žrtvovala, z mnogo članov, imela svoj cilj v novem upravljanju naroda, strokovno se je pripravljala na prevzemanje vodstva, imela zaslombo pri najvidnejših predvojnih katoliških politikih, ki so v njej gledali svoje naslednike. Toda verjetno zaradi njih mladosti še ne – neposredne, temveč tiste, ki naj šele začno svoja »vajeniška leta« javnega delavca po demokratični metodi od spodaj navzgor [...] Vojna je prehitela ta »učna leta« in v vojnih časih je mladina dozorela hitreje »kot bi smela«. [...] Bila je to revolucionarna mladina na protirevolucijski strani, ki je zamudno dobo za legitimnost hotela nadomestiti z zavzetjem postojank na podlagi – tveganja, boja in žrtev.«¹⁴⁵

Rupnikov krog si je izoblikoval posebno miselnost, ki je razumela Slovensko domobranstvo kot jedro novega nacionalnega gibanja, ki je temeljil na protistrankarstvu in je načrtoval obračun s predvojnimi politiki.¹⁴⁶ Da se je Slovensko domobranstvo poistovetilo z omenjenimi idejami, kaže na vpliv stražarjev. Ti so ob ljubljanski politični policiji zavzeli položaje tudi v okviru Informativnega urada Rupnikove pokrajinske uprave in domobranske propagandne službe.¹⁴⁷ Glede na nemške vire so bili slovenski domobranski propagandisti izredno dejavni in iznajdljivi, saj so izrabili vsako priložnost za razglašanje ideje o Zedinjeni Sloveniji. Izkoriščali so celo govore visokega komisarja za Operacijsko cono Jadransko Primorje Friedericha Rainerja, ki so izražali naklonjenost pravicam posameznih evropskih narodov ter so te neposredno prenašali na položaj Slovencev. Zaradi tega je bila nacistična propaganda prisiljena omejevati objave lastnega upravnega voditelja v ljubljanskih časopisih, pri nemških oblasteh pa je tovrstno poudarjanje slovenskega značaja domobranstva in slovenstva kot takega povzročalo veliko nejevolje.¹⁴⁸ Če je v nekem obdobju v domobranski propagandi prevladalo poudarjanje slovenskih interesov in zavesti, gre temu verjetno največja zasluga prisotnosti stražarjev v domobranskih propagandnih službah.

Ehrlich in Korošec sta stražarjem od vsega začetka dajala vedeti, da imajo posebno poslanstvo v slovenskem narodu ter da predstavljajo njegovo bodočo vodilno elito. Politično najbolj nadarjeni stražarji so bili že pred drugo svetovno vojno imenovani na vplivne oblastne položaje. Na željo Korošca je Franc Casar postal pomočnik pri Francu Kulovcu v tajništvu slovenske veje JRZ. Prav tako je

¹⁴³ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 266.

¹⁴⁴ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 313–314.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 314–315.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 314.

¹⁴⁷ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 266.

¹⁴⁸ Mlakar, *Slovensko domobranstvo*, str. 335.

bila zasluga Korošca, da je nato Casar postal tajnik pri banu Marku Natlačenu. Ko je Korošec leta 1940 postal minister za prosveto v kraljevi vladi, je Pavleta Verbica vzel za svojega tajnika. To so bili najbolj vidni rezultati prijateljstva med člani akademskega kluba Straža in Korošcem. Ko je ta 14. decembra 1940 nenadoma umrl, je stražarsko gibanje izgubilo svojega velikega pokrovitelja, vzpon njegovih članov med politične veljake pa je bil prekinjen. Stražarji so nato toliko bolj nestrpno pričakovali, da jim bo dana priložnost, da se dokažejo, in s toliko večjo potrnostjo doživljali, kako jim uveljavljeni politiki niso dovolili, da bi v usodnem času slovenske zgodovine prevzeli del politične odgovornosti. Žebot je tožil, da med okupacijo vodstvo ilegalne SLS ni pritegnilo angažiranega mladega rodu v skupni boj za narodov obstanek, ter da je najvidnejše člane Straže odpravilo tako od vodstva SLS kot od medvojnih političnih koalicij, kot sta bili Slovenska zaveza in Narodni odbor.¹⁴⁹ Velika ambicioznost stražarjev je nasprotnikom navsezadnje dajala povode za posmehljive komentarje na njihov račun; tako se jih je oprijel vzdevek »Lambertovi otroci«.¹⁵⁰ Za napetosti v odnosu stražarjev do vodilnih v SLS so vedeli tudi komunisti. Avtor *Elaborata* o Slovenski Katoliški akciji je ta problematični odnos takole interpretiral: »Ker so imeli po Koroščevi smrti člani vodstva SLS več simpatij za KA kot za Stražo, so Stražarji uvideli, da se bodo polastili vodstva katoliškega političnega tabora samo z direktno borbo proti izvršnemu odboru SLS. Preko Jožeta Basaja, Rudolfa Smersuja, [Andreja] Križmana, ravnatelja [Bogumila] Remca in drugih je bila KA direktno povezana s SLS. Zato je dejansko pomenila vsa borba med Stražo in SLS v dobi okupacije, le posebno obliko borbe Straže s KA.«¹⁵¹ Ta zapis dokazuje, da je tudi med vojno ostalo živo staro nasprotovanje med mladci in stražarji, kar pa navsezadnje ni presenetljivo. Odnos med KA in akademskim klubom Straža je bil formalno urejen že leta pred drugo svetovno vojno, niso pa bili urejeni medosebni odnosi ali pa bila presežena medsebojna izključevalnost. Zato se je rivalstvo s predvojne univerze in srednjih šol za časa okupacije preneslo v sfero visoke politike, saj so neobičajne oziroma kar kaotične razmere tistega časa tako mladcem kot stražarjem dajale možnost za politični vzpon in povečanje družbenega vpliva.

Žebot se je oktobra 1943 pred Gestapom umaknil v Rim. Tudi od tam je poskušal graditi politični vpliv stražarjev znotraj SLS in Katoliške cerkve. Januarja 1944 je v Ljubljano poslal pismo voditelju Straže Pavletu Verbicu, v katerem je stražarjem dal navodila, kako naj si pridobijo vpliv v domobranstvu in med cerkvenimi krogi. V pismu je izrazil prepričanje, da »če hoče torej Straža zmagati, podreti stare forme, prevzeti vso oblast, mora pridobiti in organizirati omenjene ustanove«. Po nesreči razkrita vsebina pisma je pri konkurentih stražarjev dvignila veliko prahu, zato so stražarji sami začeli širiti vest, da je pismo ponarejeno.¹⁵²

Uveljavljeni meščanski politiki so stražarje za svoje enakovredne partnerje priznali ob ustanovitvi Slovenskega ljudskega bloka 21. junija 1944, ki je predstavljal

¹⁴⁹ Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 85.

¹⁵⁰ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 221.

¹⁵¹ ARS, *Elaborat*, str. 39.

¹⁵² Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 223; Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 267.

skupni politični forum SLS, katoliške sredine, Straže in KA. Ustanovne skupine so se dogovorile, da bodo odslej nastopale skupno, prenehale z medsebojnimi napadi in se tega držali do konca vojne. Ta forum, ki ni postal pomemben politični dejavnik, je konec leta 1944 nadomestil Narodni odbor, ki so mu politiki tako konservativnega kot liberalnega tabora dodelili vlogo političnega zastopstva vseh demokratično usmerjenih Slovencev.¹⁵³ Na samem koncu vojne je Narodni odbor zastopnike Straže poklical na zasedanje na Tabor, kjer je bilo 3. maja 1945 oklicano začasno slovensko narodno predstavništvo – kratkotrajno in neuspešno slovensko suvereno politično telo.

Večina stražarjev je po koncu vojne delila usodo uniformiranih beguncev z Vetrinjskega polja, ki so jih Britanci s prevaro izročili jugoslovanskim komunistom. Vsega skupaj naj bi med okupacijo oz. državljansko vojno ter v povojnih pomorih življenje izgubilo med pet in šest desetih članov kluba Straža, tj. okoli 100 po številu.¹⁵⁴

Sklep

Na tečaju KA v Kranju, ki je potekal od 15. do 19. avgusta 1940 in kamor sta bila povabljeni kot predavatelja oba slovenska škofa, je bila osrednja tema edinost med katoličani. Lavantinski škof Ivan Jožef Tomažič je imel zaključni referat. Prav v tistem času je spor med mladci in stražarji dosegel vrh in največjo odmevnost, zato nam vsebina obravnavanega referata odkriva škofov pogled na ta spor in razodeva v čem je videl rešitev zanj. Glede potrebe po edinosti je pozval katoliško inteligenco, »naj se ne cepi v struje in stranke, naj bo edina, a ne na škodo načel [...]«. Ugotavljam v prvo, kar nihče ne more usporavati, da je edinost med katoličani nujna, brezpogojno nujno potrebna za uspeh versko-obnovitvenega dela, in v daljnem poteku za uspeh Katoliške akcije [...]. Dejstvo je; poskusi, ustvariti potrebno edinost, doslej niso uspeli, čeprav zastopniki posameznih struj poudarjajo, da so jim bistveni elementi katoliškega krščanstva, dogma, morala, Cerkve, papeštvo, sveti in nedotakljivi. [...] Zdi se, da javna, mnogokrat osebna polemika v časopisju [...] bo duhove vedno bolj razdvojevala in razburjala. Enako ne bo mogoče priti do edinstva, do enotnega dela, ako bo vsak voditelj ene ali druge skupine neizprosno vztrajal na svojem stališču in zahteval za edinstvo, naj se vsi drugi njemu vdajo in pridružijo. Za zedinjenje je potrebno [...] da je vsak pripravljen, popustiti v nebistvenih stvareh in se drugače mislečemu približati.«¹⁵⁵

Kljub temu da ne mladci ne stražarji niso bili pripravljeni »popustiti v nebistvenih stvareh in se drugače mislečemu približati«, je med njimi potekalo sodelovanje v obliki prevzemanja izkušenj in taktike proti delovanju komunistov na univerzi. Ciril Žebot si je v emigraciji zastavil vprašanje, »ali bi bilo pred vojno še mogoče ohraniti in utrditi dejavno skupnost med tremi katoliško usmerjenimi

¹⁵³ Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 104–107.

¹⁵⁴ Mlakar, *Delovanje stražarjev*, str. 258, 267; Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 280.

¹⁵⁵ NŠAM, *Škof Tomažič*.

skupinami [mladci, stražarji in zarjani, op. a.] slovenskih študentov«. Da bi se razprtije v katoliškem taboru razrešile, bi se po njegovem mnenju »takrat morda še dalo doseči, toda verjetno le skupnim posredovanjem obeh takratnih slovenskih škofov. [...] Do tega pa ni prišlo.«¹⁵⁶ Nekdanji mladelec Jože Velikonja je podobno kot Žebot presodil, da se mu zdijo takratni »načelni« spori med mladci in stražarji »bolj vihar v kozarcu vode kot kaj resnega. Škof Rožman bi lahko posegel in bi bilo kmalu vsega konec«.¹⁵⁷ Prerekanje med Tomčevimi mladci in drugimi katoliškimi študentskimi organizacijami se je Janezu Arnežu že tedaj, ko je bil kot gimnazijec član mladčevske organizacije, zdelo »popolnoma odvečno in nesmiselno. Pravzaprav prav malenkostno, če človek pomisli, kakšne visoke ideale in cilje so morale te katoliške organizacije imeti in bi torej morale biti samo vanje usmerjene. Tudi mladčevsko vodstvo se je, po mojem mnenju, veliko preveč ukvarjalo s pozicijo mladčevstva v škofijski lestvici katoliških organizacij.« Arnež je v spomine na svoje mladčevsko obdobje vključil sodbo, ki je prevladala med pričami v sporu med mladci in stražarji, da ta ni imel glavnega vzroka v idejnih razlikah med katoliškima organizacijama, ampak v značajih njihovih voditeljev: »V vsem tem sporu vidim tragedijo pikolovcev.«¹⁵⁸

Rivalski skupini mladcev in stražarjev sta se zblížali, ko ju je doletela skoraj istočasna smrt njunih dveh ustanoviteljev in voditeljev. Tomec je umrl zaradi bolezni 26. aprila, Ehrlich pa je bil umorjen 26. maja 1942. Tomčevega pogreba so se ob Ehrlichu udeležili vsi stražarji, ki so pokojnega voditelja dijaške mladine počastili z glasno molitvijo. Ne dolgo za tem so se mladci zbrali na Ehrlichovem pogrebu in tam kleče prisegli, da se bodo borili za uresničitev idealov, ki jih je učil duhovni in idejni vodja katoliških študentov.¹⁵⁹

Čeprav se zaradi vrste sporov zdi, da je med mladci in stražarji vladalo izključevanje, je njihov odnos poznal tudi sodelovanje. Glede na predstavljena dejstva moremo skleniti, da je bil odnos med mladci in stražarji razpet med dvema skrajnostma: med Scilo sodelovanja in Karibdo izključevanja.

Seznam virov, literature in periodike

Viri

Arhivski viri:

ARS, AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji.

NŠAM, Škof Tomažič, fasc. 19, Birokratizem mladčevskega poslovnika.

NŠAM, Škof Tomažič, fasc. 19, Predavanje Quid faciendum, predavanje v Kranju 18. 8. 1940.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 120–121.

¹⁵⁷ Kranner, Odnos, str. 255

¹⁵⁸ Dežman, *Slovenija*, str. 350.

¹⁵⁹ Ob sedemdesetletnici umora Lamberta Ehrlicha, *Zaveza*, september 2010.

Časopisni viri:

- Beseda duhovnika, *Straža v viharju*, 13. 11. 1939, št. 6.
 Dijaška KA, *Mi mladi borci*, 7. 5. 1937, št. 34.
 Med Scilo laicizma in Karibdo klerikalizma, *Straža v viharju*, 21. 11. 1940, št. 10.
 V novih razmerah, *Mi mladi borci*, 19. 7. 1940, št. 45.

Internetni viri:

- Cvetka Hanuna, »Mlad umrje, kdor od bogov izbran je ...«, *Zaveza*, september 2010, št. 78.
<http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/188-zaveza-t-78> (Pridobljeno 15. 11. 2012).
 Pogled Nove Slovenske zaveze na preteklost in sedanjost, *Zaveza*, december 2005, št. 59. <http://www.zaveza.si/index.php/revija-zaveza/149-zaveza-t-59> (Pridobljeno 21. 11. 2012).

Ustni vir:

- Intervju z Janezom Zdešarjem, 25. 8. 2012.

Literatura in periodika

- Arnež, Janez A., Lojze Grozde in mladčevstvo. *Communio: mednarodna katoliška revija* 20, 2010, str. 375–391.
- Basaj, Jože, Tomec, ideolog in organizator. *Revija Katoliške akcije 1943–1944* 4, 1944, str. 39–45.
- Blumenwitz, Dieter, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946): mednarodnopravna študija*. Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2005.
- Dežman, Jože, Totalitarizmi in prihodnost. *Slovenska duhovna in politična drama 20. stoletja*. Ljubljana, 2007, str. 117–140.
- Dežman, Jože (ur.), *Slovenija – duhovna domovina: zgodbe političnih emigrantov*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2010.
- Ferenc, Tone (ur. et al), *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji: Knjiga 1: marec 1941–marec 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1962.
- Ferenc, Tone (ur. et al), *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga 2: april 1942–julij 1942*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1964.
- Ferenc, Tone, Okupatorjeve racije v Ljubljani leta 1942. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 29, 1981, str. 183–228.
- Dolinar M., France, Ušeničnik in Katoliška akcija. *Aleš Ušeničnik: čas in ideje, 1868–1952*. Celje, 2004, str. 145–154.
- Dvoje pričevanj. *Profesor Ernest Tomec. Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 101–102.
- Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Godeša, Bojan, Ehrlich in zasnova slovenske države. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 279–308.
- Godeša, Bojan, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Granda, Stane, Lambert Ehrlich in slovensko zgodovinopisje. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 321–330.
- Griesser Pečar, Tamara; Dolinar, France Martin, *Rožmanov proces*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Griesser Pečar, Tamara, Umor Lamberta Ehrlicha. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 309–319.
- Griesser Pečar, Tamara, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

- Hribar, Spomenka, Ideologija rimskokatoliške Cerkve na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941*. Ljubljana, 2007, str. 53–73.
- Juhant, Janez, *Idejni spopad II: Katoličani in revolucija*. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010.
- Kocmur, Sebastijan, Dobrih deset let Tomčevega dela. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 113–126.
- Kocmur, Sebastijan, Ves je gorel za visoke cilje. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 63–67.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa: knjiga I*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman: duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa: knjiga II*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1967.
- Kolarič, Jakob, Iz Rožmanovega življenjepisa. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, 138–144.
- Komar, Milan, Dva velika sodobnika. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 71–73.
- Kraljič, Janez, Pij XII. in Katoliška akcija. *Revija Katoliške akcije 1941* 2, 1941, str. 31–47.
- Kranner, Martin, Odnos med Mladci in Stražarji. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 238–255.
- Kranner, Martin, Spomini na profesorja Ernesta Tomca. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 217–221.
- Mlakar, Boris, Delovanje stražarjev med drugo svetovno vojno. *Ehrlichov simpozij v Rimu*. Celje, 2002, str. 257–278.
- Mlakar, Boris, *Slovensko domobranstvo: 1943–1945: ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.
- Mohorič, Stanislav, Volja in razum. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 152–160.
- Nadrah, Ignacij, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.
- Odar, Alojzij, Sadil je kot umen vrtnar. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 59–62.
- Pacek, Dejan, *Katoliška akcija v ljubljanski, lavantinski in goriški (nad)škofiji: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Teološka fakulteta, 2011.
- Petrič, Iztok, *Slovenska katoliška akcija: magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010.
- Pirc, Joško, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: Katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana: Družina, 1986.
- Pirc, Joško, Cerkveni in duhovni tokovi: Slovenski katoličan v labirintu preroštva in okostenelosti, utopičnosti in svetništva. *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana, 1997, str. 118–138.
- Pust, Anton (ur.), *Palme mučeništva*. Celje: Mohorjeva družba, 1995.
- Rožman, Gregorij, Dušno pastirovanje potom mladinske organizacije. *Bogoslovni vestnik* 1, 1921, str. 162–164.
- Rus, Veljko, *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1992.
- Saje, Franček, *Belogardizem*. Mengeš: Ciceron, 2008.
- Škerl, France, Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. *Zgodovinski časopis* 21, 1967, str. 96–198.
- Tomec, Ernest, Razmišljanje o razmerah. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 177–189.

Žakelj, Filip, Spominu velikega moža. *Profesor Ernest Tomec: Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti*. Buenos Aires, 1991, str. 102–113.

Žebot, Ciril, *Neminljiva Slovenija: Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Celovec: samozaložba, 1988.

SUMMARY

The *Mladci* and the *Stražarji*: Between the Scylla of Cooperation and the Charybdis of Exclusion

Dejan Pacek

The paper examines two ideologically radical Catholic groups, the group called *Mladci Kristusa Kralja* (Youth of Jesus the King, henceforth known as *Mladci*), and the group consisting of members of *Akademski klub Straža* (Straža Academic Club, henceforth known as *Stražarji*), which operated within the Slovene Catholic Action from the beginning of the 1930s until 1945. It examines their operations prior to, and during, the Second World War.

Ernest Tomec, the ideological leader of the *Mladci*, conceived the organization as an ideological opposition to the modernist understanding of the social role of the Church and a bulwark against the spread of communism and Marxist-oriented Christian socialism. In 1933, the *Mladci* evolved into a secondary-school student section of *Katoliška Akcija* (Catholic Action) and adopted the overall objective of the Catholic Action, which was the enforcement of Catholic principles in the modern world. Even before the Second World War, activities of the student section of the Catholic Action included a campaign against communism. Although perceived as harmless if it was an isolated case communism was deemed dangerous when it formed a bridge to the Catholics and thus infiltrated in their midst.

The other group, an elitist and ideologically radical (university) student group named *Straža Academic Club*, which since 1937 operated within the traditional Catholic movement, worked against the spread of Marxism and communism; tried to assert the Catholics in social and cultural life; and fought for re-Christianization of the world. Although formally defined as an auxiliary force of the Catholic Action, the *Stražarji* were also rivals of the Catholic Action that at the time came under the full influence of Tomec. This duality became a source of constant tension. In order to dissipate the strain, the Catholic Action tried to attain total subordination of the *Stražarji* who, as a result, refused obedience to the leadership of the Slovene Catholic Action.

Both organizations were proved quite similar in their content and essentially the same as far as their objectives were concerned: the implementation of Catholic principles in public life; to exercise the teachings and instructions from papal newsletters; opposition to the ideas of capitalism, Christian Socialists, and Marxists; and activities against communist propaganda. However, the principal difference between the two groups was in their tactics rather than content. While the Catholic Action generally limited its activities to cultural and religious domains, the *Stražarji* actively participated in the then current political and social issues in Slovenia. As has been pointed out, the relationship between the *Stražarji* and the *Mladci* was largely influenced by the personal relationship between their respective leaders Ehrlich and Tomec, who were entirely different in character. Even if there had been no other reasons, this difference in character alone could explain why cooperation between the two leaders was not possible.

After the assault of Nazi coalition on the Kingdom of Yugoslavia on April 6, 1941 and the establishment of occupying authorities, further activities of the *Mladci* and the *Stražarji* were allowed only by the Italian aggressor. Throughout the war, the two organizations thus operated only within the limited space of the Province of Ljubljana that had been annexed to Italy.

Pondering the dilemma whether to remain with the Catholic Action or to join the illegal resistance movement, Tomec was on principle against the *Mladci* seizing weapons in the name

of resistance. He firmly defended the position that the Catholic Action was a nonpolitical, religious organization whose primary mission was apostolic work. When at the end of 1941 the Liberation Front, which was in fact led by the communists, monopolized the Slovene resistance movement against the occupier, Tomec was well aware that any resistance organized outside the Liberation Front would lead to civil war. The first year of occupation was marked by a number of high-profile murders of adversaries of the Liberation Front, including those from the ranks of the Catholic Action. Nevertheless, the rule that any member of the student section of the Catholic Action who would opt for armed fight against the Liberation Front would be expelled was in effect to the very death of Tomec on April 26, 1942. Until the capitulation of Italy in September 1943, the subsequent arrival of the Germans to the territory of the Province of Ljubljana, and the related establishment of anti-communist armed units of *Slovensko domobranstvo* (Slovene Home Guard), members of the Catholic Action were not involved in any armed conflicts but purely in the ideological struggle against the partisan movement. However, when the Germans proclaimed non-appealable general mobilization on November 29, 1943 members of the Catholic Action were compelled to join the armed forces. Among the various options of serving the compulsory military service, the majority of members of the Catholic Action chose to serve in the Slovene Home Guard. Yet partly due to the instructions of the leaders of the student section of the Catholic Action, and also because they were largely unprepared, they did not take any leading positions.

During the period of occupation and the civil war, the Stražarji took a very different role. Unlike the Mladci, who initially expressed opposition to the Liberation Front purely on the level of ideology and entered the armed counterrevolutionary fight only after they were required to do so by the Germans, the Stražarji started to engage in direct action against the communist resistance immediately after the Liberation Front was established. Their activities had several stages of development. They escalated from the initial anti-communist club meetings, the phase of active propaganda against the Liberation Front among the students of the University of Ljubljana, the creation of their own concept of the future Slovene statehood, and the persecution of members of the Liberation Front during raids organized by the Italians or by the Slovene police. After Dr. Lambert Ehrlich, their leader, was murdered by the Liberation Front on May 26, 1942, some of them joined armed anti-communist units. After the capitulation of Italy in September 1943 and the subsequent German occupation of the entire territory of Slovenia, the majority of the Stražarji joined the anti-communist struggle by entering the ranks of the political police of Ljubljana or the Home Guard. Since none of the more prominent politicians wanted to cooperate with the quisling provincial administration headed by General Leon Rupnik, which would be regarded as collaboration with the occupier, the resulting staffing gaps were swiftly exploited by those who were looking for opportunities to win recognition. The influence of the Stražarji within the Home Guard thus slowly but steadily grew. General Rupnik surrounded himself with students, young intellectuals, and politically immature followers, and Stražarji were able to assert themselves quite successfully. Rupnik's circle adopted a special mind-set that understood the Home Guard as the core of a new national movement which rejected any party affiliation and advocated confrontation with politicians of the old regime; it is very likely that these main points were contributed by the Stražarji. They assumed the leading positions in the Home Guard propaganda department and took every opportunity to emphasize Slovene interests and Slovene national awareness.

The traditional antagonism between the Mladci and the Stražarji remained intact throughout the war. During occupation, the old rivalry from the university and from secondary schools was transferred into the realm of high politics, as both groups sought opportunities to increase their political influence. Although they had a common adversary during the Second World War they remained unable to transcend their traditional rivalry. Their conflicts weakened the counterrevolutionary camp and paved the way to its defeat at the end of the war. Yet the two groups were not exclusively antagonistic but were occasionally able to cooperate, particularly when they shared their experience and tactics in anti-communist activities. Therefore it may be concluded that the relationship between the Mladci and the Stražarji was torn between two extremes, namely the Scylla of cooperation and the Charybdis of exclusion.

Bojan Balkovec

»Vsi na noge, vsi na plan,
da bo zmaga čim sijajnejša«

Volilna teorija in praksa
v prvi jugoslovanski državi

zbirka⁴³
ZČ

Matjaž Geršič

Domobranstvo in poveljni poboji skozi prizmo pouka zgodovine

UDK 940.531.44(497.4):37

GERŠIČ Matjaž, univ. dipl. prof. zgod. in geo., asistent, Znanstveno raziskovalni center SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, SI-1000 Ljubljana, Gosposka ulica 13, matjaz.gersic@zrc-sazu.si

Domobranstvo in poveljni poboji skozi prizmo pouka zgodovine

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 190–215, cit. 98

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Tematiki domobranstva in izvensodnih poveljnih pobojev spadata med občutljive teme poučevanja zgodovine, ki terjajo poseben didaktični pristop, ki bi moral biti nakazan že v učnih načrtih in učbenikih. Članek obravnava učne načrte in učbenike za zadnji letnik gimnazijskega izobraževanja, ki so se uporabljali po letu 1990. Ugotovljeno je bilo, da so tematike domobranstva vključene v vse učbenike, tematike poveljnih pobojev pa v učbeniku iz leta 1984, ki je bil v uporabi do leta 1996, niso vključene. Učni načrti tematike domobranstva vključujejo, tematike poveljnih pobojev pa učni načrt iz leta 1992 ne vsebuje.

Ključne besede: Pouk zgodovine, poveljni poboji, domobranstvo, občutljive teme, zgodovina

Avtorski izvleček

UDC 940.531.44(497.4):37

GERŠIČ Matjaž, BA in History and Geography, Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Anton Melik Geographical Institute, SI-1000 Ljubljana, Gosposka ulica 16, matjaz.gersic@zrc-sazu.si

Home Guard and Post-war Killings through the Lens of History Teaching

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 190–215, 98 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

The subjects of Home Guard and extra-judicial post-war killings are considered to be sensitive issues of history teaching and demand a particular teaching approach that ought to be indicated already in syllabi and textbooks. The contribution discusses syllabi and textbooks in the final year of *gimnazija* programmes, i.e. general upper secondary school, which were in use after 1990. It has been established that the subject of Home Guard is included in all textbooks, whereas the subject of post-war killings was not included in the textbook dating from 1984, which was in use up to 1996. The subjects of Home Guard are included in the syllabi; the subjects of post-war killings are not included in the 1992 syllabus.

Key words: history teaching, post-war killings, Home Guard, sensitive issues, history

Author's Abstract

1 Uvod

»Vojna je največji izmed vseh zločinov. Pa vendar ni napadalca, ki tega zločina ne bi utemeljil z izgovorom o pravičnosti.«¹ Te besede francoskega razsvetljenca Voltaira iz 18. stoletja so neminljive. V teh besedah lahko iščemo tudi vzrok za prerekanja in delitve slovenskega naroda, kadar beseda nanese na drugo svetovno vojno in dogajanja tik po njej. Prerekanja so še zlasti močna, kadar je na novo odkrito katero izmed prikritih poveljnih grobišč. V raznih televizijskih omizjih, časopisnih člankih, pismih bralcev in medmrežnih forumih poslušamo in beremo o tem, kakšne grehe so storili ti in oni, kdo je krivec in kdo je žrtev, o tem, kaj je laž in kaj resnica. Slednjo je nazorno opisal nadškof dr. Anton Stres v pridigi pri maši na Teharjah, ki jo je daroval za žrtve poveljnih pobojev.

Takole pravi: »Resnica je grozljiva in zastrašujoča, vendar jo moramo sprejeti. Nič ne pomaga, če se eni zaklinjajo, da se zgodovine ne sme spreminjati, se pravi tiste zgodovine, ki so jo pisali zmagovalci. Takšna zaklinjanja so zaman. Resnica ni ne moja in ne tvoja, ne naša in ne vaša: resnica je sama svoja, drugače sploh ni resnica. Nič je ne bo ustavilo, nihče ji ne more ukazovati, kakšna naj bo. Resnica je nenasilna, a kljub temu neustavljiva na svoji zmagoviti poti. Resnica ne sili ljudi k priznavanju drugače kakor z močjo resnice same, ki blago in hkrati krepko prodira v duhove. Desetletja je bila resnica o tem, kaj se je dogajalo tukaj (na prizorišču poveljnih pobojev, op. a.), teptana, zamolčevana in preganjana, a vendar je na koncu prišla do besede. Tako bo tudi v prihodnje.«²

Tematika o vlogi domobranstva v drugi svetovni vojni, predvsem pa o izvensodnih poveljnih pobojih, ki so bili storjeni na slovenskih tleh, je postala še posebej aktualna ob odkritju zadnjega množičnega prikrita grobišča v rudniku Huda jama pri Laškem. Grobišče so odkrili v začetku marca 2009 po večmesečnih rudarskih delih, saj je bilo to območje na seznamu vladne komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč.³

Aktualnost različnih vprašanj o domobranstvu in poveljnih pobojih v sodobni družbi nas je napeljala k raziskovanju tega, na kakšen način so bile in so tovrstne tematike obravnavane pri pouku zgodovine.⁴

¹ *Modre misli*, str. 198.

² Stres, *Pridiga na Teharjah*.

³ *Odkrili grobišča* (2009).

⁴ Takšno raziskavo smo naredili tudi v okviru diplomske naloge.

2 Metodologija

V raziskavi sta bili uporabljeni kabinetni metodi deli, in sicer deskriptivna in eksplikativna metoda pedagoškega raziskovanja, ki spadata med neeksperimentalne metode pedagoško-zgodovinskega raziskovanja. Metodi sta bili dopolnjeni s tehniko analize vsebine.⁵

Zbiranje literature je potekalo jeseni leta 2009 predvsem v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, v specialni knjižnici za zgodovino na Oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete ter v splošni knjižnici v Radovljici. Nekateri viri in literatura so bili pridobljeni tudi na spletnih straneh, predvsem na spletnem portalu Zavoda Republike Slovenije za šolstvo. Zadnji učbenik, ki je izšel leta 2012, je bil analiziran v letu 2013.

Analizirali smo gimnazijske učne načrte in učbenike za 4. razred gimnazijskega programa, ki so bili izdani po letu 1990 oziroma so bili v tem obdobju v uporabi. Prvi analizirani učni načrt je bil izdan leta 1992, sledili so leta 1996, 1998 in zadnji leta 2008. Pri učbenikih smo upoštevali le prve izdaje, ponatisov pa ne, razen če je prišlo do večjih vsebinskih sprememb. Skupaj je bilo obravnavanih pet učbenikov, ki so bili izdani v letih 1984, 1995, 1998, 2002 in zadnji leta 2012.

V učnih načrtih smo pri analizi vsebine ugotavljali tako kvantitativne kot kvalitativne elemente. Med kvantitativnimi omenimo ugotavljanje navzočnosti elementov, ki bi morali biti navzoči v sodobnih učnih načrtih (splošni cilji, operativni cilji, medpredmetne povezave, načini preverjanja in ocenjevanja, opredeljeni kadrovske in materialni pogoji za delo), ter navzočnost in opredelitev tematike domobranstva in poveljnih izvensodnih pobojev.

V učbenikih je pri kvalitativni analizi prevladovalo ugotavljanje primernosti umeščenosti tematike domobranstva in poveljnih izvensodnih pobojev v časovni in tematski okvir, prisotnost slikovnega gradiva in nalog, kvantitativna analiza pa fizičen obseg teksta, namenjenega posamezni obravnavani tematiki.

Rezultati kvantitativne raziskave so prikazani v grafikonu v sklepnem poglavju.

3 Obravnava občutljivih in spornih tem pri zgodovini

Teme, ki jih v zgodovini označujemo za občutljive oziroma sporne, so tiste, ki so odločilno zaznamovale in prizadele posameznike ali celotni narod.⁶ »Sporna vprašanja, ki lahko razdelijo družbo ali narode, so po navadi tudi občutljiva: ljudi čustveno vznemirijo, od njih zahtevajo lojalnost, podžigajo njihove predsodke. V takšnih okoliščinah lahko postanejo občutljiva tudi za učitelja, kajti nekateri starši, njihovi otroci, nekateri politiki ali skupine pritiska se začnejo spraševati, ali je temo sploh treba poučevati ali celo, ali jo določen učitelj sploh sme še naprej poučevati.«⁷ Niso pa vsa občutljiva vprašanja tudi sporna. »Občutljiva so, ker se

⁵ Metodi in tehnika so po Trškan, *Krajevna zgodovina*, str. 20.

⁶ Mikola, *K problematiki obravnavanja*, str. 3.

⁷ Stradling, *Poučevanje evropske zgodovine*, str. 106.

nanašajo na obdobja v zgodovini države, ki so bila še posebej boleča, tragična, poniževalna ali pa je bila družba takrat razklana, zdaj pa obstaja bojazen, da bi omenjanje takšnih tem pri pouku zgodovine odprlo stare rane, znova sprožilo delitev in obudilo preveč bolečih spominov.«⁸ Občutljivim temam pa se ni mogoče izogniti, če želimo učencem pomagati razumeti sedanost in to, kako smo prišli od tod, kjer smo sedaj. Sodobna zgodovina nam ponuja najrazličnejša občutljiva vprašanja in sporne teme, ki jih lahko obravnavamo: holokavst, etnično čiščenje, pogromi, vojni zločini, kolaboracija, kršitve sporazumov, državljanske vojne, deportacije, odnos do Romov, priseljenih delavcev in beguncev, vojaške zasedbe, kršitve človekovih pravic, versko preganjanje in spori med sektami, kolonializem itn.⁹ Zelo težko bi našli nacionalno zgodovino, ki bi bila za takšne tematike imuna. Tudi slovenska ni.

Mikola med najbolj občutljive teme slovenske zgodovine uvršča poveljne množične izvensodne poboje, izgon pripadnikov nemške manjšine iz Slovenije/Jugoslavije, nasilne odvzeme premoženja, politične in zrežirane sodne procese, pošiljanje obsojencev na prisilno, poboljševalno in družbenokoristno delo, koncentracijska in kazenska delovna taborišča, kolektivizacijo in z njo povezane »kulaške procese« ter vprašanje slovenske poveljne politične emigracije.¹⁰

Tovrstne tematike pa niso postale občutljive šele sedaj, temveč so bile občutljive že v času vladavine enopartijskega komunističnega režima. Obravnava teh dogodkov bi razkrila slabe strani vladavine in očrnila aktualno vodstvo države. Posledica tega je bila odsotnost tovrstnih vsebin v učbenikih in učnih načrtih.¹¹

Glede na to, da smo pred dvajsetimi leti stopili na prag demokracije, bi pričakovali, da se po tem prelomnem dogodku o teh temah odkrito spregovori.

Ugotovitve pa kažejo, da o teh temah učenci pri pouku zgodovine še danes zvedo zelo malo ali nič in po končani srednji šoli še vedno ne znajo pojasniti, npr. od kod v Sloveniji toliko množičnih grobišč ipd.¹²

Pomembnost obravnave občutljivih tem je poleg vsebine tudi v tem, da učenci oziroma dijaki razumejo eno od glavnih lastnosti zgodovine kot vede – to je različna interpretacija dogodkov. Dokazi zgodovinarjev pogostokrat niso popolni, zato lahko s pomočjo tovrstne obravnave učence naučimo večšine kritične analize virov, postavljanje analitičnih vprašanj in nujnost argumentacije.¹³ Pri obravnavi občutljivih in spornih tem pri pouku zgodovine klasične metode in tehnike ne dosežejo želenih ciljev. Kadar je učitelj namen pri učencih razviti sposobnost za analiziranje ali vprašanje ni jasno opredeljeno, je najučinkovitejša strategija pojasnjevanje. Uporaba distance oziroma časovnega odmika je smotrna, kadar je določeno vprašanje občutljivo znotraj okolja oziroma skupnosti, kjer učitelj poučuje. Z osvetlitvijo zgodovinskega ozadja posameznih občutljivih tem se izognemo napetosti in delitvam znotraj okolja. Kadar obravnavamo zgodovinske dogodke ali posamezne skupine

⁸ Prav tam, str. 106.

⁹ Prav tam, str. 105.

¹⁰ Mikola, *K problematiki obravnavanja*, str. 3.

¹¹ Prav tam, str. 3.

¹² Prav tam, str. 3.

¹³ Stradling, *Poučevanje evropske zgodovine*, str. 106.

(etnične manjšine, tujci), do katerih ima večina učencev zaradi različnih vzrokov izrazito negativno mnenje (čeprav pogostokrat brez argumentov), pride v poštev igra vlog oz. spodbujanje vživljanja v druge. Uporabne metode so še simuliranje raznih dogodkov ali stanj ter pisanje argumentov za in proti. Kompenziranje kot ena izmed metod je uporabno, kadar učenci izražajo zakoreninjena stališča, ki temeljijo na neznanju. Učitelj v takšnem primeru lahko prevzame vlogo osebe, ki poudarja protislovja v učenčevih odgovorih in na ta način poskuša stališča učencev nekoliko omiliti.¹⁴ »Če hočemo postati odprta demokratična družba, moramo mlade ljudi v šoli seznaniti tudi z vsemi temnimi platmi naše zgodovine in jim omogočiti, da jih bodo sposobni tudi pravilno presojsati in vrednotiti. Tako ne moremo in ne smemo še naprej pristajati na to, da se v šoli učenci seznanijo samo z medvojnimi nasiljem nacifašističnega totalitarizma nad slovenskim življenjem, povojno nasilje komunističnega totalitarizma nad lastnim narodom pa enostavno zamolčimo. Samo tako, da bodo seznanjeni z vsem, kar sta posameznikom in celim narodom v dvajsetem stoletju hudega povzročila tako nacifašizem kot tudi komunizem, bodo učenci spoznali bistvo vsakega totalitarizma. S tem pa bodo tudi znali ločevati med totalitarizmom in demokracijo. Šele tako bodo lahko razumeli pomen demokratičnih sprememb, ki so se po padcu berlinskega zidu zgodile v državah vzhodne Evrope in tudi v Sloveniji.«¹⁵ Ker pa šola spada med poglobitnejše ideološke aparate države, ki za razliko od represivnih aparatov, ki delujejo s silo, ti delujejo z ideologijo,¹⁶ ne more biti neodvisna. Nasprotno. Od družbenopolitičnega sistema je odvisno, kakšen bo šolski sistem. Šola prek ideološko obarvane socializacijske funkcije uči in privzgaja posamezniku določena znanja, veščine, določen vrednostni sistem in opravlja temeljno funkcijo reprodukcije družbenopolitičnega sistema.¹⁷ »Oblast je lahko lucidna in zna oceniti, kje je meja med še znanim poudarjanjem starih vrednot in dopuščanjem novih idej. Lahko pa zaradi ideološke togosti določi, kaj je prav in kaj ni, kdo so naši in kdo njihovi, kaj je pravilno in kaj ni.«¹⁸ Eksplíciten primer tovrstne togosti oblasti v »demokratični« Evropi je primer sodobne Rusije. Leta 2007 je vlada takratnega ruskega predsednika Vladimirja Vladimiroviča Putina sprejela zakon, po katerem država lahko prepove šolske učbenike, ki podatkov o Stalinu in obdobju njegovega vladanja ne opisujejo dovolj pozitivno. Ruski učbeniki tako sedaj veliko pozornosti namenjajo temu, da je bila Sovjetska zveza s Stalinom na čelu ena od zmagovalk druge svetovne vojne. Prvotno Stalinovo sodelovanje z nacistično Nemčijo gladko izpuščajo. Na več deset straneh so opisane tudi Stalinove zasluge za industrializacijo države. Milijoni žrtev te industrializacije, kolektivizacije kmetijstva, političnih pobojev, lakote in izčrpanosti zaradi dela v gulagih pa so v učbenikih omenjeni kot nekaj postranskega, kot nujno zlo.¹⁹ Posledica takšne enostranske obravnave zgodovine je jasno vidna pri pogovoru

¹⁴ Prav tam, str. 108–109.

¹⁵ Mikola, *K problematiki obravnavanja*, str. 3.

¹⁶ Althausser, *Izbrani spisi*, str. 72.

¹⁷ Althausser, *Izbrani spisi*, str. 70.

¹⁸ Rode, *Občutljiva zgodovina*, str. 4.

¹⁹ Majer, *Oddaja Globus*, 5. 12. 2009.

z otroki o tem obdobju zgodovine. Odgovor ene izmed deklet, ki jo je novinarka vprašala o obdobju vladavine Josipa Stalina, je bil sledeč: »Da, seveda poznam nekaj dejstev o negativnih stvareh, vendar menim, da nima smisla pretirano veliko časa govoriti o teh rečeh.«²⁰

4 Učni načrti

Definirati pojem učni načrt se sprva zdi sila preprosto, a pri pregledu literature smo ugotovili, da je definicij v klasičnem pomenu besede zelo malo. Problem definicije je predvsem ta, da gre za izredno obsežne dokumente z množico različnih informacij.

Štefan Trojar (1993) učni načrt opredeljuje kot »šolski dokument, s katerim šolske oblasti nakazujejo didaktično in metodično zasnovo šolskega predmeta za posamezne vrste šol in razrede. Učni načrt nakazuje optimalne pedagoške rešitve. Iz njegove strukture mora biti razvidna širina (ekstenzivnost) pa tudi globina (intenzivnost) znanj in spoznanj, ki naj bi jih pridobila večina učencev med učnim procesom.«²¹ Nemško govorno območje za učni načrt uporablja izraz *Lehrplan* (v prevodu: učni načrt), hrvaški jezikovni krog izraz *nastavni plan* (v prevodu: učni načrt), italijanski pa izraz *piani didattici* (v prevodu: didaktični načrt). V sodobnem času v zvezi z učnimi načrti pogosto slišimo tudi izraz »kurikul« oziroma pridevniške izpeljanke te besede.

Beseda *kurikul* izvira iz latinske besede *curriculum* in pomeni učni program v najširšem smislu (načrtovanje pouka, potek, priprave, učna sredstva in pripomočki). Sopomenka je izraz *kurikulum*.²² Beseda *kurikulum* se je uveljavila predvsem za sodobni učni načrt, ki »skuša zajeti in predstaviti več bistvenih elementov učnega procesa, zato mora imeti tudi bolj dograjen in kompliciran metodološki instrumentarij.«²³ Razlika med tradicionalnimi učnimi načrti in sodobnimi kurikuli je predstavljena v preglednici št. 1.

Kriteriji	Tradicionalni učni načrt	Sodobni učni načrt
Splošni učni smotri	Načrtovani, etični, ideološko politični smotri	Usmerjenost na družbeno strukturo in na bodočnost
Cilji učnih predmetov	Pretežno cilji k snovi, brez poglobljene utemeljitve	Usmerjeni na ravnanje učencev, operativiranje smotrov do konkretnih preverljivih delnih ciljev
Učne vsebine	Tradicionalni seznam tem	Vsebina v službi smotrov. Nova učna področja in novi učni predmeti

²⁰ Prav tam.

²¹ Trojar, *Sodobni pogledi*, str. 81.

²² *Veliki slovar tujk*, str. 635.

²³ Trojar, *Sodobni pogledi*, str. 82.

Organizacija pouka	Metode pouka niso opisane, omejene so le na posamezne predmete	Navedeni učni pogoji. Predlogi za projektno delovni pouk in socialne oblike, navedba medijev
Kontrola pouka	Brez bistvene navedbe sistema preverjanja znanj	Učno-ciljne kontrole in testi

Preglednica 1: *Razlika med tradicionalnimi in sodobnimi učnimi načrti.*²⁴

Učni načrti so lahko pripravljeni za posamezen predmet ali pa skupno za celotno paleto predmetov, ki jih obsega določen program. Malenkostno se razlikujejo med posameznimi izdajami in glede na nivo šolanja (osnovna šola, srednja šola, višje in visoke šole). Vsak učni načrt mora biti sprejet in potrjen s strani strokovne državne institucije. V Sloveniji učne načrte na svojih sejah potrjuje Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje. Vsebinsko, ki je zajeta v večini sodobnih učnih načrtov, ne glede na nivo šolanja ter posamezne izdaje, sestavljajo opredelitev predmeta, splošni cilji oziroma kompetence, cilji in vsebine, pričakovani dosežki in rezultati, specialnodidaktična priporočila, medpredmetne povezave in vrednotenje dosežkov predmeta.²⁵

Glede na napisane značilnosti in uvodno opredeljeno problematiko glede definicije poskušajmo na tem mestu opredeliti definicijo učnega načrta, ki bo zadoščala za vsebinsko razpravo v pričujočem članku.

Učni načrt je eden izmed temeljnih šolskih dokumentov, namenjen zagotavljanju standardov pri poučevanju posameznega predmeta. V skladu z definicijo lahko tudi ugotovimo, da samo ime, tj. učni načrt, ni najbolj primerno, saj beseda učni izhaja iz besede učenje, medtem ko je primarni namen učnega načrta, kot ga je opredelil Trojar,²⁶ usmerjen k poučevanju, zato je zelo na mestu izraz, ki ga uporabljajo v Italiji in v prevodu pomeni didaktični načrt.

Besedo didaktika slovar tujk opredeljuje kot »pedagoško disciplino, ki preučuje splošne pojave in načrtovanje, izvajanje in preverjanje izobraževanja in pouka«.²⁷ Neposredna povezanost besede didaktika z načrtovanjem in izvajanjem pouka ter poslanstvom učnega načrta, kot ga je navedel Trojar,²⁸ napeljuje k temu, da bi bil izraz didaktični načrt namesto učni načrt vsebinsko ustreznejši.

4.1 Učni načrti za zgodovino

V slovenskem šolskem kurikulumu najdemo zelo pestro izbiro predmetov, med katerimi je tudi zgodovina. Za posamezen predmet znotraj kurikula je izdelan tudi učni načrt. Za zgodovino so učni načrti izdelani posebej za osnovno šolo, za

²⁴ Preglednica je v celoti iz: Trojar, *Sodobni pogledi*, str. 83.

²⁵ *Učni načrt za osnovno šolo – delovna verzija* (2008); *Učni načrt za zgodovino (splošna gimnazija)* (2008).

²⁶ Trojar, *Sodobni pogledi*, str. 81.

²⁷ *Veliki slovar tujk*, str. 212.

²⁸ Trojar, *Sodobni pogledi*, str. 81.

različne vrste gimnazij ter drugih srednjih strokovnih šol, kjer je zgodovina eden izmed obveznih predmetov.²⁹ V pričujočem prispevku smo skladno z metodološko zasnovo analizirali zgolj učne načrte za gimnazijski program, in sicer tiste, ki so bili izdani po letu 1990.

4.1.1 Gimnazijski program 1992

Prvi učni načrt oz. program za izobraževanje v gimnaziji po osamosvojitvi Slovenije je leta 1992 izdal Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.³⁰ Vsebuje učne načrte za vse predmete, ki so se takrat poučevali v gimnazijah, med katerimi je bila tudi zgodovina. Učni načrt za zgodovino je sestavljen iz treh delov. V prvem delu so navedeni cilji, v drugem vsebine, v zadnjem pa pogoji za uresničevanje učnega načrta. Iz poglavja o vsebinah razberemo, da je zgodovini namenjeno 280 ur. Opredeljene so obvezne vsebine in vsebine za maturo. Znotraj poglavja o vsebinah so opredeljene tudi izbirne vsebine, in sicer za tiste programe, ki imajo na voljo dodatno število ur. Pogoji za uresničevanje učnega načrta so razdeljeni na kadrovske in materialne. Pri kadrovskih je opredeljena zahtevana izobrazba učiteljev, pri materialnih pa opremljenost učilnice z različnimi učili. Učni program iz leta 1992 je glede na zahtevane vsebine modernih učnih načrtov zelo siromašen, saj manjkajo številne kategorije, kot so npr. opredelitev predmeta, medpredmetne povezave, načini preverjanja in ocenjevanja ...³¹

Domobranstvo pri vsebinah eksplicitno ni navedeno. Znotraj poglavja z naslovom Narodnoosvobodilni boj narodov Jugoslavije so med vsebinami opredeljene Oblike kolaboracije in protirevolucije, vzroki in posledice. Ker se domobranstvo ideološko obravnava kot protirevolucionarno, lahko vsebine o domobrancih umeštim v ta sklop. Povojnih pobojev v obravnavanem učnem načrtu ni zaslediti.³²

4.1.2 Učni načrt za zgodovino v gimnaziji 1996

Leta 1996 je Zavod Republike Slovenije za šolstvo izdal drugi učni načrt za zgodovino v gimnaziji.³³ Učni načrti iz leta 1996 so bili izdani za posamezen predmet posebej. Pri pripravi načrta za zgodovino so sodelovali številni strokovnjaki iz različnih izobraževalnih institucij (Filozofske fakultete v Ljubljani, Pedagoške fakultete v Mariboru, raznih gimnazij in drugih srednjih šol). Učni načrt vsebuje cilje, vsebine, navodila in pogoje za uresničevanje učnega načrta. Skupno število ur za zgodovino je 280, vsakemu letniku je namenjeno 70 ur.³⁴ V poglavju o ciljih so

²⁹ Zavod republike Slovenije za šolstvo.

³⁰ *Gimnazijski program 1. natis* (1992).

³¹ *Gimnazijski program 1. natis* (1992).

³² Prav tam, str. 129.

³³ *Učni načrt za zgodovino v gimnaziji* (1996).

³⁴ Prav tam.

navedeni splošni cilji predmeta zgodovine, operativni cilji pa so opredeljeni za vsak razred posebej.³⁵ Pogoji za uresničevanje učnega načrta vsebujejo tako kadrovske kot tudi materialne pogoje za kvalitetno izvedbo pouka. Poudarjeno je permanentno izobraževanje učiteljev. Navodila vsebujejo pojasnitev določenih novosti, ki jih uvaja učni načrt ter metodološka priporočila.³⁶ Učni načrt iz leta 1996 je vsebinsko nekoliko izboljššan kot predhodni, a še vedno ne opredeljuje medpredmetnih povezav, načinov preverjanja in ocenjevanja ter opredelitve predmeta.³⁷

Vsebine o domobranstvu v učnem načrtu niso omenjene. Omenjajo se le bratomorni spopadi in vaške straže v temi z naslovom Preobrat v vojnem dogajanju 1942/1943 ter Rupnikova Ljubljanska pokrajina v temi z naslovom Kapitulacija Italije in njene posledice. Obe omenjeni temi spadata k poglavju z naslovom Druga svetovna vojna. Poglavje Poveljni geopolitična slika Evrope in sveta vsebuje temo z naslovom Jugoslavija leta 1945 v luči sporazuma Tito-Šubašić. Znotraj te teme so eksplicitno omenjeni tudi poboji nasprotnikov komunizma brez sodnih procesov.³⁸

4.1.3 Zgodovina – predmetni katalog 1998

Leta 1998 so izšli štirje predmetni katalogi za zgodovino v okviru gimnazijskega izobraževanja, in sicer za klasično gimnazijo, dvojezično madžarsko gimnazijo, strokovne gimnazije in splošno gimnazijo.³⁹ Vsi omenjeni predmetni katalogi vsebujejo opredelitev predmeta, katalog znanj, standarde znanja, specialnodidaktična priporočila, medpredmetne povezave ter načine preverjanja in ocenjevanja. Izvedbenih standardov, tako kadrovske kot tehnične, pa obravnavani predmetni katalogi ne vsebujejo.⁴⁰ Število ur v programu splošne gimnazije in dvojezične madžarske gimnazije znaša 280 ur,⁴¹ nekoliko manj (210 ur) je zgodovini namenjeno v strokovnih gimnazijah (ekonomska, tehnična, umetniška),⁴² v klasični gimnaziji pa 350 ur.⁴³ Razlike med posameznimi programi se pojavijo že v splošnih ciljih predmeta.

Pri dvojezični madžarski gimnaziji je poleg svetovne, evropske in slovenske zgodovine poudarjena tudi madžarska zgodovina.⁴⁴ Program klasične gimnazije pa v splošnih ciljih poudarja tudi poglobljeno vedenje o klasičnih humanističnih vrednotah ter interdisciplinarni pristop zlasti z latinskim jezikom.⁴⁵ Vsebine se glede

³⁵ Učni načrt za zgodovino v gimnaziji (1996), str. 5–6.

³⁶ Prav tam, str. 34–35.

³⁷ Učni načrt za zgodovino v gimnaziji (1996).

³⁸ Učni načrt za zgodovino v gimnaziji (1996).

³⁹ Zgodovina predmetni katalog – klasična gimnazija (1998); Zgodovina predmetni katalog – gimnazija z madžarskim učnim jezikom (1998); Zgodovina predmetni katalog – strokovne gimnazije (1998); Zgodovina predmetni katalog – splošna gimnazija (1998).

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Zgodovina predmetni katalog – gimnazija z madžarskim učnim jezikom (1998).

⁴² Zgodovina predmetni katalog – strokovne gimnazije (1998).

⁴³ Zgodovina predmetni katalog – klasična gimnazija (1998).

⁴⁴ Zgodovina predmetni katalog – gimnazija z madžarskim učnim jezikom (1998).

⁴⁵ Zgodovina predmetni katalog – klasična gimnazija (1998).

domobranstva in poveljnih povelj med posameznimi programi ne razlikujejo in so hkrati identični s predhodnim učnim načrtom, ki je bil izdan leta 1996. Za razliko od drugih programov se te tematike v strokovnih gimnazijah obravnavajo v tretjem namesto v četrtem letniku.⁴⁶

Domobranstvo je z izjemo predmetnega kataloga za strokovne gimnazije v okviru tematike o drugi svetovni vojni eksplicitno navedeno kot operativni cilj, kjer je navedeno, da »dijak pojasni ustanovitev slovenskega domobranstva, njegov razvoj in konec.«⁴⁷ V predmetnem katalogu za strokovne gimnazije domobranstvo ni izpostavljeno, je pa opredeljeno, da naj »učenec zna opisati razvoj in cilje različnih kvizlinških skupin,« kamor bi na neki način lahko uvrstili tudi domobranstvo.⁴⁸ Pojasnjevanje izvensodnih poveljnih povelj kot operativni učni cilj v izbranih predmetnih katalogih ni eksplicitno navedeno. Predmetni katalog za klasične in splošne gimnazije ter gimnazije z madžarskim učnim jezikom v okviru poglavja z naslovom Poveljna geopolitična slika Evrope navaja, da »učenec zna pojasniti volilno zmago ljudske fronte in njene posledice«, kamor štejejo tudi obračun z nasprotniki v vojni in opozicijo.⁴⁹ Predmetni katalog za strokovne gimnazije operativni cilj, da »učenec zna opisati obračun z nasprotniki v vojni in poveljno opozicijo«, uvršča k poglavju z naslovom Slovenci po drugi svetovni vojni.⁵⁰ V standardih znanj vsi katalogi opredeljujejo, da naj »učenec ve za ideološka nasprotja na Slovenskem med drugo svetovno vojno in pozna glavne razloge za spopad ter pozna cilje in usmeritve meščanskih strank med vojno.«⁵¹ V ti dve kategoriji na neki način lahko umestimo tudi domobranstvo. Izvensodni poveljni povelji med standardi znanj niso navedeni.⁵²

4.1.4 Učni načrt 2008

Zadnji učni načrti, obravnavani v pričujočem prispevku, so bili napisan leta 2008. Izšlo je pet različnih učnih načrtov, posebej za splošne, klasične in strokovne gimnazije ter za gimnazije z madžarskim in italijanskim učnim jezikom. Učne načrte je sestavila predmetna komisija za zgodovino, ki deluje v okviru Zavoda Republike Slovenije za šolstvo. Komisiji je predsedoval Vojko Kunaver, pri pripravi pa so sodelovali še drugi člani omenjenega zavoda, različnih slovenskih gimnazij ter dr. Aleš Gabrič z Inštituta za novejšo zgodovino. Pri učnih načrtih z italijanskim in madžarskim učnim jezikom sta sodelovala tudi profesorja iz dvojjezičnih šol,

⁴⁶ *Zgodovina predmetni katalog – strokovne gimnazije* (1998).

⁴⁷ *Zgodovina predmetni katalog – gimnazija z madžarskim učnim jezikom* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – klasična gimnazija* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – splošna gimnazija* (1998).

⁴⁸ *Zgodovina predmetni katalog – strokovne gimnazije* (1998).

⁴⁹ *Zgodovina predmetni katalog – gimnazija z madžarskim učnim jezikom* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – klasična gimnazija* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – splošna gimnazija* (1998).

⁵⁰ *Zgodovina predmetni katalog – strokovne gimnazije* (1998).

⁵¹ *Zgodovina predmetni katalog – klasična gimnazija* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – gimnazija z madžarskim učnim jezikom* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – strokovne gimnazije* (1998); *Zgodovina predmetni katalog – splošna gimnazija* (1998).

⁵² Prav tam.

pri programu za strokovne gimnazije pa profesorica iz Ekonomske srednje šole iz Novega mesta. Učni načrti iz leta 2008 so prvič tudi recenzirani. Recenzenti so bili akademik dr. Peter Štih in prof. dr. Danijela Trškan iz Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter Špela Frantar iz Gimnazije Bežigrad. Učni načrti vsebujejo naslednja poglavja: opredelitev predmeta, splošni cilji in kompetence, vsebine in operativni cilji, standardi znanj, medpredmetne povezave, didaktična priporočila ter način vrednotenja dosežkov učencev. Izvedbeni standardi in normativi tako tehnične opreme kot tudi kadrovskih pogojev v učnem načrtu niso opredeljeni. Letni fond ur, namenjen zgodovini, se glede na prejšnji učni načrt ni spremenil in ostaja v okviru 280 ur za splošne gimnazije in gimnazije z italijanskim oz. madžarskim učnim jezikom, 350 ur za klasično gimnazijo ter 210 ur za strokovne gimnazije. Splošni cilji, ki so opredeljeni v učnih načrtih, so v posameznih učnih načrtih identični z izjemo gimnazijskega programa z madžarskim oziroma italijanskim učnim jezikom, kjer so poudarjene vsebine iz italijanske oz. madžarske zgodovine. Poleg splošnih ciljev, ki se nanašajo na znanje in razumevanje zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov, učni načrti opredeljujejo tudi cilje, ki se nanašajo na razvijanje različnih spretnosti in veščin, na razvijanje odnosov, ravnanja, naravnosti in stališč ter ključne kompetence, kamor sodijo sporazumevanje v maternem jeziku (italijanskem oziroma madžarskem jeziku), sporazumevanje v tujih jezikih, matematične in druge kompetence v znanosti in tehnologiji, digitalna pismenost, učenje učenja, socialne in državljanske kompetence, samoiniciativnost in podjetnost ter kulturna zavest in izražanje. Vsebine so v učnih načrtih razdeljene kronološko, znotraj te delitve pa dodatno na obvezne in izbirne vsebine. Obveznim vsebinam naj bi bilo namenjenih med 60 in 80 % razpoložljivih ur, preostalih 20 do 40 % pa izbirnim temam.

Vsebinski sklop z naslovom 20. stoletje in začetek 21. stoletja vsebuje številne cilje in vsebine. Poleg ciljev, ki se nanašajo izključno na zgodovinska dejstva, so opredeljeni tudi cilji kot npr. »razvijanje sposobnosti različnih tipov komunikacije, razvijanje socialne spretnosti pri sodelovalnih oblikah učenja« itd.⁵³

Domobranstvo in povojni poboji eksplicitno med učnimi vsebinami niso navedeni. Vsebine so opredeljene zelo široko in obravnavani tematiki lahko umestimo znotraj poglavja z naslovom Nacionalni položaj slovenskega naroda med drugo svetovno vojno ter v poglavje z naslovom Komunistični prevzem oblasti. Omenjene vsebine spadajo v obvezni vsebinski del, ki ga je učitelj dolžan obravnavati v t. i. obveznem fondu ur. Opredelitev je identična v vseh petih učnih načrtih. Pričakovani dosežki so opredeljeni zelo široko. Za poglavje z naslovom Razvoj slovenskega naroda v 20. stoletju naj bi bil »dijak sposoben primerjati posamezna obdobja slovenske politične zgodovine in ugotoviti, v čem je bil napredek v položaju slovenskega naroda,« ter še nekatere druge vsebine, vendar obravnavani tematiki, torej domobranstvo in povojne poboje, lahko uvrstimo le znotraj omenjenih vsebin.⁵⁴

⁵³ *Učni načrt za zgodovino – strokovne gimnazije (2008); Učni načrt za zgodovino – klasična gimnazija (2008); Učni načrt za zgodovino – gimnazija z madžarskim učnim jezikom (2008); Učni načrt za zgodovino – gimnazija z italijanskim učnim jezikom (2008); Učni načrt za zgodovino – splošna gimnazija (2008).*

⁵⁴ *Učni načrt za zgodovino – splošna gimnazija (2008).*

5 Učbeniki za zgodovino

Funkcija šolskega učbenika se je skozi zgodovino spreminjala. V preteklosti je bila naloga učbenika ta, da je vsebino učnega načrta posameznega predmeta konkretiziral v besedilu. V sodobni šoli so stališča glede funkcije neenotna. Večina je mnenja, da ima v procesu pouka učbenik vlogo metodično didaktičnega gradiva. V vzgojno-izobraževalnem procesu pouka tako učbenik nima le didaktične funkcije, temveč tudi vzgojno, obe skupaj pa vplivata na oblikovanje učenčeve osebnosti. Sodobna pedagogika učbenikom pripisuje dve temeljni funkciji. To sta informativna in transformativna. Prva predstavlja didaktični moment, druga pa vzgojnega. Integracijo omenjenih funkcij odraža t. i. idejna funkcija učbenika. Poleg omenjene ima učbenik tudi vlogo knjige znanja, katere ne gre zanemariti. Pomembna funkcija, predvsem pri učbenikih za zgodovino, je tudi ideološka funkcija, ki pogosto prekrije druge komponente. Namen ideološke funkcije je infiltracija stališč aktualne politike. Kadar imajo ta stališča pozitivno konotacijo (spodbujanje motivacije, vedoželjnosti itd.), seveda niso problematična. Problem lahko nastane, kadar se na ta način poskuša določena negativna pretekla dejavnost aktualnih oblastnih struktur prikazati v pozitivni luči.⁵⁵

Vsebina učbenika naj bi bila v strukturnem smislu usklajena z didaktičnimi načeli. Poglavitna didaktična načela so nazornost, postopnost, aktivnost, primernost, znanstvenost oz. strokovnost, ekonomičnost, individualizacija in diferenciacija ter povezava teorije in prakse.⁵⁶

Pedagoška stroka je razvila več vrst različnih učbenikov, ki jih lahko delimo na različne načine.

Trškan deli sodobne učbenike za zgodovino na klasične, podelovne in delovne. Klasični učbeniki vsebujejo le besedilo, slikovno in drugo gradivo pa je namenjeno poglobitvi besedila. Podelovni učbeniki vsebujejo tudi vprašanja in naloge, namenjene utrjevanju in ponavljanju znanja. Aktivno poučevanje in učenje v šoli pa omogočajo delovni učbeniki. V delovnih učbenikih je poleg vsebine vključeno tudi mnogo dodatnega gradiva, številne naloge, ki spodbujajo učence k dodatnemu delu in k uporabi dodatnih učil ter različni viri, ki spodbujajo raznovrstne sposobnosti in veščine učencev.⁵⁷

Učbeniki so zasnovani in usklajeni z učnim načrtom in predmetnikom. Strukturo sodobnih učbenikov delimo na notranjo in zunanjo. Elementi notranje strukture učbenika so besedilo, slikovno gradivo, pisni viri, slovar pojmov in različne naloge. Zunanjo strukturo sestavljajo format učbenika, način vezave, obseg učbenika, vrsta papirja, prelom, pisava, jezik, stil in likovna oprema.⁵⁸

V zvezi z učbeniki prihaja do več problemov. Pojavljajo se dileme o prenatrpanosti, nepriljubljenosti, prezahtevnosti. Marentič-Požarnik meni, da je vzrok težav predvsem nejasnost med tem, ali naj bodo pisci učbenikov zavezani predvsem

⁵⁵ Jurman, *Kakovost učbenika*, str. 50–52.

⁵⁶ Jurman, *Kakovost učbenika*, str. 65.

⁵⁷ Trškan, *Metodična struktura*, str. 465–455.

⁵⁸ Prav tam, str. 467.

svoji znanstveni disciplini, šele drugotno pa tudi učencem in dijakom, ali pa ravno obratno, torej je glavni smoter piscev učbenikov uspešno učenje in kakovostno znanje dijakov in učencev.⁵⁹

Recept za pisanje dobrih učbenikov seveda ni preprost. Merila za takšen učbenik so lahko različna. Glede na to, da pripadamo širši evropski skupnosti, si pogledjmo, kakšna merila so bila podana na seminarju Sveta Evrope v Uppsali. Udeleženci in predavatelji omenjenega seminarja so bili mnenja, da mora biti učbenik na videz privlačen, predvsem to velja za naslovnico. Pisan naj bi bil v jeziku, ki je učencem in dijakom razumljiv, biti mora nazoren ter oplemeniten z grafičnimi prilogami.⁶⁰ »Vsebina učbenika mora vsebovati razlago temeljnih dejstev, pojmov, definicij in strukturo mišljenja.«⁶¹ Podnapisi pod slikami in drugimi grafičnimi prilogami morajo napeljevati učenca k bistvu. Učenčeve veščine, katere naj bil krepil dober sodoben učbenik, so vedoželjnost, kreativnost, kooperacija, individualizacija ter razne vrednote (kritičnost, demokratičnost, strpnost, sožitje). Metodološki pristopi, ki jih prinašajo sodobni učbeniki, so takšni, da pri učencih spodbujajo razmišljanje in diskusijo ter na ta način krepijo novo osvojeno terminologijo in znanje.⁶²

V obdobju med letoma 1991 in 2012 je bilo na slovenskem knjižnem trgu na voljo pet različnih učbenikov zgodovine za 4. letnik gimnazijskega programa. Nekateri so bili izdani v več izdajah ali ponatisnjeni, vendar bomo v okviru raziskave obravnavali le prvo izdajo posameznega učbenika.

5.1 Domobranstvo v učbenikih

5.1.1 Zgodovina 4

Učbenik Zgodovina 4 obravnava domobranstvo znotraj poglavja z naslovom Narodnoosvobodilni boj – socialistična revolucija narodov in narodnosti in znotraj teme z naslovom Odločilna okrepitev osvobodilnega boja v severnih predelih slovenskega narodnega ozemlja in organiziranost političnega in gospodarskega zaledja v letu 1944. Tematika obsega kratek 5-vrstični pasus.⁶³ Avtorja navajata lokacijo, kjer so bili domobranci prisotni – »Ljubljanska pokrajina, Slovensko primorje in deloma tudi na Gorenjskem«, tip organizacije – »izdajalska pomožna policija« ter nadzorstvo – »nemško poveljstvo«. Avtorja domobrance opisujeta v izredno negativno nastrojenem jeziku – »zagrizeno bojevanje, kruto obračunavanje«. Tekst dopolnjuje fotografija, kjer je prikazana domobranska zaprisega v Ljubljani. V okviru domobranstva pa sta zastavljeni tudi dve nalogi, in sicer vprašanje objektivnega tipa »Zakaj so bili domobranci nevarni sovražniki za narodnoosvobodilno vojsko?« ter naloga pojasnjevanja in interpretiranja s pomočjo pisnih virov

⁵⁹ Marentič-Požarnik, *Učbeniki*, str. 19.

⁶⁰ Cigler, *Kakšen je dober učbenik*, str. 34.

⁶¹ Prav tam, str. 35.

⁶² Prav tam, str. 35.

⁶³ Kremenšek, Trojar, *Zgodovina 4*, str. 128.

»V Zbirki zgodovinskih virov, str. 149–153, proučite poziv OF domobrancem ob njihovi prisegi Hitlerju«. ⁶⁴

5.1.2 Naša doba

Domobranstvu je v učbeniku Naša doba namenjena svoja podtema z naslovom Ustanovitev domobranstva, njegov razvoj in konec. Podtema je umeščena v temo z naslovom Slovenci med vojno, ta pa v poglavje o Drugi svetovni vojni. Fizično podtema obsega 1,5 strani. ⁶⁵ Poleg besedila so prikazane tudi tri fotografije. Na prvi fotografiji je prikazana domobranska izkaznica, druga slika predstavlja domobransko prisego v Ljubljani, tretja pa nemške enote, ki urijo domobranci. Besedilo je napisano v dveh velikostnih razredih. Manjši tisk na kratko opisuje nastanek (»Nemški okupatorji so septembra 1943 ustanovili operativno cono za Jadransko primorje, ki je obsegala ... Zaradi pomanjkanja vojske so sprejeli pobudo za ustanovitev slovenskega domobranstva, ...«) in lokacijo (»Ljubljanska pokrajina, Primorska, Gorenjska«) slovenskih domobranskih enot, slovenskih četniških odredov (»Delovali so tudi četniški odredi, ki jih je organiziral partizanski ubežnik iz krščanskosocialističnih vrst in nasprotnik komunistične prevlade v OF Janez Marn - Črtomir Mrak. Vseh je bilo 250«) ter njihov konec (»Na koncu vojne pa so se umaknili v Furlanijo in se predali Angležem«). ⁶⁶ Klasičen tisk v petih odstavkih sistematično predstavi slovensko domobranstvo. Prvi odstavek natančno opisuje njegov nastanek: »Prve enote so bile ustanovljene zgodaj jeseni, brez mobilizacije. Do novembra je bilo ustanovljenih 6 bataljonov, decembra pa jim je bil določen njihov pravni status.« V drugem odstavku je razložena organizacijska shema in njeno spreminjanje (»navadni in elitni bataljoni«) ter funkcije domobranskih enot (»ofenzivne naloge, policijske funkcije, politična policija«). ⁶⁷ Tretji odstavek razlaga način oborožitve in plačevanja vojakov (»za oboje poskrbijo Nemci«) ter natančno opisuje potek domobranske zaprisege (»na Hitlerjev rojstni dan ali na obletnico nacističnega prevzema oblasti, na ljubljanskem stadionu«) ter odnos zahoda do domobranskih enot (»domobranci štejejo za kvizlinške enote«). ⁶⁸ Namen domobrancev in njihovi načrti (»prevzem nemškega orožja po koncu vojne, preprečitev revolucije, prevzem funkcije slovenske vojske«), kako prevzeti oblast, so zapisani v četrtem poglavju, peto poglavje pa nakazuje notranja nesoglasja med domobranci (»zaradi krepitve četniških enot na račun domobranskih so bile izvedene nekatere aretacije znotraj domobrancev«) ter pozive nekaterih pomembnih slovenskih politikov (»dr. Alojzij Kuhar in dr. Izidor Cankar«), naj se domobranci pridružijo partizanom. ⁶⁹ V okviru podteme o domobranstvu učbenik obravnava tudi tematiko

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Repe, Naša doba, str. 204.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Prav tam, str. 204–205.

⁶⁹ Prav tam, str. 205.

ustanovitve Narodnega odbora. Besedilo je razdeljeno v tri odstavke, dodane pa so tudi tri fotografije. Na prvi je fotografija naslovne strani časopisa Slovenec, kjer je objavljen poziv k združitvi slovenskega naroda. Druga fotografija predstavlja izkaznico člana narodnega odbora, tretja fotografija pa kolone domobrancev, ki se umikajo na Avstrijsko Koroško skozi predor na Ljubelju. Besedilo domobranstvo opisuje predvsem kot »vojsko Narodnega odbora, ki bi ob predpostavki pomoči Britancev prevzel oblast v Sloveniji. To se ne uresniči in domobranci zbežijo na Avstrijsko Koroško, kjer se predajo Angležem, ti pa jih kot ujetnike pod pretvezo vrnejo v Jugoslavijo.«⁷⁰

Jezik, ki ga uporablja avtor pri opisu domobranstva, je znanstven, brez kakršnih konotacij in prejudicev ter domobranstvo prikazuje in opisuje zelo sistematično.

5.1.3 Sodobna zgodovina (prva izdaja)

Že iz kazala učbenika je jasno razvidno, da je tematika domobranstva umeščena v svojo temo z naslovom Slovensko domobranstvo, ki je znotraj poglavja z naslovom Slovenci med vojno. Tema obsega eno stran v učbeniku.⁷¹ Besedilu je priložena fotografija s podnapisom, ki prikazuje generala Leona Rupnika. Besedilo je razdeljeno v šest odstavkov. Prva dva odstavka opisujeta operativno dejavnost nemških okupatorjev (»ustanovitev operativne cone Jadransko primorje leta 1943«) ter aktivnost četniških organizacij (»najprej napadajo nemške orožniške postaje, nato pa z Nemci začnejo sodelovati«). Tretji odstavek opisuje nastanek domobranskih enot (»prostovoljna osnova, jesen 1943, določitev pravnega statusa«), četrti pa njihovo organizacijo (»navadni in elitni bataljoni«) ter naloge (»ofenzivne naloge, varovanje prometnih objektov, lovljenje aktivistov OF, policijske naloge, naloge politične policije«). Peti odstavek na široko obravnava tematiko domobranske zaprisege (»datum zaprisege in lokacija ter vsebina«) ter razloge, da so bili domobranci obravnavani kot kvizlinške enote (»priznanje partizanske vojske s strani zaveznikov za del protifašistične koalicije«). Zadnji odstavek opisuje napor slovenskih politikov v tujini (»dr. Alojzij Kuhar, dr. Izidor Cankar, France Snoj«), ki so pozivali domobranske enote, naj bi se pridružile partizanom, saj bi le na tak način lahko služile domovini.⁷² Razvoj domobranstva do konca vojne avtor opisuje v okviru teme z naslovom Narodni odbor. Tu je opisana vloga domobranstva v Narodnem odboru ob odhodu Nemcev (»narodni odbor naj bi predstavljal oblast na slovenskem ozemlju, domobranci pa naj bi bili poleg četnikov slovenska vojska«) ter njihova vdaja britanskim enotam na Avstrijskem Koroškem. Domobranci so ob vdaji računali na prevzem oblasti v Jugoslaviji skupaj z zavezniškimi silami, ti pa so jih misleč, da jih peljejo v Italijo, vrnil v Slovenijo kot ujetnike.⁷³

Nevtralen jezik, s katerim avtor opisuje domobranstvo, poskuša objektivno

⁷⁰ Prav tam, str. 205–206.

⁷¹ Repe, *Sodobna zgodovina* (1998), str. 166.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam, str. 167.

opisati njihovo zgodovinsko vlogo. V zgodbo o domobranstvu avtor eksplicitno ne vključuje rimske katoliške cerkve, omeni pa tedanjega ljubljanskega nadškofa Rožmana, a le kot udeleženca ustanovne seje Narodnega odbora.⁷⁴

5.1.4 Sodobna zgodovina (prenovljena izdaja)

Prenovljeni Repetov učbenik domobranstvo obravnava znotraj teme z naslovom Slovenci med vojno, ki spada k poglavju o drugi svetovni vojni. Tekst in slikovno gradivo je identično starejši izdaji učbenika, ravno tako tudi vsebina podteme z naslovom Narodni odbor.⁷⁵

5.1.5 Zgodovina 4: Učbenik za četrti letnik gimnazije

Učbenik Zgodovina 4 namenja domobranstvu svojo temo znotraj poglavja z naslovom Vojna v Sloveniji in Jugoslaviji. Tema z naslovom Domobranci je razdeljena na dve podtemi, in sicer Vloga katoliške cerkve ter Narodni odbor. Celotna tema obsega tri strani.⁷⁶ V besedilu o domobranstvu so natančno opredeljeni vzroki (»partizanski obračun z ujetimi vaškimi stražami in četniki ob kapitulaciji Italije, številni begunci s partizanskega ozemlja, boj proti revolucionarni nevarnosti«) in sam nastanek (»september 1943, kot pomožne policijske enote jih ustanovijo Nemci«) domobranstva na ozemlju današnje Slovenije, pokrajinska razširjenost (»Ljubljanska pokrajina, Primorska, Gorenjska«) in številčnost enot (»18.500 v vseh treh pokrajinah«) ter ideološki vzroki za nasprotovanje z osvobodilno fronto (»nestrinjanje ter strah pred komunizmom«). Natančno je opisana tudi domobranska zaprisega (»datum zaprisege, vsebina«), katera je predstavljena tudi s slikovnim gradivom. Poboje, ki so jih izvajali pripadniki domobranskih enot, besedilo na neki način opravičuje, rekoč, da so identične poboje izvajali tudi pripadniki Titovih partizanov. V končnem delu je opisan vzrok za opredelitev domobrancev kot kolaborantov (»priznanje partizanske vojske kot del protifašistične koalicije«) ter trud slovenskih begunskih politikov (»Alojzij Kuhar, Izidor Cankar, Franc Snoj«), ki so poskušali domobrance prepričati, naj se priključijo partizanom.⁷⁷ V podtemi z naslovom Vloga katoliške cerkve je predstavljena različna politika okupacijskih sil do cerkve na Slovenskem (»Nemci so duhovnike izgnali, pobili ali zaprli, Italijani pa so bili bolj prijazni«). Objektivno je predstavljena tudi vloga škofa Gregorija Rožmana (»moral je sodelovati na okupatorjevih javnih prireditvah, dejavno je podpiral obrambo proti komunističnim nasiljem, svoje versko poslanstvo skuša do vseh opravljati konkretno, nenehno posreduje pri okupacijskih oblasteh v korist zaprtih, tudi za člane KPS«) ter razlogi za uradno nestrinjanje katoliške doktrine

⁷⁴ Prav tam, str. 166–167.

⁷⁵ Repe, *Sodobna zgodovina* (2005), str. 190–191.

⁷⁶ Dolenc, Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 153–155.

⁷⁷ Dolenc, Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 153.

z idejami komunizma (brezboštvo). Neuradno je bilo kljub temu med pripadniki partizanov veliko število katoličanov in mnogi duhovniki, ki jim je škof neuradno dal dovoljenje za sodelovanje. Ob besedilu sta tudi dve fotografiji, ki predstavljata škofa Rožmana na obisku pri civilnem komisarju Grazioliju ter partizanskega duhovnika Jožeta Lampreta pri prenašanju ranjencev.⁷⁸ Podtema z naslovom Narodni odbor predstavlja alternativno vladno strukturo, ki se je izoblikovala na takratnem okupiranem območju, njene ideje (»protinemški program«) ter vlogo domobrancev v njej (»domobranci kot del slovenske vojske«). Na koncu teme o domobranstvu je opisana tudi predaja domobranskih enot zaveznikom ter njihova končna usoda. Besedilu je dodana tabela, v kateri je številčna primerjava partizanskih in protirevolucionarnih vojaških enot. Tabeli sledijo vprašanja, na katera učenci lahko odgovorijo s pomočjo podatkov iz tabele in znanja, pridobljenega v tekstu. Konec teme o domobranstvu je rezerviran za oris izvensodnih povojnih pobojev.⁷⁹

5.1.6 Zgodovina 4

Zadnji obravnavani učbenik, ki sta ga napisala Aleš Gabrič in Mateja Režek, domobranstvo umešča v poglavje Razvoj slovenskega naroda v 20. stoletju, v temo Slovenci in druga svetovna vojna ter v podtemo Uveljavitev osvobodilnega gibanja v protifašistični koaliciji. Celotna tema obsega dve učbeniški strani, a je le slaba polovica namenjena tematiki domobranstva. Besedilo najprej navaja prostorsko razširjenost domobranstva (»na okupiranem ozemlju Ljubljanske pokrajine«), njegovo ustanovitev in vodstvo (»Leon Rupnik«). Sledi pojasnitev formiranja enot, njihov motiv nastanka (»boj proti boljševizmu«) in njihovo mesto znotraj vojaške strukture okupatorja. Besedilo omenja poziv slovenske emigracije, naj domobranci opustijo sodelovanje z Nemci, a so z domobransko prisego dosegli, da jih je protifašistična koalicija obravnavala kot sodelavce nacističnega režima. Besedilo se nadaljuje z opisom nastanka in vloge Narodnega odbora za Slovenijo in pozivom domobrancem k opustitvi pronemške politike. Besedilu sta dodana izsek domobranske prisege in tabela, kjer je glede na časovno skalo narejena primerjava med številom vojakov v partizanskih in protipartizanskih enotah. Učbeniško besedilo je opremljeno tudi s štirimi vprašanji. Dvoje vprašanj se nanaša neposredno na besedilo o domobranstvu, na dvoje pa lahko učenci odgovorijo na podlagi tabele in predhodno pridobljenega znanja.⁸⁰

⁷⁸ Prav tam, str. 154.

⁷⁹ Prav tam, str. 154–155.

⁸⁰ Gabrič, Režek, *Zgodovina 4*, str. 180.

5.2 Izvensodni poveljni povelji v učbenikih

5.2.1 Zgodovina 4

Učbenik Zgodovina 4 izvensodnih poveljnih poveljev na slovenskih tleh ne omenja. Omenjena je le predaja domobranskih, ustaških in četniških enot Britancem na Avstrijskem Koroškem ter kasneje vračilo teh enot Jugoslaviji.⁸¹ Po navedbah učbenika je bila »s končno predajo najbolj zagrizenih ustaških voditeljev 15. 5. 1945 teden dni po nemški kapitulaciji vojna končana in nastopil je mir.«⁸²

5.2.2 Naša doba

Učbenik Naša doba v poglavju z naslovom Svet po drugi svetovni vojni vsebuje več tem. Med drugim tudi temo z naslovom Jugoslavija po drugi svetovni vojni. Omenjena tema je dodatno razdeljena na dve podtemi. Podtema z naslovom Obdobje obnove, vzpostavitve sistema ljudske demokracije, uvedbe revolucionarnih ukrepov in administrativnega socializma vsebuje tudi krajše besedilo z naslovom Obračun z nasprotniki.⁸³ V besedilu so navedeni vzroki obračunavanja novega režima z različnimi skupinami nasprotnikov (politična funkcija – nasprotovanje novi oblasti, ekonomska funkcija – zaplenba premoženja), eksplicitno pa so omenjeni in na kratko orisani tudi izvensodni povelji (žrtve so bile domobranci, ustaši, četniki, število žrtev je bilo nekaj deset tisoč). Besedilu sta priloženi fotografija taborišča pri Zidanem Mostu ter fotokopija ukaza za premik slovenskih domobrancev iz Koroške.⁸⁴

5.2.3 Sodobna zgodovina (prva izdaja)

Izvensodni poveljni povelji so v učbeniku Sodobna zgodovina obravnavani znotraj poglavja z naslovom Svet po drugi svetovni vojni in znotraj teme z naslovom Jugoslavija po drugi svetovni vojni. Omenjena tema je razdeljena na devet podtem in znotraj prve, z naslovom Prvi koraki ljudske demokracije, najdemo besedilo z naslovom Obračun z nasprotniki, ki na okoli 2/3 strani v treh odstavkih opisuje tovrstne zločine.⁸⁵ Besedilu sta dodani dve podnaslovljeni fotografiji. Prva predstavlja prihod vrnjenih domobrancev v Kranj, druga pa taborišče v Strnišču. V prvem odstavku so opisane različne skupine in posamezniki, ki so bili deležni obsodbe (vojni zločinci, sodelavci okupatorja, funkcionarji kvizlinških vlad, pripadniki cerkvene hierarhije, opozicijski politiki), drugi odstavek opisuje posledice (zastraševanje političnih nasprotnikov, zaplenba premoženja) tovrstnih sodb, tretji

⁸¹ Kremenšek, Trojar, *Zgodovina 4*, str. 139.

⁸² Prav tam, str. 139.

⁸³ Repe, *Naša doba*, str. 280.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Repe, *Sodobna zgodovina* (1998), str. 210.

pa je namenjen kratkemu opisu izvensodnih pobojev (obračuni brez sodišč, žrtve so domobranci, ustaši, četniki) ter okvirne ocene števila žrtev (nekaj deset tisoč do petsto tisoč).⁸⁶

5.2.4 Sodobna zgodovina (prenovljena izdaja)

Prenovljena izdaja učbenika Slovenska zgodovina tematiko povojnih pobojev obravnava identično kot prva izdaja tega učbenika.⁸⁷

5.2.5 Zgodovina 4: Učbenik za četrti letnik gimnazije

Učbenik Zgodovina 4 tematiko povojnih pobojev obravnava znotraj teme z naslovom Domobranci. Ta tema spada k poglavju z naslovom Vojna v Sloveniji in Jugoslaviji. Besedilo je razdeljeno v dva odstavka.⁸⁸ V prvem odstavku je opisan umik domobranskih in drugih protirevolucionarnih enot na Avstrijsko Koroško ter način njihove vrnitve (umik domobranske vojske, političnega vodstva, škof Rožman, okoli 6000 civilistov; Britanci so omenjene enote pod pretvezo vrnili matičnim deželam). Drugi odstavek opisuje usodo teh vrnjenih enot (večina je pomorjenih) ter vzroke za takšna dejanja (maščevanje, onemogočanje in zastraševanje političnih nasprotnikov) jugoslovanskih oblasti. Besedilu ni dodanih nobenih fotografij, je pa v skladu z zasnovo učbenika ob strani rubrika, imenovana Križišče mnenj, kjer je dijakom zastavljeno vprašanje o upravičenosti izvensodnih pobojev. Takšno vprašanje je lahko izhodišče za diskusijo v razredu.⁸⁹

5.2.6 Zgodovina 4

Izvensodne povojne poboje učbenik Zgodovina 4 obravnava znotraj poglavja Razvoj slovenskega naroda, teme Slovenci in druga svetovna vojna in podteme Na Slovenskem se konča vojna v Evropi. Besedilo zelo na kratko, brez vrednostnih sodb, omenja situacijo na Avstrijskem Koroškem po končani vojni. Učbenik navaja razloge za umik civilistov ter političnih in vojaških aktivistov, razloge za vrnitev v Jugoslavijo in način usmrčitve številnih njihovih pripadnikov. Poleg besedila sta v učbeniku prikazani dve fotografiji. Ena prikazuje znamenje na enem izmed odkritih grobišč, druga pa partizansko stražo ob vojvodskem prestolu na Kroškem. Na koncu teksta je podano vprašanje, ki se navezuje na eno izmed fotografij.⁹⁰

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Repe, *Sodobna zgodovina* (2005), str. 241–242.

⁸⁸ Dolenc, Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 155.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Gabrič, Režek, *Zgodovina 4*, str. 182.

6 Sklep

»Zgodovina ni več samo študij preteklosti, ampak interpretacija zgodovine, dojemanje sedanjosti in težnja k prihodnosti. K temu pa mora težiti tudi pouk zgodovine v Republiki Sloveniji.«⁹¹

Da bi lahko pouk težil k zgoraj navedenim ciljem, je treba uskladiti tudi učne načrte in učbenike. Oboji so bili v zadnjih dvajsetih letih predmet obravnav strokovnjakov in številnih prenov in posodobitev.

Ugotovili smo, da je zadnjo prenovo učnih načrtov za zgodovino v gimnaziji leta 2008 zaznamoval tematski kronološki pristop. Vsebine, ki so razdeljene na obvezne in izbirne, so opredeljene dovolj odprto in omogočajo učiteljem avtonomno odločitev o številu ur, ki jo namenijo posamezni tematiki in na splošno tudi izboru samih tem. Namesto vsebinskega in deloma učnocijnega načrtovanja je v posodobljenih učnih načrtih uvedeno učnocijno in procesno razvojno načrtovanje in model pouka. Uveden je tematsko kronološko progresivni pristop. Cilji, ki se nanašajo na znanje in razumevanje zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov, so zasnovani zelo splošno. Poleg teh so navedeni tudi cilji, ki se nanašajo na razvijanje spretnosti in veščin, na razvijanje odnosov, ravnanja, naravnosti in stališč ter različne kompetence. Klasičnih operativnih ciljev, kot jih poznajo starejši učni načrti (npr. Gimnazijski program, 1996), ni zapisanih.

Iz operativnih učnih ciljev obravnavanih učnih načrtov lahko ugotovimo, da domobranstvo ni primerno opredeljeno. Učni načrt iz leta 1992 domobranstva eksplicitno ne navaja, omenja le kolaboracionistične enote. Gre torej za zelo ozek pogled, ki ni v skladu z zadnjimi raziskavami. Prav tako domobranstva ne omenjata učna načrta iz let 1996 in 1998, omenjata pa bratomorne spopade, v katere lahko vključimo tudi domobranstvo. Zadnji učni načrti iz leta 2008, kot smo že omenili, klasičnih operativnih ciljev ne vsebujejo, kar dejansko daje učitelju več svobode pri izboru tem in oblikovanju ciljev.

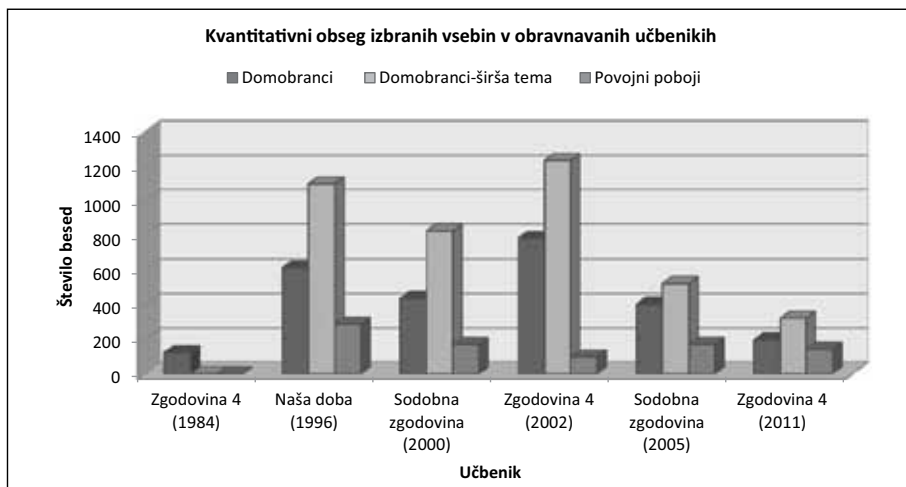
Povojni poboji v učnem načrtu iz leta 1992 niso omenjeni. Učni načrt iz leta 1996 to tematiko omenja, učni načrt iz leta 1998 pa omenja le zmago osvobodilne fronte in njene posledice, kamor bi na neki način lahko umestili obračun z njenimi nasprotniki. V zadnjem učnem načrtu iz leta 2008 je pri oblikovanju urnih ciljev, tako kot pri domobranstvu, možno v okviru danih tematskih sklopov tudi tematiko poveljnih pobojev obravnavati v skladu z najnovejšimi dognanji.

Iz analize se jasno vidi, da je bilo do leta 1996 domobranstvo obravnavano v izključno negativni konotaciji, poveljni poboji pa sploh ne, leta 1996 pa se zadeve začnejo nekoliko spreminjati.

Tematike domobranstva in poveljnih pobojev analizirani učbeniki obravnavajo zelo različno. Grafikon št. 1 prikazuje prisotnost obravnavanih vsebin (število besed) glede na leto izdaje učbenika. Kategorija Domobranci – širša tema vsebuje poleg domobranstva tudi druge vsebine, ki jih avtorji vključujejo v domobranstvo. Običajno je zraven vključena vloga Rimskokatoliške cerkve ter vloga Narodnega

⁹¹ Trškan, *Didaktično-metodična struktura*, str. 14.

odbora. Iz grafikona je jasno vidno, da prvi analizirani učbenik, ki je bil v uporabi do leta 1996, domobranstvo obravnava zelo skopo, poveljnih pobojev pa sploh ne. Vsi nadaljnji učbeniki, začevši z učbenikom Naša doba, ki je bil izdan leta 1996, obravnavane tematike vsebujejo v različnem kvantitativnem obsegu.

Grafikon 1: Kvantitativni obseg izbranih vsebin v obravnavanih učbenikih.

Učbenik Zgodovina 4 iz leta 1984 domobranstvo obravnava v izrazito negativni konotaciji, poveljnih pobojev pa sploh ne omenja. V učbenikih, ki so bili izdani po letu 1996, je situacija drugačna. Domobranstvo je obravnavano zelo sistematično in brez kakršnihkoli obsojanj. Omenjeni učbeniki pa obravnavajo tudi poveljne poboje. Zastavlja se le vprašanje primernosti umestitve v širše tematske sklope. Menimo namreč, da bi bilo tematike poveljnih pobojev nujno umestiti v širši tematski sklop, ki bi spadal v čas po drugi svetovni vojni, ter teh tematik ne preprosto enačiti z domobranstvom. Znanstveniki⁹² so namreč ugotovili, da so bile žrtve izvensodnih poveljnih pobojev različnih narodnosti in ideoloških prepričanj, hkrati pa tudi civilno prebivalstvo. Iz analize obravnavanih učbenikov smo ugotovili, da izmed tistih, ki tematiko poveljnih pobojev obravnavajo, učbenik Zgodovina 4 iz leta 2002 poveljne poboje umešča v širšo tematiko domobrancev, kar ni primerno. Omenjeno sicer je, da se je to zgodilo po koncu vojne, a umeščanje tovrstne tematike v sklop domobranstva je manj primerno. Učbeniki avtorja Boža Repeta pa tematike obravnavajo v sklopu dogodkov in procesov, ki so se zgodili po drugi svetovni vojni. Zadnji obravnavani učbenik poveljne poboje obravnava ločeno od domobranstva, časovno pa jih umešča na konec vojne.

Z natančnejšo analizo smo ugotovili, da so tematike domobranstva vključene v vse obravnavane učbenike v različnem obsegu, tematike poveljnih pobojev pa v učbeniku Zgodovina 4 iz leta 1984, ki je bil v uporabi do leta 1996, niso vključene, v drugih učbenikih, ki so bili izdani kasneje, pa so. Obravnavani učni načrti tematike domobranstva vključujejo, vendar ne vedno v eksplicitnem smislu, tematike poveljnih

⁹² Glej npr.: Ferenc, *Prikrito in očem zakrito*.

pobojev pa prvi učni načrt iz leta 1992 ne vsebuje, kasnejši pa jih vsebujejo, vendar ne v vseh primerih eksplicitno. Splošna ugotovitev je, da neke vrste prelomnico predstavlja leto 1996, in ne 1991, ko je prišlo do spremembe političnega sistema. Od leta 1996 naprej tako učni načrti kot tudi učbeniki vključujejo tematiko poveljnih pobojev v učni proces, domobranstvo pa se obravnava bolj znanstveno, in ne tako močno enostransko kot dotlej.

Način obravnave obeh tematik v učbenikih je različen. Učbenik Zgodovina 4 iz leta 1984 domobranstvo opisuje zelo na kratko, v izrazito negativni konotaciji in pristransko. Umeščeno je v ustrezno poglavje in vsebuje sliko o domobranski zaprisegi. Poveljni poboji v tem učbeniku niso obravnavani. Učbenika Naša doba in Sodobna zgodovina (obe izdaji) izbrani tematiki obravnavata v ustreznih poglavjih, z dodanim slikovnim gradivom, in sicer sistematično in objektivno. Učbenik Zgodovina 4 iz leta 2002 domobranstvo obravnava zelo sistematično, objektivno in nepristransko z dodanim slikovnim gradivom, poveljni poboji pa so umeščeni v manj ustrezno poglavje, sicer pa so primerno obravnavani. Zadnji učbenik iz leta 2011 domobranstvo obravnava objektivno, brez vrednostnih sodb in sistematično, poveljne poboje pa zelo na kratko in premalo natančno.

Glede na to, da znanost v času stalno napreduje, odkriva nova dejstva in zgodovinske vire, so tovrstne ocene za starejše učbenike nesmiselne. Ocenjujemo lahko le zadnje izdaje. Ugotovili smo, da je domobranstvo najprimerneje in skladno z dognanji stroke obravnavano v učbeniku Zgodovina 4 iz leta 2002, poveljni poboji pa so primerneje obravnavani v učbeniku Sodobna zgodovina iz leta 2005, vendar tudi v tem primeru nepopolno.

Sklepne ugotovitve kažejo, da tematiko domobranstva vsebujejo vsi obravnavani učbeniki in učni načrti, tematike poveljnih pobojev pa učbenik iz leta 1984, ki je bil v uporabi do 1996, ne obravnava/vsebuje. Nadalje ugotavljamo, da je tematika domobranstva predstavljena v izrazito negativni konotaciji le v učbeniku iz leta 1984, v drugih primerih pa ne. Ugotovili smo namreč, da je v učbenikih, ki so bili izdani po letu 1991, tematika domobranstva predstavljena skladno z ugotovitvami stroke in nepristransko ter objektivno. Zadnja ugotovitev, ki jo navajamo, se nanaša na tip učbenikov. Ugotavljamo namreč, da obravnavani učbeniki ne presegajo umestitve med podelovne učbenike. Občutljive teme je namreč veliko lažje obravnavati s pomočjo delovnih učbenikov, kjer lahko učencem predstavimo različne vire in pestrejšše učne metode.

»Ne slepimo se: slika, ki jo imamo o drugih narodih ali sebi samih, je tesno povezana z zgodovino, ki so nam jo pripovedovali, ko smo bili otroci.«⁹³ Toda kakšna je ta zgodovina? »Kakšna je zgodovina, ki so nam jo pripovedovali, ki jo še danes pripovedujejo in ki jo bomo sami pripovedovali svojim otrokom?«⁹⁴

»Pouk zgodovine je eden temeljnih predmetov, ki posredno ali neposredno s svojimi vsebinami prinašajo tudi koncept narodne in državljanske vzgoje in s tem tudi zavesti. Zaradi tega je bil velikokrat pod vplivom idejnih konceptov vladajočih

⁹³ Vodopivec, *Zakaj in kako*, str. 1258.

⁹⁴ Prav tam, str. 1258.

elit, ki so ga v svoj prid prirejale, da bi dobile maksimalni učinek, ki bi v nekem daljšem obdobju zagotovil relativno uniformiranost norm in standardov političnega in kulturnega obnašanja svojih »podrejenih«. Ugotovimo lahko, da je državljanska kultura nekaj, kar se da priučiti. Šola in pouk znotraj nje sta izrabljena kot sredstvo za posredovanje znanja, s katerim naj bi se obnavljala tradicija in oblikovala osebnost. Ideološko stremljenje je v okviru pouka usmerjeno na željo po zmanjševanju socialno nezaželenih pojavov v družbi.«⁹⁵ Ali je še danes tako? Učitelj zgodovine bi se moral vsakršni indoktrinaciji – prikriti ali jasni, upreti z vso silo. »Ena beseda, skratka, obvladuje in osvetljuje naše početje: tj. razumevanje,«⁹⁶ pravi Marc Bloch in nadaljuje: »Nikoli ne razumemo dovolj. Kdor je drugačen od nas – tujec, politični nasprotnik – je za nas domala vselej hudobnež. Tudi pri neizbežnih spopadih bi potrebovali majčkeno več duševnega razumevanja; mogoče bi se jim tako vsaj lahko izognili, ko je bil še čas. Če se bo zgodovina odrekla lažnemu angelskemu videzu, nam bo zagotovo pomagala ozdraviti to slabost. Zgodovina je velikanska izkušnja človeških različnosti, dolgo srečevanje med ljudmi. Tako življenje kot znanost lahko samo pridobita, če se bodo srečevali kot bratje.«⁹⁷

Blochove misli lahko vpletemo tudi v tematiko pričujočega prispevka. Obravnava občutljivih tem učiteljem zgodovine ne bi smela predstavljati strahu, temveč izziv. Domobranstvo nikakor ne sme biti obravnavano enoznačno, izključno kot kolaboracija z Nemci. Dijakom je treba predstaviti tudi motive, kot je npr. nasprotovanje idejam komunizma, enostrankarskim režimom ipd. Predstaviti je treba vlogo škofa Rožmana tudi kot osebe, ki je pri okupatorjih agitirala za zajete Slovence, tudi za partizane, in ne zgolj in samo kot sodelavca okupatorskih oblasti. Podobno je s tematiko izvensodnih povojnih pobojev. Dijakom je treba pojasniti, da je takratna oblast za tovrstne zločine vedela, da so se tovrstni dogodki zgodili izvensodno, in sicer po uradnem koncu vojne, in da so bile žrtve tudi civilisti, ženske, otroci. To se ne bi smelo zgoditi. In ne sme se dogajati tudi to, kar opaža prof. dr. Mitja Ferenc, ki pravi: »Prišli smo do vrat svoje preteklosti, jih odprli in vstopili, zdaj pa ne moremo ven, da bi povedali, kaj smo videli.«⁹⁸

7 Literatura

Monografije

- Althausser, Louis, *Izbrani spisi*. Ljubljana, Založba *cf, 2000.
- Bloch, Marc, *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1996.
- Dolenc, Ervin, Gabrič, Aleš, *Zgodovina 4: Učbenik za 4. letnik gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2002.
- Ferenc, Mitja, *Prikrito in očem zakrito*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2005.
- Gabrič, Aleš, Režek, Mateja, *Zgodovina 4, Učbenik za četrti letnik gimnazije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 2011.

⁹⁵ Kos, *Ideološki koncepti*, str. 64.

⁹⁶ Bloch, *Apologija zgodovine*, str. 131.

⁹⁷ Bloch, *Apologija zgodovine*, str. 131–132.

⁹⁸ *Morilci ne morejo presojati o krivdi*.

- Geršič, Matjaž, *Domobranstvo in povojni poboji v učbenikih in učnih načrtih za gimnazije od osamosvojitve do danes: diplomska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2010.
- Gimnazijski program, 1. natis*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport, 1992.
- Gogala, Andrej, *Modre misli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Jurman, Benjamin, *Kakovost učbenika*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 1998.
- Kremenšek, Marija, Trojar, Štefan, *Zgodovina 4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1984.
- Repe, Božo, *Naša doba: oris zgodovine 20. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1996.
- Repe, Božo, *Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Repe, Božo, *Sodobna zgodovina: zgodovina za 4. letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Stradling, Robert, *Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2004.
- Trškan, Danijela, *Didaktično-metodična struktura srednješolskih učnih načrtov za zgodovino ter njen vpliv na pisno preverjanje in ocenjevanje znanja: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino, 2001.
- Trškan, Danijela, *Krajevna zgodovina v učnih načrtih in učbenikih za zgodovino 1945-2005*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008.
- Trojar, Štefan, *Sodobni pogledi na pouk zgodovine: reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.
- Učni načrt za osnovno šolo – delovna verzija*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Učni načrt za zgodovino v gimnaziji*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1996.
- Učni načrt za zgodovino, gimnazija z italijanskim učnim jezikom*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Učni načrt za zgodovino, gimnazija z madžarskim učnim jezikom*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Učni načrt za zgodovino, klasična gimnazija*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Učni načrt za zgodovino, splošna gimnazija*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Učni načrt za zgodovino, strokovne gimnazije*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008.
- Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.
- Zgodovina predmetni katalog – učni načrt, gimnazija z madžarskim učnim jezikom*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998.
- Zgodovina predmetni katalog – učni načrt, klasična gimnazija*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998.
- Zgodovina predmetni katalog – učni načrt, splošna gimnazija*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998.
- Zgodovina predmetni katalog – učni načrt, strokovne gimnazije*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998.

Članki in ostalo gradivo

- Cigler, Nevenka, Kakšen je dober učbenik, kako napraviti, izbrati in uporabljati učbenike: seminar sveta Evrope v Uppsali. *Vzgoja in izobraževanje* 28, 1997, str. 34–35.
- Kos, Živa, Ideološki koncepti v učbenikih zgodovine. *Zgodovina v šoli*, 12, 2003, str. 64–66.
- Majer, Metka, *Oddaja Globus v produkciji Radiotelevizije Slovenije*. 5. 12. 2009.
- Marentič-Požarnik, Barica: Učbeniki so namenjeni učencem. *Učbeniki danes in jutri. Prispevki s srečanja avtorjev učbenikov DZS*. Bled, 1991, str. 19–25.
- Mikola, Milko, K problematiki obravnavanja nekaterih »občutljivih tem« slovenske povojne zgodovine pri pouku zgodovine v osnovnih in srednjih šolah. *Zgodovina v šoli*, 11, 2002, str. 3.

- Morilci ne morejo presojati o krivdi*. URL: <http://24ur.com/novice/slovenija/ljudje-bodo-vedno-poskrbeli-za-svoje-mrtve.html> (13. 3. 2010).
- Rode, Marjan, Občutljiva zgodovina v šolskih klopeh. *Zgodovina v šoli*, 11, 2002, str. 4.
- Stres, Anton, *Pridiga pri spominski maši na Teharjah dne 4.10.2009*. URL: <http://www.rtvsl.si/slovenija/stres-resnica-prihaja-na-dan/213776> (19. 2. 2010).
- Trškan, Danijela, Metodična struktura sodobnih srednješolskih učbenikov za zgodovino. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, str. 465–478.
- Vodopivec, Peter, Zakaj in kako otrokom pripovedujemo zgodovino? *Nova revija* VIII, 1989, str. 1258–1265.

SUMMARY

Home Guard and Post-war Killings through the Lens of History Teaching

Matjaž Geršič

The subjects of Home Guard and extra-judicial post-war killings on Slovene soil after World War II become relevant whenever a burial site of post-war victims is discovered or on anniversaries marking respective events. The topicality of issues linked with the aforementioned subjects has induced the research of the manner of dealing with these subjects in history teaching.

Desk methods were used in the research, namely the descriptive and causal method of pedagogical research, which belong to non-experimental methods of pedagogical-historical research. These methods were supplemented by the technique of content analysis. *Gimnazija* programme syllabi and fourth-year textbooks which were published after 1990 or have been in use since then were analysed. The first analysed syllabus was published in 1992, it was followed by syllabi dating from 1996, 1998 and the latest one from 2008. Solely first editions of textbooks were included; reprints were excluded unless major modifications of the contents occurred. Five textbooks altogether which were published in 1984, 1995, 1998, 2002 and 2012 were examined.

Home Guard and post-war killings are considered to be controversial and sensitive subjects of history teaching.

Controversial subjects are those which can cause a split within a society or a nation; sensitive subjects refer to the particularly painful, tragic and humiliating periods in the history of a state or to periods which were characterised by a rift in society, and nowadays concerns are present that the mention of these subject in history teaching might reopen old wounds, cause splits and arouse too many painful memories. These subjects cannot be avoided in history teaching, they are to be treated in accordance with recommendations of pedagogical and didactic experts. Pupils and students are to be made aware that different interpretations of events constitute an important characteristic of history as a science. Classical methods and techniques do not achieve the desired objectives when sensitive and controversial subjects are discussed in class. Appropriate learning strategies include explaining, use of temporal distance, role play and simulations of events. Motivated by the desire of an open and democratic society, we must familiarize pupils and students with all aspects of national history and by means of appropriate strategies teach them to be able to engage in proper assessment and evaluation of sensitive and controversial events from the past.

In order to enable teaching to strive for the aforementioned objectives, syllabi and textbooks must be brought in line. In the last twenty years they have been subject to treatment by experts and numerous reforms or updates.

We have determined that the latest reform of *gimnazija* programme history syllabi in 2008 was characterised by the thematic chronological approach. Instead of course-content planning

and partly object-based planning the reformed syllabi introduce object-based and process-development planning and model of teaching. Objectives referring to knowledge and comprehension of historical events, phenomena and processes have been designed in rather general terms. Along with these the syllabus additionally includes also objectives referring to development of skills, relations, handling, attitude and standpoint along with various competences. On the basis of operational learning objectives of the analysed syllabi can be established that Home Guard has not been defined appropriately. The latest syllabi dating from 2008 do not include classical operational objectives, which in fact gives teachers more freedom in the choice of subjects and in the formation of objectives.

By means of operational learning objectives of the analysed syllabi one can conclude that the subject of Home Guard has not been defined in an appropriate manner. The 1992 syllabus does not mention Home Guard explicitly, solely collaborationist units are mentioned. This is a very narrow-minded view which is in disaccord with the latest research. Home Guard has been overlooked also in the 1996 and 1998 syllabi; however, they do mention fratricidal conflicts which could also include Home Guard. As stated above, the syllabus dating from 2008 does not include classical operational objectives, which in fact gives teachers more freedom in the choice of subjects and in the formation of objectives.

The 1992 syllabus does not mention post-war killings. The subject is mentioned in the 1996 syllabus, whereas the 1998 syllabus mentions solely the victory of the Liberation Front and its consequences, which in a manner could imply the confrontation with its opponents. When learning objectives for the lesson are formulated in the framework of given thematic sets according to the latest syllabus from 2008, the subjects of Home Guard and post-war killings can be discussed in compliance with the latest findings.

The analysis of textbooks indicates that up to 1996 Home Guard was treated in a distinctly negative connotation, whereas post-war killings failed to be discussed altogether, which somewhat changed in 1996. The subjects of Home Guard and post-war killings were treated quite differently in the analysed textbooks. One can establish that the first analysed textbook, which was in use until 1996, discussed the subject of Home Guard only to a low degree; post-war killings were not discussed at all. All other textbooks, starting with *Naša doba* which was published in 1996, include the discussed subjects to a various quantitative extent.

Concluding observations indicate that the subject of Home Guard is included in each analysed textbook and syllabus; the subject of post-war killings is not included/discussed in the 1984 textbook which was in use until 1996. Furthermore, one can observe that the subject of Home Guard is presented in a distinctly negative connotation merely in the textbook dating from 1984, which is not the case with others. We have come to the conclusion that in textbooks which were published after 1991 the subject of Home Guard is presented in compliance with the findings of experts, in an impartial and objective manner. The final finding refers to the type of textbooks; namely, it has been established that the analysed textbooks do not transcend the classification among semi-workbooks. Sensitive subjects lend themselves more easily to discussion by means of workbooks, which enables us to present various sources and more varied teaching methods to students.

Andrej Tóth, Lukáš Novotný

On Some Aspects of Political and Legal Background of National Minorities in Czechoslovakia (1918–1938)

UDC 323.(437)“1918/1938”

UDK 323.(437)“1918/1938”

TÓTH Andrej, Ph.D., Lecturer, Vice-Dean, Silesian University in Opava, Faculty of Public Policies, Department of Central-European Studies, CZ-74601 Opava, Hradecká 665/17, andrej.toth@fvp.slu.cz

NOVOTNÝ Lukáš, Ph.D., Lecturer, University of West Bohemia, Pilsen (Plzeň), Faculty of Philosophy and Arts, Department of Historical Sciences, CZ-30125 Plzeň, Tylova 18, novoluk@khv.zcu.cz

On Some Aspects of Political and Legal Background of National Minorities in Czechoslovakia (1918–1938)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 68/2014 (149), No. 1-2, pp. 216–234, 76 notes

Language En. (Sn., En., Sn.)

The study summarizes the basic aspects of the issue of status of national minorities in interwar Czechoslovakia 1918–1938. The study constitutes one of the results of the authors' research on the relevant issue, which they have been performing systematically since 2010. The research focus on a number of aspects of politico-social life of ethnic minorities in the era of the First Czechoslovak Republic. One of such aspects consists for example in the issue of representation of minorities in the Czechoslovak National Assembly, which is also summarized in the study.

Keywords: History; 20th Century; National Minorities; Czechoslovak Republic; 1918–1938; Language Law

TÓTH Andrej, dr. predavatelj, prodekan, Šlezijska univerza v Opavi, Fakulteta za javnopolitične vede, Oddelek za srednjeevropske študije, CZ-74601 Opava, Hradecká 665/17, andrej.toth@fvp.slu.cz

NOVOTNÝ Lukáš, dr., predavatelj, Zahodnočeska univerza v Plznu, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, CZ-30125 Plzeň, Tylova 18, novoluk@khv.zcu.cz

Nekateri vidiki političnega in pravnega ozadja narodnih manjšin na Češkoslovaškem (1918–1938)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 68/2014 (149), št. 1-2, str. 216–234, cit. 76

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik En. (Sn., En., Sn.)

Študija povzema osnovne vidike statusa narodnih manjšin na Češkoslovaškem v obdobju med obema vojnama (1918–1938) in predstavlja enega od rezultatov raziskave te problematike, ki jo avtorja sistematično izvajata že od leta 2010. Raziskava se osredotoča na nekatere vidike družbenopolitičnega življenja etničnih manjšin na ozemlju Prve Češke republike. Eden od njih je na primer vprašanje zastopanosti manjšin v češkoslovaški Narodni skupščini, ki je v skrajšani obliki podano tudi v pričujočem prispevku.

Ključne besede: zgodovina, 20. stoletje, narodne manjšine, Češkoslovaška republika, 1918–1938, jezikovni zakon

Avtorski izvleček

Author's Abstract

Introduction

The First Czechoslovak Republic, which officially came into existence on 14th November 1918,¹ was a state with a significant proportion of national minorities in its population. In addition, about two third majority of the population of the state-forming Czechoslovak nationality was created artificially, by establishing a united nation of Czechs and Slovaks. Of the total number of 13,374,364² citizens of the Czechoslovak Republic in 1921, 6,792,954 were Czechs but only 1,967,983 Slovaks.³ Members of the “Czech branch” were thus represented by 50.79 % of the interwar Czechoslovak population in 1921, while the “Slovak branch” only by 14.71 %. It is obvious that without combining both these population groups in one national group, a state without a qualified majority would have been formed and justification of the existence of such a state unit would have been virtually unthinkable.

The above-mentioned share of Czech and Slovaks on the overall national composition of the First Czechoslovak Republic's population is particularly striking in the context of the numbers of other strong national groups in the Czechoslovak state at that time. Germans, the most populous national minority in the interwar Czechoslovakia, had 3,123,568 (23.35 %) members in the 1921 census. The second largest national minority in the first-republic Czechoslovakia, Hungarians, reached 745,431 members (5.57 %) in 1921. Germans and Hungarians were followed by Rusyns. In total, 461,849 (3.45 %) inhabitants of Czechoslovakia claimed Rusyn nationality in 1921. Poles were the fourth largest national minority, with 75,873 inhabitants in 1921.⁴ These four strongest national minorities in the First Czechoslovak Republic, with a total of 4,406,721 people in 1921, thus had a 32.95 % share in the total population in the early 1920's (!). This percentage of Germans, Hungarians, Rusyns and Poles in the nationality composition of interwar Czechoslovakia did not change significantly throughout the 1920's, as evidenced by statistical data from the second census in the first-republic Czechoslovakia in 1930. This documents that at the beginning of the 1930's, the Czechoslovak Republic

¹ On 28th October 1918, the “*Proclamation of the Czechoslovak National Committee on the Independence of the Czechoslovak State*” was issued, which formally announced the formation of a new state. The state form was not yet determined. The form of the new state was only determined on 14th November 1918, at the first meeting of the Revolutionary National Assembly.

² See *Československá statistika – Svazek 9*, p. 60*.

³ Ibidem, p. 61*.

⁴ Ibidem, p. 60*.

was inhabited by 4,554,517 Germans, Hungarians, Rusyns and Poles, whose share in the total population was 31.45 %.⁵

Even though these statistical numbers of the national composition the First Czechoslovak Republic's population seem rather high, interwar Czechoslovakia was not a rare example of a state with a high proportion of national minorities on the total population. Other countries in Central, Eastern and South-eastern Europe, such as Poland, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes or Yugoslavia, Romania, Latvia, Estonia and Lithuania, showed similar demographic statistical data. The national minority ratio was also quite high in these states. The proportion of national majority population on the total population ranged in the mentioned countries from 68.9 % (Poland) to 88.1 % (Estonia). However, in terms of demographic diversity of contemporary state units, we could find equivalent examples in Western Europe as well, such as in Belgium and Switzerland, a fact the Czechoslovak Ministry of Interior pointed out in the explanatory note to the outline of an unrealized national status project, which was supposed to redefine constitutional position of national minorities in the First Republic toward the end of its existence in 1938.⁶

National map of Poland's population, which amounted to 31,915,779 according to the 1931 census, was very varied. In particular, it consisted of Ukrainians (3,221,975 / 10.1 %), Rusyns (1,219,647 / 3.8 %), Germans (740,992 / 2.3 %), Belarusians (989,852 / 3.1 %), Russians (138,713 / 0.4 %), Lithuanians (83,116 / 0.3) and Czechs (38,097 / 0.1%).⁷ The following national minorities lived in Estonia, which had 1,126,413 inhabitants based on a 1934 census: Russians (92,656 / 8.2 %), Germans (16,346 / 1.5 %), Swedes (7,641 / 0.7 %), Latvians (5,435 / 0.5 %), Poles (1,608 / 0.1 %) and Finnish (1,088 / 0.1 %).⁸ According to a 1930 census in Belgium, 3,513,321 (43.4 %) of the total 8,092,004 inhabitants claimed to be speakers of the French language (solely or most commonly used language was stated), 4,135,568 (51.1 %) of the Flemish language and 100,163 (1.2 %) of the German language. Another 334,206 (4.1 %) inhabitants claimed other languages in smaller proportions.⁹ The total population of Switzerland was 4,066,400 according to a 1930 census, of which 71.9 % (2,924,313) were Germans, 20.4 % (831,097) French, 6 % (242,034) Italians, etc.¹⁰

It is now obvious that the national composition of interwar Czechoslovak population was in no way exceptional. However, only and entirely thanks to the concept of a united Czechoslovak nation. Without the artificially formed united Czechoslovak nation, it would have been hardly possible, in terms of constitutional law, to build Czechoslovakia as a nation-state with a leading political role of one nation. The concept of a nation state would have had to be replaced by a multina-

⁵ See *Československá statistika – Svazek 98*, p. 47*.

⁶ *NA*, f. PMR, Box Nr. 3216, document ref. No. 48.865/1938–1, dated 11th June 1938, *Osnova zákona, kterým se vydává národnostní statut republiky Československé; důvodová zpráva /všeobecná část*, pp. 9–12.

⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁸ *Ibidem*, pp. 11–12.

⁹ *Ibidem*, pp. 9–10.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10.

tional state concept as in Belgium.¹¹ However, in such a case, without a majority state-forming nation, it would have been impossible to justify the establishment of such a state at the Paris Peace Conference, which reshaped post-war Central Europe.

Estonia was considered a state which absolutely fulfilled its international obligations concerning minorities' protection and perfectly met national minorities' requirements for protecting their national identity, even though this liberality of Estonian nationality law was being gradually reduced in the 1930's. Estonia deserved the attention for its minority law mainly because Tallinn legislatively enabled cultural self-government of its national minorities.¹²

However, like Belgian nationality law, for example, the Estonian nationality law was in the category of maximalist systems of national minorities' protection. Compared to Belgian and Estonian nationality law, the Czechoslovak system of national minorities' legal protection fell in a lower category of typical national systems of nationality law in terms of the degree of collective law superiority to individual rights. The Czechoslovak "non-institutional" and "non-territorial" nationality law was built on broad language law and protection of educational, cultural and social institutions and higher levels, providing at the same time economic guarantees for minorities based on guaranteed individual rights. Protection of national minorities in adjacent Poland and Hungary, for example, was also ensured on this platform, only on a more minimalist level. The local system of nationality law ensured protection of minimal dominion, particularly of national education and language law.¹³

Position of National Minorities in Interwar Czechoslovakia

Czechoslovakia was obliged to legislatively protect national minorities' rights by international treaties signed within the Versailles peace system. Czechoslovakia signed the Treaty for the Protection of National Minorities together with the Peace Treaty of Saint-Germain-en-Laye with the Allied and Associated Powers on 10th September 1919. By signing a minority protection treaty, Prague undertook to fully and absolutely protect the life and freedom of all inhabitants, regardless of their origin, state citizenship, language, race and religion, and to grant them the right of free worship, private or public, of any religion or faith, the practice of which does not interfere with public order and good morals.

¹¹ The Belgian system of national minorities' legal protection was different from the European constitutional practices common at that time in that it was a type of organisation not of a nation-state, built upon a dominant constitutional position of the national majority, but of a multinational state where the role of the state-forming nation was played by two equal nations.

¹² The Estonian parliament enacted cultural autonomy of its national minorities in 1925 – Act of 12th February 1925 on Cultural Autonomy of Minorities, No. 31–32. It did so with reference to Sec. 21 of the 1920 Constitution, according to which "*provided it is not in conflict with state interests, members of national minorities settled in Estonia may establish appropriate autonomous systems to ensure their national and cultural interests*". See ANM, ES, Box Nr. 13, sign. 255, *Zpracování menšinové otázky dr. E. Soboty jako podklad pro jednání s Maďarskem na podzim 1938 – Estonsko*, one-page typed summary.

¹³ ANM, ES, Box Nr. 13, last cited document, p. 1 of a two-page typed document.

Equal rights of all inhabitants, i.e. all citizens of the Czechoslovak Republic, were stipulated by Article 7 of the Minority Treaty.¹⁴ The Treaty from Saint-Germain-en-Laye between the Principal Allied and Associated Powers and Czechoslovakia was the main source of Czechoslovak nationality law. Significant was Article 1, saying that the crucial provisions of the international treaty for the protection of minorities prevailed over national legislative rules.¹⁵ Minority protection treaties signed by victorious Entente countries with some of their allies were guaranteed by the League of Nations. The Czechoslovak Parliament thus could not modify at its discretion passages of the treaty stipulating the protection of minorities. Any amendment of Articles 2 – 8 could only be made with the consent of the Council of the League of Nations, as laid down in the “*guarantee clause*”.¹⁶ It should be noted that some interwar Czechoslovak legal experts (e.g. František Weyr) questioned this construction and “*expressly*” claimed such a “*concept unacceptable*”. Nevertheless, Czechoslovak courts also refused direct domestic obligation of the Minority Treaty.¹⁷

The treaty constituted Czechoslovakia’s obligation toward the international community, i.e. toward the other contracting parties represented in this case by the victorious Entente Powers. These obligations were enforceable on international forums, particularly within the jurisdiction of the League of Nations. However, provisions of this international treaty did not constitute any claims for nationalities in the state and their members, which could be enforced domestically. Such claims were only established within national legislative.¹⁸

Czechoslovakia mostly implemented its international obligations under the Treaty of Saint-Germain-en-Laye in its legal order through legislative rules of constitutional nature. Mandatory rights of minorities in Czechoslovakia outlined by the Minority Treaty were included in the Constitution (see Sec. 128–134 of the Constitution) and further specified in the Language Act and Citizenship Act, both laws of constitutional nature. The obligation to incorporate Carpathian Ruthenia in the Czechoslovak state was attested by Sec. 3 (2) of the Constitution. The Constitution confirmed that Carpathian Ruthenia would become an integral part of the Republic and be “*equipped with the broadest autonomy*”.¹⁹ However, the obligation to establish Carpathian Ruthenia’s autonomy was only legally fulfilled after the Munich Pact. The implementation of Carpathian Ruthenia’s autonomy had been postponed with reference to the backwardness of the region and national immaturity of its population.

The Constitution of the Czechoslovak Republic was the primary framework source of Czechoslovak domestic law which was further complemented by other

¹⁴ The document is officially titled *Treaty between the Principal Allied and Associated Powers and Czechoslovakia signed in Saint-Germain-en-Laye on 10th September 1919*.

¹⁵ To Article 1 see *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1921, pp. 2304–2305.

¹⁶ *Ibidem*, p. 2308.

¹⁷ Petráš, *Menšiny v meziválečném Československu*, p. 94. Weyr, *Soustava československého práva*, p. 81.

¹⁸ See Sobota, *Republika národní či národnostní*, pp. 18–19.

¹⁹ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 256.

domestic regulations, that is, by common laws and procedural directives, i.e. government decrees, administrative instructions and ordinances. Most of the basic constitutional provisions on minorities were concentrated in the last chapter of the Constitution, i.e. in Chapter VI, and concerned minorities' rights particularly from the perspective of collective law. Protection of national minorities was also stipulated by the preceding provisions of the Constitution, which codified individual and civil rights of all inhabitants of the Czechoslovak Republic and the essence of which was virtually identical with the collective law perspective. Chapter VI of the Constitution can be seen as reproduction of provisions of the Treaty of Saint-Germain-en-Laye. Sections of Chapter VI of the Constitution basically covered the content of corresponding articles of the Minority Treaty: Sec. 128 covered Article 7, Sec. 130 Article 8, and Sec. 131 and 132 Article 9.²⁰

Provisions of Sec. 128 ensured full equality of all Czechoslovak citizens before law and equal enjoyment of civil and political rights regardless of race, language and religion, as well as equal access *"to public service, authorities and officials or regarding the performance of any trade or occupation"*²¹ for all citizens of Czechoslovakia regardless of their religion, faith, confession and language and freedom to use *"any language in private and business contacts, in matters related to religion, in the press and any publications and in public gatherings"*.²² Sec. 130 incorporated in the Constitution provisions of the Minority Treaty concerning non-public education and stated: *"As far as general laws grant state citizens the right to found, control and manage at their own expense charitable, religious and social institutions, schools and other educational institutions, state citizens are equal to each other regardless of their nationality, language, religion and race and can freely use their language and practice their religion in these institutions."*²³ Section 131 ensured *"in cities and districts in which a considerable number of Czechoslovak citizens of other than Czechoslovak language reside"* fair opportunity to obtain public education in their own language.²⁴ Section 132 stipulated minorities' claim to adequate share in the use and enjoyment of amounts allocated from public funds on education, religion and charitable purposes. Of course, *"within the limits of general regulations"* again.²⁵

However, no list of national minorities to which the constitutional protection of rights applied can be found in the Constitution. Regarding this fact, we only encounter schematic, technocratic legal interpretations, explaining why this was not possible and what prevented it.

In addition to the above-mentioned constitutional provisions on the protection of national minorities' rights, protection of Czechoslovak citizens' nationality was

²⁰ Weyr, *Soustava československého práva*, pp. 391, 342 and 395. Petráš, *Menšiny v meziválečném Československu*, pp. 290–291.

²¹ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 266.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 267.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

also stipulated by other legislative regulations.²⁶ First of all, this was the Language Act of a constitutional nature (see below). Furthermore, the Republic Protection Act has to be mentioned or, more precisely, criminal protection of Sec. 14 (4) of Act No. 50/1923 Sb. z. a. n. against public inciting to violence or other hostile actions against individuals because of their nationality, language, race or religion, under the threat of a sentence of eight days to three months.²⁷ Paragraphs 2 and 3 of Act No. 50/1923 Sb. z. a. n. protected minority members against purposive violence and hostile actions or grudge under the threat of “*tough imprisonment*” from one month to one year, or from 14 days to six months in terms of collective rights.²⁸ The protection of nationality under Act No. 309/1923 Sb. z. a. n. against oppression and for the protection of free assembly was separately under criminal regulation. Sec. 1 (2) of the Act considered strike activity directed against individual employees “*for reasons of nationality, religion or politics*” to be “*oppression without prejudice to criminality of the action*” according to criminal provisions.²⁹ National minorities were also protected against the denial of nationality by the accepted Moravian Land Act no. 4 of 27th November 1905. Upon the provisions of Sec. 20, members of the District School Council had to be “*members of the nationality for which the schools represented by the District School Council are intended*”.³⁰ We also have to mention civil protection against dismissal from work due to the employee’s nationality under Act No. 330/1921 Sb. z. a. n. on Company Committees.³¹ The domestic legislative system of nationality protection also contained legal protection against undesirable citizenship with respect to nationality. This included provisions on option, which were also stipulated by international treaties.³²

In the Czechoslovak legal order of that time, we can also find legislative rules stipulating a special position of the state nation. Provisions constituting a special position of the Czechoslovak nation include, in particular, Act No. 11/1918 Sb. z. a. n., on the Foundation of the Independent Czechoslovak State, which in the formulation “*in the name of the Czechoslovak nation*” designates the Czechoslovak nation as the only state forming one.³³ The same applied to the Constitution preamble containing the phrase “*We, the Czechoslovak nation*”, by which – as pointed out by the important first-republic lawyer Emil Sobota – “*the Czechoslovak nation is marked as a constitution-giving nation*”.³⁴ Such a definition of the state nation *via facti* put other citizens in the position of minorities. However, a question arises regarding the normative weight of the preamble, as pointed out

²⁶ See Sobota, *Národnostní právo československé*, pp. 18–19. Petráš, *Menšiny v meziválečném Československu*, pp. 296–299.

²⁷ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1923, p. 210.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1921, p. 1254.

³⁰ Sobota, *Národnostní právo československé*, pp. 18 and 200.

³¹ See *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1921, p. 1330.

³² See Sobota, *Národnostní právo československé*, p. 119.

³³ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1918, p. 9.

³⁴ Sobota, *Národnostní právo československé*, p. 20. See *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 255.

by the above-mentioned Emil Sobota: *“The normative significance of these parts can be questioned...”*³⁵ Nevertheless, in contrast with the preamble of the introductory law, it has to be added that the actual Constitution does not use the term *“Czechoslovak nation”* in provisions which can be assumed to apply to all the state citizens. See Sec. 1 thereof, according to which *“the people”* are the only source of all state power in the Czechoslovak Republic.³⁶ However, the preamble to the introductory act of the Constitution was drawn up in a rather non-standard way and originally was not even part of the law. It was unexpectedly proposed by the journalist and writer Jan Herben at the session of the Revolutionary National Assembly on 28th February 1920. Herben considered the suggested text a *“motto”* or *“knightly way”* of completing the constitutional work. The proposed preamble wording met with great response in the National Assembly and received a long applause. As Herben later admitted, he was inspired by the American Constitution when writing this declaration.³⁷

Representation of National Minorities in the National Assembly (NA)

Election for the First Republic NA was based on universal, equal, direct and confidential suffrage according to the principle of proportional representation. However, the representation of the western and eastern parts of the Republic in the legislative body was not even. In the western part of the Republic with 73.4 % of the total Czechoslovak population, voters were represented by 230 deputy mandates, i.e. 76.7 % of all deputy seats, while the remaining 26.6 % of inhabitants living outside the historical lands (i.e. Bohemia, Moravia and Silesia) were represented by 70 mandates in the Chamber of Deputies, i.e. by 23.3 % of the total 300 deputy mandates. 61 mandates were allotted to Slovakia and 9 mandates to Carpathian Ruthenia. In case of senatorial mandates, the difference between the two parts of the Republic was even bigger. To people living in Bohemia, Moravia and Silesia fell 76.7 % of the Senate seats and inhabitants of Slovakia and Carpathian Ruthenia 23.3 %.³⁸

In the historical lands, one deputy mandate covered 43,464 inhabitants, while in Slovakia it was 49,073 inhabitants and in Carpathian Ruthenia even 67,303 inhabitants. Even more noticeable asymmetry between the number of mandates and the number of people in electoral districts in the historical lands and Slovakia formed in the NA upper house, the Senate. While in Bohemia, Moravia and Silesia, one senatorial mandate covered on average 86,927 inhabitants, in Slovakia, this number was bigger by almost ten thousand. Here, one senatorial mandate covered 96,564 people. In Carpathian Ruthenia, the mandate/inhabitants ratio was almost

³⁵ Sobota, *Národnostní právo československé*, p. 20. Petráš, *Menšiny v meziválečném Československu*, p. 297.

³⁶ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1921, p. 256.

³⁷ Kučera, *Politický či přirozený národ?*, p. 550.

³⁸ See *Československá statistika – Svazek 1*, p. 16*.

two times higher than in the historical lands. One Ruthenian senatorial mandate represented up to 151,433 inhabitants.³⁹

This asymmetry between electoral districts in the historical lands and in the eastern half of the Republic disadvantaged not only Slovaks, members of one of the two branches of the proclaimed united state-forming nation of the Czechoslovak Republic, but particularly the Hungarian minority. In both electoral districts with Hungarian majority, i.e. the Nové Zámky and Košice electoral districts, one deputy mandate represented about ten thousand more voters than in other electoral districts in Slovakia. Statistical data shows that while in the Trnava electoral district, one deputy mandate covered 48,156 people, in the Nové Zámky electoral district this number was 57,223 and in the Košice electoral district 57,238.⁴⁰ On the other hand, in the purely Slovak electoral district of Turčianský Svätý Martin, one deputy mandate only covered 46,993 inhabitants, that is, almost 10,000 less people although the same number of mandates (11 in total) as in the Nové Zámky district was filled here. However, in case of the Turčianský Svätý Martin electoral district, 11 mandates represented 516,920 inhabitants and in case of the Nové Zámky electoral district, 11 mandates represented about 112,500 more people, i.e. 629,458 inhabitants. According to statistics on the first Czechoslovak parliamentary election in 1920.⁴¹

The Hungarian minority was even more disadvantaged in the construction of the Senate electoral districts. While in electoral districts in the historical lands the number of inhabitants per one senatorial mandate ranged between 77,404 and 94,422, in the Hungarian-majority Nové Zámky electoral district, which for the Senate election also included the Košice electoral district, the total number of inhabitants per one mandate reached 114,459, with the number of people per one senatorial mandate in Slovak electoral districts ranging between 82,549 and 95,033.⁴²

In addition to the disproportion in the number of people represented by one mandate in electoral districts in Bohemia, Moravia and Silesia, the eastern part of the country was also handicapped by unequal conditions of candidacy in the country's legislative body. While in the historical lands candidacy in the legislative body was conditional upon acquiring one hundred voter signatures, in Slovakia and Carpathian Ruthenia one thousand signatures were required for candidacy. This differential rule for the NA candidacy was applied until 1935. Representatives of the Hungarian minority pointed out that this dual rule stipulating candidacy in the central legislative body for the historical lands and Slovakia and Carpathian Ruthenia was one of significant discriminative elements handicapping the equality of political competition in Czechoslovakia and internationally.⁴³

It has to be emphasized, however, that the legislative body of interwar Czechoslovakia was one of the most democratic parliaments in Europe at that time.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Without including the Těšín electoral district (No. XXII) where no election was held in 1920. Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ See *The Situation of the Hungarian Minority*, p. 17.

In all European countries except for Finland, Lithuania and Czechoslovakia, only the official, state language could be used in legislative bodies.⁴⁴ The right to use minority languages in the NA of the First Czechoslovak Republic was very broad and was protected by Act No. 325 of 15th April 1920 stipulating the standing rules of the Chamber of Deputies of the NA and by Act No. 326 of the same date stipulating the standing rules of the Senate. The considerably broad right of deputies to use their mother tongue in the Czechoslovak NA is evidenced by the fact that the oath of office was read out to legislators of German, Hungarian, Rusyn and Polish nationality in their language, and deputies could also use their language to take the oath. This right also applied to the Speaker's and Deputy Speaker's oaths if they were appointed from deputies of other than Czechoslovak nationality. Also in voting by name, these deputies could use their language. Memoranda of the Republic's President for the NA were also printed in minority languages.⁴⁵

Language Law

The Language Act adopted at the end of February 1920⁴⁶ and forming a separate part of the Constitution was based on the Czechoslovak language⁴⁷ as the official, state language of the Republic, without clearly defining this term, in which *“the administration of all courts, authorities, institutions, enterprises and state bodies is carried out, and their notices and outside marking are performed, except for the provisions of Sections 2 and 5 and with the exception of what will be stipulated under Section 6 for Carpathian Ruthenia”*. This meant that all internal administration was carried out exclusively in the official state language of the Republic. Pursuant to the law, the main text on government notes and bank notes also was to be in the Czechoslovak language, and the armed forces were to use it for commanding and as a service language.⁴⁸

The Language Act did not stipulate all areas of language law or, more precisely, its purpose was not to stipulate all language exchanges in the Czechoslovak

⁴⁴ See Surányi, Váradi, *Maďarská minulosť a prítomnosť*, p. 161.

⁴⁵ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, pp. 746 and 752–753, 762 and 769.

⁴⁶ It was promulgated on 6th March. The adopted law cancelled *“all language regulations that were in effect before 28th October 1918”*. *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 269. The quoted passage of Section 9 was superfluous, because according to the principle *lex posterior derogat priori* it was self-evident. Weyr, *Soustava československého práva*, p. 420, note 1.

⁴⁷ *“The term ‘Czechoslovak language’ shall only express the absolute equality and reciprocity of both language branches in the entire Republic”*. Sobota, *Národnostní právo československé*, p. 23. However, Section 4 stipulated that on the territories of the Republic which before 1918 belonged *“to kingdoms and lands represented in the Reichsrat or to the Kingdom of Prussia, they usually officiate in Czech, and in Slovakia usually in Slovak”*. *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, pp. 268–269.

⁴⁸ See Sec. 1 of the Act. *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 268. However, the law did not define the term “administration”; neither did it specify “courts, authorities, institutions, enterprises and state bodies”. This task was left up to the government and its language regulation. Regarding a service language in the army, the law said that *“in contact with the men not knowing that language, their mother tongue may be used as well”*. Ibidem.

state but rather to cover the use of language “*in the area of public authority, both state and self-governing*”.⁴⁹ The adopted law was a constitutional act containing only basic principles governing the language law in Czechoslovakia which is why Section 8 said that a more detailed “*implementation of this law shall be done through a regulation of the state executive power, which shall also stipulate within the spirit of this law the use of languages for self-governing authorities, representative bodies and public corporations (Sec. 3), as well as for those authorities and public bodies that have jurisdiction over districts smaller than a judicial district or have no district of their own*”.⁵⁰ Having delegated the issuance of implementing regulations upon the executive power, the constitutional legislator pursued two goals in 1920 – for practical reasons, the Language Act could not be overloaded with detailed provisions; in addition, there was a concern “*that more detailed implementation of those principles by means of legislation would encounter great obstacles given the expected nationality composition of the prospective National Assembly*”.⁵¹

Sections 2, 3, and 5 also with national minorities. The first one stated: “*Courts, authorities and republic bodies having jurisdiction over a judicial district inhabited according to the latest census by at least 20 percent of citizens of the same, but other than Czechoslovak, language*” were bound to “*accept from members of this language minority submissions in their language and to issue executions of these submissions not only in the Czechoslovak language, but also in the language of the submission*”.⁵² Within the meaning of the Language Act, a language minority comprised of state citizens of other than Czechoslovak language who made up at least 20 % of the population of a judicial district.⁵³ Only when this condition was met were these citizens entitled to language protection based on the Language Act provisions. If the opposite were the case, they had to address the authorities in Czechoslovak language. This meant that they could not apply the language rights on the entire territory of the state but only in the above-mentioned judicial districts. Section 2 thus only stipulated an exception from the “administration” principle contained in Section 1.

Section 3 talked about the parties’ language rights at self-governing authorities, representative bodies and all public corporations. “*All of these bodies were obliged to accept and process both oral and written submissions in the Czechoslovak language*”. With respect to other languages, provisions of Section 2 applied.⁵⁴

The chosen 20 % clause meant that about 130,000 speakers of German, 50,000 speakers of Hungarian and 12,000 speakers of the Polish language lived within judicial districts inhabited by minority members who did not make up the necessary 20 % of state citizens of other than Czechoslovak language. About

⁴⁹ Sobota, *Výklad našeho jazykového*, p. 5.

⁵⁰ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 269.

⁵¹ Weyr, *Soustava československého práva*, p. 418.

⁵² *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 268.

⁵³ “*However, this definition is intended for the specific purpose of language law and therefore cannot be used in other fields, such as in education law.*” Sobota, *Republika národní či národnostní*, p. 16.

⁵⁴ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 268.

753,000 speakers of German, 250,000 speakers of Hungarian and 45,000 speakers of the Polish language lived in judicial districts where minorities made up at least 20 % of citizens; and finally, 2,250,000 speakers of German, 450,000 speakers of Hungarian and 19,000 speakers of the Polish language lived in judicial districts where minorities made up at least two thirds of the population.⁵⁵

Section 5 covered education and culture and stipulated that classes *“in all schools established for members of national minorities shall be carried out in their language and cultural institutions established for them shall be managed in this language as well”*.⁵⁶

In Section 6, the Language Act also dealt with the issue of Carpathian Ruthenia. It stipulated that *“it is reserved for the assembly which is to be established for Carpathian Ruthenia to stipulate the language question for this territory in a way compatible with the unity of the Czechoslovak state”*.⁵⁷ This meant that the definitive stipulation of the language law was entrusted to the Carpathian Ruthenia assembly. Since the assembly was only formed in 1938, provisions of the Language Act applied in Carpathian Ruthenia with respect to the specifics of this territory.⁵⁸ Outside of the boundaries of Carpathian Ruthenia, the Rusyn language was in the position of a minority language; otherwise, it had the same position as the Czechoslovak language.

The Language Act was also associated with a fundamental contradiction in the minority issue, *“where the overall attitude to minorities, and particularly to Germans, was concerned. The principle of purposefulness was officially proclaimed the main principle of the Language Act, and everybody was to have the possibility to communicate in their own language. In practice, however, principles of prestige prevailed to a considerable degree, according of which it was the Czechoslovak nation that formed the state”*, says René Petráš.⁵⁹ We can agree with this opinion, because Petráš's assessment of the Language Act points out a discrepancy between the theory, more precisely, the officially declared policy and the actual practice, and it could be applied to other areas related to national minorities in interwar Czechoslovakia. The adopted legislation was supposed to be implemented by people who did not always fully identify with it. We accept another opinion of Petráš's as well, according to which *“despite a quite favourable attitude to minorities, the laws of 29th February 1920 represented an obvious tendency to form a nation-state, which also manifested in case of the Language Act”*.⁶⁰

Rather surprisingly, a regulation to implement the Language Act was only issued on 3rd February 1926. The document issued at the beginning of February 1926 only applied to administration, the issuance of decrees and outside marking of all courts,

⁵⁵ Sobota, *Výklad našeho jazykového*, 17. One year later, Emil Sobota slightly corrected his information. See Sobota, *Národnostní právo československé*, pp. 39–40.

⁵⁶ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 269.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *NA*, f. MV – SR, sign. 20/2/31, Box Nr. 502.

⁵⁹ Petráš, *Měšiny v meziválečném Československu*, p. 193.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 194.

authorities, institutions, enterprises and bodies falling under the Ministries of Interior, Justice, Finances, Industry, Business and Trades, Public Works and Public Health and Sports. So it did not apply to *“the Ministries of Foreign Affairs, Social Care, Agriculture, Railways, Postal Service and Telegraphs, National Defence, Education, Provision, Unification, as well as their subordinate authorities, institutions and enterprises, such as Education Offices (Land and District School Boards of Committees), management of educational institutions, directorate of state railways, post and telegraph offices, offices for agricultural operations, state farms and forests, etc.”*⁶¹

National minorities were provided for in Chapters II and III. Provisions of the implementing regulation regarding national minorities clearly defined when and under which conditions citizens of other than the official, state language can use their language before courts, authorities and bodies. The regulation did not dispute the Language Act clause on 20 % of state citizens of other than Czechoslovak language, but in Article 14 talked explicitly about the *“state”* language. Speakers of a *“national minority”* language could be *“not only individuals, but also corporate bodies and similar independent legal entities, as well as self-government authorities, representative bodies, ecclesiastical authorities and other corporations”*.⁶² So under certain circumstances, speakers of minority languages were allowed to use their language, but not any other minority language, before courts, authorities and state bodies. If they chose to do so, they could naturally use *“the state, official language of the Republic”*.⁶³ They could choose the language either by an explicit statement *“or tacitly”*, meaning that they turned to the relevant court, authority or state body in German, for example.⁶⁴

There is no doubt that the regulations to implement the Language Act on one hand provided further explanations and specified its not very detailed formulations but, on the other hand, these specifications impaired the position of minority languages, particularly in terms of practical application; however anybody reading the actual provisions on paper usually came to the opposite conclusion. Substantial room left for decisions of state authorities and local government bodies often brought about results unfavourable to national minorities.

⁶¹ Sobota, *Výklad našeho jazykového*, p. 7. The regulation also applied to local government authorities, but did not apply to county and district councils.

⁶² Ibidem, p. 58. Article 16 also specified in detail affiliation to a minority.

⁶³ However, speakers of the official language did not have the same option *vice versa*. They could not use minority languages before authorities. *“This could have been considered a kind of a theoretical detriment to the dignity of the minority language that the majority of population (i.e. speakers of the state language) may not use it before courts and authorities, reducing the possibility of its spreading and cultural effect, had this not affected all minority languages without difference and arisen from the constructive foundation of our language law. ... The law protects the possibility of using a minority language but does not protect this language as abstractum.”* Havrda, *Práva jazykových menšin*, p. 77.

⁶⁴ Sobota, *Výklad našeho jazykového*, p. 11.

Censorship Practices and Freedom of the Press

The foundation of Czechoslovakia brought about changes in the legislative framework of media, or more precisely, functioning of the press. The Constitution of 29th February 1920, whose regulations cannot be interpreted separately but in their entirety, stipulated in Sec. 113 that: *“freedom of the press, as well as the right to assemble and form associations peacefully and unarmed shall be ensured,”* and in the following sentence prohibited preliminary censorship.⁶⁵ However, in paragraph 3 of this Section, the legislator included the possibility to determine by law *“to which limitations the principles laid down in previous paragraphs shall be subject in times of war or when such events occur in the state that poses a significant threat to the republican state form, the Constitution or public peace and order”*.⁶⁶ Press law was also dealt with in Section 117, the first paragraph of which allowed every citizen of the Republic to *“express their opinion in words, writing, the press, pictures, etc. within the limits of the law”*.⁶⁷

The Constitution of the Czechoslovak Republic ensured freedom of the press for all citizens, which under normal circumstances did not allow preventive interventions (preliminary censorship, etc.) but permitted its legal limitation in time of war or considerable unrest. However, this was just a general principle of press freedom lacking a regulatory consequence and exactly defined content (except for the prohibition of preliminary censorship). “Subsequent” censorship was not mentioned anywhere.

Despite this, the First Czechoslovak Republic was able to carry out censorship interventions, that is, confiscation of inconvenient printed materials, under the effective laws. These interventions mostly concerned the communist press and newspapers representing opinions of national minorities, here mostly Germans and Hungarians. Subject to confiscation were mostly articles with a content that was deemed “non-permissible news coverage” or “dissemination of false information” by the Republic Protection Act. The censorship practice would become stricter with the increasing distance from the capital city. What could be published in Prague could be confiscated in Slovakia.⁶⁸

Before the parliamentary election in 1920, the Revolutionary National Assembly, a body with no representation of national minorities, passed a law on

⁶⁵ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 265. Section 113 stipulated three different issues – freedom of the press, right of assembly and right of association. However, the seemingly illogical combination of these three matters becomes more systematic in that *“content of Sec. 113 forms a whole with respect to the Act for Extraordinary Measures; consequently the legislator thought it effective to stipulate freedom of the press in connection with the right of assembly and association”*. Weyr, *Soustava československého práva*, p. 361.

⁶⁶ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 265.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 266. In Section 24, the Constitution also stipulated immunity of National Assembly members not only to all criminal acts, but also to disciplinary proceedings. However, paragraph two admitted one exception: *“These provisions do not apply to criminal liability that a member of the National Assembly has as an editor.”* *Ibidem*, p. 258.

⁶⁸ Beránková, Křivánková, Ruttkay, *Dějiny československé žurnalistiky*, pp. 77–78.

extraordinary measures (No. 300/1920 Sb. z. a n. of 14th April 1920) by which the state reserved interventions in freedom of the press in the event of war “*when such events occur in the state that poses a significant threat to the republican state form, the Constitution or public peace and order...*”, in which case measures could be adopted that limited or suspended “*liberties guaranteed by the Constitution under Sections 107, 112, 113 and 116...*”⁶⁹ Upon this law, had it been decided by Government resolution and the resolution approved by the President, provisions of Sec. 113 of the Constitution prohibiting preliminary censorship could have been limited or suspended.

Another rule interfering with freedom of the press appeared in 1923 (the Republic Protection Act No. 50/1923 Sb. z. a n.). The law was passed despite protests of those “*against whom it was mainly directed: the revolutionary left, national minorities and actually also the People’s Party*”.⁷⁰ As for periodicals, the Republic Protection Act admitted their discontinuation if their articles threatened the state security. Sections 14 (disturbing public peace), 15 (encouraging non-fulfilment of legal duties or criminal acts) and 16 (approving criminal acts) significantly limited freedom of the press. Section 18 warned against the dissemination of false news that could seriously alarm the public.⁷¹

However, the press issue was not stipulated by any comprehensive legal rule in the 1920’s. Only in April 1932 did Minister of Justice Alfréd Meissner introduced in the Chamber of Deputies the so-called Great Press Bill. The rule dealt comprehensively with all issues of press law. It stipulated the obligation to submit printed materials: “*The obligation to submit official copies is only fulfilled when they are submitted to the authorities no later than upon the beginning of their dissemination.*”⁷² The possibility of printed materials’ confiscation by the Prosecuting Attorney’s Office or State Security Office was preserved.⁷³ In the end, the bill was not enacted; the explanatory note of the Constitutional Committee referred to “*the current domestic and foreign political situation of the state*” and postponed “*the solution to a later time*”.⁷⁴ After 14 years of Czechoslovakia’s existence, attempts to resolve the press law with a comprehensive reform only resulted in the so-called Little Press Act (1933).

The so-called Little Press Bill was passed in the Chamber of Deputies thanks to the governmental majority on 22th June 1933. With respect to the fact that the majority also included two German political parties (*Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik* and *Bund der Landwirte*, BdL), their representatives did not participate in the consideration of the bill except for Franz Bacher, guest of the BdL Club of Deputies. Deputies of the third German activist political party, the non-governmental *Deutsche christlichsoziale*

⁶⁹ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1920, p. 690.

⁷⁰ Klimek, *Velké dějiny země*, p. 384.

⁷¹ *Sbírka zákonů a nařízení*, year 1923, pp. 210–211.

⁷² *Tisky poslanecké sněmovny*, print No. 1727, the Government Bill on the Press, p. 11.

⁷³ *Ibidem*, p. 43.

⁷⁴ Kohout, *Recepce rakousko-uherského tiskového*, p. 117.

Volkspartei, did not present their contribution either. Critical comments were only presented by representatives of Hlinka's Slovak People's Party (*Hlinkova slovenská ľudová strana*, HSL'S) and Hungarian political parties (deputies János Jabloniczky and József Törkölly). Critics of the law agreed that the proposed amendment would introduce censorship even stricter than under Austria-Hungary. János Jabloniczky from the Provincial Christian-Socialist Party (*Országos Keresztényszocialista Párt*) said in his speech that the proposed law contradicted the spirit of democracy and emphasized the inequality between the Czechoslovak nation and members of minorities. He also criticized the Republic Protection Act, calling it a regression before 1848, and sharply refused the bill, claiming it was not democratic and his party would therefore vote against it.⁷⁵

In the 1930's, the Republic Protection Act, which intervened in freedom of the press and freedom of speech, as well as rules dealing with the press were amended several times, which was required by domestic and foreign political development or, more precisely, by the Adolf Hitler's accession to power significantly influencing Czechoslovak domestic political scene. The mentioned amendments mostly supplemented and tightened up the existing provisions and met with sharp criticism of deputies of the Communist Party of Czechoslovakia, HSL'S and representatives of national minorities; however, deputies of German political parties represented in the Government did not participate in debates or did not criticize considered amendments. Government deputies, on the other hand, defended the presented amendments, claiming that those who obeyed law and pursued their activities in compliance with the Constitution and laws did not have to worry.

Conclusion

Czechoslovakia provided all its citizens, i.e. state nationals of the Czechoslovak Republic, with the same rights regardless whether they were Czechs, Slovaks, Germans, Hungarians, etc. No legal regulations were conceived in such a way as to directly harm state nationals of other than Czechoslovak language. By signing the Minority Treaty, Prague undertook to provide all inhabitants with full and absolute protection of their life and freedom, regardless of their origin, citizenship, language, race and religion, as well as the right to freely practice, both publicly and privately, any confession, religion or faith, the practice of which is not in conflict with public order and good morals. The society and state and legal life in interwar Czechoslovakia were built on advanced constitutional principles, with a dominant position of individual civil law which, *via facti*, was superior to collective rights.

Czechoslovak constitutional law, as well as administrative legal regulations stipulating the protection of national minorities represented standard legal rules of that time. Probably the greatest shortcoming of these regulations was to leave

⁷⁵ *Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny Národního shromáždění*, meetings 254–292, compare 284th meeting of the Chamber of Deputies on 20th June 1933, pp. 4–5.

considerable room for decisions of state authorities and local government bodies. However, the legal rules alone could not regulate in detail and on case-by-case basis all situations that could happen in everyday reality; bilateral will and willingness to coexistence had to be present. As always and everywhere, there were discrepancies between the theory and practice since the adopted legislation was to be fulfilled by people who not always fully identified with it.

However, the constitutional concept of interwar Czechoslovakia contained seeds of future hard-to-overcome clashes on the domestic political scene, which manifested in the 1930's under the influence of changed international and political circumstances. One of the main causes of the future serious domestic political problems of the Czechoslovak First Republic was especially the artificially created nationally centralist concept of state administration, which on most levels of political, social and cultural life handicapped national minorities. Deciding national minorities of the Czechoslovak Republic, as well as Slovaks, the second half of the politically declared Czechoslovak nation-state, gradually stood up against this concept.

However, it needs to be emphasized in conclusion that the so-called First Czechoslovak Republic was undoubtedly the most democratic country in Central and Eastern Europe, having guaranteed its citizens, including national minorities, the broadest political and civil liberties. When assessing national minorities' situation in that period, we need to remember that their position was one of the best in Europe (compared to Poland or Italy, for example) in terms of granted rights. The possibility to use their language in the legislative body (a similar situation was only in Finland and Lithuania) or, under clearly defined circumstances, in their communication with courts, authorities and state bodies speaks for itself.

References

Sources

- Archiv Národního muzea (Praha), Pozůstalost Emila Soboty, Sign. 255, Box Nr. 13.
- Československá statistika – Svazek 1. Volby do Národního shromáždění v dubnu r. 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu r. 1919, Praha 1922.
- Československá statistika – Svazek 9. Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921, Praha 1924.
- Československá statistika – Svazek 98. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, Praha 1934.
- Národní archiv (Praha), Předsednictvo ministerské rady, Box Nr. 3216.
- Národní archiv (Praha), Ministerstvo vnitra I. – stará registratura, Sign. 20/2/31, Box Nr. 502.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, year 1918, Praha 1918.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, year 1920, Praha 1920.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, year 1921, Praha 1921.
- Sbírka zákonů a nařízení státu československého, year 1923, Praha 1923.

Těsнопisecké zprávy poslanecké sněmovny Národního shromáždění, III. volební období, 8. zasedání, Praha 1933, meetings 254–292, 284th meeting of the Chamber of Deputies on 20th June 1933.

Tisky poslanecké sněmovny, III. volební období, 6. zasedání, Praha 1932, print No. 1727.

Literature

The Situation of the Hungarian Minority in Czechoslovakia, Publication of the Central Bureau of the United Oppositional Parties in Slovakia and Carpathian-Russia. Wien 1930[?].

Beránková, Milena, Křivánková, Alena, Ruttkay, Fraňo, *Dějiny československé žurnalistiky, III díl., Český a slovenský tisk v letech 1918–1944.* Praha: Novinář, 1988.

Havrdá, František, *Práva jazykových menšin při úřadech státních a úřadech místní samosprávy. Pocta k šedesátým narozeninám Dr. Emila Háchy*, ed. Jiří Hoetzel. Bratislava 1932, pp. 61–89.

Klimek, Antonín, *Velké dějiny zemí Koruny české, XIII, 1918–1929.* Praha and Litomyšl: Paseka, 2000.

Kohout, Martin, *Recepce rakousko-uherského tiskového práva a snahy o jeho novelizaci v období tzv. první republiky. Právo. Časopis pro právní teorii a praxi* 2, 2009, pp. 109–118.

Kučera, Jaroslav, *Politický či přirozený národ? K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období. Český časopis historický* 99, 2001, pp. 548–568.

Petráš, René, *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana.* Praha: Karolinum, 2009.

Sobota, Emila, *Výklad našeho jazykového práva.* Praha: A. Svěcený, 1926.

Sobota, Emil, *Národnostní právo československé.* Brno: Barvič & Novotný, 1927.

Sobota, Emil, *Republika národní či národnostní.* Praha: Čin, 1929.

Surányi, Géza, Váradi, Aladár, *Maďarská minulosť a prítomnosť so zvláštnym zreteľom na pomery maďarskej menšiny v Československej republike.* Bratislava: Čechoslovakia, 1928.

Weyr, František, *Soustava československého práva státního.* Praha: Fr. Borový, 1924.

POVZETEK

Nekateri vidiki političnega in pravnega ozadja narodnih manjšin na Češkoslovaškem (1918–1938)

Andrej Tóth, Lukáš Novotný

Razprava na osnovi preučevanja izbranih zakonov in doslej neobjavljenih virov analizira nekatere vidike (položaj manjšin, zastopstvo v Narodni skupščini, jezikovni zakon, cenzurne prakse in vprašanja, povezana z zemljiško reformo) političnega in pravnega ozadja narodnih manjšin (Nemcev, Madžarov, Rusinov in Poljakov) na Češkoslovaškem v obdobju med obema vojnama. Češkoslovaška republika, ena od držav naslednic avstroogrške monarhije, je imela precejšnje število pripadnikov narodnih manjšin – oziroma natančneje državljanov, katerih jezik ni bil čehoslovaški (po podatkih obeh cenزهv jih je bilo leta 1921 32,95 % in leta 1930 31,45 %).⁷⁶ Tako ustava kot tudi jezikovni zakon, ki sta bila na začetku dvajsetih let 20. stoletja sprejeta brez sodelovanja predstavnikov narodnih manjšin, sta vsem narodnim manjšinam zagotavljala obsežne pravice, saj je morala Češkoslovaška republika vključiti v svojo pravni red tudi odločbe

⁷⁶ V raziskavo so zajeti le Nemci, Madžari, Rusini in Poljaki.

Pogodbe o manjšinah (tako imenovane Male pogodbe iz St. Germain-en-Laye), ki so postale glavna osnova za češkoslovaško pravo o državljanstvu. Češkoslovaški sistem zaščite manjšin je temeljil na naprednih ustavnih in pravnih načelih, med katerimi je imelo najpomembnejšo vlogo civilno pravo. V praksi je to pomenilo, da so imeli vsi državljani češkoslovaške republike enake ustavne pravice ne glede na izvor, jezik, raso ali veroizpoved. S takim pristopom k narodnim manjšinam je bila takoiimenovana Prva češkoslovaška republika med tistimi državami, ki so vsem svojim državljanom, vključno s pripadniki narodnih manjšin, zagotavljale obširne politične in državljanske svoboščine – na primer možnost uporabe manjšinskih jezikov v zakonodajnih organih.

Zapisi

Goran Schmidt

Seznam rudnikov na Slovenskem

Predmet raziskovalnega projekta

Na osnovi pisnih virov, lokalnega izročila in terenskih raziskovanj sem v letih med 1998 in 2013 določil na ozemlju Republike Slovenije 424 rudišč z več kot 1.500 objekti; med temi je 390 vsaj delno še dostopnih rovdov, 850 zasutih rovdov in več kot 260 rudnih jam oziroma ožjih območij rudnih jam, kjer je zaradi gostote odkopov nesmiselno ugotavljati natančno število posameznih kopov (predvsem v sredogorju Julijskih, Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank ter na Dolenjskem). Za 84 rovdov oziroma kopov sem določil natančno lokacijo bodisi po načrtu bodisi po pričevanju domačinov, čeprav vidnih ostankov ni več.

Določitev teh 1.500 objektov pomeni:

- da je na terenu določena njihova natančna lokacija,¹ kar je *prva* najpomembnejša vsebina projekta;
- da so različna dosedanja poimenovanja posameznih objektov zajeta v *kazalkah*, kar pomeni identifikacijo omembe objekta v viru z obstoječim objektom, kar je *druga* najpomembnejša vsebina projekta;
- da so objekti fotografirani;

¹ Uporabljam le državne zemljevide: Atlas Slovenije v merilu 1:50.000 (AS 50), Mladinska knjiga in Geodetski zavod Slovenije, Ljubljana 1996; Državna topografska karta v merilu 1:25.000 (DTK 25), GZS, Ljubljana 1997, in Temeljni topografski načrt Geodetske uprave Republike Slovenije 1993 v merilu 1:5.000 za naseljene kraje in v merilu 1:10.000 za manj naseljene kraje, skupaj 2.801 list (TTN 5 in TTN 10). Letnica pri AS je pomembna, ker GZS liste različnih izdaj označuje različno; tudi krajevna, predvsem pa ledinska imena se v AS, na DTK in na TTN razlikujejo. Turistični zemljevidi se ravnaajo spet po svoje. Ravnam se po AS (ne glede na morebitno inačico imena na DTK in TTN), če imena tam ni, po imenu na DTK (ne glede na morebitno inačico na TTN), če ga tudi tam ni, potem po TTN (za zelo majhna ledinska območja).

Do ± 10 m natančno lokacijo merim z GPS signalom s projekcijo na TTN. Na različnih elektronskih napravah dostopne GPS koordinate s projekcijo na satelitsko sliko dajejo varljiv občutek natančne določitve, vendar le projekcija na TTN pove tudi nadmorsko višino. Po moji izkušnji skoraj nobena meritev z oznako »merjeno z GPS« ni merjena s projekcijo na TTN, zato so napake včasih velike.

- da je narisana skica dostopnih rovov;²
- da je določena osnovna parageneza, se pravi surovina oziroma rudnina, ki so jo pridobivali ali iskali;³
- da so pri vsakem rudišču navedeni zgodovinski in sodobni viri, ki lokacijo omenjajo, kar pomeni tudi vsaj približno datacijo obratovanja ali gradnje rudnika;⁴
- da je, kjer je to smiselno, dodana subjektivna opomba o stanju objekta ter o estetski in zgodovinski vrednosti.⁵

Lokacij več kot 1.000 nadaljnjih kopov, omenjenih v virih, ni mogoče natančneje določiti zaradi presplošnega opisa, nekaterih niti ne na ravni posameznega lista AS 50. Večina teh omemb so namreč poimenovanja rudnih jam na Pokljuki in Jelovici iz 18. in prve polovice 19. stoletja, na terenu opazne kot 2 do 7 m široke lijakaste udorine z vencem odvala, sicer očarljiva zaradi slovenskih opisnih imen, vendar povsem brezupna za iskanje: »pri stari luži«, »pri ta rdeči«, »pri štoru«, »pod to staro bajto za breznom«, »pod spodnjim kopiščem«. Nekaj neidentificiranih gre na račun pomot, ko avtorji omenjajo rudnike, ki niso v Sloveniji, ali pa so zaradi površnosti zapisali neobstoječe krajevno ime.

Iz vzrokov, na katere ne morem vplivati, sem zaenkrat za tri največja slovenska rudišča Idrija, Žirovski vrh in Mežica ter za zasavski premogovni bazen od Zagorja do Hrastnika in Velenja iz dostopnih virov samo povzel historična imena posameznih vhodov in določil lokacije na ravni AS 50 in DTK 25, ne pa tudi določil objektov na terenu.⁶

Za določitev ostaja še ca 200 v virih omenjenih kopov kovinskih rud. Med njimi je največ lokacij kopov železove rude na Dolenjskem, kjer pa je zaradi obsežne urbaniziranosti in dejstva, da tam ni bilo pravih rudnikov, temveč le površinski kopi, vidnih ostankov malo in jih bo veliko ostalo nedoločenih. Podobno velja za sredogorje Julijskih Alp, Pokljuko in Jelovico, kjer je število najdenih objektov preprosto premo sorazmerno s časom, ki ga posvetimo iskanju.

Iz pisnih virov in delno po avtopsiji je zbranih še 380 poimenovanj premo-

² Razen v primerih, ko je rudnik labirint in bi samo skiciranje zahtevalo več dni in ekipo več ljudi, npr. Štajerska-Šoštanj **Pb, Zn-Pušnik-Novi rov**. Vendarle kaže namreč upoštevati, da je celoten projekt delo enega človeka.

³ S pomočjo geologa dr. Janeza Zavašnika, kemika dr. Aleksandra Rečnika in dipl. geol. Tomaža Petka.

⁴ Viri so bistvena postavka te raziskave, zato jim posvečam v tej predstavitvi posebno poglavje. Naj pa poudarim, da so navedeni samo viri, ki vsaj posredno omenjajo *lokacijo*.

⁵ Rudniki niso samo dolgočasno sivi, pač pa velikokrat najdemo sige v snežno beli do krvavo rdeči ali žveplasto rumeni ali sajasto črni barvi; limonitne ponvice in kapnike v toplih barvah, smaragdno zelene prozorne vode, drugič žolto limonitno muljasto brozgo, ki se zdi živa, tretjič celoten rov v notni vijolični barvi vsega, kakor bi stopili v monokromatski svet.

⁶ Za Idrijo in Žirovski vrh, ki je še vedno varovan objekt, sem po virih evidencial po 15 vhodov, za Mežico 175. Slednje število v ustnem izročilu narašča: na začetku raziskave se je govorilo o dvestotih vhodih, pred leti o tristotih, leta 2012 sem slišal za številko 400. Zasebni lastnik rudnika ne dovoli vpogleda v njihovo dokumentacijo, je pa mogoče na terenu najti več vhodov.

govnikov in za večino določena lokacija na ravni kvadranta v AS 50, med njimi jih je 41 že natančno določenih na prej opisani način.⁷

Raziskava se torej osredotoča na manjše, opuščene in pozabljene rudokope predvsem kovinskih rud ter na redke rudnike in kope drugih mineralov, v manjši meri pa tudi na premogovnike.⁸ *Seznam rudnikov v Sloveniji* tako zaenkrat obsega imena približno 3.000 rudnih kopov na ozemlju Republike Slovenije, za približno 1.500 od teh določa natančne lokacije in jih dokumentira, za približno nadaljnjih 1.500 objektov določa lokacijo vsaj na ravni območja (npr. Pokljuka, Žužemberk, Pohorje), za nekaj več kot 50 v virih omenjenih lokacij pa ugotavlja, da jim zaradi pomanjkljivega opisa lokacije ni mogoče določiti niti pokrajine (npr. Gorenjska, Štajerska).

Navedene številke so spremenljive, saj raziskava še ni končana in vsak obisk terena prinese nova dognanja ali pa zgodovinski vir, ki ga še nisem bil poznal, razkrije, da sta, na primer, dve različni poimenovanji dejansko en sam objekt ali da se pod enim poimenovanjem skriva množica rovov in odkopov. Tudi široka mreža terenskih informatorjev mi še vedno sporoča nove najdbe.

Osnovna zgradba *Seznama*

Seznam rudnikov na Slovenskem je urejen geografsko in sicer deduktivno štiristopenjsko: država je razdeljena na sedem **pokrajin** (Dolenjska, Gorenjska, Koroška, Notranjska, Posavje, Primorska, Štajerska), njihove meje so načelno enake obstoječi razdelitvi poslovnih enot Pošte Slovenije, dodano je le Posavje zaradi geoloških značilnosti in gostote rudniških objektov levo- in desnobrežno od Zaloga pri Ljubljani do Brežic.

Pokrajine delim na **območja**, največkrat po večjem mestu, s kratico osnovne parageneze. V območju je lahko več paragenez, po tradiciji je osnovna delitev na premogovnike (črnega in rjavega premoga ter lignita) in na rudnike (železa ter barvastih kovin);⁹ redki so rudniki nerudnih mineralov (kremena, apnenca in različnih glinavcev).

V območjih so posamezna **rudišča**, v posameznem rudišču pa **rudniki**¹⁰ z **objekti**, torej rovi, jaški, rudne jame in dnevni kopi, ki so končni predmet *Seznama*; seveda sodijo k objektom tudi prepoznavni *zarušeni* rovi, jaški, zasute rudne jame in odvali.

⁷ Doslej najboljšežnejši popis premogovnikov obsega 117 entitet (*Rudniki in premogovniki v Sloveniji*, več avtorjev, Nazarje 2005), vendar je med njimi nedoločljivo število zgolj nahajališč in tudi poimenovane površinske mere ob Savi iz trboveljskih premogovnikov naplavljenega premoga.

⁸ Zaradi geoloških značilnosti nahajališč premoga so v Sloveniji premogovniki večinoma v nižinskih in močno urbaniziranih območjih in v nestabilnih kamninah, zato je tudi sledov starih premogovnikov malo. Zaradi enolične parageneze in potencialne nevarnosti metana v desetletja nezračenih rovih premogovniki za zdaj niso moja raziskovalna prioriteta.

⁹ Seveda so tudi premogovniki rudniki: uradni naziv velenjskega premogovnika je »Premogovnik Velenje«, trboveljskega premogovnika pa »Rudnik Trbovlje-Hrastnik«.

¹⁰ Beseda »rudnik« lahko označuje več dolin in gora z več kot sto rovi (npr. rudnik Mežica), lahko en sam rovček v zakotni grapi. Največkrat je *rudnik* nekaj rovov, jaškov ali rudnih jam na geografsko enotnem področju (greben, pobočje, grapa) v razdalji do nekaj sto metrov. Največkrat je takšna razvrstitev posledica stare in/ali primitivne tehnologije: rudišče so prepoznavali le po znakih na površju, poskusnih in raziskovalnih vrtanj še niso poznali ali pa zanje niso imeli denarja. Ceneje je bilo kopati s površja več krajših rovov, kakor pa razvežati rove v hribini, saj bi takšen način odkopa zahteval strokovno geološko raziskavo, gradnjo podporja, prezračevanja, zasipavanja in transporta.

Zapis za, na primer, doslej nepoimenovani rov v rudišču železove rude v Hrastnem pri Mokronogu se torej glasi: **Dolenjska-Mokronog Fe-Hrastno-Bukov**.

Problem kriterijev za uvrstitev v *Seznam*

V rudarskih knjigah so poleg rudnikov in premogovnikov, ki si jih predstavljamo kot podzemna dela, kot rudnik zavedeni tudi dnevni kopi, med 1. in 2. svetovno vojno celo odseki rečnega brega (t. i. nadnevna mera), kjer so bodisi pobirali naplavljeni premog,¹¹ bodisi izpirali v Dravi in Muri iz Visokih tur v Avstriji naplavljenno samorodno zlato. Vprašanje, ali je vpis v rudarsko knjigo tudi določilo za vpis v *Seznam*, je bila stvar praktične odločitve: spreminjajočih se odsekov rečnih bregov, ki so v geološkem pogledu recentna *sekundarna* nahajališča, nisem uvrstil v *Seznam*, dnevne kope pa sem, saj so bile stotine rudnih jam na Gorenjskem in Dolenjskem v bistvu dnevni kopi, so pa mnogi med njimi prehajali v prave rudarske jaške in rove ali v orudena kraška brezna in jame. Pri teh je spet vprašanje, ali je upravičeno naravno orudeno kraško brezno imenovati rudnik, saj glavni prostori niso bili odkopani tako kot v pravem rudniku, temveč jih je ustvarila narava, so pa v njih nabirali rudo in objekt zaradi dostopnosti opremili s tesarbo. Z orogenetskega stališča bi takšno nahajališče lahko šteli celo k naplavinskim, saj naj bi bile železove rude, predvsem bobovec in limonit, netopni ostanek zakrasevanja ali pa so bile tako ali drugače naplavljenе. Kljub takšnim teoretičnim dilemam uvrščam v *Seznamu* k rudnikom tista naravna kraška brezna ali jame, v katerih je najti sledove rudarjenja.

Kazalke

Zaradi dosedanjega različnega poimenovanja rudnikov in premogovnikov je v 341-ih pregledanih pisnih in številnih elektronskih virih 680 rudišč (ca 430 rudnikov in ca 250 premogovnikov) poimenovanih z več kot 2.300 imeni. Velikokrat je z enakim imenom poimenovanih več različnih objektov,¹² ali pa je lokacija zakrita zaradi enakih imen krajev.¹³ Razreševanje teh homonimov je poleg terenskega raziskovanja najzahtevnejši del projekta. Zato so *kazalke* bistveni del *Seznama*. Omenjena imena so v *Kazalkah* izpisana po abecednem vrstnem redu z napotitvijo na identificirano entiteto in s tem na predlagano standardno poimenovanje v *Seznamu*. *Kazalke* so torej vzratni *Seznam*. *Seznam* je teritorialno deduktiven, kaže pot od celotnega ozemlja države do posameznega poimenovanega objekta; *kazalke* so

¹¹ V zasavskem premogovnem revirju so premog prali v Savi, pri tem je nekaj premoga voda odnesla in odložila nižje; pobirali so ga do Brežic.

¹² Predvsem pri poimenovanju posameznih objektov, torej rogov ali jamskih mer, ki so včasih edino razpoznavno vodilo za določitev entitete in s tem za vsaj približno lokacijo, so do 20. stoletja v veliki meri prevladovala enaka imena, največ po svetnikih: tako poznamo 38 Barbar oziroma St. ali Sv. Barbar, 42 Antonov, 16 Josephov, 31 Johanov/Johannov ...

¹³ Izjemno naključje je rudnik svinčeve rude Trebelno pri Cerovcu na Dolenjskem, ker sta na Dolenjskem dva Trebelna in vsak pri svojem Cerovcu.

abecedno induktivne, kažejo pot od kateregakoli posameznega objekta ali rudišča, poimenovanega v pregledanih virih, do njegove lokacije v okviru države. *Seznam* bo koristil tistim, ki bodo iskali posamezne objekte v določenem kraju; *kazalke* bodo koristile tistim, ki bodo iskali lokacijo posameznega objekta, katerega poimenovanje bodo našli v virih.

Problem poimenovanja objektov

Le redko lahko poimenujemo rov z njegovim *zgodovinskim imenom*; to lahko storimo le takrat, kadar imamo načrt rudišča z vpisani imeni rogov in rov tudi res najdemo. Nekaj več je *poimenovanj geologov*, ki so objekt največkrat poimenovali po ledinskem imenu; v takih primerih prevzemam njihova poimenovanja, saj so že objavljena ali vsaj navedena v geološkem poročilu. Velikokrat poznamo zgodovinska imena in število rogov, ne moremo pa določiti na terenu, kateri je kateri; v takem primeru jih poimenujem največkrat po pozicijskih značilnostih, v oklepaju pa navajam zgodovinska imena.¹⁴ Včasih odkrijemo zgodovinsko ime objekta, ki je v sodobni literaturi že znan pod drugim imenom; v tem primeru prevzemam sodobno poimenovanje, zgodovinsko ime pa navajam v oklepaju. Kadar pa sodobno poimenovanje rudišča ne pove ničesar o dejanski lokaciji, uvajam povednejše geografsko ime, nepovedno pa v oklepaju.¹⁵ Če ima rov ime samo po lokalni tradiciji, prevzemam tradicijo; če objekt nima nobenega imena, ga po jamarski navadi poimenujem sam, bodisi po najbližjem ledinskem imenu ali po domačiji, bodisi pozicijsko ali po značilnosti. Izjemoma je nepoimenovani rov poimenovan po avtorju prvega opisa ali po odkritelju.¹⁶

Kritika virov

Iskanje rudnikov je dialektičen preplet študija virov in nenehnih preverb na terenu in na osnovi terenskih izkušenj kritičnega vračanja k virom in ponovnega obiska terena. Vendar se kljub tej prepletenosti začne pri virih.

Dosedanji zbirni sezname rudnikov in premogovnikov na Slovenskem

Vsi dosedanji zbirni sezname so razmeroma skromni; najobsežnejši, ki pozna 86 rudišč, je v primerjavi s ca 680-imi v *Seznamu* kratek.

¹⁴ Npr. Štajerska-Zgornji Razbor Pb, Zn-Grabnar-Glavni, -Spodnji, -Obcestni (Gottessegen, Glück auf, Gute Hoffnung).

¹⁵ Npr. **Dolenjska-Mokronog Pb, Zn-Zapečar-** (Ajdovske jame), saj Ajdovskih jam ni na nobenem državnem zemljevidu, hrib Zapečar vzhodno od Mokronoga pa je na vseh.

¹⁶ Npr. kratek rov v komaj prehodni hudourniški grapi pod planino Vogar, ki ga je ob geološkem kartiranju odkril dr. Bogdan Jurkovšek in ne vedo zanj niti domačini.

Prvi zbirni vir je opisni Valvasorjev iz leta 1689.¹⁷ Naštel je vseh 18 rudnikov v deželi Kranjski, za katere je vedel; za trinajst rudnikov izrecno navaja, da kopljejo v njih železovo rudo, vendar vseh trinajst napačno enači s fužinami – našteva torej fužine in jih imenuje »rudniki«.¹⁸ Da so rudo kopali daleč od fužin, posebej še od bohinjskih, Valvasor ni vedel. Za štiri opuščene rudnike ne navaja parageneze, ne moti se le pri enem, pri rudniku svinčeve rude »Malnek«, današnja grapa Maljek vzhodno od Litije. Zanimivo je, da Valvasor govori o Malneku kot o prastarem rudniku.

Drugi zbirni vir je zemljevid Zasavja od Litije do Radeč iz leta 1763 idrijskega zemljemerca Jožefa Mraka.¹⁹ Pogled je obrnjen na jug, stojišče je nekje pri Vačah, seveda ni nobenih izohips, vendar je »pogled iz zraka« v akvarelu-perorisbi, ki se poleg oznak za rudnike s pririsanim simbolom za paragenezo omejuje le na vodotoke in glavna naselja, tako nazoren, da je za to območje najboljši vodnik. Z njegovo pomočjo sem našel tri rudnike, ki jih ne pozna noben drug vir.

Tretji zbirni vir je spet zemljevid in prav tako iz leta 1763.²⁰ Na njem je vrisano malo rudnikov, zdi se, da glede na njegov vojaški značaj bolj naključno in nesistematično. Pripelje pa nas do t. i. Schegalitscha, rudnikov nad Javorniškim Rovtom pri Jesenicah na Gorenjskem,²¹ znanih iz drugih virov, vendar le tu tako jasno narisanih, da jih brez težav najdemo.

Četrty zbirni vir je od prejšnjega skoraj sto let mlajši zemljevid iz leta 1846.²² Obsega samo Kranjsko, vendar z izrazito naravoslovnimi informacijami o kamninah, okameninah in rudnikih. Glede na število takrat obratujočih rudnikov, kakor jih lahko določimo po drugih virih, jih je Freyer vrisal malo in njegov kriterij ni razviden – v Idriji, na primer, rudnika ni označil. Razveselimo pa se znaka za rudnik na ljubljanskem Šišenskem hribu nad Mostecem, kjer res najdemo dnevne kope finega glinavca, skorajda kot smukec, ki so ga menda uporabljali strojarji. To je mestu Ljubljana najbližji rudarski kop, 880 m ozračne črte od Kina Šiška.

¹⁷ Janez Vajkard Valvasor: Čast in slava vojvodine Kranjske. Zavod Dežela Kranjska, Ljubljana 2009, str. 382 in naprej.

¹⁸ Valvasor je bil žrtev tradicionalnega enačenja fužin in rudnikov; tudi Ferdinandov rudarski red iz leta 1550 (Joža Gašperšič: *Ferdinandejski rudarski red za fužine pod Jelovico*. »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Zgodovinsko društvo za Slovenijo, let. 8, št. 3, str. 149–158) se v naslovu moti: *Svoboščine in rudniški red fužinarjev železnega rudnika v Kropi, Kamni gorici in Kolnici*. To so imena fužin, rudo pa so kopali večinoma na Jelovici in le izjemoma na Vreči blizu Kamne Gorice

¹⁹ Ioseph Mrakh: *Plan Mappa von denen in unter Crain, anforderift in Pouschnick, Pasick, Striglouz, Malnik und Slateneck angetroffenen Bley, Eisen und Kupfer Schürfften*. Hofkammerarchiv Wien, ADK, Kartensammlung, sig. Pd 23. Odkril ga je zgodovinar Jože Šorn; fotografija 115 cm dolgega zemljevida s prevodom legende se je ohranila v njegovi neurejeni zapuščini v knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani.

²⁰ *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*. Znanstveno raziskovalni center SAZU, Ljubljana, in Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2001; rudnik Schegalitsch v knjigi 4, list 135.

²¹ Rudniki železove rude so namreč tudi pri Jesenicah pri Mokronogu na Dolenjskem.

²² Heinrich Freyer: *Special-Karte des Herzogtums Krain*. Verlag der Kunsthändler H. F. Müller in Wien, 1846; tudi NUK, Ljubljana. Freyer je bil, med drugim, kustos Deželnega muzeja v Ljubljani, omenjeni zemljevid slovi zaradi dosledno slovenskih imen krajev.

Peti zbirni vir, spet zemljevid, iz leta 1907,²³ obsega samo Štajersko, se pravi rudnike med Savo in Dravo. Je prvi po Mrakovem, ki je izključno montanističen. Vrisanih je 86 entitet, od tega 57 premogovnikov, 14 rudnikov železove rude in 15 rudnikov rud barvastih kovin. Vsa imena so le v nemščini in bolj ko se bližamo na jugu meji Štajerske na Savi, več je napačno vrisanih krajev. Aignerja štejem za nezanesljiv vir: nekatere rudnike pozna samo on, za njih ni mogoče najti nobenega kontrolnega vira ne sledov ali izročila na terenu, za ostale pa so drugi viri natančnejši.

Šesti seznam je nepodpisani zemljevid Dravske banovine v »Ilustriranem Slovincu«, tedenski prilogi dnevnika »Slovenec« z dne 5. 5. 1929,²⁴ z vrisanimi 80 delujočimi in nedelujočimi rudniki in premogovniki. Publikacija je izrazito poljudna, vendar je zemljevid dragocen z zgodovinskega stališča, saj so pregledno označeni delujoči rudniki v času med svetovnima vojnama. Hkrati pa je vir mnogih pomot, ki se ohranjajo do danes. Na zemljevidu seveda načelno ni entitet na Primorskem, ki je takrat pripadala Kraljevini Italiji, patriot pa je vendarle vnesel rudnik Idrija, neupravičeno pa še italijanski **Rabelj Pb, Zn-** in avstrijska **Remšenik Pb** in **Pliberk Fe** – slednja dva je verjetno zamešal s **Koroška-Remšnik Cu, Pb-** na Kobanskem in s **Koroška-Lom nad Mežico Fe-**. Tako Rabelj kot Pliberk sta še vedno na *Seznamu rudnikov v Sloveniji* iz leta 2003 in na Wikipediji leta 2010.

Za **sedmi** zbirni seznam lahko štejemo uvodni *Index* v *Rudarski knjigi 14*, za **osmega** pa *Rudarsko knjigo 17*, naslovljeno *Kazalo k posestni knjigi po imenih rudnikov*.²⁵ Oba sta abecedni popis v posestnih/rudarskih knjigah vpisanih rudnikov in premogovnikov s kazalkami na stran posamezne knjige.²⁶ Nekatere entitete na zapisani strani res najdemo, drugih ne. Ni razvidno, kdaj sta bili knjigi nastavljeni; prva verjetno sredi 19. stoletja, druga, z rubrikami v slovenščini, očitno po 1. svetovni vojni. Vpisi so iz različnih obdobj. Pri nekaterih entitetah je pripisana parageneza, predvsem pri premogovnikih, pri novejših vpisih ne več. Večinoma so rudniki poimenovani po kraju, nekateri pa samo po imenu podjetja; tako se mi npr. premogovnika »Bodočnost« ni posrečilo identificirati.

Deveti delni seznam iz leta 1953, tudi zemljevid, je prvi zbirni seznam, ki zajema vse ozemlje današnje Slovenije,²⁷ vendar se omejuje na delujoče in nedelujoče rudnike kovinskih mineralov. Delujoči so bili samo Mežica, Idrija in Sitarjevec pri Litiji, potem pa je označenih še 37 nedelujočih rudnikov, med katerimi je vrsta zmot, ki jih nekritično prepisujejo do danes. Več razmeroma velikih nedelujočih rudnikov ni vrisanih, nekatere lokacije so napačne ali pa ime rudarskega podjetja

²³ *Uebersichtskarte über die Bergbaue der Steiermark* v August Aigner: *Mineralschätze der Steiermark*, Spielhagen & Schurich, Wien-Leipzig 1907; tudi NUK, Ljubljana.

²⁴ Zemljevid je našla in ponovno objavila Helena Židanek v članku *Rudnik po rudniku?* v glasilu »Rudniška četrtinka« četrtne skupnosti Rudnik Mestne občine Ljubljana, let. 5, št. 1, str. 5, marec 2008, ker jo je zanimalo, po katerem rudniku, če sploh po rudniku, ima njena četrtna skupnost ime. Ima ga in sicer po premogovniku, imenovanem Orle, ki pa ni na Orlah, temveč v Selah pri Škofljici.

²⁵ Oboje ARS, AS 113, II. Rudarska knjiga.

²⁶ Rudarske knjige 1–4 imajo dvojno štetje: številko entitete in številko folia (strani), vendar Rk 3 pri tem ni dosledna in včasih številka entitete manjka. Zato v *Seznamu* vedno navajam samo stran.

²⁷ Danilo Jelenc: zemljevid *Nahajališča kovinskih mineralov v LR Sloveniji v: O raziskovanju mineralnih surovin v LR Sloveniji*. »Geologija«, št. 1, str. 5–33, Ljubljana 1953.

enači z dejansko lokacijo, npr. *Bakreni rudnik »Zlatenik«* pod Selcami z bližnjim krajem Zlatenec pri Blagovici, kjer ni nobenega rudnika.

Deseti seznam je drugi opisni seznam: Ivan Češmiga je leta 1958 in 1959 opisal neobratujoče rudnike v Ljudski republiki Sloveniji.²⁸ Obravnaval jih je po enotni metodologiji: naziv entitete, zgodovinski razvoj, geološki opis, zemljepisna lega, montanska posest, lastništvo, podzemeljska dela in naprave. Noben kasnejši popis ni bolj sistematičen in obširnejši od tega, žal pa tudi Češmiga ni bil na terenu in je napačno bral nekatere vpise v rudarske knjige, opisal neobstoječi entiteti in več lokacij napačno določil.

Češmiga ocenjujem kot delno nezanesljiv vir, posebej še, ker sam ne navede nobenega, je pa glavnino podatkov nedvomno črpal iz rudarskih knjig in poslovne dokumentacije posameznih podjetij.

Enajsti zbirni seznam je interni spisek opuščениh rudnikov v Sloveniji GZS 2004,²⁹ ki evidentira 34 rudišč, izrecno sestavljen na osnovi arhivskih virov GZS in ne na osnovi avtopsije; pripisane koordinate z zaokroženostjo na 100 m kažejo, da je določena lokacija le orientacijska, pri nekaj koordinatah pa so številke zatipkane. Pri vsaki entiteti so še jedrnatı podatki – kjer so bili dosegljivi – o paragenezi rudišča, zgodovini, geologiji, tehnični in inženirski opisi ter ocena predvidenega stanja objekta. Je po Češmigu drugi poskus sistematičnega opisa posameznega rudišča, čeprav v krajši obliki. Glavne pomanjkljivosti so skromen zajem števila rudišč, odsotnost avtopsije ter tiskarski škrti.³⁰

Dvanajsti popis, *Rudniki in premogovniki v Sloveniji*,³¹ naj bi bil celovit popis delujočih in nedelujočih rudnikov in premogovnikov. Razdeljen je na ločena zemljevida rudnikov in premogovnikov v merilu ca 1:1.200.000 z oštevilčenimi 226 nahajališči rud in premoga; v legendi je številka z zemljevida opisana s krajevnim imenom in okrajšano paragenezo, polkrepki tisk pa označuje 61 rudnikov kovin v prvi legendi, v legendi premogovnikov pa je navedenih 117 entitet, vendar je polkrepki tisk izpadel, tako da med navedenimi kraji ni mogoče ločiti rudnikov premoga in zgolj nahajališč premoga. Posamezna številka na zemljevidu pokriva zaradi majhnega merila področje ca 3 km, zato so lokacije seveda zelo približne.

Popis zajema iz že omenjenih virov in očitno iz posameznih geoloških poročil ter nekaj knjižnih virov, vendar nekritično. Navaja kar dva neobstoječa rudnika

²⁸ *Rudniki v Sloveniji, ki ne obratujejo: Rudniki živega srebra, Rudniki bakra. »Nova proizvodnja«*, let. 9, št. 4–6, str. 262–265; Ljubljana 1958; *Rudniki v Sloveniji, ki ne obratujejo: Rudniki železove rude, Rudniki cinka, Rudniki antimona, Rudniki pirita, Rudniki mangana, Rudniki grafita, Rudniki boksita, Rudniki svinca, Premogovniki. »Nova proizvodnja«*, let. 10, št. 1, str. 1–33, Ljubljana 1959.

²⁹ Geološki zavod Slovenije, Sklop: Strokovne podlage za delo sektorja za rudarstvo: *Usklajevanje z aktivnostmi Evropske unije – Pregled opuščениh rudnikov kovin in metalurških obratov v Republiki Sloveniji*. Izdelali mag. Tomaž Budkovič, dr. Robert Šajn, dr. Mateja Gosar. Ljubljana, 2004. Naročnik: Republika Slovenija, Ministrstvo za okolje, prostor in energijo (Arh. štev.: C-II-30 d/c-1/6).

³⁰ V dodani abecedno neurejeni *Preglednici* ... (str. 11–12) smo v zadregi tudi ob neobstoječih krajih »Poč. graben, Selca, Tronč, Žir. vrh.; Hlivniški gozd; Remšnik-Senovo; Ring-Prebold ...«.

³¹ Argos, Nazarje 2005, seznam rudnikov dr. Uroš Herlec in dr. Miran Ferlan.

bakrovih rud **Zlatenek Zn, Pb, Cu in Zlatenk Cu, Pb, Zn-**, številni rudniki bakrovih rud v Poljanski dolini so zaobjeti zelo splošno pod »Cu Sovodenj zahod« in »Cu Sovodenj vzhod«; najmanj 37 rudnikov omenja kot zgolj nahajališče.

Šele ko poznamo večino rudnikov v Sloveniji, lahko v največ primerih *ugibamo*, kaj je mišljeno z navedeno entiteto. Vir štejem za neuporaben.

Trinajsti zbirni vir je avtopsija 30 naključno izbranih in fotografsko dokumentiranih rudnikov in premogovnikov z nekaterimi zgodovinskimi podatki in osnovno paragenezo v knjigi *Rudniki. Opuščeni rudniki v Sloveniji*.³² Če pustimo ob strani zavajajoči naslov, kakor da obravnava knjiga vse opuščene rudnike v Sloveniji, je avtor pri izbranih objektih res bil in dva rešuje pozabe, saj sta opisana le v tej knjigi.

Štirinajsti in za zdaj zadnji zbirni popis obsega 50 rudnikov in premogovnikov in je objavljen na spletu.³³ Zaradi narave uredniško nepreverjenega vira in prislovične nezanesljivosti spletnih informacij je seznam nereferenčen. Imenu rudnika, ki je načelno ime kraja, kjer naj bi rudnik bil, je dodana osnovna parageneza in pri nekaterih opomba »ne obratuje« in/ali »odprt za turiste«. Iz tega sklepamo, da entitete, ki nimajo opombe »ne obratuje«, obratujejo. To je največja dezinformacija seznama, ki se ji pridružujejo že znane; izvirno je dodan »delujoči« »Rudnik Korpščica«, ki ga ne pozna noben drug vir, v katerem naj bi kopali svinčevo, cinkovo in bakrovo rudo. Kraj ne obstaja. Nekaj je tudi napačnih paragenez, nekaj krajev je napačno zapisanih. Seznam je očitno sestavil neinformiran ljubitelj.

*Osnovna geološka karta (OGK)*³⁴, *AS 50* in *TTN 5* in *10* so si glede označevanja rudnikov z ikono prekrizanega rudarskega klina in kladičca podobni: oznake so redke in kriterij ni razviden; *TTN* z ikono delujočega rudnika označuje celo nekatere geološke vrtine. *OGK* nima, na primer, označenih Planine pod Golico, Lipen, Uršlje gore in Remšnika. *AS 50* ne pozna nobenega rudnika v Mežici ali okolici.

V državni *Seznam naravnih vrednot*³⁵ je vpisanih 18 rudnikov in določena njihova lokalna ali državna pomembnost. En vpis je pomota (naravna jama), pri sedmih so koordinate napačne, pri desetih pa še funkcionalno točne (± 40 m).

³² Davorin Preisinger, Založba Turistika, Golnik 2010. Ena entiteta (**Skorno pri Šoštanju**) je pomota: ni raziskovalni rov, pač pa skladišče, uporabljano verjetno pri gradnji železniškega predora tik nad tem objektom.

³³ *Seznam rudnikov v Sloveniji*. Slovenska izdaja Wikipedije, zadnja osvežitev 4. 6. 2010.

³⁴ Geološki zavod, Ljubljana; Geološki zavod, Zagreb; Institut za geološka istraživanja, Zagreb; Geološki zavod, OOUR za geologiju i paleontologiju, Zagreb: 1963–1987, izdal Zvezni geološki zavod, Beograd 1970–1989.

³⁵ *Seznam naravnih vrednot in njihova razvrstitev na vrednote državnega in lokalnega pomena*. Uradni list Republike Slovenije, št. 111, Ljubljana 2004.

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije hrani *Rudarske in Posestne knjige*, oštevilčene od 1 do 26,³⁶ iz katerih sem si izpisal osnovni seznam lokacij. Kot kraj so pri starejših vpisih največkrat navajali faro kot najzanesljivejšo in najtrajnejšo krajevno oznako, vendar so, po izkušnji na terenu, zgodovinska ozemlja far za iskanje nezanesljiva.³⁷ Kasnejši zapisi se ravnaajo po katastrski občini in davčnem okraju, ki pa je za kope, na primer na Pokljuki, lahko ali Bohinj ali Bled ali Gorjuše, in o dejanski lokaciji objekta ne povedo praktično ničesar. Upoštevati pa moramo, da je vpis v rudarsko knjigo samo vpis *lastništva* oziroma *pravice do kopanja* – rudnik je lahko obratoval že stoletja prej, ali pa v času, ko je bil vpisan, ni obratoval. Teoretično je celo mogoče, da v rudarsko knjigo vpisani rudnik nikoli ni obstajal. Ista entiteta se je po brisanju iz rudarske knjige, torej po odvzemu ali ugasnitvi pravice kopanja, lahko pod drugim imenom ponovno vpisala v rudarsko knjigo – tak primer so že omenjeni rudniki v okolici Sovodnja, kar otežuje njihovo identifikacijo. Letnice v rudarskih knjigah moramo torej upoštevati z zadržkom.

Posebno zaskrbljenost vzbuja dejstvo, da je ARS po letu 1980 očitno spremenil signature nekaterih virov, saj tistih, ki jih navaja npr. Jože Šorn,³⁸ pri vsej prizadevnosti arhivskih delavcev ni bilo mogoče ne identificirati ne najti, prav tako ne zelo bistvenega zemljevida z označenimi Zoisovimi jamskimi merami na Pokljuki in Jelovici, katerega fotografijo s signaturo ARS komentirata Božo Pibernik in Franc Ravnik leta 1966.³⁹

Gornjesavski muzej Jesenice hrani za rudišče **Gorenjska-Planina pod Golico Fe, Pb, Zn-** (največkrat napačno imenovanega *Savske jame*, ki so samo del rudišča) dragocene načrte iz več let, po katerih lahko določimo imena 50 posameznih vhodov. Sledove vseh teh rovov na terenu res najdemo. Tako je to skorajda edino zgodovinsko rudišče, za katerega lahko z gotovostjo določimo ime posameznega rova. GMJ hrani tudi veliko arhiva Kranjske industrijske družbe, v njem nekaj načrtov rudnikov, najdragocenejši za iskanje objektov je načrt rudišča Begunjsčica, pa tudi popise rudnih kopov na Pokljuki in Jelovici od 17. stoletja naprej.

Geološki zavod Slovenije hrani v knjižnici terenska geološka poročila, ne le iz let po 1945, ampak tudi starejša, med njimi je najdragocenejši zgodovinski zemljevid rudišča Bohor iz leta 1874. Arhivsko gradivo je urejeno po kriteriju parageneze, če pa je ne poznamo in vemo kakšen drug podatek, je entiteta hitro najdljiva v računalniku. Ta terenska poročila, pregledal sem jih nekaj več kot 110, so mi bila najkonkretnější vir za lokacije posameznih rudnikov.

³⁶ ARS, AS 113, II. Rudarske knjige.

³⁷ Prav v drugi polovici 18. stoletja, ko je že zaslediti veliko vpisov v rudarske knjige, so se ozemlja far zaradi novih razmejitvev škofij zelo spreminjala (Vasilij Melik: *Jožef II. in Slovenci* v: Hans Magenschab: *Jožef II.* Založba Obzorja, Maribor 1986, str. 406).

³⁸ Železarna Dvor pri Žužemberku. Dolenjski muzej, Novo Mesto 1980, str. 32.

³⁹ *Zgodovinski pregled, povzet iz arhivskih podatkov o rudarjenju in oglarjenju v Julijskih Alpah.* »Železar«, Tehnična priloga, let. 8. št., Železarna Jesenice, Jesenice 1966, str. 75.

IRGO Consulting, d. o. o., dedič Rudarskega inštituta Slovenije, prav tako hrani dostopno dokumentacijo, vendar je v skladu z naravo nekdanjega inštituta izrazito tehnično-operativna in za *Seznam* ne pride v poštev.

Knjižni viri

Knjižni viri so številni in glede na iskane informacije, lokacije rudnikov, zelo raznorodni, od poljudno potopisnih, celo literarnih, do znanstveno zgodovinskih. Največkrat prinašajo ti viri informacije o ožjih območjih ali o posameznem rudniku. Razmeroma veliko je monografij o premogovnikih. Skoraj praviloma pa rudniških objektov, omenjenih v teh publikacijah, po objavljenih podatkih ne moremo najti, tudi če so objavljene njihove fotografije. Poiskati je bilo treba avtorje prispevkov, ki so me do objektov popeljali. Posebnost med knjižnimi viri so, na primer, dnevniki in etnološko izročilo.⁴⁰ Značilno za večino teh publikacij je, da jih niso napisali geologi in ne izdala geološka ali montanistična ustanova; nekaj jih je izšlo v samozaložbi, česar smo lahko veseli, pogrešamo pa pri njih urednikovo roko.

Za zgodovino rudarstva na Kranjskem je najpomembnejša knjiga avstrijskega geologa in arheologa **Alfonsa Müllnerja** iz leta 1909, ki pa obravnava samo železarstvo.⁴¹ Avtor je v naših krajih kot arheolog tudi izkopaval, vidi se, da njegove omembe niso samo prepisovanje, večino krajevnih imen se je potrudil zapisati v slovenščini, celo s šumniki. Seveda se pri omenjanju rudišč opira tudi na stare vire. Njegova splošna ugotovitev glede zgodovinskih nahajališč železove rude v Sloveniji je, da so praktično vsa naselja v železni dobi (ca 10. do 1. stol. pr. n. š.) nastala na nahajališčih železove rude (Bohinj in okolica, Dolenjska, Notranjska) in jih lahko torej prištejemo tudi med rudnike.

Največkrat navajani vir s področja zgodovine industrije in še posebej rudarstva so v montanističnih, geoloških in mineraloških prispevkih dela Ivana Mohoriča.⁴² Njegovi kratki problemsko-zgodovinski povzetki so zelo dobri, v podrobnostih, ki jih je nedvomno prepisal iz zanesljivih virov, pa so njegova dela zaradi množice nepotrebnih in nebistvenih podatkov, pogostih napak, površnosti in zmedenosti povsem nezanesljiva.

⁴⁰ Fran Milčinski (*Dnevnik 1914–1920*. Ureditev in opombe Goran Schmidt, Slovenska matica, Ljubljana 2002, str. 262) je v vojnem letu 1917 ob splošnem pomanjkanju hrane in kuriva zapisal, da so v Seničicah ponovno odprli že opuščeni premogovnik. V položnem griču za to vasjo za motelom Medno pri Medvodah res najdemo s pomočjo domačinov v gozdu udorine odkopov in koščke premoga v studenčku.

Etnologinja Tatjana Oblak Milčinski (*Svi šle wakapavat turšca na mah*. Kmečki glas, Ljubljana 2006, str. 179) je med izročili z Ljubljanskega barja ohranila tudi pripoved domačinke iz Podlpe pri Vrhniku o več rudnikih v bližini njenega kraja – tudi nekaj teh res najdemo.

⁴¹ *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von den Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts*, Wien-Leipzig.

⁴² Predvsem *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem I, II*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1969, skupaj 971 strani; *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem I, II*. Založba Obzorja, Maribor 1978, skupaj 601 stran.

Redko naletimo na omembno *Krajevnege leksikona Dravske banovine* iz leta 1937.⁴³ Zaradi metodologije – vsak popisani kraj je očitno obiskal izobražen in razdoveden popisovalec – je ob drugih zgodovinskih in sodobnih podatkih omenjenih tudi 68 rudnikov, od katerih pa se mi jih 12 ni posrečilo določiti, tako da je očitno večkrat zapisano le nezanesljivo krajevno ustno izročilo.

Revijalni viri

Jože Šorn je bil do srede sedemdestih let prejšnjega stoletja edini zgodovinar, ki se je poglobljeno ukvarjal z gospodarsko zgodovino in zgodovino industrije na Slovenskem in s tem posredno z rudniki.⁴⁴ Njihove lokacije seveda niso bile predmet njegove raziskave, so pa zgodovinski podatki tako zgovorni, da razrešijo druge, manj natančne omembe in prispevajo zgodovinsko ozadje posamezne entitete. Navedba Šorna kot vira pri posameznem rudišču ali rudniku pomeni torej predvsem napotilo na razlago zgodovinsko-gospodarsko-politične funkcije rudniške entitete.

Od strokovnih in znanstvenih monografskih člankov o posameznem rudišču ali rudniku – največ jih je o premogovnikih – je za jeloviško območje najdragocenejši vir tretja številka »Vigenjca«,⁴⁵ za poključsko-jeloviško pa »Železar. Tehnična priloga« iz leta 1966,⁴⁶ čeprav prinašata le zgodovinska poimenovanja, ki nam pri iskanju le malo ne koristijo, bistveno pa dopolnijo zgodovinsko podobo.

Veliko delo, predvsem za litijsko območje ter rudišči Pleše in Lepa Njiva, posejano z desetlinami rudnikov, je opravil geolog Ivan Mlakar v več kot desetih znanstvenih člankih.⁴⁷

Terenski viri

Za majhne in nepomembne rudniške objekte, zelo verjetno nikjer in nikoli omenjene v pisnih virih, so seveda nepogrešljivi domačini. Hkrati so prav ti objekti za *Seznam* najbolj dragoceni, saj pomenijo odkritje neznanega.

⁴³ Izdala Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 715 strani.

⁴⁴ Dr. Šornu je za življenja izšla 1 knjiga (preden je objavil upravičeno kritiko prve Mohoričeve), Mohoriču 10; za Šornovo »rehabilitacijo« so zaslužni uredniki dr. Jasna Fischer in dr. Peter Vodopivec z objavo Šornovega gradiva *Začetki industrije na Slovenskem* (Založba Obzorja, Maribor 1984, 270. strani) ter ddr. Neven Borak in dr. Žarko Lazarevič s *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924* (Cankarjeva založba, Ljubljana 1997).

⁴⁵ Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 2003, urednica Saša Florjančič; številka se odlikuje s tehtnimi strokovnimi članki (v nobenem ni niti enkrat kot vir naveden Mohorič, kar še posebej priča o strokovni zanesljivosti prispevkov).

⁴⁶ Železarna Jesenice, let. 8, št. 1; predvsem Božo Pibernik, Franc Ravnik: *Zgodovinski pregled, povzet iz arhivskih podatkov o rudarjenju in oglarjenju v Julijskih Alpah* in Rado Gospodarič, Janez Pohar: *Geološka svojstva nahajališč železovih rud*.

⁴⁷ Predvsem *O litološki, stratigrafski in strukturni kontroli orudenja ter o starosti antimonovega rudišča Lepa Njiva*, »Geologija«, št. 33, str. 353–395, Ljubljana 1991; *O problematiki Litijskega rudnega polja*, »Geologija«, št. 36, str. 249–338, Ljubljana 1993; *O problematiki Ba, Pb, Zn rudišča Pleše*, »Geologija«, št. 46/2, str. 185–224, Ljubljana 2003.

Za sistematično iskanje terenskih virov se moram zahvaliti glavnemu uredniku revije »Lovec«, Borisu Leskovicu, ki je leta 2008 brezplačno objavil mojo prošnjo, naj mi lovci sporočijo, če vedo za kakšen rudnik. Usluga ni bila majhna: revija namreč izhaja v nakladi 25.000 izvodov in dobijo jo vsi lovci na dom brezplačno. Oglasilo se jih je več deset, skoraj vsi z novimi informacijami. Brez gozdarskih inženirjev, predvsem Lojzeta Budkoviča na Pokljuki in Vladimirja Hrovatiča v Podčetrtku, bi na teh dveh področjih našel malo; za okolico Zreč mi je bil nepogrešljiv vodnik geolog Davorin Založnik, takrat še študent; nesebično mi je svoja raziskovalna odkritja o Zoisovih rudnikih na Pohorju in drugih na Kobanskem zaupal Zmago Žorž iz Radelj; zdaj že pokojni ljubiteljski paleontolog Stane Bačar me je vodil po severnih obronkih Vipavske doline; profesor Leopold Sever iz Železnice pri Turjaku me je vodil po svojem okolišu, njegove objave o rudokopih na Dolenjskem⁴⁸ pa so mi še vedno glavno zanesljivo vodilo pri iskanju tamkajšnjih objektov. Raziskovalna naloga škofovskih gimnazijcev me je vodila do rudnikov na začetku Selške doline.⁴⁹ Klemen Černič iz Sevnice, takrat študent geologije, je izprašal vse domačine in me vodil v skrite objekte sicer urbaniziranih Ledin. Veliko objektov v območju Litije sta mi razkrila upokojeni direktor rudnika Litija, Ivan Kramžar, in jamar Aljaž Grom iz Šmartna pri Litiji. Geolog Milan Bidovec mi je povedal, kako izpirati zlato, da sem lahko potrdil nekdanje nahajališče pod Ptujem, v arheologiji podkovana Janez Bizjak in Pavel Jamnik sta me vodila po predgorju Julijskih Alp, nadzornika Triglavskega narodnega parka Zvonko Kravanja po visokogorju Zadnje Trente, Edvin Kravanja pa po plezalnem dostopu do enega izmed trentarskih rudnikov, povedala pa še za druge. Mag. Tomaž Budkovič z Geološkega zavoda Slovenije mi je omogočil pregled avstro-ogrskega zemljevida z vrisani nekaterimi rudniki.⁵⁰ Dr. Ivan Kejžar, doma iz Sorice nad Železniki, me je popeljal v zgodbo o sicer majhnem in nepomembnem, a zanimivem rudniku nad njegovo rojstno vasjo. Za posamezne objekte imam zapisanih še več kot 200 informatorjev, najmanj toliko je bilo naključnih in mimobežnih, da ne vem niti njihovih imen. Vsi so mi bili dragoceni vodniki.

⁴⁸ *Rudarstvo v naših krajih*. Zbornik občine Grosuplje XVII, Grosuplje 1992, str. 25–34, in XVIII, str. 33–44.

⁴⁹ Matija Perne, Luka Bradeško, Matej Šifrer, Gašper Vilfan: *Rudniki v okolici Škofje Loke*. Gimnazija Škofja Loka, april 2000, mentor Anton Pavel Florjančič.

⁵⁰ 12 tiskanih listov manuskriptnih geoloških kart, prvo kartiranje 1850–1860, natisnjene 1918 in tudi kasneje; Znanstveni arhiv Zveznega geološkega zavoda Avstrije (Geologische Bundesanstalt in Wien), glej mag. Tomaž Budkovič: *Manuskriptne geološke karte slovenskega ozemlja iz obdobja avstroogrske monarhije, ki jih hranijo v znanstvenem arhivu Zveznega geološkega zavoda Avstrije na Dunaju – Obvestilo o njihovem skeniranju*, Geologija 51/2, str. 265–266, Ljubljana 2008.

*Nenavadno visok in ozek, mojstrsko klesan rudarski rov v rudniku železove rude na Planini Trenta v Zadnji Trenti, na nadmorski višini 1.260 m. Začetek obratovanja je neznan, vsi rudniki v Trenti so prenehali obratovati 1779, ko je ugasnil plavž ob Soči v zaselku Pri Cerkvi nad vasjo Trenta. Verjetno je to St. Josephi-Zubaustollen, ki ga omenja B. Hacquet v svoji *Oryctographia Carniolica III*, 1784, str. 45.*

Foto: G. Schmidt, na sliki jamar Aljaž Grom, stanje leta 2010; objekt Pri-Zadnja Trenta Fe-(St. Josephi-Zubaustollen).

Starost rudnikov

Velikokrat beremo, da so v tem ali onem rudniku kopali že Rimljani. Za dosledno vse takšne navedbe moramo vedeti, da ni razloga, da to ne bi bilo res, kakor tudi ni nobenega dokaza, da bi to bilo res. Rudarjenje je palimpsest – vsak je kopal najprej tam, kjer je že nekdo pred njim.⁵¹ Ker je prevladovalo na ozemlju današnje Slovenije individualno pridobivanje, se tehnologija ni modernizirala, temveč je ostala skoraj tri tisoč let praktično nespremenjena, uporabljali so tehnična sredstva, kakršna si je lahko privoščil reven kmet – kramp, klin, vrtni drog (sveder), kladivo in rovnica, podjetnejši so od druge polovice 18. stoletja uporabljali še smodnik.⁵² Prav o takšni palimpsestni praksi pričajo opisi rudnih jam na Pokljuki, ki jih je rudarski nadzornik Anton Žerovnik v slovenščini pisal Sigismondu Zoisu

⁵¹ Npr. v *Zapisniku zastopnika rudarskega glavarstva v Ljubljani 20. 9. 1930* o rudniški entiteti ob Podosojnici pri Sovodnju: »Rov. št. 5 je narejen (..) v starem rovu ...«; koliko star je bil ta prejšnji kop, zastopniku ni bilo pomembno (Knjižnica GZS, dokument brez signature).

⁵² Najboljša seznama rudarskih orodij sta Jožeta Gašperšiča *O tehniki in opremi nekdanih rudarjev na Jelovici*, »Kronika«, let. 10, št. 1, Ljubljana 1962, str. 9–19; neinventarizirano gradivo dr. Jožeta Šorna v INZ Ljubljana s sklicem na Arhiv rudnika Zagorje, zbirka risb in načrtov.

leta 1789.⁵³ Zaradi te tehnološke preprostosti je z omenjenimi ročnimi orodji kopan rov prav lahko antičen ali pa iz 20. stoletja.

Značilna trapezasta podpora tesarba v rudnikih 19. stoletja, tu primer rudnika svinčeve rude pri Veliki Pirešici nad Žalcem v Savinjski dolini, na nadmorski višini 489 m. Obratoval naj bi do 1886. Foto: G. Schmidt, stanje 2011; objekt Šta-Velika Pirešica Pb-Spodnji Kotnik-(Barbara).

Zanesljivo določilo starosti je pisni dokument, vendar ga moramo, kakor je že bilo omenjeno, jemati z zadržkom, saj priča le o času lastništva. Tako je najstarejši znani dokument o rudniku na Slovenskem listina iz leta 1344, ki priča o prodaji 1/3 rudne jame v gozdu v »Poljščici pri Bledu«.⁵⁴ Kop je torej bil še starejši.

Fizično, čeprav nezanesljivo določilo starosti rudnika so po izkušnji oblike profilov rogov. Načelno so najstarejši okrogli, razvejani v hribini brez reda, kakor so pač sledili rudo; vhodi so izjemno nizki, največ 50 cm, v notranjosti visoki do 1 m, tudi več, če je prostor povečala skalna razpoka, tako da se tu in tam lahko celo vzravnamo. Če je le bilo mogoče, so rov kopali ob prelomu, kar pomeni, da jim vsaj ene stene ni bilo treba klesati. Presenečajo pa v teh rudnikih redki ozki elipsasti profili, visoki do 2 m in široki ca 60 cm – z rokami ob telesu se dotikamo obeh sten. Ti so kamnoseško natančno klesani v živo skalo in so očitno služili le prehodu. Nekateri teh elipsastih rogov so v trentarskih rudnikih zgoraj in spodaj

⁵³ ARS, AS 1052, Zoisov arhiv, f. 204; 85 strani opisov rudnih jam na Pokljuki in Kravji Črni gori nad Bohinjsko Bistrico, z nekaj skicami, nastali med letoma 1788 in 1792, avtorji so rudar Andrej Lipovec, rudarski nadzornik Lukas Polc in rudarski pisar Anton Žerovnik; tipkopisni diplomatični in kritični prepis, prevod v sodobno slovenščino, komentar in slovarček Goran Schmidt, Ljubljana.

⁵⁴ Verjetno današnja povsem urbanizirana Poljšica pri Gorjah. Gašperšič (kot zgoraj, str. 10), navaja originalno listino na pergamentu z datumom 24. april 1344, ki da jo hrani ARS, vendar brez signature.

poravnani, tako da je profil ozek pravokotnik – koti so umetelno enakomerno izklesani, tako da rov vzbuja estetski užitek, kakor da funkcionalnost ni bila edini namen gradnje. V Zgornji Trenti so domnevno rudarili od 16. stoletja do 1779, ko so opustili plavž v kraju Trenta.⁵⁵ Verjetno se tehnologija odkopavanja v 300 letih ni spremenila, zato lahko nezanesljivo sklepamo, da je takšna oblika rogov v Sloveniji značilna za rudnike v trdi (apnenčasti) kamnini v 16. stoletju, lahko pa seveda tudi že prej. Oblika rogov in način kopanja sta bila nedvomno odvisna tudi od tradicije došlih poklicnih rudarjev iz današnje Italije, Avstrije in Nemčije.

Značilne polkrožne raze od dleta vidimo najbolj v najstarejših rovih mežiškega rudnika, menda izpred 300 let, torej približno od takrat, ko so bili kopani trentarski. Rovi, prav tako izkopani brez vidnega reda, so na čelu še vedno sajasti: kamnino so razgrelji z gorečim lesom, potem pa jo polivali z mrzlo vodo, zaradi česar je razpokala in bila pri klesanju krhkejša, kakor mi je pojasnil rudniški inženir. Te prarove so odkrili po naključju, ob kopanju glavnega izvoznega rova, po katerem lahko vozijo tovornjaki; osupli smo, kako globoko so prodrli davni rudarji.

Nekoliko mlajši so rovi s širšim ovalnim profilom, do 0,8 m, visoki do 1,8 m. Njihovo drugačnost najbolj opazimo v skoraj zasutem podkopu v sicer novejših rovih litijskega rudnika na Sitarjencu pod obzorjem Alma – takoj vidimo, da je novejši rov presekala starejšega.

Kasnejši rudniki, predvidoma od konca 18. stoletja naprej, imajo trapezoiden profil, takorekoč klasičen, kakršnega bi kot pojem rudarskega rova narisal vsak otrok in se je tudi ohranil kot pogosta ikona za označevanje rudnikov. Večinoma so opremljeni s podporjem, spet pač odvisno od kamnine. Ločimo že lahko glavni podkop, torej najpogostejše raven rov do rudnega telesa, ter stranske rove, ki vodijo do odkopov. Po opisih rudarskih nadzornikov Lukasa in Vincenca Polca iz rudišč pod Stolom nad Žirovnico pri Jesenicah⁵⁶ so bili v Sloveniji značilni za pozno 18. stoletje pa vse do konca 19. in še na začetku 20. Visoki so do 1,9 m in široki od 0,8 do 1,5 m. Najbolje ohranjeni, čeprav že zelo nevarni, so na Begunjščici, kjer so do 1917 kopali manganovo rudo. Natančno upodobitev modernega rudnika 18. stoletja, idrijskega, sta narisala že omenjeni Jožef Mrak 1770 in kartograf, rudarski inženir in vnet raziskovalec Krasa Franz Anton Steinberg 1738.⁵⁷

V 20. stoletju so s spremenjeno tehnologijo začeli kopati rove s pravokotnim profilom, višina in širina je do 2 m, tako da lahko hodimo vzravnano. Kopani so strojno in že po moderni metodi: podkop, s katerim se preseka nahajališče, potem

⁵⁵ ES, geslo *Trenta*, zvezek 13, str. 324.

⁵⁶ ARS, AS 1052, fasc. 26: več kot 600 strani poročil v slovenščini lastniku rudnikov Sigismondu Zoisu, kar je glede na tradicionalno nemščino v takšnih poslovnih dokumentih nedvomno bila Zoisova posebna zahteva, in to že leto prej, preden je A. T. Linhart začel prevajati v slovenščino Richterjevo družbenokritično veseloigro »Die Feldmühle« v ponarodelo »Županovo Micko«. Del teh poročil je v diplomatičnem ter kritičnem prepisu in prevodu v sodobno slovenščino s komentarjem in slovarjem že pripravljen za objavo.

⁵⁷ Prvi v ARS, drugi v Staatarchiv Wein; oba najbolj dostopna kot ilustracija v knjigi dr. Aleksandra Rečnika *Minerali živosrebrovega rudišča Idrija*. Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana & Bode Verlag GmbH, 2012.

smerna proga vzporedno z nahajališčem, iz smerne proge pa prečniki v razdalji 30 do 50 m, iz katerih je dostop do odkopov.⁵⁸

Kmetje vhode v rudnike zasipavajo ali zazidujejo predvsem zaradi varnosti živine in otrok, strojna obdelava kmetijskih površin zahteva izravnavo odvalov. Gozdnim delavcem se zdijo rudne jame in jaški najprimernejše odlagališče posekanega vejevja. Tako rudniki izginjajo; praviloma jih najdemo samo še v gospodarsko nezanimivih otokih gozdov ali v kmetijsko nefunkcionalnem gorskem svetu. Veliko rudnikov, predvsem premogovnikov, je izginilo pod avtocesto iz Postojne v Sežano in Koper. Izjemoma je zasebnik Slabšak s štirimi sinovi v Padežu pri Laškem vzorno uredil za turistični obisk rudnik svinčeve rude nad svojo hišo in celo zavaroval dele, posebne in lepe zaradi snežnobelega sige in talnih sigastih ponvic.

Obzidani obok rova rudnika kaolina v Markovem v Tuhinjski dolini, na nadmorski višini 474 m. Zgrajen 1964, po nekaj letih opuščen.

Foto: G. Schmidt, stanje 2011; objekt Gor-Kamnik ka-Markovo-Glavni.

Vzorci izročila

Ker je *Seznam* v veliki meri terenska raziskava, naj omenim še štiri prepričanja, izročila ali skorajda vraže, ki sem jih slišal največkrat.

Prvo, najpogostejše, je, da vodi rov skozi hrib na drugo stran, tudi če je ta druga stran oddaljena kilometer in več. Taki rovi so praviloma dolgi največ 20 m in se končajo s čelom, torej ne z zasutjem. Ko to omeniš domačinu, ne verjame, ko ga povabiš v rov, ne gre.

⁵⁸ Marjan Hace, Marjan Hudej, Boris Salobir, Ljubo Simikič: *Rudarstvo I*. Tehniška založba Slovenije, Ljubljana 1995, predvsem str. 23–25.

Drugo izročilo je, da so rudarjem prepovedali kopati, ko so naleteli na bogato rudo. Nelogičnost ima svojo logiko. Ker so ti rovi praviloma jalovi, kopani zaradi drobnega ali celo napačno razumljenega zunanjega znaka, so po določenem času s kopanjem prenehali. Ker pa so verjetno morali zapravljeni čas pred sovaščani nekako upravičiti, je izgovor razumljiv.

Najbolj dramatična inačica takšne vrste izročila je zgodba kmeta Trdina z domačije Bohinc na Martinj vrhu nad Železniki, kjer je na zdaj zravnanem travniku pod kmetijo bil rudnik, verjetno bakrovih rud; če smo posebej pozorni in pada luč pod nizkim kotom, vidimo danes le blago udorino. Zgodba pa je taka: Rudarji so kopali in naleteli na bogato rudno žilo. Polakomnili so se je, jo zakrili in začeli kopati v nasprotno smer, pod kmetijo, da bi jo spodkopali, hiša bi se pogreznila in gospodar bi bil pogubljen, potem pa bi začeli kopati v pravo smer. Gospodar je to izvedel, nagnal rudarje in rudnik zasul.

Tretje pogosto izročilo je, da so v rudniku prenehali delati, ker je zasulo sedem rudarjev. Zelo verjetno je osnova neka nesreča ali zarušenje, številka pa je najverjetneje značilno ljudsko število, saj je iz že omenjenih rudarskih poročil poznega 18. stoletja razvidno, da so na posameznem delovišču delali največ štirje rudarji, običajno pa po dva. Tudi so rovi takšnih rudnikov tako ozki, da za več kot dva preprosto ni bilo prostora. Sedem žrtev bi pomenilo zrušenje celotnega rudnika z več odkopi, tako da bi o tem dogodku že morali vedeti iz pisnih virov.

Četrto izročilo seveda je, da so kopali zlato. Tega sicer nihče zares ne verjame, saj tudi nihče ne koplje, občutek pa je očitno prijeten. Ko sem nad Cerknim iskal rudnike, me je domačin vprašal, če iščem zlato v grapi pod Poreznom. Izročilo sem poznal, vedel pa tudi, da je tam najti pirit, tisti mineral, ki ga po zaslugi Frana Erjavca vsi poznamo kot »ni vse zlato, kar se sveti«. Ne, zares so našli zlato, veliko zrno (t. i. nugget), gotovo je bilo zlato, ker ga je našel učitelj. Ker sem še vedno dvomil, je vstal in brez pozdrava odšel v hišo.

Posebno izročilo ali vražo poznamo iz še enega slovenskega opisa rudnih jam, spet Sigismondu Zoisu:⁵⁹ rudar Lipovc mu piše, da če ne bo naletel na rudo najkasneje pri dvanajsti klaftri (skoraj 24 m), »ne ve več sveta dati«. Na Lipovčevo pripombo ne bi bil pozoren, če ne bi bilo veliko sledilnih rovov po vsej Sloveniji dolgih prav med 15 in 25 m. Upošteva je, da so majhne rudnike večinoma kopali oziroma bili njihovi lastniki montanistično neizobraženi ljudje (kmetje, uradniki, trgovci, celo učiteljice) in torej na slepo ali po lokalnem izročilu, je razumljivo, da je neka meja tega neracionalnega početja morala obstajati. Izkušnja osebnega občutka je, da desetmetrski rov še ni nekaj resnega, pri petindvajsetmetrskem, ki ponavadi že tudi malce zavije, tako da ne vidiš več svetlobe vhoda, pa že imaš občutek, da bi že kaj bilo, če bi bilo. Seveda to nima zveze z dejanskostjo: v rudišču Belščica so v času med 1790 in 1800, prav tako v Zoisovih rudnikih, kopali v jalovo kamnino do 200 m tudi pet let, preden so naleteli na rudo, včasih pa tudi niso.

⁵⁹ ARS, AS 1052, Zoisov arhiv, fasc. 204: Pismo Andrea Lipovca, 1788, str. 1–2.

Moderen strojni način odkopa apnenca v obratujočem kamnolomu-rudniku Hotavljje v Poljanski dolini, na nadmorski višini 439,7 m.

Foto: G. Schmidt, stanje 2010; objekt Gor-Gorenja vas ap-Hotavljje-Vhod G-1.

Pomen Seznama rudnikov na Slovenskem

Pomen raziskave, katere rezultat naj bi bil kar najbolj obsežen, izčrpen in natančen seznam opuščenih rudnikov in premogovnikov na Slovenskem, izvira iz dejstva, da takšnega celovitega lokacijskega popisa rudnikov Slovenci nimamo. Z izjemo redkih dokumentov (zemljevidov iz 18. in 19. stoletja, načrtov rudišč, posameznih terenskih geoloških poročil v 20. stoletju in posameznih poročil ljubiteljskih raziskovalcev), kjer so narisane ali zapisane bolj ali manj točne lokacije, ne zgodovinarjev montanistike in industrije in ne avtorjev, ki so se v zadnjih desetletjih trudili s poskusi zbirnega seznama rudnikov na Slovenskem, niso – kar je presenetljivo – zanimale dejanske lokacije, ampak so samo bolj ali manj točno prepisali zgodovinski vir, pri čemer se je zaradi pogoste površnosti lokacija večkrat celo zabrisala (npr. »Log pri Vrhovem« na zemljevidu iz leta 1929 se je v popisu rudnikov v knjigi leta 2005 skrčil na nerazpoznavni »Log«). Seveda ne bo zgodovina nič drugačna, če za stotine nepomembnih rudarskih objektov vemo natančno lokacijo, poleg tega je bilo pridobivalnih rudnikov razmeroma malo, več pa kratkih raziskovalnih rogov⁶⁰ ali pa rudnih jam. Vendar so ti ostanki naša tehniška in kulturna dediščina, ki zaradi nepoznavanja in neevidentiranosti izginja, čeprav bi lahko v ekološko in kulturno

⁶⁰ Geolog mag. Tomaž Budkovič mi je omenil, da so tudi med 1. sv. v. bili rudarji oproščeni vojaške službe in so zato na podeželju nekateri le kot izgovor kopali rove v bližini domačije; res najdemo na več takšnih lokacijah kratke rove v kamninah, ki nikakor niso obetale orudjenja in so z geološkega stališča nesmiselni.

osveščeni družbi služila sodobnim izobraževalnim in drugim kulturnozgodovinskim smotrom. Za zgodovino pa so zanimivi že samo zbirni statistični podatki in sklepi, ki jih ti podatki omogočajo.

Rudarstvo in rudarska tehnologija sta od bakrene dobe naprej osnovna kazalca tehnološkega razvoja in s tem moči družbenih organizacij, držav. Od druge polovice 18. stoletja je merilo moči postal podatek o nakopanih milijonih ton premoga in pridelanega jekla, kakor prepričljivo opiše Jože Šorn.⁶¹

Vsi rudniki, ki jih obravnava *Seznam rudnikov na Slovenskem*, so bili nepomembni. Na Slovenskem je bilo pomembnih le pet rudišč: Idrija od konca 15. do konca 20. stoletja s 13 % svetovne proizvodnje živega srebra,⁶² Mežica od konca 19. do srede 20. stoletja, ko je pred prvo svetovno vojno dosegla 1 % svetovne proizvodnje svinca, in trboveljski premogovni bazen od srede 19. do konca 20. stoletja, z več kot polovico proizvodnje energetska osnova avstrijske in kasneje avstro-ogrske južne železnice Dunaj–Trst. Po drugi svetovni vojni je s tehnično modernizacijo zaživel premogovnik Velenje kot pomemben energetski kombinat; rudnik urana Žirovski vrh, surovinska osnova za jedrsko elektrarno Krško, ki prispeva ca 40 % električne energije v Sloveniji,⁶³ je bil leta 1976 v zadnjih sto letih edini povsem na novo zgrajeni rudnik v Sloveniji.

Idrijski rudnik je bil, razen prvih desetletij, od 1575 do 1918 last avstrijskega dvora, mežiški avstrijski od leta 1871 do 1921 kot Bleiberger Bergwerks Union, ko jo je, politično in ekonomsko gledano, antantna kolonija Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev prepustila angleški družbi The Central European Mines Limited. Trboveljski premogovni bazen je bil od leta 1872, ko je bila ustanovljena avstrijska Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft, zaradi prevlade francoskega lastništva v bistvu francoski,⁶⁴ zato je družba leta 1913 dobila tudi francoski naziv Société des Charbonages de Trifail.⁶⁵ Zaradi pomembnosti so v vseh teh rudnikih uvažali moderno tehnologijo na svetovni ravni.

V vseh ostalih rudnikih tehnologija ni bistveno presegla srednjeveške – edini napredek je bila pri nas od 18. stoletja naprej uporaba smodnika. S kopanjem so se večinoma ukvarjali nerudarji, največkrat domačini ali trgovci, ki so si obetali zaslužek. Praviloma so si pridelali izgubo. Raziskav rudišča ni bilo, kopali so tam, kjer so rudo našli na površju.

Po osvoboditvi in socialni revoluciji leta 1945 so pomembni rudniki na Slovenskem prvič v zgodovini postali last Slovencev, prvič je ustvarjena presežna vrednost ostajala doma in se zrcalila v suverenosti države, živlenskem standardu in – ugledu. Rudarji so bili aristokracija proletariata in je bil zato njihov lik tudi natisnjen na bankovcih. Predvojne in povojne stavke so dokazovale, da veže ru-

⁶¹ Dr. Jože Šorn: *Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918*. »Prispevki za zgodovino delavskega gibanja«, let. 8-9, št. 1-2, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1968/69, Ljubljana, str. 21-22.

⁶² Dr. Aleksander Rečnik: *Minerali živorebrovega rudišča Idrija*. Institut Jožef Stefan, Ljubljana 2012, str. 23.

⁶³ Spletna stran NEK 2013.

⁶⁴ Šorn, kot zgoraj, str. 12.

⁶⁵ Portal Ministrstva za kulturo: arhiv.gov.si/Pregledi in iskanja po podatkovni zbirki ARS.

darje visoka stanovska zavest. Ker do konca dvajsetega stoletja še ni prevladala globalna ekonomija, so bili rudarji kot proizvajalci energije in osnovnih strateških surovin nepogrešljivi. Leto dni po razglasitvi samostojnosti Slovenije je prva slovenska demokratično izvoljena vlada izdala zakon o zaprtju rudnika Žirovski vrh.⁶⁶ Rudnika niso le zaprli, ampak so najmodernejše predelovalne objekte porušili in dobesedno zravnali z zemljo. Rudnik Idrija so dokončno zaprli, Rudnik Mežica zaprli in prodali zasebniku; nobeno teh rudišč ni izčrpano. Obratujeta le še Rudnik Trbovlje-Hrastnik in Premogovnik Velenje kot energetska osnova dveh termoelektrarn, vendar sta tudi ta dva premogovnika, kako beremo na njihovih spletnih straneh, v dolgoročnem zapiranju.

⁶⁶ 22. julija 1992: *Zakon o trajnem prenehanju izkoriščanja uranove rude in preprečevanje posledic rudarjenja v Rudniku urana Žirovski vrh*, Uradni list RS, št. 36, Ljubljana 1992, stran 2321. Gorivo zdaj kupujemo od ZDA.

Problemi in diskusija

Slovenskemu zgodovinskemu atlasu na rob

Aleš Gabrič se je v zadnji lanski številki Zgodovinskega časopisa¹ odzval na moje pisanje o njegovem prikazu novejšje zgodovine v *Slovenskem zgodovinskem atlasu* (2011).² Ustavil se bom le pri nekaj poudarkih, a ne zato, ker drugih stvari iz njegovega odziva ne bi imelo pomena komentirati. Drugače kot kolega Gabrič sem namreč prepričan, da je marsikatero stvar vredno, celo potrebno ponoviti in da obsežnejši odgovor nikakor ne bi bil »(brezplodno) obnavljanje že zapisane-ga«. Vendar ne na ravni časniškega pisanja in na način izmenjavanja mnenj, kot ga je imel predtem z avtorji »kritik«, med katere je uvrstil moj prispevek, ki naj bi bil zgolj »obnavljanje« teh (str. 514).³ V tem duhu Aleš Gabrič tudi nadaljuje, pri čemer se ob nenavajanju argumentov močno oddalji od ključnega problema: nekonsistentnega prikaza novejšje zgodovine v atlasu. S precejšnjo mero samoiro-nije – tako razumem njegove besede – piše o svojem smislu za humor, pedagoških izkušnjah in lepem vedenju pa o »edini in dokončni resnici«.

Pomudimo se samo pri obeh konkretnih problemih oziroma vprašanjih, na kateri je odgovoril. Prvi je Kozlerjev »Zemljevid slovenske dežele in pokrajin« iz leta 1853, ki ga po Gabriču v atlasu ni zaradi veliko podobnosti s Czoernigo-vim zemljevidom: »Da pa bi zelo podoben zemljevid, kar bi Kozlerjev zemljevid nedvomno bil, uvrščali v atlas dvakrat, bi bilo precej nesmiselno.« (str. 515) Konec koncev je tudi zemljevid Jugoslavije v letih 1929–1941 zelo podoben političnemu zemljevidu iste države v obdobju 1947–1954. O zanemarljivi razliki v poslanstvu,

¹ Aleš Gabrič, Slovenski zgodovinski atlas še vedno buri duhove. *Zgodovinski časopis* 67 (2013), št. 3–4, str. 514–518.

² Boris Golec, K prikazu novejšje zgodovine v Slovenskem zgodovinskem atlasu (Ljubljana, Nova revija, 2011). *Zgodovinski časopis* 67 (2013), št. 1–2, str. 230–238.

³ Ker Gabrič v odzivu na moje pisanje (str. 514) pravi, da sem se »priključil [sic!] tistim, ki se ne strinjajo s tem, kako je v atlasu predstavljeno 20. stoletje« in da »vsebinsko Golčeva stališča le obnavljajo kritike na račun Slovenskega zgodovinskega atlasa [sic!], ki so se začele po izidu knjige vrstiti v delu slovenskega časopisja (Družina, Reporter, Demokracija, Slovenski čas, Pogledi) in na katere sem [Gabrič] že pred dvema letoma odgovoril v Pogledih«, naj spo-nnim, kako se je tedaj odzval na negativne odmeve. V pogovoru z novinarjem Primorskih novic oktobra 2011 je Gabrič – tako časopisni prispevek – med drugim izjavil: »Na očitke pljuvalnih krožkov [sic!] se v resnih razpravah ne odgovarja!« (Andraž Gombač, Zgodovina pod Kamnom na ovinku. *Primorske novice*, 21. oktobra 2011, str. 17).

pomenu in odmevnosti Kozlerjevega zemljevida v primerjavi s Czoernigovim pa bržčas sploh ne gre razglablјati. Mimogrede, Kozlerjev zemljevid je v atlasu bil predviden, seveda pa ne že leta 2005. Prav zato, ker vanj sodi, sem se ga na strani 136 v komentarju k Czoernigovi karti tudi dotaknil, in sicer v pričakovanju, da ga bo uporabnik našel nekaj strani naprej, kjer se bo lahko sam prepričal o primerjavi, ki jo omenjam.

Drugi problem je enobesedni termin, ki ga je kolega v atlasu zamolčal – gre za »nasilen državni prevrat« oziroma za »vsako korenito spremembo družbenega reda«⁴ –, a se mu je v pisanje vendarle prikradel kot »proti-termin«. Sam se mu bom iz obzirnosti ali komu na ljubo prav tako izognil. Aleš Gabrič navaja, zakaj se je odločil za drugačni (alternativni) oznaki. Razlog naj bi bila »težnja po osvoboditvi izpod okupatorja« kot »tisti skupni imenovalci, ki je povezoval politično zelo različno opredeljene ljudi v enotno fronto« (str. 515). Po tej logiki gre torej pri uporabi zgodovinskih terminov iskati »skupni imenovalci«. Osnovni šoli potemtakem ne bomo rekli izobraževalna ustanova, kot je splošno znana in opredeljena tudi v pravnem aktu, temveč jo bomo po načelu skupnega imenovalca v njej šolajoče se mladine imenovali »prostor za igro, druženje in malico«, skratka glede na glavni motiv in cilje, ki so skupni tem, ki šolo obiskujejo. Kdo in kako ustanovo vodi, kakšno je njeno poslanstvo, kako jo imenujemo (zlasti na šolskih proslavah s pompozno naklonjenostjo), postane (za zgodovinarja) po potrebi nerelevantno. Šole se čez čas začnemo sramovati in se ji slednjič preprosto odpovemo, četudi je nad vhomom z velikimi črkami še vedno imenovana tako kot nekoč. Potem pa se v zgodovinarjevem pisanju o tem istem »prostoru za igro, druženje in malico« nenadoma pojavijo »nasprotniki šole« (!).

Kakor koli, Aleš Gabrič me tudi glede na svoje preteklo delo ne more prepričati, da uvoda v poglavje o novejši slovenski zgodovini ne bi mogel napisati bolje in bolj konsistentno. Kot težko verjamem njegovim besedam: »Pri večini teh stvari smo si bliže, kot bi kritiki očitno radi dokazali« (Gabrič, str. 517). S svojim načinom pisanja je namreč za takšno trditev ponudil kaj malo »dokazov«. Že samo zavestno izogibanje dejstvom in ustreznim poimenovanjem – če pustimo ob strani argumentiranje – ne more biti odraz prizadevanj, da bi probleme predstavil dovolj celovito in strokovno. Prostorska stiska je, kot kolega dobro ve, neprepričljiv izgovor, če najde na drugi strani več kot dovolj prostora za marginalnosti in za utemeljevanja, ki izhajajo iz njegovih osebnih pogledov. Za zadnje v atlasu res ni prostora, ne tako ne drugače. Osebna reminiscenca bi bila, kot sem zapisal, do neke mere še sprejemljiva v znanstvenem delu (Golec, str. 233). Šele utemeljena v znanstvenih objavah bi si lahko prislužila vstopnico za atlas nacionalne zgodovine. In tu se moram strinjati z Gabričem, da je »dokaj klavirno izhodišče za polemiko«, »če nekdo navaja neko stališče, ki ga ne skuša ustrezno podkrepiti z dokazi, temveč njegovo nasprotovanje določenim tezam izhaja iz njegovega osebnega prepričanja« (Gabrič, str. 517). Prav tako soglašam s kolegovo sklepno mislijo, da se tudi v slovenskem zgodovinopisju

⁴ Najbrž za razlago pojma zadošča slovar tujk, izdan pred koncem prejšnjega političnega sistema (Stanko Bunc, *Slovar tujk*. Maribor: Obzorja, 1987, str. 377).

srečujemo z obema pristopoma, kot ju v srednjeevropskih postsocialističnih nacionalnih historiografijah razlikuje Aviezer Tucker: z znanstveno in s terapevtsko historiografijo. Zato lahko samo pozdravimo primere, ko se iste problematike loteva več kot le en zgodovinar, kar je v našem majhnem prostoru žal precej redko.⁵ Še zlasti pri navidez drobnih vprašanjih lahko namreč hitro presodimo, katero pisanje, kot Tuckerja povzema Gabrič, »temelji na metodologiji znanstvenega dela« in katero »izhaja iz pričakovanega učinka na ciljno bralstvo« (str. 518). Ne glede na stopnjo akademskega ali pedagoškega naziva avtorjev.

Boris Golec

⁵ Prim. Bojan Godeša, *Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011; isti, Kulovčevo zavezništvo s HSS – sprememba v politični strategiji SLS po Koroščevi smrti. *Studia Historica Slovenia* 8 (2008), št. 2–3, str. 397–422; Tomaž Ivešić, Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84, NV 49 (2013), št. 1, str. 83–118. – Iztočnico za primerjavo je ponudil Aleš Gabrič s sklicevanjem na B. Godešo oz. na njegovo zadnjo knjigo iz leta 2011 (Gabrič, str. 517).

Kongresi in simpoziji

Slovenija v Jugoslaviji

Ljubljana, 28. in 29. november 2013

Raziskovanje slovenske zgodovine 20. stoletja je v velikem delu raziskovanje o Slovencih in Sloveniji v Jugoslaviji, ki smo v tej državi, v njenih različnih oblikah, preživeli triinsedemdeset let. Inštitut za novejšo zgodovino in Muzej novejše zgodovine Slovenije, slednji tudi kot gostitelj, sta 28. in 29. novembra 2013 organizirala mednarodni simpozij z naslovom Slovenija v Jugoslaviji. Predsednik organizacijskega odbora in uvodničar Zdenko Čepič je izpostavil, da so se za naslov Slovenija in ne Slovenci odločili namenoma. Želeli so predstaviti in poudariti odnos Slovenije kot republike/države do Jugoslavije. Čepič je opozoril na različne poglede narodov na nekdanjo skupno domovino. Sprva so bili vsi navdušeni, na koncu pa vsi polni kritik, seveda vsak s svojega stališča, saj so različni narodi kritizirali različne segmente. Republike so se v federacijo združile kot enakopravni subjekti. Čepič je poudaril, da so imele omejeno stopnjo državnosti, ki pa se je postopoma povečevala.

Aleksander Lorenčič je bil prvi med nekaj referati, ki so se dotikali gospodarskih vidikov Slovenije v Jugoslaviji. Slovenija je tudi v drugo Jugoslavija vstopila kot njena najmočnejša gospodarska enota. Ta položaj je ohranila vse do konca, pravzaprav ga je celo izboljševala. Lorenčič je poudaril, da se je zaostanek Jugoslavije nasproti Sloveniji ves čas povečeval. Naj tu omenim le da je npr. leta 1960 Jugoslavija za Slovenijo zaostajala v bruto materialnem proizvodu za nekaj več kot 7 let, leta 1989 pa že več kot 21 let. A kot je opozoril Lorenčič, so bili nekateri gospodarski kazalniki v Sloveniji zavajajoči. Visoka zaposlenost ni šla v korak z produktivnostjo, izobrazbena struktura zaposlenih je bila slaba. Po osamosvojitvi je Slovenija doživela gospodarski zastoj in na tem mestu naj povzamem le Lorenčičev poudarek, da je bil padec BDP v času tranzicije bistveno višji, kot je v zdajšnji krizi.

Organizator simpozija je k sodelovanju povabil tudi zgodovinarje iz drugih nekdanjih republik. prvega smo pričakovali Ljubodraga Dimića iz Beograda, ki pa je bil žal zadržan. Tako je bila prva tuja referentka Vera Katz iz Sarajeva. Katzeva je v preglednem referatu opozorila na prelomnice v razvoju Bosne in Hercegovine. BiH je bila zaradi svoje večnacionalne sestave pogosto ponujana kot primer skrbi za ohranitev bratstva in enotnosti. Kot osrednji prostor v državi pa je bila videna tudi kot najpomembnejše bojišče v primeru napada na državo. Krvav razpad Jugoslavije na primeru BiH na določen način ovira normalen historiografski pristop k raziskovanju zgodovine BiH. Tako kljub idejam in poskusom, ki segajo vse v šestdeseta

leta prejšnjega stoletja, zgodovina Bosne in Hercegovine še ni bila napisana. To pa seveda ne velja za zgodovine posameznih narodov v BiH.

Filip Čuček je v svoji predstavitvi osvetlil organizacijski razvoj slovenskega športa v Jugoslaviji. Ta je prehodil pot od centralizirano urejene strukture do bolj samostojne. Slovenski športniki so bili uspešnejši v individualnih športih. Izjema med ekipnimi športi je bil hokej. Določeni športi se niso mogli uspešneje uveljavljati tudi zaradi infrastrukturnih problemov. Na drugi strani pa so sponzorji začeli podpirati določene športe, ki so jih prepoznali kot zanimive.

Jože Prinčič je predstavil blagovne tokove v Jugoslaviji in vpetost Slovenije vanje. Opozoril je, da je bilo za Jugoslavijo značilno, da so kljub prostemu pretoku blaga v vsej državi, da je večina blaga ostajala znotraj republik. Podrobneje je navedel različne pridelke in proizvode pri katerih je imela Slovenija presežke in primanjkljaj. Še v sedemdesetih letih je bilo 70 odstotkov blagovne menjave opravljeno znotraj republik. Najpomembnejši trgovski partnerici Slovenije so bile Hrvaška, ožja Srbija ter Bosna in Hercegovina. Tu je Slovenija opravila 90 odstotkov menjave.

V zaključnem sklopu prvega dne so referate predstavili Aleš Gabrič, Marko Zajc in Božo Repe. Aleš Gabrič je opozoril na nekatere zanimive posebnosti okoli vprašanja uradnega jezika v federativni Jugoslaviji in na posamezne prakse. V posameznih obdobjih je bil slovenski politični vrh ambivalenten do problema jezika, v drugih pa je predvsem prek SZDL opozarjale na nejasnosti in nedoslednosti. Pomembno je bilo vprašanje jezika v državni javni upravi in v vojski.

Marko Zajc je spregovoril o odlepljanju Slovenije od Jugoslavije v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Na eni strani se v intelektualnih debatah Jugoslavija sploh ne omenja, ali pa je to obrobna tema. Slovenske intelektualce bolj kot Jugoslavija zanimajo oni sami. Kot svojo domovino so videli in dojemali srednjo/zahodno Evropo ali pa zahodno civilizacijo predvsem pa Slovenijo in ne Jugoslavijo.

Zadnji govorec prvega dne je bil Božo Repe. V predstavitvi je opozoril na nekaj dilem ali vprašanj, ki se pojavljajo ob analiziranju političnih programov novonastajajočih političnih strank in skupin konec osemdesetih let ali pa takoj po osamosvojitvi. Dileme in vprašanja se namreč pojavljajo ob primerjavi teh programov z realnim političnim delovanjem teh strank in današnjim stanjem v najrazličnejših segmentih družbe, politike in gospodarstva.

Drugi dan simpozija je začela Marta Rendla, ki je pokazala zanimive tabele o dohodkih, osebnem standardu in kupni moči v Sloveniji od poznih petdesetih let do konca osemdesetih let. Opozorila je na trende spreminjanja deleža dohodka, ki so za prebivalci v Sloveniji porabljali za različne segmente porabe od hrane, do stanovanj, trajnih dobrin, kulture in prometa. Posamezna nihanja so bila povezana s splošnim gospodarskim stanjem.

Kaja Širok je predstavilo Slovenijo, na primeru Nove Gorice, kot prostor priseljevanja. Kasnejši zgodovinski razvoj je z osamosvojitvijo te migracije, ki so bile migracije znotraj ene države, in so jih kot take priseljenci iz drugih republik tudi dojemali, postavil v novo luč in jim dodal značaj, kakršnega si migranti v času priselitve seveda sploh niso predstavljali.

Referat Bojana Godeše je pokazal zanimiva razmišljanja o odnosu Slovencev/Slovenije do Jugoslavije, kjer je bil eden pomembnih elementov sprejetje dejstva, da

je v aprilski vojni razbita Jugoslavija v dotedanji obliki in z dotedanjimi značilnostmi neponovljiva.

Razredni sovražnik, kakor je bilo razumljeno meščanstvo kot razred in meščanske politične stranke, kot njihov zastopnik, so bile v povojni Srbiji v podobnem položaju izrinjanja kakor drugod v Jugoslaviji. Nataša Miličević je plastično pokazala na kakšen način se je nova oblast z različnimi prijemi spopadla z meščanskimi strankami, ki so še delovale v Srbiji. Pomembno je opozoriti, da je bilo ukrepanje proti srbskemu meščanstvu ostrejša kot v drugih delih države, in da se je seveda zaradi zgodnejše osvoboditve pričelo mnogo prej. Poleg tega velja omeniti še razmišljanjem meščanskih strank o nacionalnem vprašanju. Tu so te stranke opozarjale ne neprimernost delitve Srbov v več republik, saj so to razumele kot delitev srbskega nacionalnega ozemlja. V to ozemlje pa so šteli tudi Črno goro, Makedonijo in še kaj.

Jurij Hadalin je nanizal dejstva o strukturi in aktivnosti represivnega aparata, kar je relativno širok pojem. Podrobneje se je ukvarjal s pravosodjem, varnostnimi organi in vojaškim sistemom. Pravni okviri zvezne zakonodaje so onemogočali večje posebnosti v federalnih enotah. Je pa na eni strani postopoma prihajalo do samostojnejšega delovanja republiških struktur, vendar v okviru enotne zakonodaje. Najizrazitejša posebnost je bila najdoslednejša izpeljava sistema Teritorialne obrambe, ki ga je izpeljala slovenska oblast.

Nikica Barić iz Zagreba je razmišljal o posebnostih hrvaškega dojemanja jugoslovanskega partizanskega gibanja na Hrvaškem po njeni osamosvojitvi leta 1991. Opozoril je na dileme v hrvaški politiki in javnosti po letu 1991, ki je na različne načine skušalo uporabiti partizansko gibanje kot enega od temeljev hrvaške državnosti, a ob tem poskušalo partizansko gibanje na Hrvaškem pohrvatiti tj. iz njega izriniti prisotnost srbskega elementa, kar je pomenilo zabrisati povezavo visokega srbskega deleža v partizanskem gibanju kot posledico nasilja NDH.

Drugi referent s hrvaško temo je bil Zdenko Radelić. Govoril je o Hrvaški v socialistični Jugoslaviji in njenem odnosu do federacije.

Med obema hrvaškima udeleženca simpozija je z zanimivim referatom o historiografiji nastopila Mateja Režek. Zgodovinopisje v socialistični Jugoslaviji je bila »pomembno orodje legitimizacije oblasti komunistične stranke«. Režkova je opozorila na različne vidike nastajanja zgodovinskega pregleda razvoja delavskega/komunističnega gibanja. Dejstvo ostaja, da zaradi različnih pogledov, tako v partijskih strukturah v republikah, kot med zgodovinarji, do najobsežnejše zastavljenih načrtov o predstavitvi herojske zgodovine delavskega gibanja, nikoli ni prišlo. Nekatere izdaje, ki so sicer nastale, so predvsem preglednega značaja. V kasnejši razpravi je bilo opozorjeno, da pa je uspel vsaj en projekt, to je bila izdaja virov o razvoju delavskega gibanja. Podobno usodo kot partijska zgodovina je doživela tudi epohalna Zgodovina jugoslovanskih narodov.

Referati so vzbudili med občinstvom živahno razpravo v katero so se vključili tudi nekateri nezgodovinarji, ki pa so bili politično aktivni v slovenskih ali jugoslovanskih organih od sedemdesetih let 20. stoletja dalje.

Simpozij je zagotovo koristno prispeval k nadaljevanju raziskovanja slovenske, pa tudi jugoslovanske, zgodovine 20. stoletja. Pripravljalci simpozija so napovedali, da bomo lahko referate v razširjeni obliki prebrali v zborniku.

Ocene in poročila

Desanka Kovačević Kojić, **Srednjovjekovna Srebrenica XIV-XV vijek**. Beograd: Istorijski institut, 2010, 312 strani (Posebna izdanja, knj. DCLXVIII; Odeljenje istorijskih nauka, knj. 29).

Desanka Kovačević Kojić je mednarodno priznana mediavistka, ki je svojo akademsko kariero preživela na sarajevski univerzi. Sedaj živi v Beogradu in je kljub visoki starosti še vedno aktivna v zgodovinopisju. To dokazuje njena najnovejša knjiga o razvoju srednjeveške Srebrenice.

Srednjeveška mestna naselja na področju Bosne in Hercegovine so zapustila zelo malo sledi v sodobnih domačih virih. Kolikor so obstajali, so bili uničeni po zasedbi Balkanskega polotoka od Osmanskih Turkov sredi 15. stoletja. Zato se je morala avtorica nasloniti na obsežno gradivo, ki ga nudi Državni arhiv srednjeveškega Dubrovnika. Poleg tega dopolnjujejo rekonstrukcijo videza bosenskih in srbskih srednjeveških naselij tudi arheološka raziskovanja. Pri proučevanju teh virov pa je morala avtorica razviti posebno zgodovinsko metodo, ki je dala konkretne rezultate. Doslej je najizčrpnjšo študijo o srednjeveški Srebrenici na podlagi bogatega dubrovniškega arhivskega gradiva objavil Mihajlo Dinić¹ s poudarkom na rudarstvu. Desanka Kovačević Kojić se je Srebrenice deloma dotaknila tudi v dveh splošnih monografijah², v katerih pa Srebrenice ni sistematično obdelala.

Najnovejša monografija je zasnovana na sistematičnem zbiranju arhivskega gradiva iz več serij Dubrovniškega arhiva. To ji je omogočilo, da je prišla do novih spoznanj o pomenu in razvoju Srebrenice v 14. in 15. stoletju in predstavila popolnejšo sliko o njeni srednjeveški preteklosti. Knjiga je razdeljena na več poglavij in podpoglavij.

V prvem poglavju, *Razvoj naselja*, nas seznanja s področjem, kjer leži Srebrenica. Na področju srednjega Podrinja je bilo več bogatih nahajališč srebrne in svinčeve rude. To bogato rudarsko področje so intenzivno izkoriščali že Rimljani. Nedaleč od Srebrenice so bile odkrite ruševine rimske Domanije, ki je rudarski razcvet doživela v 3. stoletju. Ta rudarski kraj je imel status kolonije. Kontinuiteta s srednjeveško Srebrenico ne obstaja. Srebrenica se namreč v virih prvič omenja 1352. leta, ob koncu vladavine Stjepana II. Kotromanića. Po bogastvu srebrne rude je Srebrenica dobila svoje ime. Naselje se je razvilo tako kot ostali rudarski kraji v Bosni. Poleg rudarjev Sasov, ki so začeli izkoriščati srebrno rudo in uvedli rudarsko tehniko, so se začeli zbirati trgovci. Ti so vlagali kapital v pridobivanje srebrne rude in topilništvo ter organizirali prodajo srebra na tržišče. Že v drugi polovici 14. stoletja je Srebrenica postala pomemben urbani center.

Srebrenica se je razvijala v miru vse do začetka 15. stoletja, ko so bosensko državo pretresali notranji spori z okrepljenim vmešavanjem Ogrske. Spomladi 1405 je postal Hrvoje Vukčić Hrvatinić gospodar Srebrenice. Hrvoje se je v Podrinju

¹ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjevjekovnoj Srbiji i Bosni*, I. deo, Beograd 1955, str. 46-109.

² D. Kovačević Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1973; ista, *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV)*, Beograd 2007. (glej mojo oceno ZČ, 63, 2008, str.475-479).

obdržal vse do 1410. leta, ko je bil prisiljen predati mesto Madžarom. Toda že maja 1411 je Srebrenica prešla v posest srbskega despota Stjepana Lazarevića. Prehod Srebrenice v okvir srbske despotovine je prinesel nagel ekonomski razvoj. Poleg Novega Brda je postala Srebrenica eden največjih rudnikov srebra na Balkanskem polotoku. Despot Đurađ Branković je prevzel kontrolo nad gospodarskim življenjem v svoji državi in je stremel za tem, da bi zajezil privilegirani položaj Dubrovčanov. Uvajal je nove dajatve, s katerimi naj bi zmanjšal pretirane zasluge dubrovniških trgovcev. S tem je sprožil dolgoletni spor z Dubrovniško republiko, ki se je končal z delnim kompromisom.

Drugo poglavje je namenjeno *gospodarskemu razvoju*. Avtorica se je podrobneje posvetila rudarski proizvodnji in metalurški tehniki. Pridobivanje rude v rudarskih oknih in njena metalurška obdelava sta bila ločena proizvodna in poslovna procesa. Ni bilo centalne topilnice rude, ampak je obratovalo več topilnic. V zvezi s topilnicami opozarja na ekološko osveščenost dubrovniških trgovcev. Dubrovčani so se namreč leta 1435 pritožili srbskemu despotu Đurđu Brankoviću zaradi slabih zdravstvenih razmer v mestu. Ker so topilnice onesnaževale zrak, bile so namreč razporejene v naseljenem delu mesta, so zagrozili, da bodo zapustili mesto in s tem zavirli nadaljnji gospodarski razvoj. Avtorica se sprašuje, kaj je v tridesetih letih 15. stoletja prispevalo k pospešenemu dvigu proizvodnje bosenskih in srbskih rudnikov. Vzroke najde v političnih razmerah v Evropi in v krizi, ki so jo povzročile husitske vojne, ter v povečanih potrebah po srebru na evropskem tržišču. Navaja konkretne podatke o količinah izvoza srebra iz Srebrenice, predvsem v izračunih, napravljenih na podlagi podatkov iz dubrovniškega arhiva. Po nekaterih ocenah proizvodnja v času, ko je bila Srebrenica na višku razvoja, ni mogla biti manjša od 6 ton. Najnovejša raziskovanja so tudi pokazala, da je proizvodnja kovin v bosenskih in srbskih rudnikih znašala okrog 30 ton, kar v evropski proizvodnji predstavlja pomembno mesto. Od leta 1417 deluje v Srebrenici tudi obnovljena kovnica denarja, ki je nekaj časa delovala že v času vladavine bosenskega kralja Tvrtka I.

Proizvodnja in predelava srebra pa je bila pogoj za uspešen razvoj trgovine, ki jo avtorica podrobno razčleni. Nosilci trgovine v Srebrenici so bili Dubrovčani. Značilno je, da je imela Srebrenica najmočnejšo dubrovniško naselbino v primerjavi z drugimi mestnimi naselji v srednjeveški Srbiji in Bosni. Dubrovčani so razpolagali z velikimi denarnimi sredstvi in potrebnimi izkušnjami za organizacijo trgovskih poslov. Združevali so se v trgovske družbe, posle opravljali preko prokuratorjev, pri trgovskih transakcijah so se posluževali menic. Srebro so izvažali v komadih, pečah (pezza), težino srebreniškega srebra pa so določali z lokalno utežno mero ("ad pondus de Srebreniza"). Največji del izvoza srebra iz Srebrenice je bil usmerjen v Dubrovnik, od tam pa v Benetke. Podrobno se avtorica ukvarja s kreditno trgovino, v katero so bili vedno bolj vključeni domači trgovci. Ker so kreditne pogodbe lahko sklepali v Srebrenici, ni bilo potrebe, da odidejo v Dubrovnik. Zato ni čudno, da se v knjigah zadolžnic (serija "Debita notariae") v Dubrovniku med dolžniki tako redko najdejo domačini iz Srebrenice. Vpogled v aktivnost domačinov v kreditni trgovini nudijo privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev, ki so imele enako veljavo kot vpis v notarjev zapis v Dubrovniku. Pomemben vir za podatke o

zadolževanju domačinov so tudi spiski dolžnikov, ki se omenjajo v testamentih Dubrovčanov, ki so delovali v Srebrenici.

Pomembno mesto v uvozni trgovini v Srebrenici prevladujejo tkanine. Srebrenica ni samo center trgovske menjave, ampak tudi potrošnje pridelkov prehrabene proizvodnje bližnje in daljne okolice. V Srebrenici deluje tudi sejem.

Številni so podatki o obrtnikih različnih strok. Največ je zlatarjev, krojačev, obrezovalcev sukna, mesarjev, krznarjev; vsega skupaj je zastopanih okrog 16 strok. Med ostale poklice pa avtorica uvršča računovodje, pisarje, brivce (opravljali so tudi zdravstvene storitve), slugе.

Družbena struktura prebivalstva Srebrenice je tema drugega dela raziskave srednjeveške Srebrenice. Pomemben vir za proučevanje omenjene teme so sklepi Malega sveta o imenovanju konzulatov za reševanje sodnih sporov. To je prvorazreden arhivski material za proučevanje razporeda moči dubrovniških naselbin na področju Balkana. Desanka Kovačević Kojić je razvila posebno metodo za proučevanje tega fenomena. V odločbah o konzulatih so navedena imena konzula, dveh sodnikov, tožnika in obtoženca. Preštevanje vseh udeležencev v tožbah odpira možnost za nadaljnje zapleteno raziskovanje posameznih dubrovniških naselbin. Na podlagi teh izsledkov je izdelala tabelarni pregled števila članov dubrovniške naselbine za posamezna leta, posebej za plemiče in posebej za meščane (pučane). V dubrovniški naselbini v Srebrenici je bilo v posameznih letih okrog 300 članov, leta 1434 pa celo 459 Dubrovčanov. Vendar avtorica opozarja, da je omenjene številke treba jemati pogojno, ker mnogi prebivalci v Srebrenici niso bili omenjeni v pravih.

Zelo povedni so tabelarni pregledi članov dubrovniške naselbine v Srebrenici od 1400 do 1470, posebej izdelani za plemiče, posebej za meščane (pučane). Od 2455 Dubrovčanov zajetih v teh tabelah, je 257 plemičev in 2198 pučanov. Prav tako je avtorica ugotovila, da so mnogi delovali v Srebrenici več let, tudi 10 do 20 let. 19 Dubrovčanov pa je bivalo celo 30 oziroma 39 let. Plemstvo je bilo sicer v manjšini (10,54 %), vendar je pripadalo 32 plemiškim rodbinam. Največkrat se omenjajo pripadniki rodbin Gučetić, Sorkočević, Gundulić. Med meščani je avtorica izpostavila nekatere posameznike, ki so na srebreniškem tržišču igrali pomembno vlogo, in predstavila njihovo zelo obsežno poslovanje.

Posebno pozornost je posvetila domačemu prebivalstvu. Poleg rudarjev in številnih obrtnikov domačinov predstavljajo pomemben delež prav trgovci. Iz tega zgornjega premoženjskega sloja izhajajo oni domačini, ki so si že od konca 14. stoletja pridobili status dubrovniškega meščana. S položajem dubrovniškega meščana (habitor) so pridobili določene prednosti. V prvi vrsti so si pridobili poseben pravni položaj in sodno avtonomijo v odnosu do lokalne oblasti. Poleg tega so jim bile na voljo vse tiste ugodnosti, ki jih je dubrovniška vlada zagotovila svojim trgovcem; posebej pomembni so bili carinski privilegiji. Avtorica je skušala iz arhivskega gradiva izluščiti poslovne in osebne biografije nekaterih posameznikov. Znatno del dubrovniške naselbine v Srebrenici je pripadal domačemu prebivalstvu. S posebno zgodovinsko metodo je Desanka Kovačević Kojić pojasnila celo vrsto doslej nerešenih problemov. Vprašala se je, ali je lahko v nekem času v balkanskem

zaledju delovalo 1000 in več dubrovniških prebivalcev. V Dubrovniku je bilo v prvi polovici 15. stoletja delovno sposobnih od 2000 do 2500 prebivalcev. Ugotovila je, da so velik del predstavljali domači ljudje, ki so pridobili status dubrovniškega meščana.

Tretji del knjige je posvečen *urbanemu ambientu*. Srebrenica je bila odprto mesto, za raziskovanje njene urbanistične podobe pa so viri zelo skromni, tako pisni kot arheološki. Za Srebrenico se uporablja naziv “mercatum”, ki je vezan na trgovino, vendar naletimo tudi na oznako “civis” – mesto. Glede na razvito rudarstvo bi predvidevali, da so poleg rudarskih oken obstajale tudi peči za topljenje rude, mlini, hiše rudarjev in trgovcev; k temu je treba dodati še frančiškanski samostan s cerkvijo sv. Marije in trdnjavo Srebrenik. Razvoj trgovine se izraža v toponomastiki mesta. V virih se omenja “via del merchado”, to je cesta, ki je vodila na glavni mestni trg. V mestu sta bila tudi carinarnica in gostišče, kjer so se ustavljali potujoči trgovci ter lazaret za gobavce.

Mestna ureditev je bila podedovana od Sasov. Mestni svet je štel 12 članov – purgarjev. Na čelu je bil knez, v času despotovine se omenja tudi vojvoda. Srebrenica je imela od vsega začetka kneza kot predstavnika vladarja. V prvi polovici 15. stol. so bili knezi ugledni Dubrovčani. Vojvoda je bil poveljnik trdnjave in upravnik oblasti. Od organov oblasti se omenjajo še cariniki, medtem ko so bili ostali pomožni organi oblasti zelo maloštevilni (npr. sluge). Že od 15. stoletja je imela Srebrenica svoj zakon, dejansko mestni statut, ni pa znano, kaj je urejal.

O materialni kulturi je ohranjen precej obsežen krog virov, ki sežejo na področje oblačenja (že omenjeni obrtniki), pri čemer ne smemo pozabiti na nakit. Pismenost je bila med trgovci zelo razvita, tudi večjezičnost in poleg latinice tudi uporaba cirilice.

Dubrovniški viri nam dajejo vpogled tudi v verske razmere. Dubrovčani so postali glavna opora vseh oblik utrjevanja in širjenja katoliške cerkvene organizacije v srbski in bosenski državi. V drugi polovici 14. stoletja se v Srebrenici začne dejavnost frančiškanov. Z volili so Dubrovčani zagotavljali materialno pomoč frančiškantom, kar je razvidno iz testamentov. Gradbena dela v frančiškanskem samostanu so opravljali primorski mojstri iz Dubrovnika. Obnavljali so križni hodnik, v cerkvi sv. Marije so bili vgrajeni elementi gotskega stila. O verskih razmerah in običajih pričajo ostanki pokopališč, od katerih so ohranjene nagrobne plošče. Opozarja pa avtorica, da so podatki iz dubrovniškega arhiva, ki pričajo o delovanju pravoslavne cerkve v Srebrenici zelo skromni.

S knjigo Desanke Kovačević Kojić smo dobili zelo jasen in pregleden vpogled v srednjeveško preteklost Srebrenice, ki se je razvila v cvetoče mesto. S prihodom pod turško oblast v drugi polovici 15. stoletja je Srebrenica izgubila status pomembnega rudarskega mesta. Tragična pa je njena usoda po razpadu Jugoslavije leta 1991.

V prilogi je dodan podroben spisek dubrovniškega plemstva in pučanov v Srebrenici od 1415 do 1434.

Knjigo zaključuje pregled uporabljenih virov in literature, spisek ilustracij, obsežen povzetek v angleškem in francoskem jeziku ter register osebnih, krajevnih

in stvarnih imen.

Ignacij Voje

Furio Bianco: **Krvavi pust**. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2011, 202 strani.

Italijanski zgodovinar Furio Bianco je v letu 2010 objavil delo z naslovom 'La crudel zobia grassa. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500', ki predstavlja kmečke upore in plemiške fajde v Furlaniji med 15. in 16. stoletjem, čeprav se osredotoči na veliki (če ne celo največji) novoveški pokol nad določeno skupino ljudi (v tem primeru nad predstavniki ene izmed plemiških frakcij v pokrajini), ki se je pripetil v Vidmu na pustni četrtek leta 1511. Univerzitetna založba Annales je nedavno poskrbela, da smo v relativno kratkem času dobili tudi slovenski prevod omenjene publikacije, ki nosi naslov Krvavi pust, izdajo pa je uredil Aleksander Panjek.

Furio Bianco je raziskal dogodek, ker je želel razumeti vzroke in povode za krvavo obarvani pust. Z raziskavo je posegel v čas več let pred omenjenim dogodkom, da je ugotovil temeljne vzgibe za morijo. Preko analize sočasnih dokumentov prišel do ugotovitve, da je zadeva kompleksnejša, kot bi lahko bila na prvi pogled, in vključuje več faktorjev, ki so privedli do krvavega pusta. Med glavnimi vzroki so bili beneška prisvojitve, posledično nezadovoljstvo furlanskega prebivalstva pod beneško oblastjo, številni kmečki upori in dolgotrajna fajda (spor ali tudi dolgotrajna maščevalna politika med dvema stranema) med najmočnejšima družinama na tem območju, Savorgnan in Della Torre (eden izmed članov prve je bil med glavnimi akterji pri beneški okupaciji furlanske pokrajine).

Leta 1420 je območje današnje Furlanije prešlo pod Beneško republiko, pod imenom *Patria del Friuli* (v slovenskem prevodu bi bila Furlanska dežela,) je bila vključena kot avtonomna dežela v kopenski dominij Serenissime. Po t.i. aneksiji so Benečani pričeli z uvajanjem lastnih pravil in postavili na furlansko ozemlje svojega predstavnika ('luogotenente' ali beneški namestnik, ki je bil najvišji predstavnik Beneške republike, to je centralne oblasti v deželi Furlaniji, z omejenim mandatom 18 mesecev). Na ta način so na novo osvojenem kopenskem ozemlju vpeljali lastno centralizirano oblast. V 15. stoletju je bilo furlansko ozemlje (v primerjavi s preostalimi območji tedanje Beneške republike) slabše razvito, vendar je za Benečane novo osvojeno ozemlje pomenilo povečanje države, moči, predvsem pa pridobitev strateške točke zoper močnega sosedu, Habsburške monarhije. Kljub vsemu se Benečani niso veliko ukvarjali z ureditvijo novega ozemlja, temveč so raje pobirali in višali davke ter jemali moško populacijo v vse številnejše vojaške pohode zoper nasprotnike v širšem mediteranskem prostoru. Ljudstvu je zelo hitro zavrelo in sledili so številni upori ter napadi na beneške vojake ali/in predstavnike oblasti. Benetke so kmalu ugotovile, da pravo oblast vodita družini Savorgnan in Della Torre, ki sta svoj vpliv razširili med celotno furlansko plemiško sfero (in tudi širšim podeželskim prebivalstvom).

Družini sta bili najvplivnejši akterki v tistem času na širšem območju Patrie del Friuli. Upravljali sta z največjim premoženjem v deželi in omogočali delo velikemu deležu prebivalstva. Družini sta sprva uspešno sodelovali, dokler se dva predstavnika vsake od frakcij nista sprla, ter pomerila v dvoboju, v katerem je bil eden smrtno ranjen. Dvoboj (predvsem njegov izid) je pričel dolgotrajno fajdo

družinama, ki se je razširila na večji del furlanskega (plemiškega) prebivalstva, vzpostavila 'vojno' stanje med predstavniki frakcij in postavljala pravila igre na območju. Beneška republika, razen v zelo kritičnih trenutkih, ni imela glavne besede pri glajenju tovrstnih sporov.

Ključni trenutek nastopi na pustni dan leta 1511, ko kmečko prebivalstvo sproži t.i. ljudski upor v Vidmu (in kasneje še v ostalih krajih). Na dan upora ni šlo zgolj za ropanje in uničevanje, temveč tudi za načrtno in množično pobijanje predstavnikov (točno določene) plemiške frakcije (družine Della Torre in z njo povezanih družin) po celotnem mestu in širši okolici. Ljudstvo je vse predstavnike omenjene plemiške družine poiskalo, jih oropalo, javno mučilo in usmrtilo. Zapisi iz tistega časa poročajo o tragičnem dogodku, ki mu ni bilo para. Takratni beneški namestnik dogodku ni bil kos in je lahko le nemočno gledal, kako razgreto ljudstvo uničuje vse pred seboj.

V ospredje so tako postavljeni upor zoper vladajočo oblast, maščevalna tekmovalnost in tragični dogodek množičnega pokola, ki naj bi bil dobro zrežiran s strani Antonia Savorgnana, predstavnika družine Savorgnan. Povod izhaja iz njegove preiščlenosti in izkoriščanja pravšnjega trenutka, da se znebi 'konkurence' in hkrati maščuje vse izgubljene sorodnike in bližnje prijatelje v dolgoletni fajdi. Potrebno je tudi poudariti, da je družina Savorgnan podpirala beneško prisotnost v deželi, kar naj bi bil tudi eden izmed razlogov za neučinkovito odzivnost beneške vojske ob pustni moriji in v izgrelih v dneh po njej.

Predstavljeni dogodek v Furlaniji leta 1511 lahko označimo kot najširše ljudsko in kmečko uporniško gibanje v renesančni Italiji. Širše dogajanje pred tistim dogodkom bi lahko bilo nekakšno uporniško gibanje, dogodek sam pa uspel maščevalni načrt v konfliktu med dvema močnima akterjema v deželi. Po eni strani se z njim zaključi obdobje velikih napetosti in socialne konfliktnosti, po drugi pa je predstavljen odločilni trenutek v dolgotrajni fajdi med združbami, ki so povezovale večji del fevdalne aristokracije in mestnega plemstva.

Poleg Furia Bianca se je opisa in razlage istega dogodka lotil ameriški profesor z Northwestern University of Chicago, Edward Muir. V svoji knjigi *Mad Blood Stirring* (John Hopkins University Press, ZDA, 1993) globlje in širše seže v problematiko ter ponudi večplastno in interdisciplinarno razlago krvavega pusta.

Pri obeh je zaznati veliko zanimanje za opisani dogodek, ki mu pripisujeta poseben pomen, vendar se Bianco, v primerjavi z Muirjem, ne osredotoči na globlji odnos med frakcijama ter njun vpliv na skupnost, temveč servira splošen pregled kmečkih uporov vse do grozljive noči, ki jo postavi kot mejnik, ne pa kot vrhunec obdobja, prežetega z neznosno atmosfero, spori in vsesplošnim nezadovoljstvom na preučevanem ozemlju.

Krvavi pust je monografija, ki se natančno in pregledno loti pojma upora ter plemiške fajde v določenem okolju. Ravno to pa je hkrati omejitev, ki se ji ne moremo izogniti. Z vidika historiografije je avtor opravil izjemno raziskavo, vendar raziskovanje ni bazirano zgolj na posredovanju podatkov o konkretnih dogodkih in plasiranju le-teh znotraj nekega zgodovinskega trenutka, temveč celotna zadeva nas (za) pelje v globlje in intenzivnejše opredeljevanje dogodkov, tudi izven okvirov,

ki so ponujeni. Zgodovinopisje v tem primeru zahteva širšo analizo in raziskovanja terjajo širše opredeljevanje fenomenov ter interdisciplinarno povezovanje, ki lahko ponudi dodatne obrazložitve o vzrokih ali/in posledicah fenomenov.

Furio Bianco je izjemen raziskovalec in profesor na videmski univerzi. Ima veliko zaslugo, da je (ponovno) opozoril na tragični dogodek renesančne Furlanije in sprožil razprave ter dodatne vpoglede v samo rekonstrukcijo ozadja in sosledja dogodkov, povezanih s krvavim pustom. Tematika je sicer privlačna in lahko odpira številna pričakovanja, ki (strokovno nepodučenega) bralca tudi zlahka zavedejo.

Erik Toth

Stanislav Južnič & Andrej Kranjc: **Bibliography of Balthasar Hacquet (1739-1815) and his contribution to natural Sciences (Obituary on 200th anniversary of Hacquet's deaths)**. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za naravoslovne vede, 2013, 113 strani. (Dela 41).

Ob bližajoči se 200-letnici smrti mednarodno pomembnega naravoslovca Balthasarja Hacqueta, ki je deloval tudi pri nas, sta omenjena avtorja natančno raziskala Hacquetova dela in pripravila njegovo bibliografijo.

Balthasar Hacquet je bil rojen v Le Conquetu v Franciji l. 1739 ali 1740 in je umrl 10. januarja 1815 na Dunaju. Bil je zdravnik, naravoslovec in gornik. Medicino je študiral v Parizu in doktoriral iz filozofije v jezuitskem kolegiju Pont-à-Mousson. V francoski mornarici je bil ranocelnik in vojni kirurg, po končani 7-letni vojni 1763 je potoval po Evropi. 1766-1773 je bil rudniški zdravnik, kirurg v Idriji, 1771-1780 tajnik Kranjske kmetijske družbe, kjer je 1785-87 predaval kmetijsko in rokodelsko kemijo. 1773-87 je poučeval anatomijo, kirurgijo in porodništvo na ljubljanskem liceju oz. Mediko-kirurškem liceju ter v babiški šoli. Nato je predaval naravoslovje v Lvovu, 1807-10 je bil dekan Medicinske fakultete v Krakovu.

Raziskoval je na geološkem, mineraloškem, kemijskem, botaničnem in etnografskem področju; večkrat je prehodil Kranjsko, druge alpske dežele, Bosno in Liko. Njegovo naravoslovno delo *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthuns Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder I-IV* (1779-89) je bilo pomemben prispevek k poznavanju značilnosti Kranjske in prvi kartografski dokument, ki uporablja slovenske toponime, zapisane delno v gotici, delno v bohoričici (Lublana, Radolza, Sozha, Kerka). V I. knjigi obravnava izsledke o kamninah, rudah in rudnikih na Kranjskem, v drugi predvsem rudnike na Gorenjskem, postopke rudarjenja in predelavo, v tretji slovenske gorske verige ter sedimente in fosile, v četrti je obdelal mejna območja dežele Kranjske, predvsem Hrvaško (značilnosti, ljudi in šege). V delu (5 zvezkov, nedokončano) *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyren und Slawen* (1801-08) je zbral spoznanja o naselitvi, jeziku, oblačenju, navadah in šegah Slovencev. V delu *Plantae alpinae carniolicae* (1782) je v besedi in sliki predstavil 11 semenk in 1 glivo, ki jih je imel za nove. V *Mineralogisch-botanische Lustreise von dem Berg Terglou in Krain zu dem Berg Glockner in Tyrol im Jahr 1779 und 81* (1784) je opisal vpliv kamnin na razširjenost rastlin. Po njem se imenuje rastlinski rod tevje *Hacquetia* in vrsta *H. epipactis*, Hacquetov ušivec (*Pedicularis hacquetii*) in jamski hrošček (*Anophthalmus hacquetii*). Bil je med začetniki alpinizma v Vzhodnih Alpah (Triglav, 1779). Sodeloval je s številnimi evropskimi znanstvenimi središči v Avstriji, Nemčiji, Italiji, Franciji in Rusiji. Bil je član 11 znanstvenih akademij.

Avtorja sta za bibliografijo raziskala Hacquetova dela. Posebej sta se lotila opomb urednikov njegovih knjig in recenzentov. Upoštevala sta tudi posmrtno izdaje Hacquetovih del. Kolikor je bilo mogoče sta zajela tudi zapise o tem znanstveniku in poimenovanja rastlin in živali po njem. Omejila sta se predvsem na dela, v katerih so pisci že v naslovu omenili Hacquetovo ime. Upoštevala sta tudi nekatera slovenska dela, v katerih znanstvenik sicer ni omenjen, vendar pa se vsebina nedvomno nanaša

nanj. Ker gre za bibliografijo seveda ne moremo prikazovati vsebine, temveč se bomo morali zadovoljiti z naštetjem posameznih poglavij.

Knjiga torej zajema Uvod, Hacquetovi rokopisi, publikacije, pregledi, prevodi in ponatisi. Publikacije o Hacquetu, O Hacquetovem delu in življenju (Hacquet v Ljubljani, Hacquet med vulkanizmom in neptunizmom, Hacquetovi prijatelji, Hacquetovi antagonisti, Atomi in flogiston), Kristalografija (Hacquetovi spori z ljubljanskim magistratom, Fizika, astronomija, filozofija in darvinizem), Hacquetova dela o Krasu (Hacquet kot kraški geomorfolog, Hacquet kot raziskovalec jam, Hacquetova vednost o kraški hidrologiji) in Sklep. Seveda so dodane zahvale, izbrana literatura, okrajšave, indeksi oseb, krajev in stvari ter slik, povzetek in izvleček.

V predloženi bibliografiji sta avtorja razvrstila dela in prevode po času objave in nakazala zvezo med njimi za lažjo uporabo bralcem. V opombah so zapisane razlike in pomote v prejšnjih bibliografijah. V pomoč zahtevnejšim bralcem sta navedla tudi knjižnice, kjer se posamezna Hacquetova dela nahajajo tako v Sloveniji, v zamejstvu kakor v ZDA. Navedeni so tudi spletni viri. Zaradi takega načina dela je bilo mogoče popraviti tudi nekatere netočnosti pri delih, ki jih je sicer močno skrivnostni Hacquet naštel v svojem življenjepis.. S tem sta zaokrožila Hacquetove poljske, ukrajinske in slovenske bibliografije, objavljene v zadnjih letih. Bibliografijo sta dopolnila z življenjepisi Hacquetovih urednikov in dopisovalcev. Pokazala sta, da se je Hacquet gibal v središču znanstvenega življenja svoje dobe.

Jože Maček

Franc Kosar: Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski; njegovo življenje in delovanje. Prevedel Jože Stabej. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012, 399 strani. (Zbrano delo / Anton Martin Slomšek; 3.2).

Obravnavana knjiga je slovenski prevod prve biografije o Antonu Martinu Slomšku, ki jo je l. 1863, leto po Slomškovi smrti, v nemškem jeziku napisal njegov tesni sodelavec, spiritual novega mariborskega bogoslovnega semenišča in konzistorialni svetnik, Franc Kosar. Drugo temeljno znanstveno monografijo o Slomšku je l. 1934 napisal mariborski teološki profesor dr. Fran Kovačič, ki je o pričujoči knjigi napisal tele besede. »Kosarjevo delo ima neprecenljivo vrednost in prednost zato, ker je sam skoraj sedem let preživel v škofovi neposredni bližini in ga je vsestransko in natančno poznal. Kosarjevih osebnih doživljajev in vtiskov ne more doseči in nadomestiti noben še tako natančen in vesten življenjepis« (Kosar I, 5). Literariziran poljudni Slomškov življenjepis, je napisal mariborski kanonik Franc Hrastelj z naslovom *Otrok luči*, ki ga je izdala Založba Družina v Ljubljani l. 1999 v obsegu 678 strani, ki mu je sledil ponatis l. 2001. O Slomškovem življenju in delu je izšlo seveda še nekaj krajših biografskih zapisov, ki pa jih tukaj ne kaže navajati. Obravnavana knjiga seveda ni kritična biografija, saj je Slomškov zelo tesen sodelavec duhovnik Kosar o tedaj najboljšem in najuglednejšem duhovniku lavantinske škofije - Slomšku - pač ni mogel napisati.

Anton Martin Slomšek je gotovo največja cerkvena osebnost slovenskega rodu, pa tudi sicer pomembna osebnost svojega časa. Rodil se je kot Anton Slomšek 26. novembra 1800 v župniji Ponikva, okraj Šmarje pri Jelšah, v občini Slom. Tudi njegov rojstni kraj je na Slomu. Iz tega krajevnega imena je izpeljan tudi njegov priimek - Slomšek. Kot prvi Slovenec je dosegel je čast oltarja. V čast svojemu podporniku in duhovnemu očetu kaplanu Jakobu Prašnikarju, je prevzel drugo ime Martin in se je odtlej imenoval Anton Martin Slomšek. Rojen je bil na zelo veliki kmetiji, ki je merila blizu 60 hektarov. Kot najstarejšega sina ga je oče namenil za svojega naslednika. Prav v času ko je mali Anton dorasel za šolo pa je prišel na Ponikvo za kaplana Jakob Prašnikar, sicer doma na Kranjskem. Slomšek se je v Prašnikarjevi šoli zelo izkazal. Bil je tudi sila vnet za bogoslužje.

Prašnikar ga je želel spraviti v gimnazijo, čemur pa je oče ostro nasprotoval, mati pa je to zamisel podpirala. Naposled se je oče na Prašnikarjevo prigovarjanje vdal. Slomšek je na veliko noč 1814 stopil v tretji razred celjske normalke in jeseni istega leta v celjsko gimnazijo. Učil se je zagnano in z najboljšim uspehom. Ko je premagal prve težave z nemškim jezikom, je bil vedno med prvimi, v najvišjem latinskem razredu pa že prvi. V gimnaziji mu je profesor za humanistične vede Zupančič, ki se ga je pozneje Slomšek z veliko hvaležnostjo spominjal, vlil prvo ljubezen do slovenskega materne jezika. Svoje učence je spodbujal, da bi dosegli tudi slovnično znanje slovenskega jezika, da bi tako pozneje zmogli slovensko tudi pisati. Toda v Slomškova srečna in uspešna prva gimnazijska leta je bridko posegla smrt njegove matere, ki je umrla v starosti 36 let, ob porodu sestre Neže. Oče je seveda nasprotoval sinovemu nadaljnjemu šolanju, posebno še v letih

grozne lakote, ki je v teh krajih razsajala v letih 1816 in 1817. Toda umirajoča mati je v najgloblji materinski skrbi za svojega sina prosila kaplana Prašnikarja, da bi on prevzel njeno mesto pri sinu, da bo mirno lahko umrla. To ji je plemeniti duhovnik tudi obljubil in dosledno držal dano besedo. Z domom, z očetom in mačeho, ki matere očitno ni v ničemer nadomestila, so se odnosi domala povsem skrhalo in je breme vzdrževanja Slomška v Celju moral prevzeti kaplan Prašnikar. V Celju je Slomšek dokončal gimnazijo in se odločil za študij bogoslovja. Še prej pa se je moral vpisati na dvoletne filozofske študije. Tedaj pa je izvedel, da je take študije mogoče opraviti v Senju v enem letu. Tako se je odpravil tja in študij res dokončal v tem času. Zelo ga je potrla, ko so mu pri vpisu v bogoslovno semenišče v Celovcu povedali, da senjskega spričevala ne morejo priznati. Senj je bil tedaj v okviru Hrvaške oz. Ogrske države. Ogrska spričevala pa v Avstriji niso imela veljave. Tako je moral zadnji letnik filozofskega študija ponavljati v Celovcu, kjer je posebno temeljito študiral slovenski jezik, pri čemer mu je prišlo prav znanje ilirskega dialekta (pač hrvaščine!), ki se ga je naučil v Senju.

Leta 1821, ko mu je umrl oče, je stopil v celovško bogoslovno semenišče, v katerem so študirali bogoslovci celovške in lavantinske škofije. V bogoslovju je po vsem izstopal od drugih semeniščnikov. Po znanju slovenščine je tako prekašal vse druge, da so na pobudo ravnateljstva bogoslovja odprli tečaj slovenskega jezika, ki ga je vodil prav Slomšek. Očitno so bili tedaj med bogoslovnimi profesorji navdušeni pastoralisti, ki so pri duhovnikih znali ceniti znanje obeh jezikov - nemškega in slovenskega - za pastoralo in za poznejše predstavljane duhovnikov iz kraja v kraj z različnima jezikoma. V njegovi literarni zapuščini so našli govor, s katerim je odprl to slovensko šolo in ki je napisan z mladostnim navdušenjem. Postal je tudi knjižničar semeniške knjižnice in je s tem dobil odlično priložnost za študij spisov cerkvenih očetov. Neutrudno je prebiral tudi Sveto pismo. Za zaslužen odliko je bil že po dokončanem tretjem letniku dne 6. septembra 1824 posvečen v duhovnika. Iz hvaležnosti do svojega duhovnega očeta in materialnega podpornika svoje nove maše ni bral v domači fari, temveč v Olimju, kjer je Prašnikar medtem postal župnik. V tem prikazu njegove biografije ne bo v ospredju njegova cerkvena dejavnost, ki razumljivo izhaja iz njegovih služb, ki jih je nadvse vestno in zavzeto opravljal, temveč njegova narodnostna, pedagoška in kulturna prizadevanja.

Po mašniškem posvečenju je nadaljeval študij v četrtem letniku, nato pa je bil jeseni l. 1825 postavljen za kaplana v župniji Sv. Lovrenca na Bizeljskem, ki se ji tedaj še reklo »V krajini«. Slomšek je začel svoje dušnopastirsko delo prav v času, ko se je janzenizem v naših škofijah najbolj razmahnil, in je strupeno seme, ki so ga razsejali od države organizirani generalni seminarji, za naše dežele omenjeni seminar v Gradcu, in ga je kot skrben vrtnar vzgojil febronianizem, ravno obrodilo najbolj strupene sadove. Vsak izraz svežega cerkvenega življenja, ki je za še tako malo prekoračil mejo jožefinskega cerkvenega bogoslužja, je bil takoj ožigosan kot rigorizem, pietizem in kot državni nevarna novotarija, zasmehovan in celo preganjan. Slomšek je na svojem prvem službenem mestu postal zgled pobožnega duhovnika in vnetega dušnega pastirja. V obravnavani knjigi sicer ne piše, vendar je znano, da se z bizeljskim župnikom kot predstojnikom in janzenistično usmerjenim duhovnikom

nista razumela in to do take stopnje, da celo ni dobil jesti in je moral stradati. Vendar je vse prenesel, v zadoščenje mu je bilo, da so ga farani, zlasti mladina, radi imeli in so k njegovim obredom naravnost drli. V vinorodni pokrajini na Bizeljskem je začel tudi pesniti in sicer družabne pesmi, ki pa so bile sicer vse vesele, vendar je bil pri vseh v ozadju pogled na Boga. Očitno si je nabral že dovolj velik besedni zaklad, da je tukaj prepesnil Schillerjev »Zvon«, ki so ga na poti iz rok v roke pogosto brali in prepisovali in ga je nazadnje na prigovarjanje prijateljev dal natisniti v Drobtnicah. Leta 1827 je bil nastavljen za kaplana v Novi Cerkvi blizu Celja. Posebej v Novi Cerkvi je enako uspešno pastiroval kakor na Bizeljskem. Iz te fare je znano s kakim navdušenjem je hodil namesto drugih kaplanov previdevat bolnike na več ur oddaljene domove na Pohorju. Še neprimerno bolj kakor ljudski pesnik je v tistem času zaslovel kot pridigar. Šteli so ga za najboljšega pridigarja mlajše generacije.

Tako nravno čist duhovniški napredek, tako odlično dušnopastirsko delovanje Slomška, ni moglo ostati neopaženo pri nadrejenih na škofiji. In tako je bil l. 1829, še ne trideset let star, imenovan za spirituala v celovškem semenišču, v eno najpomembnejših škofijskih služb. Med duhovniki celovške in lavantinske škofije niso mogli najti nikogar, ki bi bil bolj poklican in bolj sposoben kakor sicer po rangi le kooperator (kaplan) Slomšek. Te odgovorne službe se je oprijel z dna duše, iz dna srca in po svojih najboljših močeh. Semenščnikom je postal duhovni oče, *pater spiritualis*. Njegove dejavnosti kot spirituala ni bilo mogoče prehvaliti. Nadaljeval je s poukom slovenščine, ki jo je učil že kot bogoslovec, in je po njegovem odhodu iz bogoslovja zamrla, seveda na višji stopnji. Potreba po znanju slovenskega jezika med izobraženci je bila tedaj na Spodnjem Štajerskem in Koroškem, ki ju je pokrivalo tedanje celovško bogoslovje, veliko večja kakor npr. na Kranjskem, ki germanizaciji le ni bila tako izpostavljena, kakor omenjeni deželi. Kot ljubitelj cerkvenega petja je zanj navduševal bogoslovce, sam pa se je poskušal izpopolniti v poznavanju klavirske igre in generalnega basa. Začel je izdajati spodbudne knjižice »Keršansko devišstvo«, zaradi katerega ga je zbodel Prešeren, »Življenja srečen pot za mladeniče« in nekatere druge. Silno raznoterega delovanja Slomška kot spirituala seveda na tem mestu ne moremo prikazati. Med počitnicami je šel na potovanja, predvsem v zahodno Avstrijo, na Dunaj, Marijino Celje, Gradec, Maribor in njemu posebej ljubo Celje. Pri tem je šlo sicer predvsem za splošno izobraževanje, povsod pa se je zanimal predvsem seveda za cerkvene razmere in v krajih, kjer so bila bogoslovja, kako so ta organizirana in kako tam teče pouk. Obiskal je tudi Hrvaško V času ko je bil spiritual, si je veliko dopisoval s prijatelji, znanci in svojimi bivšimi gojenci. Po svoji devetletni naporni spiritualski službi se je želel umakniti v dušno pastirstvo, ki mu je bilo duhovno posebej blizu. Ob odhodu ga je posebej skrbelo, da slovenstvo v bogoslovju ne bi upadlo.

Jeseni 1838 je odšel za nadžupnika, dekana in okrožnega šolskega nadzornika na tedaj izpraznjeno zelo težavno, gorato in slabo dotirano nadžupnijo v Vuzenici. Najbrž je bila v ozadju te odločitve tudi želja, da bi na deželi manj moteno lahko živel za svoj pisateljski poklic. Toda tukaj se je srečal s številnimi novimi skrbmi, predvsem gospodarskimi težavami, ki jih v doslejšnjih duhovniških službah ni

poznal. Nadžupnija Vuzenica ni bila, kakor piše knjigi, ravno slabo dotirana, saj je imela mogočno župnišče in svoje nadžupnijsko imenje s kar precej podložniki. Tako je Slomšek kot nadžupnik postal manjši zemljiški gospod. Kako je shajal s svojimi podložniki glede podložniških dajatev ob bližnjem sesutju fevdalnega reda l. 1848, katerega predstavnik je bil, ni znano. Vsekakor je bil v osebnih odnosih zelo prijazen. V pisarno, kamor so k njemu prihajali podložniki in so po tedanjih predpisih v ustrezni oddaljenosti morali stati, je dal postaviti posebno - podložniško klop (Untertanenbank), da so med pogovorom lahko sedeli. To sicer ni zapisano v omenjeni knjigi je pa listinsko izpričano. Zdi se, da so prejšnji vuzeniški nadžupniki in dekani bili bolj malomarni gospodarji in so jim iz rok izpolzele marsikater pravice vuzeniške nadarbine. Slomšek se je zaril v arhiv, pregledal vse listine in pridobil nazaj vse pravice, ki pač še niso zastarale.

Takoj po prihodu v Vuzenico je v spomin in v spodbudo svojim gojencem napisal knjigo *Mnemosynon slavicum, suis quondam auditoribus et amicis charissimis* (Slovanski spomenik, mojim nekdanjim slušateljem in predragim prijateljem), ki je izšla l. 1840. Kot okrožni šolski nadzornik je z lastnimi očmi videl obžalovanja vredno pedagoško zmešnjavo v tedanjih ljudskih šolah. Da bi to zmešnjavo vsaj malo ublažil, je napisal za tedanje čase vrhunsko pedagoško delo »Blaže in Nežica v nedeljski šoli«, ki ni bilo odlično le za šole, temveč tudi za samouke. Kakor je bil v bogoslovju oče bogoslovcev, je v Vuzenici postal duhovni oče vsem vernikom, pomagal jim je, kjer je le mogel. Prislovično je bilo njegovo prizadevanje za skupno življenje (*vita communis*) s kaplani. Bil jim je bolj oče kakor predstojnik. Skrbel je za njihovo izobraževanje. Znamenit je bil njegov hišni red. Prvi dan so duhovniki v župnišču govorili latinsko, drugi dan nemško, tretji dan slovensko, itn. V njegovi sobi so vsi skupaj molili sveti oficij.

Tako vnet dušni pastir, tako zelo nadarjen dekan z obsežnim strokovnim znanjem, šolnik s tako dovršeno pedagoško izobrazbo in prizadevno delavnostjo se ni mogel izogniti pozornosti škofijskega ordinariata. Sploh ni moglo biti vprašanje, kako koristno bi ga bilo uporabiti za službo, ki bi bila pomembna za vso škofijo. Zato so maja l. 1844, ko je bil takratni škofijski višji šolski nadzornik dr. Simon Ladinig imenovan za gubernijskega svetnika v Ljubljani, na Slomška še kot vuzeniškega dekana začasno prenesli omenjeno službo. To službo je rade volje sprejel, toda bila je očitno pretežavna, saj je moral vsak torek opraviti 5 ur trajajočo pot iz Vuzenice v Šentandraž, da je v sredo sodeloval na konzistorialnih sejah in se nato po dolgi poti vrniti domov. Seveda je moral doma predelati vse potrebno gradivo, ki se je nanašalo na to novo službo. Avgusta 1844 so ga poklicali v lavantinski stolni kapitelj kot kanonika in stolnega kapitularja in mu dokončno naložili višje šolsko nadzorstvo v škofiji. Sicer mu ni bilo namenjeno, da bi dolgo opravljal to službo, vendar je tudi malo časa zadostovalo, da si je pridobil trajne zasluge za šolstvo v lavantinski škofiji. Posebno se je zavzemal za pouk slovenskega petja v ljudski šoli. Zato je napisal dve zbirki pesmi, eno za šolo in drugo za cerkev. Čeprav zelo zahtevna služba šolskega nadzornika ga očitno ni dovolj zaposlovala. Neutrudno je vzporedno je delal kot zavzet dušni pastir. Katerikoli župnik ga je prosil za pomoč, vsakemu je rad ustregel. V tem času je ustanovil tudi letopis Drobtnice. Tudi v tej

službi j imel obsežno korespondenco za raznimi uglednimi ljudmi.

Tedanjji lavantinski knezoškof Franc Kutnar, doma iz Šentvida pri Stični, je bil kanoniku Slomšku, posebno naklonjen. Nagovarjal ga je, da naj sprejme izpraznjeno mesto celjskega opata in župnika, da bi bil zaradi velike oddaljenosti celjskega okrožja, ki je bilo pred nekaj desetletji dodeljeno lavantinski škofiji, od škofijskega središča, tam škofova desna roka in desno oko. Ker je bila nadpastirjeva želja za Slomška ukaz, je sprejel to službo in 26. aprila 1846 postal infulirani celjski opat. Toda tukaj se še dobro ustaliti ni utegnil, ko ga je 30. maja i. l. salzburški nadškof in kardinal Friedrich knez von Schwarzenberg imenoval za lavantinskega škofa. Salzburški metropolit je imel namreč po nekem starem privilegiju pravico do imenovanja škofov v štirih škofijah svoje metropolije in sicer škofij Krka (Gurk), pozneje Krško-Celovška, Lavantinska, Seckavska, pozneje Seckavsko-Graška in škofija na jezeru Chiemsee na Bavarskem, ki je bila pozneje ukinjena. Tako je postal naslednik omenjenega škofa Kutnarja. Lavantinski verniki so tedaj presojali, da se je uresničil stari pregovor *Vox populi, vox dei* (Ljudski glas je božji glas), kajti Slomšek je imel neverjeten sloves po vsej škofiji. V škofa je bil posvečen v Salzburgu 5. julija 1846. Svoje škofovsko poslanstvo je zastavil zelo na globoko in široko. O tem v prikazu ne kaže na dolgo razpredati, saj je dokaj dobro znano.

Velja pa posebej omeniti prenos škofijskega sedeža na Spodnje Štajersko. Z državnim urejanjem škofijskih meja v jožefinskem obdobju je lavantinska škofija obdržala svoj majhen teritorij v Labotski (Lavantinski) dolini, s sedežem v Šentandražu, dodeljeno pa ji je bilo celjsko okrožje. Nato so skoraj 70 let razpravljali na cerkveni in vladni ravni kako bi prestavili njen sedež v kako mesto na Spodnjem Štajerskem. V igri so bila mesta Celje, Maribor, Ptuj in Slovenska Bistrica. Toda ker naj bi se hkrati s prenosom sedeža lavantinska škofija povečala tudi za deset dekanatov seckavsko-graške škofije v mariborskem okrožju in izgubila prejšnje ozemlje v Labotski dolini, ki bi pripadlo Krški škofiji, se je zadeva tako zavozlala, da se je ni dalo rešiti. Slomšek je vprašanje selitve škofovskega sedeža in razširitve z mariborskim okrožjem, kmalu po nastopu škofovske službe načel, toda zadeve nikakor ni mogel premakniti. V šestem desetletju 19. stoletja pa je nadškofijsko stolico v Salzburgu zasedel nadškof Joseph von Tarnoczy, ki je bil velik pastoralist in morebiti tudi naklonjen Slovanom. Uvidel je nemogoče pastoralne razmere, da mora škof v svojo škofijo potovati ure in ure dolgo prek tujih škofij, ko je vendar bivanje škofa v njegovi škofiji več kot potrebno. S svojim velikim ugledom in svojim pristankom za prenos sedeža in za ozemeljsko razširitev lavantinske škofije je pri dunajski vladi in pri Svetem sedežu naposled dosegel ustrezni soglasji. Zanimiva je zgodba, da se je Tarnoczy osebno podal v Rim in pri papeški kuriji v vročem poletju, ko v Rimu nihče ne dela več, z grožnjo, da ne odide z Rima prej, dokler ne dobi potrebnih papeževih brevov, naposled po dolgih tednih izsilil in dobil njihov čistopis in jih je odnesel papežu v podpis v njegovo letno rezidenco v Castel Gandolfo. Kakor so Slomškove zasluge za prenos škofijskega sedeža v Maribor nedvomne, pa se vendar precenjujejo. Brez Tarnoczyjevega zavzemanja se ne bi še dolgo premaknilo nič, morebiti sploh ne. Slomšek je bil med ljudmi izredno cenjen in priljubljen, toda v avstrijskem episkopatu, pač ni mogel imeti

takega ugleda kot večina drugih, saj ga ni imenoval cesar, ampak le salzburški nadškof. Tudi s cesarskim dvorom ni imel kakih posebnih stikov.

Preselitev škofijskega sedeža v Maribor je bila povezana z izrednimi težavami. Prevoz vsega potrebnega iz Šentandraža v Maribor po kopnem in po Dravi je bil zelo drag. Lavantinska škofija je bila zelo revna. Razen škofijske, nekdanje samostanske stavbe, ki pa je seveda ostala tam in je postala župnišče, je posedovala majhno graščinico in pašnike na Svinji planini. Oboje so morali prodati za kritje prevoznih stroškov. V Mariboru je prejšnja mestna farna cerkev postala stolnica. Stavbe za škofijo in kanonike so pridobili le sčasoma. Pač pa se je Slomšek z vsemi močmi zavzemal, da bi meja med lavantinsko in seckavsko-graško škofijo ne potekala po upravno politični meji med mariborskim in graškim okrožjem, kakor je bilo tedaj načelo pri razmejitvi med škofijami, temveč nekoliko severneje v škodo graške škofije, da bi v mariborsko škofijo prišle slovenske župnije, v katerih je tedaj še potekalo bogoslužje povsem v slovenskem jeziku, v nekaterih pa mešano slovensko nemško. Pri tem žal ni imel uspeha. Kako prav je imel, se je videlo prav kmalu. Te župnije so bile v približno dvajsetih letih povsem ponemčene. 4. septembra 1859 je sledilo slavnostno ustoličenje škofa v novi mariborski stolnici.

Nadaljnjo obravnavo Slomškovega delovanja v Mariboru v nekaj letih do smrti moramo tukaj žal opustiti. V zadnjih letih Slomškovega bivanja v Mariboru se je njegovo zdravstveno stanje vidno slabšalo. Seveda to njegove zavzetosti za nadpastirsko delovanje v škofiji ni niti najmanj zmanjšalo. Zavzeto je birmoval in opravljal kanonične vizitacije, tudi v farah, do katerih je bilo mogoče priti le peš ali po kolovozih, ki so bili komaj vredni tega imena. Tudi že dokaj bolehen je odšel v Rim na potovanje *ad limina* k papežu, kar dotlej še nikoli ni storil. Šel je na zdravljenje v Rogaško Slatino, kjer je dobil hud napad. Toda to ga ni zadržalo, da ne bil odšel na birmovanje in vizitacijo župnij v laški dekaniji. Nekaj župnij je še obravnaval, iz zadnje v Sv. Miklavžu nad Laškim, pa je nato šel peš v hudem nalu in po blatni poti na železniško postajo v Laško, od koder se je vrnil v Maribor. Nato ni pristal, da se ne bi udeležil duhovniških eksercij v Rogaški Slatini od 14. do 18. septembra 1862. Po vrnitvi v Maribor se je njegovo zdravstveno stanje dokončno poslabšalo in je umrl 24. septembra 1862.

Jože Maček

Jure Gašparič, **Državni zbor 1992-2012: o slovenskem parlamentarizmu**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, 378 strani, ilustr. (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones, 17).

Višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino doc. dr. Jure Gašparič, ki je doslej preučeval tudi nekatera vprašanja zgodovine strankarsko pluralnega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji, je študijo od dvajsetletnem delovanju Državnega zbora Republike Slovenije napisal v okviru inštitutskega raziskovalnega programa Idejno politični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju in raziskovalnega projekta, ki ga je o delovanju slovenskega demokratičnega zakonodajnega organa oblikoval Raziskovalno-dokumentacijski sektor Državnega zbora. Avtor se je odločil, da predstavi delovanje tega parlamentarnega telesa, ki je nastal po določilih ustave iz leta 1991, s kombinacijo kronološkega in problemskega kriterija ter prepleta tradicionalnega političnega pristopa zgodovine parlamentarnih institucij in moderne kulturne zgodovine po zgledu nekaterih tujih in posameznih slovenskih raziskovalcev zgodovine parlamentarizma. Ob tem je posebej poudaril, da je zlasti prof. dr. Janez Cvirn v svoji monografiji o ustavnosti in parlamentarizmu v habsburški monarhiji³ izvedel pomemben premik od klasične politično-zgodovinske metode v konceptualno in problemsko drugačne študije, ki so usmerjene v analizo parlamentarnih praks. Gašparič se je prof. Cvirnu iskreno zahvalil za njegove sugestije in kritične misli, ki so mu bile opora pri nastajanju njegovega dela o sodobnem slovenskem parlamentarizmu.

Avtor je v uvodu o vlogi parlamenta posebej poudaril, da je ta institucija velika pridobitev konstitucionalne dobe in udejanjenje želje večine prebivalstva. Ne glede na dejstvo, da se je kmalu »znašel na repu zaupanja državljanov« in da se v sodobnem času krha klasično razmerje me njim in vlado, v njegovo škodo, »še zmerom ostaja ključna institucija evropskih političnih sistemov« (12). Evropski parlamenti 19. in 20. stoletja so se, ob nekaterih skupnih ključnih točkah, precej razlikovali zlasti glede načina izvolitve, delovanja in razprave. Načini in prakse njihovega delovanja oziroma parlamentarna-politična kultura je pri najvišjih predstavniških telesih različna. Ob tem je avtor kot značilnost novega parlamentarizma v državah nekdanjega socialističnega tabora po velikih družbenih spremembah na prelomu osemdesetih in devetdesetih let ugotovil, da je »razumevanje parlamentarne demokracije tako pri volivcih kot pri izvoljenih poslancih rezultanta politično-zgodovinske dediščine, specifik tranzicijskega razvoja in strukturiranja političnega prostora, zgledovanja po uveljavljenih teorijah in praksah v tujini (zlasti na Zahodu). Je sad gotovega politično-kulturnega vzorca, ki se je izoblikoval in se še oblikuje, pri čemer je potrebno poudariti, da so nove politične institucije parlamentarne demokracije zrasle relativno hitro, mentalni proces v glavah ljudi, ki to spremljajo, pa je počasnejši, kar je značilnost vse vzhodne Srednje Evrope«. Tako v Sloveniji predstave o parlamentu in parlamentarni demokraciji v obdobju, ki ga

³ Janez Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji*. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.

avtor obravnava, »niso le politična kronika, marveč svojevrstna odslikava politične tranzicije« (12–14). Avtorjeva raziskava dvajsetletnega delovanja Državnega zbora že kaže to novo podobo parlamentarne prakse.

Po opredelitvi temeljnih značilnosti slovenskega sodobnega parlamentarizma je Gašparič uvodoma tudi posebej poudaril, da se je začelo intenzivnejše raziskovanje slovenskih parlamentarnih izkušenj šele po osamosvojitvi Slovenije. Šele od nje lahko govorimo o pravem slovenskem parlamentarizmu, za prejšnja obdobja pa sta značilne njegove okrnjene in nepopolne oblike v centralističnih državah, v okviru katerih so živeli Slovenci, z oblikami predstavništev, ki niso temeljila na načelih demokratičnega parlamentarizma. Poleg številnih razprav zgodovinarjev, politologov in pravnikov, je po letu 2000 izšlo o problematiki slovenskega parlamentarizma tudi več samostojnih publikacij.⁴ Ob tem naj posebej poudarimo vlogo Raziskovalno-dokumentacijskega sektorja Državnega zbora, ki je leta 2000 organiziral tudi kolokvij o desetletnici sodobnega parlamentarizma v Sloveniji. Dolgoletne slovenske parlamentarne izkušnje je avtor ilustriral tudi z navedbo stavb, v katerih so delovala različna parlamentarna telesa do izgradnje sedanjega parlamenta leta 1959.

Gašparič se je s temo o Državnem zboru lotil zgodovine sedanjosti, toda v njegovi študiji so ves čas prisotne širše zgodovinske primerjave. To kaže že uvodni sintetični pregled parlamentarizma na Slovenskem od revolucionarnega 1848 leta do začetka delovanja Državnega zbora leta 1992, ki ga je napisal po literaturi in deloma tudi po lastnih raziskavah. Pred podrobno predstavitev njegovega delovanja je avtor prikazal še značilnosti ustavnih razprav v trodomni pluralni skupščini iz leta 1990, v katerih »ni bilo velikih dilem glede temeljnih vprašanj parlamentarne demokracije« (42) po zahodnoevropskem zgledu. Različna pa so bila mnenja zlasti glede sestave parlamenta in volilnih sistemov. Glede tega je prišlo do političnega soglasja šele decembra 1991, ko so bile z ustavo določene tudi široke pristojnosti najvišjega predstavniškega, zakonodajnega in nadzornega organa. Z ustavo je bil uveljavljen »nepopolni« dvodomni sistem s tem, da ima državni svet kot zastopnik nosilcev socialnih, gospodarskih in lokalnih interesov podrejen položaj v primerjavi z državnim zborom, ki je splošno predstavniško telo in je zato avtor le

⁴ Analiza razvoja slovenskega parlamentarizma. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2005; Bojan Balkovec, »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša«. Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011; Državni zbor Republike Slovenije 1992–2007, Ljubljana: Državni zbor, 2007; Državni zbor. Ljubljana: Državni zbor. 2000; Rosvita Pesek, Skupščinski koraki k samostojni državi. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev. 2008; Janko Prunk in Cirila Toplak, Parlamentarna izkušnja Slovencev. Ljubljana Fakulteta za družbene vede, 2005; Janko Prunk v sodelovanju s Cirilo Toplak in Marjeto Hočevar, Parlamentarna izkušnja Slovencev 1848–2004. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006; Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2002; Miroslav Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000; isti, Banski svet Dravske banovine 1930–1935. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006; Drago Zajc, Parlamentarno odločanje. (Re)parlamentarizacija v Srednji in Vzhodni Evropi. Funkcije novih parlamentov. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.

zanj uporabljal naziv parlament. Še do septembra 1992 pa so se zavlekle razprave o načinu volitev 90 poslancev, kajti politične stranke so se zavedale, da je tudi od njega odvisna tudi njihova moč v parlamentu. Končno so se odločili za proporcionalni sistem z elementi večinskega. Avtor je osvetlil tudi nadaljnje spremembe volilnega sistema v letih 2000 in 2011. Ustava in ustavni volilni zakon pomenita konec »kardeljanskega« delegatskega skupščinskega sistema in začetek »nove ere slovenskega parlamentarizma« (43).

Jedro študije sta obsežni poglavji o šestih mandatnih obdobjih Državnega zbora ter o značilnostih njegovega parlamentarnega dela in slovenske parlamentarne kulture (51-260), ki ju je avtor napisal predvsem po virih, po dobesednih zapisnikih sej in drugem gradivu iz Dokumentacijsko-knjižnega oddelka Državnega zbora RS ter po tiskanih poročilih o delu parlamenta v posameznih obdobjih, po časopisu in elektronskih medijih in tudi po memoarski literaturi. V prikazu delovanja Državnega zbora je Gašparič za vsako mandatno obdobje podal podobo strankarske sestave po vsakokratnih volitvah, nato je prikazal problematiko oblikovanja parlamentarnega predsedstva in sestave vlade oziroma koalicije in opozicije, programske govore predsednikov države in vlad, po kronološkem zaporedju pa tudi spremembe na relaciji pozicija opozicija ter kadrovske spremembe vlad, posebno pozornost pa je posvetil opisu reševanja aktualnih političnih in družbenih problemov, ob katerih so se razvile polemične razprave, ki jih je plastično ilustriral z dobesednim navajanjem najbolj odmevnih in zanimivih govorov posameznih poslancev. Vsako obdobje je sklenil s povzetkom značilnosti učinkovitosti in metod dela, ki jih je prikazal tudi s podatki o številu sprejetih parlamentarnih aktov, v prvem mandatu npr. kar 1493, o številu rednih in izrednih sej ter o pogostnosti uporabe posameznih parlamentarnih orodij oziroma institutov. Sicer pa je značilnosti posameznih mandatnih obdobj nakazal že z naslovi, za prvo v znamenju tranzicije, za drugo šibkost velike koalicije, za tretje v znamenju »levice« in za naslednje v znamenju »desnice«, peto je označil kot krizno, v šestem obdobju po predčasnih volitvah leta 2011 pa je lahko na kratko opisal samo začetek delovanja novega Državnega zbora, za katerega je kot značilnost poudaril nastop novih političnih strank.

Avtorjeva metoda analize parlamentarnih praks je najbolj izrazita pri predstavitvi značilnosti organizacije Državnega zbora in institutov, ki so se pri njegovem delovanju najbolj pogosto uporabljali. Po predstavitvi prvega poslovnika in številnih njegovih kasnejših sprememb, ki so jih narekovale parlamentarne izkušnje, in do katerih je prišlo po ostrih medstrankarskih polemikah, je avtor smotno izbral in tudi kritično prikazal uporabo posameznih institutov od razprave kot ob glasovanju temeljne lastnosti slehernega parlamenta, prek obstrukcije, interpelacije in poslanskih vprašanj do preiskovalnih komisij kot najostrejšega »meča« opozicije, pri čemer je v tabelah o njih navedel tudi podrobne podatke. V skladu z zgodovinskim pristopom je začetke uporabe posameznih institutov prikazal zlasti po metodah delovanja avstrijskega, angleškega in jugoslovanskega parlamenta. Z vidika parlamentarne demokracije je ocenil pomembnost posameznih institutov, posebno pozornost pa je posvetil prikazu oblikovanja in delovanja parlamentarnih komisij. Vso problematiko je ilustriral tudi z dobesedno navedbo najbolj značilnih poslanskih razprav,

ob katerih se je pri posameznikih pokazala nizka raven politične kulture. Tako je npr. predsednik vlade Janez Drnovšek eno od razprav ocenil, da gre zaradi primitivnih insinuacij in demagogije za »nižanje tudi nekega kulturnega političnega dialoga« v državi (171–172). Avtor je osvetlil še pomen oblikovanja poslanskih skupin kot transmisij političnih strank v parlamentu, pomen vloge delovnih teles za posamezna delovna področja po zgledu zahodnoevropskih parlamentov, razmerja pozicije in opozicije v odborih in komisijah, ter naloge, ki jih opravlja strokovna služba Državnega zbora.

V posebnem poglavju je Gašparič opisal tudi status poslancev Državnega zbora in njegove bistvene razlike v primerjavi s prejšnjimi skupščinskimi delegati. Po prikazu problematike njihovega materialnega položaja je posebno pozornost posvetil imuniteti kot privilegiju poslancev v funkciji nemotenega delovanja parlamenta, s preglednico pa je prikazal tudi obseg sklicevanja in vzpostavitev imunite za posamezna očitana kazniva dejanja poslancev. Zanimivi so tudi podatki o poslanski strukturi državnega zbora po spolu, izobrazbi in starosti ter z vidika ponovnih izvolitev. Ob sklepu je analiziral tudi različne dejavnike, ki vplivajo na dejstvo, da je »sodobno zaupanje v parlament relativno nizko« (308), kar je tudi posledica njegovih spodrseljavev in afer, ki najbolj odmevajo med državljani. Študiji je dodana preglednica poslancev v posameznih mandatnih obdobjih ter njihove pripadnosti posameznim poslanskim skupinam in statusu samostojnih poslancev. Precej obsežnemu angleškemu povzetku sledi seznam virov in literature, podrobneje pa je njihova uporaba navedena v 645 enotah znanstveno-kritičnega aparata, v nekaterih opombah pa so tudi dragocena pojasnila osnovnega besedila.

Gašparičevo študijo sem še s posebnim zanimanjem prebral z vidika primerjav s svojimi raziskavami slovenskega parlamentarizma v prvi Jugoslaviji. V uvodnem zgodovinskem orisu je avtor omenil, da sta ljubljanska in mariborska oblastna skupščina konec dvajsetih let opravljali »funkcijo lokalnih parlamentov« (34). Obe izvoljeni slovenski oblastni skupščini, ki ju je centralistični režim kompetenčno skrajno omejil, pa sta v svojem praktičnem delovanju uspeli znatno razširiti svoje pristojnosti, kar kaže preučevanje njune parlamentarne prakse. Oblastni skupščini sta bili glede pluralne strankarske sestave tudi predhodnici Skupščine iz leta 1990, kajti za vmesna obdobja so značilne enostrankarske sestave parlamentarnih predstavništev. Glede posvetovalnega banskega sveta Dravske banovine, ki ga je imenovala vlada, in zanj je Gašparič pravilno poudaril, da »ni imel značaja parlamenta (oz. imel le kakega od parlamentarnih atributov)« (19), pa je treba poudariti, da je z le skromnimi uspehi uspel udejanjiti nekaj parlamentarnih vidikov, konec tridesetih let pa je izoblikoval program za uveljavitev zakonodajnega izvoljenega slovenskega parlamenta, ki pa zaradi bližnje vojne ni bil uresničen.

Študija Jureta Gašpariča o Državnem zboru 1992–2012 je vsebinsko tehtna in metodološko nova osvetlitev sodobnega slovenskega parlamentarizma v ustreznem zgodovinskem okviru. Posebej naj poudarimo tudi njene hevristične odlike. Z njo je avtor pomembno obogatil zgodovino slovenskega parlamentarizma, in je hkrati dragocen prispevek za politično, pa tudi kulturno zgodovino novejših obdobj.

Miroslav Stiplovšek

Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb: 2012, 500 strani (Volumen 30)

V naslednjem bomo predstavili razprave iz lanskoletnega Zbornika omenjene akademije.

Tomáš Gábriš: *Sudska i izvansudska praksa u rješavanju sukoba u Ugarskoj u 13. stoljeću* (str. 1-30). Poleg sodne opcije razsojanja sporov na Ogrskem v času Arpadovičev so stranke v sporu imele možnost, da so koristile tudi službe arbitrov ali mediatorjev (posrednikov), ki so si jih same izbrale. Iz listin izhaja, da se je tedaj težilo k prijateljskem razreševanju sporov prek omenjenih arbitrov ali mediatorjev, ki so se namesto strank dogovarjali za končno rešitev. Vendar pa sta mesto in vloga arbitraže problematični zaradi nejasnosti v virih. Njihova pooblastila je težko razlikovati od pooblastil sodnikov. Dolžnost obeh je bila, doseči sporazum med sprotima strankama. Doseči pomiritev med njima se je štel za pomembnejši cilj, kakor pa iskanje prave resnice v sodnih in zunajsodnih postopkih.

Gábor Szeberényi: *Plemići, predijalci i iobagiones castri Rovišča u 13. i 14. stoljeću* (str. 31-55). Teritorialna uprava v Slavoniji v dobi Arpadovičev in Anžuvincev, je podobno kakor v osrednjih delih Ogrsko-Hrvaškega kraljestva, temeljila na županijah (*comitatus*) in županatih (*comitatus castri*), ali natančneje na vsem sestavu utrd, ki so bile podlaga tem dvem različnim in hkrati vzporednim političnim in družbenim institucijam, in so tvorile okostje vse kraljevske oblasti. V razpravi je prikazana zgodovina najbolj reprezentativne skupine predstavnikov »kondicionalnega plemstva«, natančneje predijalcev in *iobagiones castri* v Rovišču, da bi se videlo kako so bili odnosi med tema dvema družbenima skupinama (ki sta živeli na kraljevskih in drugih posvetnih gospostvih v Slavoniji v 13. in 14. stoletju) veliko bolj zapleteni in manj enoznačni, kakor se je do zdaj domnevalo tako v madžarski kakor tudi v hrvaški historiografiji. Pal Engel je pravilno ugotovil, »da se je plast plemičev gradiščanov preobrazila v predijalno plemstvo v Slavoniji.«

Tomislav Popić: *Zadarske mirazne parnice iz druge polovice 14. stoljeća* (str. 57-85). Srednjeveške ženitne pogodbe dajejo določeno sliko odnosov med bodočima zakonskima partnerjema in seveda tudi širših družbenih odnosov, npr. da žena v zakonu brez otrok nima pravice do nikakršne dediščine po umrlem možu, pač pa pravico, da se ji vrne v zakon prinesena dota. V pričujoči razpravi je avtor poskusil ugotoviti dejansko stanje v zvezi z dotami za mesto Zadar in okolico na podlagi sodnih zapisnikov zadarskega okrajnega sodišča za drugo polovico 14. stoletja. Na splošno iz teh zapisnikov izhajata dva razloga za začetek pravnih glede dot. Najpogostejši je bil razlog, da oporočni izvršitelj ali dediči umrlega niso bili voljni vrniti prinesene dote. Nekoliko manj pogosti so bili primeri, da nevestin oče ali sorodniki niso bili voljni plačati vse dogovorjene dote ob datumu dospetja. Toda pomoč sodišča pogosto ni bila uspešna. Iz enega procesa se je lahko razvilo

več procesov. Izid pa je pogosto bil nepredvidljiv.

Damir Karbić - Suzana Miljan: *Političko djelovanje kneza Pavla Zrinskog (1362-1414)* (str. 87-107). V razpravi je na podlagi fragmentarno ohranjenih originalnih virov ter njihove kontekstualizacije rekonstruirano politično delovanje kneza Pavla I. Zrinskega, enega od pristašev kraljice Marije in njenega soproga Sigmunda med državljansko vojno na prehodu iz 14. v 15. stoletje. Omenjeni Pavel I. je bil pripadnik druge generacije knezov Zrinskih, sin kneza Jurija I., v čigar imenu se je njegov stric in skrbnik, knez Gregor Grgur Banić Ostrovički dogovoril 1347 za pomiritev s kraljem Ludvikom I. ter je zamenjal Ostrovico za Zrin. Čeprav je bila zamenjava z gospodarskega vidika verjetno zelo ugodna ter je mladoletnemu knezu omogočila mirno odraščanje, ki bi ga ne mogel imeti v območju Bribira in Ostrovice, ki je bilo ogroženo od vojne, je na nek način dovedla do zmanjševanja političnega pomena rodovine, ki se je od najmočnejšega nasprotnika kraljeve oblasti na Hrvaškem, spremenila v materialno relativno dobro stoječo velikaško družino, brez velikih političnih možnosti in pretenzij. Knez Pavel je dosegel seveda nekaj kar pomembnih položajev, ki pa niso bili vrhunski.

Krešimir Kužić: *Utjecaj erupcije vulkana Kuwae 1542.-1453. na Hrvatske zemlje* (str. 109-121). V razpravi je prikazan vpliv erupcije vulkana Kuwae (zdaj znan kot Vanuatu) v otočju Novi Hebridi proti koncu 1452 ali v začetku 1453. Podrobni podatki o tem izbruhu niso povsem zanesljivi, lokacija pa ni dvomljiva. Vulkan je izbruhal 32-39 km³ trdnega materiala in nad sto milijard ton žveplovih spojin, večinoma žveplovodika in žveplovega dioksida. S fizikalnokemičnimi reakcijami z vlogo v ozračju je v njem nastalo med 235 in 414 milijard ton žveplene kisline v obliki aerosola, ki je deloval do treh let. Podrobne fizikalne procese tukaj ne kaže opisovati. Pomembno je, da je vulkanski izbruh zelo negativno vplival na vremenske razmere z znižanjem letnih in povečanjem zimskih temperatur ter na severni polobli tudi na razpored padavin (v zahodni Hrvaški je sneg padal pozno v juniju 1453). Preprosti ljudje na Hrvaškem si tega pojava niso znali razlagati, nekateri tedanji intelektualci, npr. Marulič, pa so ga zabeležili. Neugodne spremembe so opazili tudi po vsej bližnji Italiji in Srbiji. Ker so propadli vsi posevki, predvsem žit, je izbruhnila strašna lakota. Begunci pred vojaškimi napadi iz opustošenih osmanskih pokrajin ter miši in podgane so prenesli kugo še v druge od lakote prizadete kraje, tako da tudi tedanji karantenski ukrepi niso dosti zalegli.

Vedran Klaužer: *Djelovanje Blaža Mađara, bana Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u njegovom prvom mandatu (1470-1472). Prilog poznavanju vršenja banske dužnosti u kasnom 15. stoljeću* (str. 123-144). Ko je prišel na oblast Matija Korvin, je v različnih delih svojega kraljestva vpeljal številne spremembe. Tako je v kraljevini Slavoniji hotel vzpostaviti svojo oblast z instaliranjem njemu poslušnih banov. Toda to ni šlo zlahka, ker se je po smrti Ulrika Celjskega, kneza Zagorja in slavonskega bana, na bansko stolico povzpел dotlejšnji Ulrikov podban, Jan Vitovec, ki je ta položaj zasedal do svoje smrti 1468. Ker se je moral kralj Matija Korvin v začetku svoje vladavine boriti za krono in za utrditev na prestolu, je bil

prisiljen obdržati Jana Vitovca, dodal pa mu je za nadzor Nikola Iločkega kot sobana. Od 1470-1472 je postal ban Bosne, Dalmacije, Slavonije in Hrvaške vojaški komandant Blaž Mađar, ki je razvil izjemno dejavnost na področju banovanja. posebej banskega sodstva, banovinske administracije, politike in vojaških zadev, ki jih tukaj ne moremo podrobno prikazovati.

Marija Karbić: *Položaj pripadnika visokog plemstva u Hrvatskim zemljama. Primjer Barbare Frankapan* (str. 145-154). V razpravi je prikazano življenje in delovanje hčere Sigismunda Frankapana iz Tržca, Barbare Frankapan soproge srbskega despota Vuka Brankovića in po vdovstvu soproge bana iz Jajce v Bosni Franje Berislavića Grabarskega. V listinah se pojavi prvič 1475, v zvezi z dediščino po njenem očetu, 1482 pa kot žena Vuka Brankovića. Po moževi smrti je precej let upravljala svoja velika gospostva (Bijela Stena, Totuševina, Komogovina in Graduša), ki so prešla na drugega moža Franja Berislavića Grabarskega. Posebna pozornost je namenjena njenim gospostvom, njihovem lastništvu in njegovem prenosu. Delno so opisani tudi njeni odnosi z obema možema.

Lovorka Čoralić: *Hodočasnička putovanja i oporučna darivanja: Hrvatski iseljenici u Mlecima i Loretsko svetišhte (15.-16. stoljeće)* (str. 155-172). Osrednja tema te razprave se nanaša na hrvaške izseljence v Benetkah in njihove zveze z znamenitim romarskim svetiščem Loretom v 15. in 16. stoletju. Na podlagi izvirnega gradiva (notarske oporoke iz Državnega arhiva v Benetkah) so v prvem delu razprave navedeni splošni podatki o izseljencih (njihov izvor, poklici, kraji bivanja, gospodarske razmere in možnosti, povezave s sonarodnjaki ter versko življenje). V drugem delu razprave so podrobno obdelane konkretne navedbe o Loretu v njihovih oporokah. Gre za zanimiv pojav nadomestnih romarjev v Loreto, o darovanju legatov za maše v tamkajšnji Marijini cerkvi in o obdarovanju omenjenega svetišča s konkretnimi donacijami.

Filip Novosel: *Seljaci in seljački svijet kasnog srednjeg vijeka u knjižnim dijelima hrvatskih pisaca 15. i 16. stoljeća* (str. 173-217). Glavna tema pričujoče razprave so kmetje dalmatinske obale v obdobju poznega srednjega veka. Poleg številnih del pretežno zahodnoevropskih in ameriških zgodovinarjev, so kot glavni vir pri proučevanju kmetov uporabljena dela hrvaške renesančne književnosti, največ pastorage in komedije, predvsem Marina Držića, pa tudi drugih avtorjev Kot sta Petar Zoranić in Marin Benetović. Po teoretičnem pregledu dosedanjih dosežkov hrvaške in svetovne historiografije na temo kmetov, je glavnina dela namenjena pogledu na kmete iz perspektive hrvaških intelektualcev 15. in 16. stoletja. Na podlagi proučenih virov je slika kmetov razdeljena na dva dela. V prvem se prikazujejo idealne slike kmetov, kakor so prikazane v virih, v drugem delu pa je opis vsakdanjega življenja kmetov, od vsakdanjih del, interakcije z mestom, odnosov do prehrane in naposled vplivov turških vpadov na njihovo življenje. Na koncu razprave je dana primerjava stanja zahodnoevropskih in dalmatinskih kmetov, pridobljena na podlagi književnih virov.

Joško Bracanović: *Pučka opsada grada Hvara (1.-7. kolovoza 1514)* (str. 219-230). Pisec v razpravi razmišlja o vzrokih, poteku in posledicah ljudskega obleganja mesta Hvara v avgustu 1514, na podlagi novih podatkov v registru legatov Kapiteljskega arhiva na Hvaru. Ugotovljena so tudi imena možnih žrtev tega obleganja, med katerimi je tudi oče pesnika Petra Hektorovića. Poleg tega so prikazani rezultati ponovnega preučevanja virov in literature o tem dogodku.

Robert Ščerbe - Vesna Tudjina: *Dominisovo pismo iz tamnice* (str. 231-247). Veliko dogodkov iz dramatičnega življenja Marka Antuna de Dominisa je raziskanih, vendar se razlagajo na različne načine. Ni jasno ali je njegov odhod v Anglijo konvertitstvo oz. odpad od Rimskokatoliške cerkve, ali je beg pred inkvizicijo ali pa je rezultat želje za ponovno združitev razklanih krščanskih Cerkva. Ni jasno zakaj se je vrnil v Rim. V Britanskem državnem arhivu se nahaja pismo, ki ga je Marko Antun de Dominis pisal kot jetnik v Angelski trdnjavi v Rimu, 18. maja 1624, manj kot štiri mesece pred njegovo smrtjo. V razpravi je objavljen prepis tega pisma, prepis angleškega prevoda iz tedanjega časa in hrvaški prevod. Pisca tudi razglablja, komu je bilo pismo namenjeno.

Josip Celić: *Stanovništvo grada Raba po popisu iz 1810. godine* (str. 249-294). Na podlagi popisa prebivalstva otoka Raba iz 1810, med francosko okupacijo, se v razpravi razčlenjuje in prikazuje družbena struktura rabskih otočanov in ugotavlja tudi njihova sorodstvena povezanost. Namen je bil na podlagi raznih virov ugotoviti sestav in ureditev družin in gospodinjstev ter njihovih strukturnih in demografskih obeležij. Družbena struktura je obdelana prek prevladujočega tipa družin, od plemstva, meščanstva, duhovščine do podeželskega prebivalstva. Za te je bil ugotovljen tudi čas naselitve na Rabu. Analizirana je tudi ekonomska struktura in vpliv francoske administracije nanjo. V tej zgodovinsko-demografski analizi so prikazane tudi bolezni, ki se štejejo za endemične za otočane in njihova invalidnost.

Tihana Luetić: *Studentski štrajk na sveučilištu u Zagrebu 1908. godine* (str. 295-326). Omenjena stavka se je dogajala na zagrebški univerzi v letnem semestru 1907/1908. Povod pa je bila politično pogojena upokojitev tamkajšnjih profesorjev Đure Šurmina in Gavre Manojlovića, kar je izvedel režim bana Pavla Rauha. S tem je bila prizadeta čast in avtonomija tamkajšnjega sveučilišča. Na podlagi literature in arhivskih virov tamkajšnjega rektorata in Filozofske fakultete, dnevnega časopisja, študentskih publikacij in memoarov je avtorica poskusila rekonstruirati dogodke v zvezi s to stavko ter prikazati ozračje med različnimi študentskimi skupinami, reakcije tamkajšnjih profesorjev in tuje javnosti. Čeprav stavka formalno ni uspela, je vendar bila izjemna skupna akcija vseh študentov za obrambo avtonomije univerze, v širšem smislu pa je bila dokaj velik protest proti tedanji banski oblasti na Hrvaškem.

Marinko Vuković: *Problem podrijetla Šokaca i njegov odraz u historiografiji*

Herwig Wolfram

Conversio Bagoariorum et Carantanorum

Das Weißbuch der Salzburger Kirche
über die erfolgreiche Mission
in Karantanien und Pannonien
mit Zusätzen und Ergänzungen

zbirka44

ZC

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.

Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.

Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.

Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko. Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.

Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.

Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.

Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljeni v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:

Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:

- glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepjeno, središčna poravnava);
- izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepjeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepjeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
- besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začinjajo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepljeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
- povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:

- poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno);
- knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12), naslov knjige (okrepjeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji želene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepitvijo.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepitveno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

- pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
- pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* (v poševnem tisku) *monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991);
- pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnami (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, str. 78–95).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.

Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.

The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions. Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.

Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.

Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.

Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.

The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.

Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:

All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:

- Title (lowercase letters, font size 16, bold, center).
- Author's name and surname (font size 12, bold, center).
- Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
- Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
- Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:

- Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
- Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.

Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text. When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words)*, and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.

Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

- Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
- Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991).
- Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical or miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, *Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany*. Place of publication, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, pp. 78–95).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.

Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.

Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 68 | 2014 | št. 1–2 (149) | str. 1–296